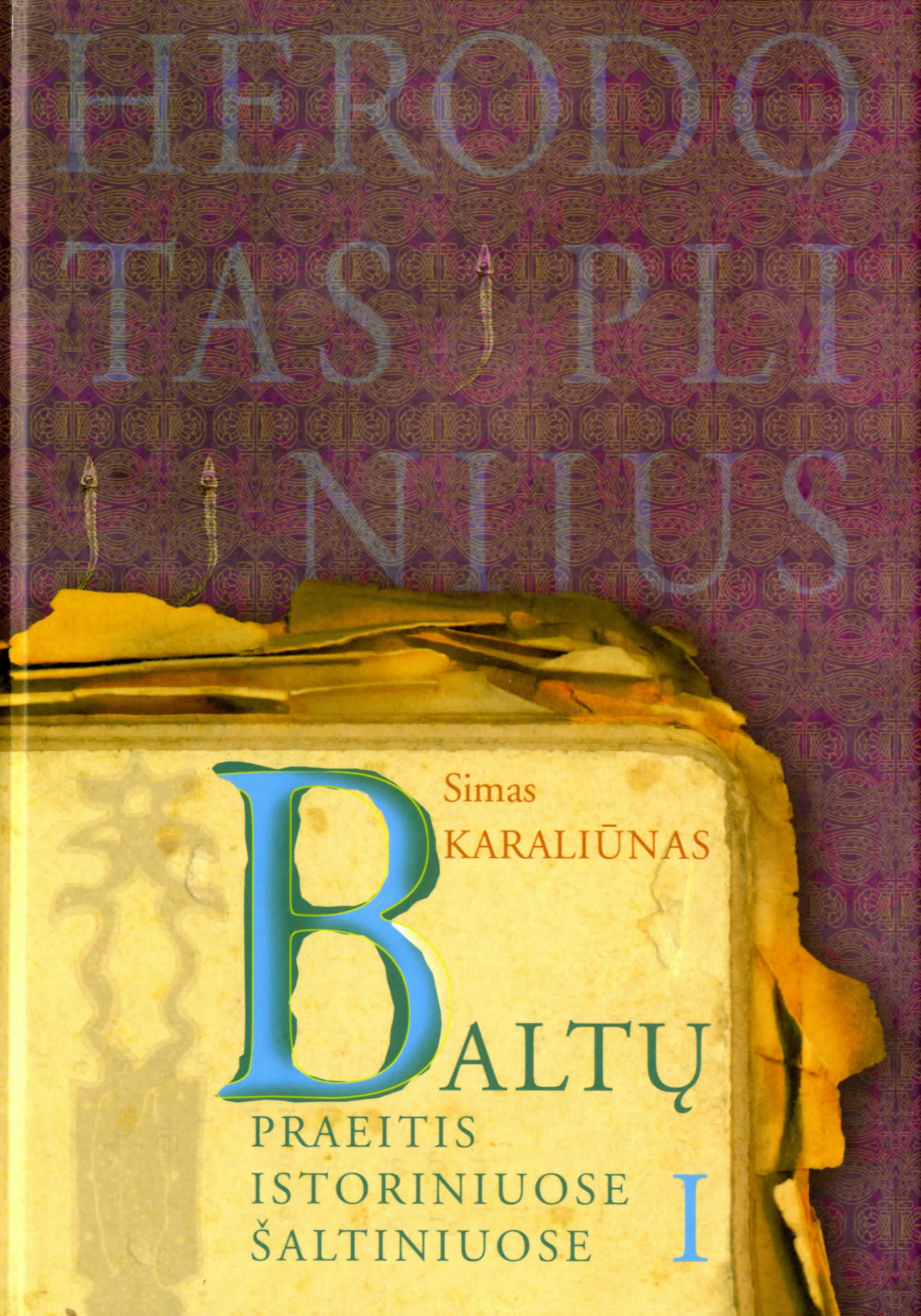

Simas KARALIŪNAS

BALTŲ

PRAEITIS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE I

Simas Karaliūnas

BALTŲ PRAEITIS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE I

INSTITUTE OF
THE LITHUANIAN
LANGUAGE

VYTAUTAS
THE GREAT
UNIVERSITY

Simas Karaliūnas

THE BALTIC PEOPLES' PAST IN HISTORICAL SOURCES I

VILNIUS 2004

Simas Karaliūnas

BALTŲ PRAEITIS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE I

LIETUVIŲ
KALBOS
INSTITUTAS

VYTAUTO
DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS

VILNIUS 2004

UDK 808.8
Ka389

Leidybą rėmė
Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija

ISBN 9986-668-68-9 (1 tomas)
ISBN 9986-668-69-7 (2 tomai)

© Lietuvių kalbos
institutas, 2004

Turinys

Pratarmė ❋ 7
Sutrumpinimai ❋ 10

Pirmoji dalis
HERODOTO SKITIJA
1. Herodotas ir jo *Istorija* ❋ 15
2. Šiaurės rytų Europos etninė situacija ir jos interpretacija ❋ 18
3. Juodosios jūros šiaurinės pusės lingvoetnosai ir jų lingvokultūriniai ryšiai su Rytų Baltija ❋ 42

Antroji dalis
PLINIJAUS VYRESNIOJO ŠIAURĖS EUROPA
1. Gintaro kelias ❋ 83
2. „Gintaro sala" ❋ 93
2. 1. *Baltia, Balcia, Basilia, Abalus* ❋ 101
2. 2. *Metuonis* ❋ 136

Trečioji dalis
IŠ BALTŲ IR GERMANŲ PRAEITIES KONTAKTŲ
1. Pavadinimo *gudaĩ* kilmė ❋ 145
1. 1. Liet. *gudaĩ* kilmės aiškinimai ir jų vertinimas ❋ 146
1. 1. 1. Germaniškosios kilmės hipotezės ❋ 146
1. 1. 2. Kiti mėginimai aiškinti *gùdas* ❋ 150
1. 2. Liet. *gùdas* vartojimo ypatumai ir paplitimas ❋ 154
1. 3. Baltų šaknis *gud-* istoriniame lyginamajame kontekste ❋ 165
1. 4. Etnonimo *gudaĩ* atsiradimas ❋ 184
2. Seniausieji baltų ir germanų kalbų santykiai ir jų pobūdis ❋ 190

Contents

Preface ✻ 7
Abbreviations ✻ 10

Part One
HERODOTUS' SCYTHIA
1. Herodotus and his *Histories* ✻ 15
2. The ethnographic situation of North-Eastern Europe and its interpretation ✻ 18
3. Linguo-ethnic units in the northern part of the Black Sea and their linguo-cultural ties with the Eastern Baltic ✻ 42

Part Two
PLINY THE ELDER'S NORTHERN EUROPE
1. The amber route ✻ 83
2. The amber island ✻ 93
2. 1. *Baltia, Balcia, Basilia, Abalus* ✻ 101
2. 2. *Metuonis* ✻ 136

Part Three
ON HISTORICAL CONTACTS BETWEEN THE BALTS AND GERMANIC PEOPLES
1. The Origin of the name *gudaĩ* „Byelorussians; (sometimes) Poles" ✻ 145
1. 1. Explanations of Lith. *gudaĩ* and their evaluation ✻ 146
1. 1. 1. The „Germanic" hypothesis ✻ 146
1. 1. 2. Other attempts at explaining *gùdas* ✻ 150
1. 2. Usage and diffusion of Lith. *gùdas* ✻ 154
1. 3. The Baltic root *gud-* in a historical-comparative context ✻ 165
1. 4. The Origin of Lith. *gudaĩ* ✻ 184
2. The oldest relationship between the Baltic and the Germanic languages and their nature ✻ 190

Pratarmė

Norėdami ką nors sužinoti apie tautos praeitį, pirmiausia akis kreipiame į istorinius šaltinius (suprantama, jeigu tokių yra). Šaltinių, kuriuose vienaip ar kitaip, daugiau ar mažiau užsimenama apie senovės baltų gentis, turime nuo antikos laikų. Tie tekstai seniai ir daugelio įvairių tautų ir skirtingų sričių mokslininkų – istorikų, lingvistų, antropologų, archeologų, geografų ir kt. – buvo ir tebėra tyrinėjami. Bet istorinė lyginamoji kalbotyra dabar, III tūkstantmečio pradžioje, jau nebe ta, kokia ji buvo, tarkime, kad ir prieš porą trejetą dešimtmečių. Teorinėmis metodologinėmis prielaidomis ir empirinės medžiagos disponavimu ji yra tiek pažengusi, kad daugelis iki šiol neaiškių buvusių praeities dalykų tapo akivaizdūs. Todėl būtina peržvelgti tai, kas yra nustatyta, kodifikuota, ir referuoti kitų tyrinėtojų bei savo stebėjimų išvadas, rezultatus.

Studijos autorius gerai supranta, ko ėmėsi. Jis nekelia sau uždavinio išspręsti sudėtingą istoriniuose šaltiniuose paminėtų Šiaurės rytų Europos tautelių, kilčių bei genčių lokalizacijos ir etninės identifikacijos problemą, mokslininkų gvildentą ne vieną šimtmetį – tai padaryti vargu ar galima. Be to, iškyla sudėtinga ir sunkiai sprendžiama etnonimų motyvacijos problema. Todėl siekiama tik pamėginti į paliudytus etnonimus ir į su šia problematika susijusius kalbamojo Europos regiono hidronimus bei toponimus, užfiksuotus istoriniuose šaltiniuose, pažiūrėti iš baltų kalbų pusės, nuolat prieš akis turint šių kalbų, – iš visų gyvųjų indoeuropiečių kalbų pačių archajiškiausių, – duomenis, kuriais kitų tautų tyrinėtojai dėl tam tikrų priežasčių neleistinai mažai naudojasi, kartais tiesiog jų nepaiso. Šiuo atžvilgiu ypač svarbi lietuvių kalba, kuri, naujosios, struktūrinės lingvistikos kūrėjo Ferdinando de Saussure'o žodžiais, nors ir vėlai, tik XVI a. raštu paliudyta, „apskritai taip tiksliai atspindi indoeuropiečių prokalbės būseną (*il offre, dans l'ensemble, une image aussi fidèle de l'indo-européen*)", kaip III a. pr. Kr. lotynų kalba ar iš X a. rašto paminklų žinoma senoji slavų kalba, ar netgi Rigvedų sanskritas (F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1967, 45, 296). Genialusis šveicarų lingvistas, kalbėdamas apie indoeuropiečių prokalbę, suprantama, galvoje turėjo savo meto šios prokalbės supratimą bei rekonstrukciją, bet minėtas jo teiginys ir dabar tebegalioja, kai jis taikomas vėlyvajam indoeuropiečių prokalbės raidos etapui, buvusiam prieš pat indoeuropiečių sociumo dezintegraciją. Šia prasme ypatingai svarbūs lietuvių vandenvardžiai bei vietovardžiai, taip pat leksikos turtai, sukaupti akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* dvidešimtyje tomų bei tarminiuose žodynuose. Tai turtai, duodantys daug šviesos praeities tyrinėjimams, tarp jų istorinių šaltinių minimų etnonimų identifikacijai, tik reikia mokėti ir sugebėti tą šviesą uždegti. Iš dabar kasdien vartojamų ir išnykusių, senuosiuose raštuose ir žodynuose terandamų lietuvių kalbos žodžių, iš gyvenamųjų

vietų pavadinimų ir upių bei ežerų vardų gaunama informacija esmingai papildo gana šykščius istorinių šaltinių liudijimus. Monografijoje taikomas istorinis lyginamasis kalbų tyrimo metodas, bet, kai reikia, neatsisakoma nė vidinės rekonstrukcijos metodo, o etnonimų, hidronimų ir toponimų nagrinėjimas yra grindžiamas struktūrine analize. Nagrinėjant semantikos dalykus ar mėginant surasti etnonimų motyvacijos pagrindą, perspektyvus kalbų tipologijos metodas. Užbėgant už akių verta pasakyti, kad aiškinant istorinių šaltinių liudijimus, galimybės taikyti baltų, pirmiausia lietuvių, kalbų duomenis, pasirodo, yra pačios didžiausios ir gaunami tiesiog netikėti rezultatai, pvz., protolietuviai (kalbiškai dar neišsiskyrę lietuviai ir latviai) gali būti antikos šaltiniuose II a. po Kr. paminėti vardu *veltai* (Οὐέλται); Okeano įlankos pavadinimo *Metuonis*, anksčiausiai (IV a. pr. Kr.) paliudyto Pabaltijo toponimo, etimonas gali būti latvių *mętuonis* (be kirčio) „damba, (malūno) užtvanka".

Įstabiausias, labiausiai į akis krintantis istorinis tradicinis bruožas, kuriuo žmonių grupės nustatomos ir pačios tarpusavy skiriasi, visada buvo ir tebėra kalba. Kalba kaip pagrindinė, esminė bendrojo žmonių gyvenimo ryšio priemonė sudarė sąlygas atsirasti etninei bei kultūrinei tapatybei ir įsisąmoninti vienybę. Be bendros kalbos nebuvo ir nėra nei visuomeninio darbo, nei sąmoningo gyvenimo, nei visuomenės su jos kultūra, nei etninio egzistencijos ir raidos būdo. Žmonės skirstosi į grupes pagal kalbą, o mokslas dėsto, rikiuoja tautas pagal kalbų grupes priklausomai nuo jų giminystės laipsnio, žinodamas, kad tokios grupės yra istoriškai atsiradusios ir istorijos tėkmėje kinta, kalbos rutuliojasi – senos miršta, atsiranda naujų. Todėl istorinių šaltinių minimų genčių – kaip hipotetiškai galimų baltiškųjų idiomų vartotojų – identifikacijai bei lokalizacijai svarbiausias yra istorinės lyginamosios kalbotyros verifikuotas faktas – baltiškosios hidronimijos arealas. Prisideda čia ir archeologija, nustačiusi baltiškojo tipo archeologinių kultūrų išplitimą Šiaurės rytų Europoje.

Šio darbo tema moksle nėra kažkas nauja, negirdėta. Daugelį atitinkamų istorinių šaltinių paskelbė ir jų duomenis istoriniu lyginamuoju metodu analizavo didysis mūsų kalbininkas Kazimieras Būga savo *Lietuvių kalbos žodyno* (Kaunas, 1924) įvado skyriuje „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai" [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, Vilnius, 1961, 85-282]. Prieš pusšimtį metų studiją *Aisčiai istorinių šaltinių šviesoje* emigracijoje parašė istorikas Jonas Puzinas (*Aidai.* Mėnesinis kultūros žurnalas, 1948, Nr. 12, 97-103 [=Puzinas J. *Rinktiniai raštai,* II, Chicago, 1983, 317-331]). Alfredas Sennas (A Contribution to Lithuanian Historiography. – *Studi Baltici,* IX, 1952, 114 [išn. 31]) yra užsiminęs, kad Raymondas Schmittleinas savo tyrinėjimo *Études sur la nationalité des Aestii* ketvirtą tomą, pavadintą *Les pays baltiques dans les textes anciens,* ketino skirti šiai temai. Deja, neturime žinių, koks jo likimas ir ar iš viso toks veikalas buvo parašytas.

Mūsų dienomis užsienyje pasirodė trys svarbūs panoraminiai baltų filologijos ir etnolingvistinės istorijos veikalai, kurių autoriai, remdamiesi labai gausia ir išsamia bibliografija, ne tik apibendrino, kas šioje mokslinio pažinimo srityje išaiškinta, nustatyta, bet ir sugebėjo įžvelgti, ko nepastebėjo ankstesni tyrinėtojai ir kas yra panaudojama šioje studijoje. Pirmasis veikalas – čekų mokslininkų Lubošo Šveco, Vladimíro Macuros ir Pavelo Štolo darbas *Dějiny Pobaltských Zemí*

(Nakladatelství Lidové Noviny, 1996), kur autoriai išsamiai apžvelgia lietuvių, latvių ir estų kultūrą bei istoriją, ne vienu atveju užsimindami ir apie išnykusias baltų bei finų gentis, metodologiškai prasmingai susiedami baltų ir finų istorinę raidą, nepaisant to fakto, kad baltai ir Baltijos finai priklauso skirtingoms lingvoetninėms grupėms (tokio pat požiūrio laikomasi ir šioje monografijoje). Antrasis veikalas yra Italijoje išleista Pietro U. Dini knyga *Le lingue baltiche* (Firenze, 1997). Čia nemažai vietos (p. 25-38) skirta (senovės) baltų gentis liečiantiems antikos ir viduramžių šaltiniams su tekstų originalais lotynų kalba ir išsamiai bei kritiškai senesnės ir naujausios literatūros apžvalgai. Šį veikalą į lietuvių kalbą išvertė Henrikas Zabulis: Pietro Umberto Dini, *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija* (Vilnius, 2000). Trečiasis veikalas – vengrų baltisto Endre Bojtáro apibendrinamasis darbas *Foreword to the Past. A Cultural History of the Baltic People* (Budapest-New York, 1999), pirma pasirodęs Budapešte vengrų kalba ir porą metų vėliau Centrinės Europos universiteto išleistas anglų kalba. Čia taip pat nemažai vietos (p. 98-112) skiriama pirmiesiems baltų genčių paminėjimams istoriniuose šaltiniuose bei jų analizei.

Tebūnie autoriui atleista, kad jis savo **Pratarmę** išdrįso baigti jau 1948 m. parašytais Raymondo Schmittleino (*Toponymie lituanienne,* Bade, MCMXLVIII, 15-16) žodžiais: *Puissent les jeunes toponymistes des universités de Kaunas ou de Vilnius trouver dans ces études tronquées suffisamment de sujets de critique pour pouvoir compléter, dans des temps plus heureux, des recherches qui ne peuvent manquer d'être fécondes* „Jaunieji Kauno ar Vilniaus universitetų vardynininkai galėtų rasti šiose trumpinant apgadintose studijose pakankamai kritikuotinų dalykų, kad, atėjus geresniems laikams, užbaigtų tyrimus, kurie negali nebūti produktyvūs".

Sutrumpinimai

1) kalbų pavadinimai

air. – airių
alb. – albanų
angl. – anglų
arm. – armėnų
aukšt. – aukštaičių
av. – Avestos
balt. – baltų
bltr. – baltarusių
bret. – bretonų
bulg. – bulgarų
ček. – čekų
dan. – danų
dz. – dzūkų
est. – estų
fin. – finų
fryz. – fryzų
gal. – galų
germ. – germanų
got. – gotų
gr. – graikų
het. – hetitų
ide. – indoeuropiečių
ind. – indų
isl. – islandų
kar. – karelų
kaš. – kašubų (slovincų)
kelt. – keltų
kimr. – kimrų
korn. – kornų
lat. – latvių
lenk. – lenkų
lyb. – lybių
liet. – lietuvių
lot. – lotynų
luv. – luvių
mak(ed). – makedonų
mard. – mardvių
n(auj). – naujoji
norv. – norvegų
oland. – olandų
oset. – osetinų
pers. – persų
pr. – prūsų
pranc. – prancūzų
rum. – rumunų
rus. – rusų
s. – senovės
saks. – saksų
sam. – samių
serb.-kr. – serbų-kroatų
skand. – skandinavų
skr. – sanskrito, sanskritiškai
sl(av). –slavų
slovk. – slovakų
slovn. – slovėnų
slovnc. – slovincų (kašubų)
sorb. – sorbų (lužičėnų)
suom. – suomių
šv. – švedų
toch. – tocharų
ukr. – ukrainiečių
val. – valų
veps. – vepsų
vid. – vidurinė (kalba)
vok. – vokiečių
vot. – votų
žem. – žemaičių

2) kiti sutrumpinimai

acc. – accusativus, galininkas
adj. – adjectivum, būdvardis
adv. – adverbium, prieveiksmis
apyl. – apylinkė
aps. – apskritis
buv. – buvęs
dat. – dativus, naudininkas
dem. – deminutyvas
dial. – dialektinis, tarminis
du. – dualis, dviskaita
ež. – ežeras
fem. – femininum, moteriškosios giminės
gen. – genitivus, kilmininkas
gub. – gubernija
ibid. – ten pat
inf. – infinitivus, bendratis
instr. – instrumentalis, įnagininkas
interj. – interjectio, jaustukas ir ištiktukas
k. – kaimas
kam. – kamienas
kt. – kiti, kita
loc. – locativus, vietininkas
masc. – masculinum, vyriškosios giminės
neutr. – neutrum, bevardės giminės
nom. – nominativus, vardininkas
p. – persona, asmuo; puslapis
pan. – panašiai
partic. – participium, dalyvis
pass. – passivum, neveikiamosios rūšies
perf. – perfektas
plg. – palygink
plur. – pluralis, daugiskaita
ppr. – paprastai
praep. – praepositio, prielinksnis, priešdėlis
praes. – praesens, esamasis laikas
praet. – praeteritum, būtasis laikas
prk. – perkeltine reikšme
psn. – pasenę (žodis, forma)
pvz. – pavyzdžiui
r. – rajonas
refl. – verbum reflexivum, sangrąžinis veiksmažodis
resp. – viduramžių lotynų *respective* – atitinkamai
ret. – retai
ryt. – rytų
s. – senasis, -oji
sing. – singularis, vienaskaita
sr. – sritis
subst. – substantivum, daiktavardis
s. v. – sub voce, prie žodžio
t. y. – tai yra
t. p. – tas pats, ten pat
t. t. – ir tolesni, ir taip toliau

vak. – vakarų
var. – variantas
vls. – valsčius
voc. – vocativus, šauksminin-kas
žr. – žiūrėk
|| – rodo gretiminį garsą, formą ar reikšmę
< – kilęs iš (ko)
> – virtęs (į ką, kuo)
→ – pakeistas kuo, į ką
← – pakeistas kuo, į ką

3) bibliografijos sutrumpinimai

Būga RR – Būga K. *Rinktiniai raštai.* Sudarė Z. Zinkevičius, I, Vilnius, 1958; II, Vilnius, 1959; III, Vilnius, 1961.

EH – Endzelīns J. un Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai,* I, Rīgā, 1934–1938; II, Rīgā, 1946.

LKA – *Lietuvių kalbos atlasas.* Atsak. redaktorius K. Morkūnas, I. Leksika. Vilnius, 1977; II. Fonetika,Vilnius, 1982.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas,* I^1 (A–B). Redagavo J. Balčikonis, Vilnius, 1941; I^2 (A–B), II^2 (C–F). Antras leidimas. Atsak. redaktorius J. Kruopas, Vilnius, 1968–1969; III (G–H) – V (K–klausinys). Atsak. redaktorius K. Ulvydas, Vilnius, 1956–1959; VI (Klausyti–kvunkinti) – X (Pirm–pūžuoti). Vyr. redaktorius J. Kruopas, Vilnius, 1962–1976; XI (R) – XVI (Tema–tulė). Vyr. redaktorius K. Ulvydas, Vilnius, 1978–1995; XVII (Tūlė–valgus) – XIX (Veša–zvumterėti). Vyr. redaktorius V. Vitkauskas, Vilnius, 1996–1999; XX (Ž). Vyr. redaktorius V. Vitkauskas, Vilnius, 2002.

ME – *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca,* Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I, Rīgā, 1923–1925; II, Rīgā, 1925–1927; III, Rīgā, 1927–1929; IV, Rīgā, 1929–1932.

Kiti pasitaikantys sutrumpinimai – kaip LKŽ

Pirmoji dalis

HERODOTO

SKITIJA

1.

HERODOTAS IR JO *ISTORIJA*

Herodotas Halikarnasietis (Ἡρόδοτος Ἁλικαρνάσσεος, 484 – apie 420), didysis graikų istorikas, Cicerono pagarbiai pavadintas *Pater historiae*, iš tikrųjų yra visų istorikų prosenelis. Maždaug tarp 460 ir 430 m. jo parašyta istorija *Historiēs Apodexis* (Ἡροδότου Ἱστορίης Ἀπόδεχις Herodoto „Tyrimo dėstymas") vėliau Aleksandrijos mokyklos atstovų buvo padalyta į devynias knygas, kurios II a. po Kr. pavadintos Mūzų vardais. Nors Herodoto taikyti tyrimo bei aprašymo metodai aiškiai nepakankami žiūrint dabartinių tyrinėtojų akimis, jo pastangos ieškoti patikimos praeities versijos, išsijotos iš daugelio šaltinių, – įskaitant ir liudininkų pasakojimus, – su žmonėmis, bet ne dievais centre, pagrįstai laikomos kritinio praeities tyrinėjimo pradžia. Nėra lengva *Istoriją* priskirti kuriai nors prozos rūšiai, kadangi ji apima tiek geografiją, tiek etnografiją, tiek biologiją, kartu sudėtas ir parašytas talentingo pasakotojo. Daugelį šimtmečių po Herodoto, kai Tukididas tapo dominuojančiu modeliu, istorikai buvo labiau linkę vartoti linijinio pobūdžio politinį naratyvą. Tačiau, suprantama, be savo didžiojo pirmtako Tukididas nebūtų tapęs tuo, kuo dabar laikomas. Kai Herodotas pradėjo rašyti, istorijos žanras dar neegzistavo, ir V a. pr. Kr. pradinei graikiškai publikai jo pasakojimai, nors ir ištęsti, daugiažodžiai, turėjo pateikti vieningesnį, nuoseklesnį ir ryškesnį jos praeities paveikslą, negu tie klausytojai buvo girdėję ir matę ligi tol. Neretai laikytas archajišku rašytoju, Herodotas gyveno ir dirbo V a. pr. Kr. viduryje, nuo generacijos po persų karo ligi dvidešimtųjų amžiaus metų, Atėnų dominavimo ir Periklio valdymo. Kilimo Herodotas buvo iš Halikarnaso, graikų miesto Mažojoje Azijoje (dabar Bodrum Vakarų Turkijoje), pačiame persų imperijos pakraštyje, – todėl manoma jį buvus karų kilmės,[1] – ir turėjo iš jo išvykti į tremtį Samo salon tikriausiai po mėginimo nušalinti nuo pareigų tironą Ligdamidą. *Istorijos* autorius ne sykį užsimena apie daugelį blogybių, ištikusių Graikiją per trijų persų karalių – Darėjo, Kserkso ir Artakserkso – valdymą nuo 522 m. ligi 424 m. pr. Kr. Iš to sprendžiama, kad jis buvo 431 m. kilusio Peloponeso karo pradžios liudininkas.

[1] *Lexikon der Antike*. Herausgegeben von J. Irmscher in Zusammenarbeit mit R. Johne, 6. Auflage, Leipzig, 1984, 233.

Herodoto pasakojimo pagrindą (VI–IX knygos) sudaro sėkmingas graikų pasipriešinimas persų imperijos grėsmei V a., ir pagrindinė *Istorijos* tema yra graikų civilizacijos ir barbarų pasaulio konfliktas. Persų ekspansija – pagrindinė jo naratyvo gija, tačiau savo žavinčiais nukrypimais nuo jos Herodotas nemažai pasakė ir apie tas tautas bei gentis,

kurioms teko susidurti su persais, gyvenusias ano meto žinomo pasaulio pakraščiuose kaip egiptiečiai Afrikoje arba skitai Juodosios jūros šiaurinėje pusėje, Dono ir Dnepro žemupiuose, ar masagetai į rytus nuo Kaspijos jūros – jų netgi persai nesugebėjo nukariauti. Bene svarbiausias Herodoto motyvas rašyti *Istoriją* bus buvęs noras išsaugoti nuo naikinančios laiko tėkmės didingos praeities atminimą. Apie tai įžangoje aiškiai kalba ir pats Herodotas: „Štai Halikarnasiečio Herodoto istoriniai pasakojimai, kad ilgainiui nebūtų užmiršti dideli įvykiai ir kad didingi bei nuostabūs ne tik helenų, bet ir barbarų žygdarbiai būtų išgarsinti...“.[2] Rašė Herodotas remdamasis jonėnų švietimo tradicija, racionalistinio tyrinėjimo dvasia, vyravusia tarp VI ir V amžių pr. Kr. Jonijos mąstytojų, ypač tarp *physiologoi,* arba gamtos *(physis)* filosofų. Čia būtina prisiminti ir tą faktą, kad Herodotas rašė graikų jonėnų tarme – kalbos filosofijos ir gamtos mokslų kalba. Spiriamas reikalo naudotis žodine tradicija ir remtis kitų žmonių, pirmiausia keliautojų bei pirklių, pasakojimais, Herodotas negalėjo leistis į empirinius tyrimus (jeigu ir būtų norėjęs), nes jis privalėjo atsižvelgti į generacijų sukauptas tradicijas.

Minėtame prologe Herodotas savo darbą pavadino *Historia,* pavartodamas žodį, kuris tapo mūsų laikų *istorija,* bet anuo metu graikų ἡ ἱστορία reiškė „klausinėjimą, tardymą“, t. y. „norą pažinti, žinoti“, nes šio žodžio šaknis ἰδ- yra ta pati kaip ir veiksmažodžio formos οἶδα „žinau“. Plačiai šį žodį vartojo ankstyvieji graikų filosofai bei protomokslininkai, gamtos tyrinėtojai, laikui bėgant jis paplito po visą heleniškąjį ir helenistinį pasaulį. Iš čia darosi suprantamas Herodoto domėjimasis geografija ir įvairių tautų bei genčių, gyvenusių ano meto žinomame pasaulyje, prigimtimi, jų etnografija bei folkloru. Herodotas daug keliavo, daug patyrė, daug ką matė savo akimis, be to, rinko medžiagą klausinėdamas kitus – keliautojus, prekeivius.[3] Tiesa, vėlesnių, ypač naujųjų laikų, istorikų ir kitų sričių mokslininkų būdavo Herodotui prikišama, kad jis pripasakojęs nebūtų dalykų, dėstęs fantastinius graikų įsivaizdavimus, legendas apie kitas jiems svetimas ir nepažįstamas tautas bei gentis, abejojama, ar jis tikrai matęs, ką teigė regėjęs savo akimis. Tačiau archeologiniai kasinėjimai ir geografiniai aprašymai patvirtino daug ką iš Herodoto aprašytų dalykų. Pvz., egiptologų atliktas detalus tyrimas patvirtino nemažą dalį to, ką Herodotas parašė apie Egiptą. Arba Herodoto aprašytas skitų gyvenimo būdas – jų nomadizmas, neturėjimas namų ir pastatų, žiaurūs laidojimo papročiai – labai stebinęs graikus, vargu ar tesąs Herodoto aprašytas graikų fantazijos padarinys, kaip kartais pasakoma naujųjų laikų istorikų darbuose. Ne vieną egzotišką skitų gyvenimo ir tikėjimo bruožą patvirtino archeologiniai kasinėjimai.[4] Todėl turime visą pagrindą teigti, kad „daugeliu atvejų „Istorija“ yra unikali istorinių, geografinių, etnografinių ir folklorinių žinių enciklopedija“.[5]

[2] Herodotas. *Istorija*. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius, Vilnius, 1988, 17.

[3] Thomas R. Introduction. – Herodotus. *The Histories*. Translated by G. Rawlinson. Second printing, London, 1997, p. xxx (pagal chronologinę lentelę [p. xl-xliii] nurodomos ir visos datos).

[4] Ibid., p. xxxii.

[5] Juchnevičienė N. Herodoto „Istorijos“ kilmė ir bruožai. – Herodotas. *Istorija,* 13.

O dėl barbarų papročių Herodotas yra toks be prietarų ir smalsus, kad Plutarchas jį drįso apkaltinti φιλοβάρβαρος – barbarų draugu. Čia vėlgi, matyt, Herodotas tik tiesiai nurodo skirtumus nuo to, kas graikams buvo įprasta, gerai žinoma, pažįstama, kai į svetimųjų papročius bei įpročius buvo žiūrima graikų akimis ir matuojama graikų supratimu. Kai kuriais atvejais Herodoto pasakojimas, labai galimas daiktas, iš tikrųjų atspindi graikų prasimanymus apie tolimas tautas bei gentis, kur etnografinės žinios veikiau liečia pačius graikus, o ne kitas tautas ar gentis, kurioms jos atrodo skirtos. Antai žinia apie gentį Šiaurės Afrikoje, neturinčią vardų, labai jau įtartina ir todėl greičiausiai tėra graikų intelektualinio žavėjimosi vardais padarinys.

Herodoto gimtasis miestas, kaip minėta, buvo Halikarnasas pietiniame Jonijos pakraštyje ir vakariniame persų imperijos pasienyje. Jo gyventojai susidėjo iš graikų ir negraikų kārų, gyvenusių atokiuose krašto rajonuose ir greitai helenizuotų. Kyla pagunda manyti, kaip pažymi anglų istorikė R. Thomas, kad su šiuo fonu – ištisu pasauliu, kuriame graikai ir negraikai gyveno kartu ir reiškėsi Artimųjų Rytų didžiųjų negraikų imperijų įtaka, – iš dalies susijęs ir Herodoto pažiūrų platumas, interesas tyrinėti negraikų kraštus ir kultūrą, ypatingas jo susidomėjimas kitų tautų ir genčių vedybų bei laidojimo papročiais, etnografinėmis ypatybėmis. Herodotas kartą trumpai pažymėjo, kad, atsitraukus persams, žemyno graikai neturėję jokio supratimo, kas yra į rytus nuo Deloso, t. y. Jonijoje išilgai kranto ir jos salose, „nes visa, kas buvo toliau, jiems atrodė baisu todėl, kad nežinojo vietovių ir manė, jog ten visur pilna priešo kariuomenės“ (VIII 132). Ši pastaba atrodo tarsi būtų gudrus žemyno graikų nemokšiškumo komentaras.[6] Turint tai galvoje, galima įtarti Egėjo jūros rytuose tarp graikų buvus kitokį požiūrį į barbarus, negu kad matome Atėnų visuomenėje ir literatūroje. IV a. pr. Kr. Platonui barbarai buvo tikrieji priešai, Aristoteliui jie atrodė prigimtiniai vergai. Herodoto pažiūroms tai svetima. Verta prisiminti ir tai, kad pirmieji, pradėję racionalųjį pasaulio tyrimą, buvo Azijos graikų miestų filosofai. Visa tai leidžia suprasti ir paaiškinti Herodoto mokslinių interesų platumą bei jų pobūdį. Jo *Istorija* labiausiai buvo suprasta ir pripažinta helenistiniu periodu, kai po Aleksandro Didžiojo nukariavimų graikų kolonistai pasklido po visą buvusios persų imperijos plotą. Žinomojo pasaulio ribos smarkiai išsiplėtė, ir šitoje naujojoje visuomenėje Herodotas buvo įkvepianti idėja ir vadovavimosi principas.[7]

[6] Thomas R. Introduction. – Herodotus. *The Histories*, p. xxxv.

[7] Ibid., p. xxxv.

2.

ŠIAURĖS RYTŲ EUROPOS ETNINĖ SITUACIJA IR JOS INTERPRETACIJA

Mus pirmiausia ir labiausia domina, ką Herodotas, Istorijos tėvas, informavo apie tą Europos dalį, kuri plytėjo į šiaurę nuo Skitijos, t. y. krašto, Herodoto duomenimis, besitęsiančio šiaurine Juodosios jūros pakrante maždaug nuo Dunojaus žemupio ligi Dono upės. Savo *Istorijos* ketvirtojoje knygoje, vėliau pavadintoje „Melpomenė", pasakodamas apie skitus bei persų karaliaus Darėjo žygį į skitų žemes 512 m. (kitų nuomone, 515 m.) pr. Kr., jis paminėjo ir artimesnius bei tolimesnius skitų kaimynus, vietomis pateikdamas apie juos geografinių bei etnografinių žinių: Τῆς δὲ Σκυθικῆς γῆς ἡ Θρηίκη τὸ ἐς θάλασσαν πρόκειται·κόλπου δὲ ἀγομένου τῆς γῆς ταύτης ἡ Σκυθικὴ τε ἐκδέκεται καὶ ὁ Ἴστρος ἐκδιδοῖ ἐς αὐτήν (IV 99) „Trakija už skitų šalies išsikišusi į jūrą, o skitų šalis prasideda ten, kur [Juodoji] jūra sudaro įlanką ir kur įteka Istras [Dunojus]". Ἤδη ὦν ἀπὸ μὲν Ἴστρου τὰ κατύπερθε ἐς τὴν μεσόγαιαν φέροντα ἀποκληίεται ἡ Σκυθικὴ ὑπὸ πρώτων Ἀγαθύρσων, μετὰ δὲ Νευρῶν, ἔπειτα δὲ Ἀνδροφάγων, τελευταίων δὲ Μελαγχλαίνων (IV 100) „Nuo Istro einant gilyn į žemyną, Skitija ribojasi pirmiausia su agatirsais, toliau – su neurais, dar toliau – su androfagais ir pagaliau – su melanchlenais".[8] Painformavęs, kad už boristeniečių pajūrio prekybos vietų (Ἀπὸ τοῦ Βορυσθενειτέων ἐμπορίου) pirmiausia gyveną kalipidai, už jų – alizonai, kad ir vieni, ir antri esą tie patys skitai, tik sėjantys javus, soras, sodinantys svogūnus, česnakus, lęšius ir vartojantys maistui grūdus, ir kad už alizonų į šiaurę gyvena skitai žemdirbiai, kurie sėja javus ne valgyti, o parduoti, Herodotas rašo: Τούτων δὲ κατύπερθε οἰκέουσι Νευροί· Νευρῶν δὲ τὸ πρὸς βορέην ἄνεμον ἔρημος ἀνθρώπων, ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν. Ταῦτα μὲν παρὰ τὸν Ὕπανιν ποταμόν ἐστι ἔθνεα πρὸς ἑσπέρης τοῦ Βορυσθένεος (IV 17) „Už jų gyvena neurai, o už neurų [į šiaurę], kiek žinau, plyti dykuma. Tokios gentys gyvena palei Hipanio upę [Pietų Bugą] į vakarus nuo Boristenio [Dnepro]".[9]

Iš tolesnės įvykių raidos sužinome skitų kaimynystėje buvus ir kitų genčių: Οἱ δὲ Σκύθαι δόντες σφίσι λόγον ὡς οὐκ οἷοί τέ εἰσι τὸν Δαρείου στρατὸν ἰθυμαχίῃ διώσασθαι μοῦνοι, ἔπεμπον ἐς τοὺς πλησιοχώρους ἀγγέλους. Τῶν δὲ καὶ δὴ οἱ βασιλέες συνελθόντες

[8] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène*. Texte établie et traduit par Ph.-E. Legrand. Quatrième tirage, Paris, 1985, 108-110; Herodotas. *Istorija,* 240-241.

[9] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 58-59; Herodotas. *Istorija,* 218.

ἐβουλεύοντο ὡς στρατοῦ ἐπιόντος μεγάλου· ἦσαν δὲ οἱ συνελθόντες βασιλέες Ταύρων καὶ Ἀγαθύρσων καὶ Νευρῶν καὶ Ἀνδροφάγων καὶ Μελαγχλαίνων καὶ Γελωνῶν καὶ Βουδίνων καὶ Σαυροματέων (IV 102) „Skitai, nutarę, kad vieni neįstengs atviroje kovoje atremti Darijaus kariuomenės, išsiuntinėjo pasiuntinius pas savo kaimynus. Kaimynų karaliai tuo metu susirinkę svarstė, ką daryti, kad atžygiuoja didelė kariuomenė. Ten buvo suėję taurų, agatirsų, neurų, androfagų, melanchlenų, gelonų, budynų ir sauromatų karaliai“.[10] Toliau Herodotas apibūdina visas suminėtas gentis. Papasakojęs apie taurų ir agatirsų (greičiausiai trakų gentis) papročius, Herodotas aprašo neurus: Νευροὶ δὲ νόμοισι μὲν χρέωνται Σκυθικοῖσι. Γενεῇ δὲ μιῇ πρότερόν σφεας τῆς Δαρείου στρατηλασίης κατέλαβε ἐκλιπεῖν τὴν χώρην πᾶσαν ὑπὸ ὀφίων· ὄφις γάρ σφι πολλοὺς μὲν ἡ χώρη ἀνέφαινε, οἱ δὲ πλέονες ἄνωθέν σφι ἐκ τῶν ἐρήμων ἐπέπεσον, ἐς δ πιεζόμενοι οἴκησαν μετὰ Βουδίνων τὴν ἑωυτῶν ἐκλιπόντες. Κινδυνεύουσι δὲ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι γόητες εἶναι. Λέγονται γάρ ὑπὸ Σκυθέων καὶ Ἑλλήνων τῶν ἐν τῇ Σκυθικῇ κατοικημένων ὡς ἔτεος ἑκάστου ἅπαξ τῶν Νευρῶν ἕκαστος λύκος γίνεται ἡμέρας ὀλίγας καὶ αὖτις ὀπίσω ἐς τὠυτὸ κατίσταται· ἐμὲ μέν νυν ταῦτα λέγοντες οὐ πείθουσι, λέγουσι δὲ οὐδὲν ἧσσον, καὶ ὀμνύουσι δὲ λέγοντες (IV 105) „Neurų papročiai skitiški. Skaičiuojant vieną žmonių kartą atgal nuo Darijaus žygio, jie buvo priversti palikti savo šalį dėl gyvačių. Ne tik pačioje šalyje jų priviso, bet dar daugiau jų atšliaužė iš dykumos, esančios šalies viduryje. Dėl to neurai paliko savo kraštą ir apsigyveno budynų šalyje. Atrodo, jie yra burtininkai. Mat skitai ir Skitijoje gyvenantys helenai tvirtina, jog kasmet kiekvienas neuras keletui dienų pavirsta vilku ir paskui vėl atvirsta į žmogų. Manęs tokios jų kalbos neįtikina, bet vis tiek jie savaip įrodinėja ir net prisiekinėja“.[11] Kaip matome, paliudyta legenda apie neurų pasivertimą vilkais keletui dienų kartą per metus.

Toliau eina androfagų, gelonų ir budynų etnografinės charakteristikos: Ἀνδροφάγοι δὲ ἀγριώτατα πάντων ἀνθρώπων ἔχουσι ἤθεα, οὔτε δίκην νομίζοντες οὔτε νόμῳ οὐδενὶ χρεώμενοι. Νομάδες δέ εἰσι, ἐσθῆτά τε φορέουσι τῇ Σκυθικῇ ὁμοίην, γλῶσσαν δέ ἰδίην (ἰεῖσι), ἀνθρωποφαγέουσι δέ μοῦνοι τούτων (IV 106) „Androfagų papročiai žiauriausi iš visų žmonių: jie nežino, kas yra teisingumas, ir neturi jokių įstatymų. Tai klajokliai. Drabužius dėvi panašius į skitų, bet kalba jų kitokia. Tuose kraštuose tik jie vieni valgo žmogieną“.[12] Βουδῖνοι δὲ, ἔθνος ἐὸν μέγα καὶ πολλόν, γλαυκόν τε πᾶν ἰσχυρῶς ἐστι καὶ πυρρόν. Πόλις δὲ ἐν αὐτοῖσι πεπόλισται ξυλίνη, οὔνομα δὲ τῇ πόλι ἐστὶ Γελωνός· τοῦ δὲ τείχεος μέγαθος κῶλον ἕκαστον τριήκοντα σταδίων ἐστι, ὑψηλὸν δὲ καὶ πᾶν ξύλινον, καὶ (αἱ) οἰκίαι αὐτῶν ξύλιναι καὶ τὰ ἱρά. Ἔστι γάρ δὴ αὐτόθι Ἑλληνικῶν θεῶν ἱρὰ ἑλληνικῶς κατεσκευασμένα ἀγάλμασί τε καὶ βωμοῖσι καὶ νηοῖσι ξυλίνοισι, καὶ τῷ Διονύσῳ τριετηρίδας ἀνάγουσι καὶ βακχεύουσι. Εἰσὶ γάρ οἱ Γελωνοὶ τὸ ἀρχαῖον Ἕλληνες, ἐκ τῶν δὲ ἐμπορίων ἐξαναστάντες οἴκησαν ἐν τοῖσι Βουδίνοισι· καὶ

[10] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 110; Herodotas. *Istorija,* 241.

[11] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 111-112; Herodotas. *Istorija,* 241-242.

[12] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 112; Herodotas. *Istorija,* 242.

γλώσσῃ τὰ μὲν Σκυθικῇ, τὰ δὲ Ἑλληνικῇ χρέωνται (IV 108)[13] „Budynai – didelė ir gausi gentis. Visų jų akys mėlynos ir plaukai rudi. Jų šalyje yra viena medinė tvirtovė vardu Gelonas. Kiekvienos jo sienos ilgis 30 stadijų. Tos sienos aukštos ir medinės. Namai ir šventyklos taip pat medinės. Šventyklos heleniškos, helenų dievams skirtos. Jose stovi medinės statulos, aukurai. Kas treji metai jie švenčia Dioniso šventę ir rengia bakchanalijas. Mat gelonai kilę iš helenų: išvyti iš pajūrio prekybos vietų, apsigyveno pas budynus. Jų kalba yra skitų ir helenų kalbų mišinys“.[14]

Βουδῖνοι δὲ οὐ τῇ αὐτῇ γλώσσῃ χρέωνται καὶ Γελωνοί, οὐδὲ δίαιτα ἡ αὐτή· οἱ μὲν γάρ Βουδῖνοι ἐόντες αὐτόχθονες νομάδες τέ εἰσὶ καὶ φθειροτραγέουσι μοῦνοι τῶν ταύτῃ, Γελωνοί δὲ γῆς τε ἐργάται καὶ σιτοφάγοι καὶ κήπους ἐκτημένοι, οὐδὲν τὴν ἰδέην ὅμοιοι οὐδὲ τὸ χρῶμα. Ὑπὸ μέντοι Ἑλλήνων καλέονται καὶ οἱ Βουδῖνοι Γελωνοί, οὐκ ὀρθῶς καλεόμενοι. Ἡ δὲ χώρη σφέων πᾶσά ἐστι δασέα ἴδῃσι παντοίῃσι· ἐν δὲ τῇ ἴδῃ τῇ πλείστῃ ἐστὶ λίμνη μεγάλη τε καὶ πολλὴ καὶ ἕλος καὶ κάλαμος περὶ αὐτήν. Ἐν δὲ ταύτῃ ἐνύδριες ἁλίσκονται καὶ κάστορες καὶ ἄλλα θηρία τετραγωνοπρόσωπα, τῶν τὰ δέρματα παρὰ τὰς σισύρνας παραρράπτεται, καὶ οἱ ὄρχιες αὐτοῖσί εἰσι χρήσιμοι ἐς ὑστερέων ἄκεσιν (IV 109) „Budynų ir kalba skiriasi nuo gelonų kalbos, ir gyvenimo būdas kitoks. Mat senieji gyventojai budynai yra klajokliai. Tik jie vieni iš visų tos šalies gyventojų maitinasi eglių kankorėžiais, o gelonai dirba žemę, valgo duoną, augina vaismedžius. Jie nepanašūs į budynus nei savo išvaizda, nei odos spalva. Bet helenai ir gelonus vadina budynais. Tai neteisinga. Jų visa šalis apaugusi įvairiais tankiais miškais. Tų miškų tankumyne yra didelis ežeras, o aplinkui – nendrių priaugusios pelkės. Tame ežere veisiasi ūdros, bebrai ir kitokie žvėreliai keturkampiu snukiu. Jų kailiukus prisisiuva prie kailinių, o jų vyriškus lytinius organus vartoja kaip vaistus įsčioms gydyti“.[15]

Dėl φθειροτραγέουσι būta spekuliacijų: versta pažodžiui „utėles ėda“; mat šis veiksmažodis susideda iš daiktavardžio φθείρ (gen. sing. φθειρός) masc., kurio plačiausiai žinoma reikšmė yra „utėlė“, ir veiksmažodžio τρώγω „graužti, ėsti“ aoristo šaknies τραγ-, plg. jo formas ἔτρωξα ir ἔτραγον. Bet φθείρ gali reikšti ir πίτυος καρπός „pušies (pvz., Pinus brutia) vaisius (t. y. kankorėžis)“, – taip informuoja IX a. graikų rašytojas Fotijas (Φοτίος) savo *Lexikone.* Lietuviškai verčiama *eglių kankorėžius ėda*,[16] rusiškai – *(narodnostь) pitaetsja sosnovymi šiškami ([народность] питается сосновыми шишками)* „(tautelė) maitinasi pušų kankorėžiais“,[17] prancūziškai – *mangent des amandes de pin* „valgo pušų vaisius“,[18] bet angliškai išversta *they eat lice* „jie ėda utėles“.[19] Yra žinoma, kad laukinių medžių vaisiais ir jaunomis atžalomis maitinosi ne viena primityvi tauta.

[13] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 112-113.
[14] Herodotas. *Istorija,* 242.
[15] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 113; Herodotas. *Istorija,* 242.
[16] Herodotas. *Istorija,* 242.
[17] Геродот. *История в девяти книгах.* Перевод и примечания Г. А. Стратановского, Ленинград, 1972, 214.
[18] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 113.
[19] Herodotus. *The Histories,* 347.

Tolesnių įvykių plėtojimasis Herodoto aprašomas taip: Ἐπὶ τούτων ὧν τῶν καταλεχθέντων ἐθνέων τοὺς βασιλέας ἁλισμένους ἀποκόμενοι τῶν Σκυθέων οἱ ἄγγελοι ἔλεγον ἐκδιδάσκοντες ὡς ὁ Πέρσης, ἐπειδὴ οἱ τὰ ἐν τῇ ἠπείρῳ τῇ ἑτέρῃ πάντα κατέστραπται, γέφυραν ζεύξας ἐπὶ τῷ αὐχένι τοῦ Βοσπόρου διαβέβηκε ἐς τήνδε τὴν ἤπειρον, διαβὰς δὲ καὶ καταστρεψάμενος Θρήικας γεφυροῖ ποταμὸν Ἴστρον, βουλόμενος καὶ τάδε πάντα ὑπ' ἑωυτῷ ποιήσασθαι (IV 118) „Pas visų šių genčių karalius, susirinkusius pasitarti, atvyko skitų pasiuntiniai ir išdėstė, kad persų karalius, užkariavęs visas gentis aname žemyne, nutiesė tiltą per Bosporo sąsiaurį, perėjo į šitą žemyną ir, pavergęs trakus, stato tiltą per Istrą, norėdamas ir čia viską pavergti“.[20] Ταῦτα Σκυθέων ἐπαγγελλομένων ἐβουλεύοντο οἱ βασιλέες οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνέων ἥκοντες, καὶ σφεων ἐσχίσθησαν αἱ γνῶμαι. Ὁ μὲν Γελωνὸς καὶ ὁ Βουδῖνος καὶ ὁ Σαυρομάτης κατὰ τὠυτὸ γενόμενοι ὑπεδέκοντο Σκύθῃσι τιμωρήσειν, ὁ δὲ Ἀγάθυρσος καὶ Νευρὸς καὶ Ἀνδροφάγος καὶ οἱ τῶν Μελαγχλαίνων καὶ Ταύρων τάδε Σκύθῃσι ὑπεκρίναντο [...] (IV 119) „Skitams visa tai pranešus, susirinkę karaliai ėmė svarstyti, ir nuomonės pasidalijo per pusę: gelonas, budynas ir sauromatas susitarė skitams padėti, o agatirsas, neuras, androfagas, melanchlenas ir taurų karalius šitaip skitams atsakė [...]“.[21] Atsisakymą padėti skitams kovoti su persais minėti karaliai motyvavę tuo, kad skitai pirmieji be jų žinios užpuolę persus, t. y. medus, valdę juos, kiek Dievas leidęs, pridarę jiems skriaudų, o jie, atsisakantys, nei tada tiems žmonėms nieko blogo nedarę, nei dabar pirmieji stosią prieš juos.

Tolesnė *Istorijos* pastraipa vėl teikia vertingų istorinių ir geografinių žinių apie kalbamojo regiono šiaurę: Ὅσον μὲν δὴ χρόνον οἱ Πέρσαι ἦισαν διὰ τῆς Σκυθικῆς καὶ τῆς Σαυρομάτιδος χώρης, οἱ δὲ εἶχον οὐδὲν σίνεσθαι, ἅτε τῆς χώρης, ἐούσης χέρσου· ἐπείτε δὲ ἐς τὴν τῶν Βουδίνων χώρην ἐσέβαλον, ἐνθαῦτα δὴ ἐντυχόντες τῷ ξυλίνῳ τείχει, ἐκλελοιπότων τῶν Βουδίνων καὶ κεκενωμένου τοῦ τείχεος πάντων, ἐνέπρησαν οὐτό. Τοῦτο δὲ ποιήσαντες εἵποντο αἰεὶ τὸ πρόσω κατὰ στίβον, ἐς ὅ διεξελθόντες ταύτην ἐς τὴν ἔρημον ἀπίκοντο. Ἡ δὲ ἔρημος αὕτη ὑπὸ οὐδαμῶν νέμεται ἀνδρῶν, κεῖται δὲ ὑπὲρ τῆς Βουδίνων χώρης, ἑοῦσα πλῆθος ἑπτὰ ἡμερέων ὁδοῦ· ὑπὲρ δὲ τῆς ἐρήμου Θυσσαγέται οἰκέουσι, ποταμοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν τέσσερες μεγάλοι ῥέοντες διὰ Μαιητέων ἐκδιδοῦσι ἐς τὴν λίμνην τὴν καλεομένην Μαιῆτιν, τοῖσι οὐνόματα κεῖται τάδε· Λύκος, Ὄαρος, Τάναϊς, Σύργις (IV 123) „Žygiuodami per skitų ir sauromatų šalį, persai neturėjo ką plėšti, nes žemė buvo tuščia ir nedirbama. Bet kai įsiveržė į budynų kraštą, užtiko medinę tvirtovę, iš kurios budynai buvo pasitraukę, ir ją padegė. Tai padarę, žygiavo tolyn skitų pėdsakais, kol priėjo dykumą. Joje žmonės negyvena; ji yra anapus budynų į šiaurę ir užima septynių dienų kelio plotą. Anapus dykumos gyvena tisagetai; iš ten išteka keturios didelės upės; perbėgusios meotų žemę, jos įsilieja į Meotų ežerą. Jų vardai tokie: Likas, Oaras, Tanajis, Sirgis“.[22]

[20] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 117-118; Herodotas. *Istorija,* 244-245.

[21] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 118-119; Herodotas. *Istorija,* 245-246.

[22] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 121-122; Herodotas. *Istorija,* 246.

Lúcos (Λύκος) sunkiai identifikuojama upė.[23] *Oaros* (Ὦαρος) komentatorių linkstama laikyti žemutinė Volga, bet tai nėra visuotinai priimta,[24] nes yra argumentų, kad tai veikiau buvo senasis Dnepro vardas.[25] Kad *Tánajis* (Τάναϊς) – senasis Donas ir netiksliai perteiktas skitų žodis **danu-* „upė", beveik sutariama.[26] Tačiau žodžių darybos taisyklėmis Τάναϊς galima suvesti ir į prolytę **dānavya-* (< ide. **dāneu̯o-*) ir ją susieti su indų bei iranėnų upės pavadinimu *dānu-*. Bet ši prolytė ir senojo Dunojaus vardo *Dānuvius* bei *Donwy* keltiškoje Valijoje, Britų salose, pagrindas. Matyt, tai yra iranizuotas indoeuropietiškasis hidronimas.[27] Ὦαρος, spėjamas senasis Dnepro pavadinimas, galėjo pradžioje atrodyti **Varos* ir susisieti ne tik su apeliatyvais s. ind. *vāri-* „vanduo", av. *vairi-* „ežeras", toch. B *war* „vanduo", bet ir su senąja Europos hidronimija, tarp jų ir su liet. *Var-upė* (be kirčio, Pilkalnis, Prūsų Lietuva), *Vãrė* (upė, Kaltinėnai), *Vãrės* plur. (ežeras, Skaudvilė), *Vãrius* (upė, Anykščiai) ir kt.[28] Dabar jau galima šį aiškinimą patikslinti. Ὦαρος pradinės formos, matyt, iš tikrųjų būta **Ou̯aros*, kuri tokiu atveju suartėja su hidronimais Lietuvos teritorijoje *Avìrė* (iš Avirio ežero ištekantis Nemuno intakas, Leipalingis), *Avìris* (ežeras, Leipalingis), turinčiais nykstamąjį šaknies balsių kaitos laipsnį (**Ou̯r̥-* su būdingu pakitimu *o* > *a*). Vadinasi, tikriausiai ir Ὦαρος turėjo prolytę **Ou̯r̥os* (su dialektiniu *r̥* > *ar*). Ši prolytė, atrodo, susidėjo iš priešdėlio **o-* (< ide. **h₂o-*)[29] ir šaknies **u̯er-;* plg. liet. *versmẽ* „vieta, kur iš požeminio vandens gyslos teka vanduo; toje vietoje esantis vandens telkinys; trykštantis, kunkuliuojantis srautas; klampi vieta, klampynė, pelkė; upės ištaka..." (LKŽ XVIII 801-803 ir kt. žodynai[30]).

Pavadinimas *Syrgis* tapatinamas su Herodoto *Hyrgis* (Ὕργις IV 57); manoma, kad taip galėjo būti vadinamas Dono intakas Donecas.[31] Μαιῶτις λίμνη, jonėnų dialekto Μαιῆτις λίμνη, t. y. Meotidės pelkės, buvo vadinama Azovo jūra,[32] į kurią įtekančios

[23] Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории" Геродота,* Москва, 1982, 377.

[24] Ibid., 377-379.

[25] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea.* Ausgewählte Schriften von W. P. Schmid anläßlich seines 65. Geburtstages herausgegeben von J. Becker, E. Eggers, J. Udolph und D. Weber, Berlin-New York, 1994, 241, 261,307.

[26] Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории" Геродота,* 292-293.

[27] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 240-241.

[28] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen,* Wiesbaden, 1964, 39.

[29] Roszak M. T. Przegląd i charakterystyka przyimków indoeuropejskich. – *Językoznawstwo synchroniczne i diachroniczne,* Warszawa, 1993, 261.

[30] Vitkauskas V. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas,* Vilnius, 1976 [sutrumpintai – DūnŽ]; Petrauskas J., Vidugiris A. *Lazūnų tarmės žodynas,* Vilnius, 1985 [sutrumpintai – LzŽ]; Naktinienė G., Paulauskienė A., Vitkauskas V. *Druskininkų tarmės žodynas,* Vilnius, 1988 [sutrumpintai – DrskŽ]; Vidugiris A. *Zietelos šnektos žodynas,* Vilnius, 1998 [sutrumpintai – ZtŽ]; Švambarytė J., Čepaitienė G. *Zanavykų šnektos žodynas,* Vilnius, 2003 [sutrumpintai – ZnŽ].

[31] Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории" Геродота,* 379.

[32] Ibid., 328.

„keturios didelės upės“ (τέσσαρες μεγάλοι ποταμοί). Meotidė ir į ją įsiliejantis *Tánajis* (Τάναϊς) – Donas antikos laikais buvo laikomi Europos ir Azijos siena. Būtina pridurti, kad yra ir dabar vartojamų upių pavadinimų, tiesiog identiškų kai kuriems Herodoto paliudytiems „keturių didelių upių“ vardams. Antai Didysis Irgizas (*Иргиз*) – kairysis Volgos intakas į šiaurę nuo Saratovo, kitas Irgizas – upė Kazachstane, į šiaurę nuo Aralo jūros. Negalima nepaminėti ir to, kad *Lúcos* (Λύκος) labai jau sutampa su tokiais Lietuvos vandenvardžiais kaip *Luka* (be kirčio, ežeras, Trakai; žinomas iš raštų), *Lùkinis* (upė, Kelmė), *Luknà* (ežeras, Rūdiškės; trys upės, Rūdiškės, Skiemonys, Kuliai), *Lùknė* (upės, Betygala, Skuodas), *Luknià* (ežeras ir upė, Semeliškės), *Lukãšius* (upė, Kriūkai), *Lukójus* (ežerai, Kelmė, Linkmenys; upė, Kelmė).[33]

Kad nieko tikriau ir konkrečiau negalima pasakyti dėl Herodoto minimų tautelių ir genčių lokalizacijos ir identifikacijos, matyti iš tokio vos ne fantastinio pavyzdžio: rusų istorikas B. Rybakovas suskaičiavo iš viso 17 budynų lokalizacijos hipotezių ir jas pažymėjo žemėlapyje. Lokalizacijos vietas sujungus punktyrine linija, ji nuo Nemuno žiočių eina ligi Volgos aukštupio, iš ten – į Kamos baseiną, toliau Volgos tėkme pasuka pietų link į Žemutinį Uralą ir Žemutiniu Pavolgiu tęsiasi ligi Šiaurės Kaukazo, po to kerta Seversko Doneco aukštupį bei Dnepro vidurupį ir per Desnos bei Pripetės žemupius grįžta į Nemuno upyną.[34] Gelonai (kartu su budynais) lokalizuojami čia Dono-Tanajo baseine, netgi jo pietuose, čia Kubanės stepėse, prie Vorkslos, čia Dnepro vidurupyje, Pietų Bugo upyne, čia Vakarų Voluinėje, Lenkijoje, Besarabijoje, netgi prie Kaspijos jūros ar Vakarų Kaukaze. Genetine antropologine prasme budynai laikyti neurais, finais, slavais, sarmatais, trakais, netgi kimerais.[35] Šalininkų turi ir hipotezė, kad Gelono miestas galįs būti Belsko piliakalnis prie Vorkslos upės 35 km į šiaurę nuo Poltavos, kur randama keramikos iš VIII–III amžių pr. Kr.[36] Įdomu, kad šiai hipotezei paremti iškeliamas ir lingvistinis argumentas, būtent tai, kad XIV a. Rusios miestų sąraše paminėtas pietinėje Belsko piliakalnio pusėje buvęs senovinis Glinsko miestas, kurio pavadinimo pirmieji trys priebalsiai *(g-l-n)* sutampa su Herodoto *Gelnos* priebalsiais.[37] Suprantama, tai joks argumentas, nes toks priebalsių sutapimas gali būti atsitiktinis. Be to, šiai hipotezei pagrįstai buvo prikišta ir iš geografinės archeologinės pusės, pvz., kad šio piliakalnio dydis neatitinka Gelono miesto matmenų: [38] kiekvienos jo sienos ilgis buvęs 30 stadijų, o 8 stadijos prilygo 1 Romos myliai, t. y. 1500 metrų.

[33] Dėl jų kilmės žr. Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* Vilnius, 1981, 197-198.

[34] Рыбаков Б. А. *Геродотова Скифия.* Историко-географический анализ, Москва, 1979, 11-12, 13 (žemėlapis).

[35] Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории“ Геродота,* 355-358 (su senesnės literatūros apžvalga).

[36] Шрамко Б. А. Крепость скифской эпохи у с. Бельск – город Гелон. – *Скифский мир,* Киев, 1975, 94-132; Idem. *Бельское городище скифской эпохи (город Гелон),* Киев, 1987, 183.

[37] Рыбаков Б. А. *Геродотова Скифия,* 153.

[38] Ильинская В. А. Может ли Бельское городище быть городом Гелоном. – *Скифы и сарматы,* Киев, 1977, 75-80.

O. Strižakas norėjo budynus matyti gyvenus ne Kaspijos ir Juodosios jūrų regiono stepių dykumoje, bet Dnepro rytinėje pusėje, taip pat Dono aukštupyje (ir vidurupyje), tankių mišrių pirmovinių liūnų bei girių, pilnų įvairiausios faunos, krašte.[39]

Sunkiai sprendžiama ir neurų identifikacijos bei lokalizacijos problema, nepaisant to, kad dėl Herodoto Νευροί etninio priklausymo, atrodo, gana vieningai sutariama – tai (proto)slavai.[40] Jų vardas tapatinamas su šaknį *Nur-* turinčiais geografiniais pavadinimais ir traktuojamas kaip reiškęs „pelkių, liūnų gyventojai; narai, narūnai".[41] Bandant nustatyti kad ir apytikrį neurų gyventąjį plotą ir paaiškinti etnonimo atsiradimą, pirmiausia nurodoma vietovė *Nur* Ostrowo paviete (Lenkija), per keletą kilometrų nutolusi nuo upės Nurzec įtakos į Vakarų Bugą, minima istoriniuose šaltiniuose: *a Nur iacentes* (1425 m.), *in Nur* (1514 m.), *Nur* (1578 m.). Vietovė, suprantama, savo pavadinimą gavo iš upės, dešiniojo Vakarų Bugo intako, kuris vadinamas mažybine forma, būtent: lenk. *Nurzec,* rus. *Nurec (Hypeц),* bet rusų dažniau vartojamas *Nur (Hyp),* s. rus. *Nurъ (Hypъ)* (1102 m.) (iš sl. **Nurъ*). Be jų, nurodoma dar keletas pavadinimų, kaip antai: *Nury* (vietovė Pultusko paviete, upė Vyslos baseine); *Nurzec* (vietovė Bielsko paviete, Lenkija; istoriniuose šaltiniuose *Nurzec* 1576 m., 1676 m.); *Nurzec* (vietovė Siemiatycze paviete, Lenkija), *Nurecъ* (1499 m.), *z Nurca* (1567 m.); *Nurzec* (vietovė Pamaryje, Lenkija); *Nurec* (upė Taraščios sr., Ukraina); *Nurjéc* (upė Smurgainių r., Baltarusija); *Nurov* (vietovė ir upė Charkovo gubernijoje, Ukraina); *Nurovčyna*, lenk. *Nurowszczyzna* (Pružanų sr., Baltarusija); *Nurek* (upė Konino paviete, Lenkija) ir kt.[42] Šiems geografiniams vardams atstatoma pirminė forma **Nouro-*, kuri, kaip matyti, gana artima neurų vardui *(*neuro-),* ir belieka tarti, kad neurų sodybos buvusios ten, kur teka dešinysis Vakarų Bugo intakas, vardu**Nurъ*, žymėjusiu taip pat teritoriją palei šią upę. Svariu argumentu identifikacijai bei lokalizacijai

[39] Стрижак О. С. *Етнонімія Геродотової Скифиї,* Київ, 1988, 102.

[40] Lehr-Spławiński T. *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian,* Poznań, 1946, 13-14; Otrębski J. *Słowianie,* Poznań, 1947; Idem. Beiträge zur baltisch-slawischen Namenkunde. 3. Neriuani, Νευροι. – *Beiträge zur Namenforschung,* XII (1), 1961, 39-41; Czekanowski J. Syntetyczne szkice V. Kiparskyego. Finowie Nadbałtycy i Bałtowie. – *Lud,* XLI, Wrocław, 1954, 182-239; Tymieniecki K. Neurowie-Weneci. – *Pamiętnik Słowiański,* V, Wrocław, 1957, 20-69 (Neuroi-Nervii-Weneti yra slavai); Gołąb Z. The Oldest Ethnica Referring to the Slavs: Νευροί and Βουδῖνοι in Herodotus's Description of Scythia. – *Onomastica,* XIX, 1974, 128; Idem. The Ethnogenesis of the Slavs in the Light of Linguistics. – *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists,* I, 1983, 131-145; Idem. *The Origins of the Slavs*. A Linguist's View, Columbus, Ohio, 1992, 73, 283-287; Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории" Геродота,* 231-232 (su senesnės literatūros apžvalga).

[41] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* III, Москва, 1987, 89 (su literatūra).

[42] Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen* (Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge, Beiheft 17), Heidelberg, 1979, 378-381.

laikoma XII a. kronikose minima *Ziemia Nurska*. Daugelis tyrinėtojų ją lokalizavo Vyslos ir Vakarų Bugo baseine, kur randama daug geografinių pavadinimų su *Nur-*, *Nor-* ir *Nar-*. Todėl Herodoto komentatoriai neurų tėvynės ieškojo nuo Lenkijos ir Lietuvos ligi Dnepro baseino. Podolės šiaurė ir Voluinės pietūs – Pripetės baseinas – yra labiausiai paplitusi neurų lokalizacija. Daugelis archeologų dabar neurams skiria Milogrado kultūrą Dnepro vidurupyje, Pripetės baseine (žr. toliau).

Tačiau išdėstyta interpretacija yra per daug tiesmuka ir primityvi, nors šios koncepcijos šalininkai buvo žymūs slavų senovės tyrinėtojai čekų mokslininkai P. Šafarikas[43] ir L. Niederle. Savo teiginį, kad neurai buvo slavai, L. Niederle grindė tuo, jog neurų etnonimas turi šaknyje *eu,* o šis dvibalsis slavų kalbose virto *u,* baltų kalbose – *au* ir *iau*. *Nur, Nurzec* ir kitus šaknies *Nur-* upėvardžius jis laikė neurų palikimu, pabrėždamas šių vandenvardžių slavišką pobūdį, tačiau kartu kukliai pridurdamas, kad Ptolemajo paminėtas genties vardas Ναύαροι prie Karkinito, vadinasi, į rytus nuo Dnepro slenksčių, esąs lietuviškas.[44] Tokiam neurų identifikavimui pritarė kiti slavistai, tarp jų ir rusų mokslininkai A. Pogodinas, neurus vadinęs *nuravjane (нуравяне), Ziemia Nurska* gyventojais,[45] F. Braunas, neurus apgyvendinęs Pripetės, Narevo ir Nemuno baseinuose ir vardą siejęs su šaknies *Nur-, Ner-* ir *Nar-* vandenvardžiais[46] ir kt. Nors A. Pogodinas ir pritarė P. Šafarikui, tačiau vėliau kitame straipsnyje jau rašė, kad nei Herodoto neurai, nei jo budynai anaiptol nesą slavai – neurai buvę baltai ir jų vardas susijęs su tokiais hidronimais kaip *Ner* (Wartos intakas), *Neresl'* (Narevo intakas), *Neretva* (Vakarų Bugo intakas), *Narayte, Narien* ir *Neria* buvusioje kuršių žemėje, *Narusse* Prūsijoje ir kt.[47]

Lenkų tyrinėtojas Z. Gołąbas taip pat manė, kad neurai buvę protoslavų gentis, bet neurų etnonimo atsiradimą aiškino kitaip. Senesnė vardo forma buvusi graikų kilmės romėnų istoriko Amiano Marcelino (IV a. po Kr.) paliudyta *Nervii.* Forma Νευροί atsiradusi iš **Nerų̯oi (> Nervii)* pagal foneminę transformaciją (su metateze **-rų̯-* > **-ų̯r-*) graikų kalboje.[48] Šiaip jau šis romėnų autorius *Nervii, -orum* vadino keltų gentį Galijoje, priklausiusią belgų kilčių sąjungai Reino ir Mozelio upių baseine *(Populus Galliae Belgicae).* Bet taip jis vadino ir neurus, anot jo, skitų gentį Azijoje *(Item Scytharum genus in Asia)*: *Dein Borysthenes a montibus oriens Nerviorum* (XXII 8, 40); *Inter hos Nervi mediterranea incolunt loca, vicini verticibus celsis, quos praeruptos geluque torpentes, aquilones adstringunt* (XXXI 2, 14).

[43] Šafarik P. J. *Slovanské starožitnosti,* I-II, Praha, 1837. Vertimas į rusų k.: Шафарик П. И. *Славянские древности,* II (3), Москва, 1848, 222.

[44] Niederle L. *Slovanské starožitnosti,* I (2), Praha, 1904, 268.

[45] Погодин А. Л. К вопросу о Геродотовых неврах. – *Известия Отделения языка и словесности Императорской Академии наук,* III (7), 4, 1902, 346.

[46] Браун Ф. *Разыскания в области гото-славянских отношений,* Санкт-Петербург, 1899, 83.

[47] Погодин А. Л. *Из истории славянских передвижений,* Санкт-Петербург, 1901, 89, 95.

[48] Gołąb Z. The Oldest Ethnica Referring to the Slavs: Νευροί and Βουδῖνοι in Herodotus's Description of Scythia. – *Onomastica,* XIX, 1974, 128.

Lenkų mokslininkas S. Rospondas buvo kritiškesnis. Jis pagrįstai konstatavo, kad antikos autorių paliudytas neurų etnonimas priklauso prie pirminių, iš apeliatyvų kilusių darinių, kaip ir venetų bei veltų/veletų gentivardžiai, kurių *differentia specifica* aiškiai neslaviški, pvz., niekas neatkreipė dėmesio į „mįslingą" („zagadkowy") slavišką (?) šaknies diftongą *eu*.[49] Todėl jis spėjo, kad diftongas ευ (plg. Νευροί) galėjęs būti antrinis kaip svetimų etnonimų graikinimo padarinys ir nurodė tokius pavyzdžius kaip *Sauromati, Aulanoi* vietoj *Sarmati, Alanoi,* bet kartu atsargiai klausė, o gal **neur-* atėjo iš baltoslaviškojo periodo, kada dar nebuvo jokios monoftongizacijos.[50]

Budynus ne vienas tyrinėtojas linksta laikyti slavų gentimi ir jų vardą, skiriant slavų etnonimuose gana dažną priesagą *-īn-*, sieti su slavų kalbų šaknimi **bud-/*bъd-* (s. sl. *buditi* „kelti, žadinti", *bъděti* „busti").[51] Z. Gołąbui budynai taip pat buvo protoslavų gentis, bet Herodoto forma Βουδῖνοι, jo nuomone, atspindinti protoslavų **Būdĭn-* su pridėta graikiška galūne *-oi*. Slaviškoji prolytė **Bȳdĭn-* su priesaga *-ĭn-* esanti pasidaryta iš **bydь/*bydo/*byda* tokiu pat būdu kaip, pvz., *Rusinъ* : *Rusь, Litъvinъ* : *Litъva*. Rekonstruktas **bydь/*bydo/*byda* esantis šaknies **by-ti* „augti"(< ide. **bhuH-*) vedinys su išplėtimu *-d-* bei pirmine reikšme „augimas", vėliau konkretizuota kaip „gentis". Ieškodamas šios šaknies kontinuanto baltų ir slavų kalbose, Z. Gołąbas jį rado tik lietuvių kalboje – tai *būdas*.[52] Šis aiškinimas perdėm hipotetinis, nes grindžiamas ne realiais kalbos faktais – toks yra vienintelis žodis *būdas,* – bet rekonstruktais, todėl nepriimtinas.

Rusų mokslininkas M. Artamonovas, laikydamas, kad, pvz., Visocko kultūra, kurioje matyti Lužicos kultūros ir skitams priskiriamų kultūrų elementų, bet vis dėlto vyraujantys lužitiški, esanti neurų palikimas, teigė, kad *neuroi* esąs lužitinis, priešvenetinis į pietinę Galiciją bei Voluinę patekęs terminas, nes venedai gyvenę dabartinės Lenkijos teritorijoje. Pagal jo koncepciją Herodoto „gyvatės" – tai Baltijos venedai, o patys neurai chronologiškai pasidalijantys į Herodoto neurus (slavų šaką, atsiradusią susiliejus „praneurams" su senaisiais Voluinės gyventojais) ir ikiherodotinius neurus, atėjusius iš *Ziemia Nurska* (Vakarų Bugo žemupio). Lokalizavus neurus Voluinėje, budynus reikėtų apgyvendinti kaimynystėje, vadinasi, Kijevo apylinkėse, kur turėję gyventi ir gelonai.[53] Kitas rusų mokslininkas A. Terenožkinas neurų sodybų ieškojo Styrės (Стырь), dešiniojo Pripetės intako, ištakų rajone,[54]

[49] Rospond S. Struktura pierwotnych etnonimów słowiańskich. – *Rocznik slawistyczny,* XXVI (1), 1966, 24.

[50] Ibid., 25.

[51] Niederle L. *Slovanské starožitnosti,* I (2), 284-285; Lehr-Spławiński T. *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian,* 14-15.

[52] Gołąb Z. The Oldest Ethnica Referring to the Slavs: Νευροί and Βουδῖνοι in Herodotus's Description of Scythia. – *Onomastica,* XIX, 1974, 132-136.

[53] Артамонов М. И. Венеды, невры и будины в славянском этногенезе. – *Вестник Ленинградского университета,* 1946, № 2, 73, 76-78, 80-81.

[54] Тереножкин А. И. К вопросу об этнической принадлежности лесостепных племен Северного Причерноморья в скифское время. – *Советская археология,* 24, 1955, 15-18.

taigi Voluinėje, į vakarus nuo Rovno.[55] Istorikas B. Rybakovas budynų gyvenamąjį plotą siejo su Juchnovo kultūros arealu tarp Desnos vidurupio, Seimo žemupio bei vidurupio ir Okos aukštupio. Nedidelę pietinę šio ploto dalį, telpančią į Sulos, Pslos, Vorkslos ir Seversko Doneco baseinus, B. Rybakovas skyrė gelonams, kuriuos jis laikė skitų gentimi, išvyta iš senosios Skitijos.[56] Be to, archeologiniu Neuridos ekvivalentu – kaip ir daugelis kitų mokslininkų – jis laikė Milogrado kultūrą, plytinčią Desnos, Sožies ir Berezinos žemupiuose. Šis mokslininkas neurus taip pat laikė slavais, tačiau pridūrė, kad jie buvę iš savo sodybų išvyti iš pietų pusės Pripetės upę peržengusios genties su gyvate kaip totemu. Dėl „gyvačių" antplūdžio neurai pabėgę pas budynus. Tai atsitikę vieną kartą ligi Darėjo žygio į Skitiją, taigi ligi 512 m. pr. Kr., vadinasi, pačiame VI a. pr. Kr. viduryje. Jei „gyvatės" – ne gyvatės, bet gentis iš dykros Neuridos viduryje, tai kažkuri gentis su gyvatės totemu turėjusi įsiveržti iš pietų pusės iš Pripetės pelkių, sudariusių dykrą neurų krašto viduryje.[57] Neurų palikimas, kaip minėta, esanti Milogrado archeologinė kultūra Pietų Baltarusijoje, egzistavusi nuo VI ligi III amžiaus pr. Kr. Archeologės O. Melnikovskajos nuomone, tie negausūs istorinių šaltinių liudijimai apie neurus, pirmiausia Herodoto žinios, tiesiogiai sutinką su Milogrado kultūros duomenimis.[58] Autorė tvirtino, kad Milogrado kultūros plotas įėjo į slavų gyventą teritoriją ir kad jos atstovai buvo slavų gentys I tūkstantmetyje pr. Kr., tokiu būdu griežtai krikuodama tuos tyrinėtojus, kurie Milogrado kultūrą Pripetės baseine linkę skirti baltų protėviams (V. Sedovą ir P. Tretjakovą).[59] Tačiau iš tikrųjų toliau į šiaurės pusę Milogrado kultūra ima įgauti vis daugiau baltiškosios brūkšniuotosios keramikos požymių, todėl ji kartu su Juchnovo kultūra yra laikoma priklausiusia baltams, kadangi įeina į baltiškosios hidronimijos paplitimo arealą.[60] Manydami, kad tarp Herodoto paminėtų tautelių bei genčių turi būti ir slavų protėviai, slavistai lingvistai, istorikai ir archeologai įvairiu metu mėgino slavus tapatinti čia su neurais ir budynais, čia su melanchlenais ir netgi su skitais artojais. Tačiau rasta nauja archeologinė medžiaga, apdorota ir išanalizuota, nuosakiai verčia atsisakyti versijos apie įvairių Herodoto paminėtų tautelių bei genčių priklausymą slavams. Archeologija iš esmės tik patvirtina Herodoto Skitijos politinę realybę: iš I tūkstantmečio pr. Kr. vidurio iškasenų matyti, kad ano meto Pietryčių Europos gyventojai paliko palyginti vienarūšę, homogenišką kultūrą (suprantama, su lokaliniais variantais), kuri atsekama per visus vėlesnius šimtmečius ir kuri iš tradicijos vadinama „skitiška". Kita vertus, skitiškasis archeologinis arealas turi gana ryškių lokalinių kultūros atmainų, kurios, matyt, priklausė ne iranėnų, bet įėjusioms į skitų valstybę ir priėmusioms pagrindinius aukš-

[55] Idem. *Предскифский период на Днепровском Правобережье*, Киев, 1961, 225.

[56] Рыбаков Б. А. *Геродотова Скифия*, 192 (žemėlapis).

[57] Ibid., 146.

[58] Мельниковская О. Н. *Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке*, Москва, 1967, 169-175.

[59] Ibid., 179, 182-186.

[60] Щукин М. Б. Семь миров древней Европы и проблема этногенеза славян. – *Славяне. Этногенез и этническая история*, Ленинград, 1989, 56-62.

tesnės skitų kultūros bruožus, gentims. Nors teoriškai dalies Skitijos gyventojų priklausymas protoslavams ir labai galimas, bet konkrečių Herodoto paliudytų „skitų" genčių priskyrimas prie (proto)slavų yra neįmanomas paprasčiausiai dėl to, jog Herodoto „skitai" niekaip negalėjo būti tiesioginiai kurių nors istoriškai paliudytų tautų protėviai, o tik kaip dalis, komponentas įeiti į vėlesnių etninių junginių, tarp jų ir slavų, sudėtį.[61]

Archeologiniai kasinėjimai, be to, atskleidė miškingoje juostoje į šiaurę nuo Pripetės ir Seimo upių buvus patvarias, pastovias kultūras, kurios vis dėlto labai skyrėsi nuo priešherodotinių laikų (maždaug VIII–VII a. pr. Kr.) ir pirmųjų naujosios eros šimtmečių „skitų" kultūrų. Dabar niekam nebekyla abejonių, kad šitos kultūros – t. y. brūkšniuotosios keramikos, Smolensko piliakalnių, Aukštutinės Okos, netgi Juchnovo kultūra, vienu metu laikyta slaviška, taip pat savotiška, gerokai aukštesnio lygio Milogrado kultūra – yra baltų genčių, nuolat gyvenusių minėtų kultūrų plote visą tūkstantmetį ligi pat slavų kolonizacjos, palikimas, nes jos, tos kultūros, įeina į baltiškosios hidronimijos paplitimo arealą. Visa tai, kaip pabrėžė G. Chaburgajevas, verčia mus pritarti išvadai, kad daugelio mokslininkų pastangos rasti slavus kitais pavadinimais tarp Herodoto tautelių bei genčių, nepaisant didžiulio (veltui įdėto) darbo ir išmaningumo, nedavė ir negalėjo duoti jokių teigiamų rezultatų (be spėliojimų ir abejotinų hipotezių).[62]

Dėl keltiškiems vardams būdingo junginio *-vr-* (pvz., *Luvr, Havr, Sevr* Prancūzijoje, *Duvr* Britanijoje), neurų vardą V. Kobyčevas laikė keltišku, neurus – keltų gentimi, užpulta greičiausiai germanų su gyvatės totemu, primindamas mėgstamą vikingų laivo „Didžioji gyvatė" pavadinimą.[63] Be išlygų priėmęs Z. Gołąbo aiškinimą, ukrainiečių tyrinėtojas O. Strižakas taip pat buvo įsitikinęs, kad neurų vardas dėl, jo manymu, pirminės formos **Neruoi* esąs keltiškas ir rodąs, kad keltų gentys senų senovėje gyvenusios daug toliau į rytus nuo savo vėlesnių istorinių žemių, taigi ir ten, kur buvo neurų sodybos; neurai buvę protoslavai, bet šitą vardą jiems palikę keltai.[64] Maža to, Amiano Marcelino forma *Nervii* rėmėsi ir O. Trubačiovas, kad pagrįstų savo hipotezę, jog Herodoto neurai buvę keltai.[65] P. Dini ne be pagrindo prikišo Z. Gołąbui leidus sau per didelę laisvę – po devynių šimtų metų paliudyta forma laikoma pirmine! – ir ją kaip *ad hoc* hipotezę atmetė.[66] Amiano Marcelino formą *Nervii* gal ir galima laikyti *Neuri* variantu. Bet tada iškyla principinio pobūdžio klausimas: ar po beveik tūkstančio metų paliudytą formą galima laikyti senesne? O gal geriau tokią formą tarti esant – priešingai – antrine, atsiradusia pirminę etnonimo formą su šaknies dvibalsiu *eu* priderinus prie tuo metu aktualaus keltų genties vardo?

[61] Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет"*, Москва, 1979, 71.

[62] Ibid., 72.

[63] Кобычев В. Н. *В поисках прародины славян*, Москва, 1973, 29-30.

[64] Стрижак О. С. *Етнонімія Геродотової Скифії*, Київ, 1988, 70-71.

[65] Трубачев О. Н. *Этногенез и культура древних славян*. Лингвистические исследования, Москва, 1991, 43-45.

[66] Dini P. U. Nochmals die *Neuroi*: Versuch einer ethnolinguistischen Namensdeutung. – *Baltistica*, XXXI (1), 1996, 41.

Pritariant P. Dini'ui [67] galima drąsiai pasakyti, kad nėra jokio pagrindo atsisakyti Herodoto paliudytos formos Νευροί tradicinio skaitymo. Nepriimtinas nė K. Moszyńskio, kuriam neurai taip pat buvo slavų protėviai, bandymas etimologiškai aiškinant operuoti pakeista neurų etnonimo forma **Sneuroi* (girdi, susijusia su šaknimi **sneu-*, plg. sl. bažn. *snovǫ, snuti* „mesti, riesti apmatus"). [68]

Įdomu, kad O. Strižakas, keltiškosios hipotezė atstovas, turėjo nemažai priekaištų neurų vardo siejimui su *Ziemia Nurska*. Šios hipotezės šalininkai patys nurodantys, kad visiškam *Nur-* šaknies hidronimų tapatinimui su Νευρ(οί) kontinuantais trukdančios ne tik jų fonetinės ypatybės (lauktinas šaknies refleksas **Njur-*), bet ir leksinės semantikos dalykai, pvz., tai, kad lenkų kalboje yra apeliatyvai *nura/nora* „urvas", kurie gali turėti ir reikšmę „(upės) žiotys". Remdamasis Z. Gołąbu, jis neurų etnonimą siejo su keltų genties vardu *Nervii* ir toliau etimologiškai – su s. air. *nert* (< **ner-to-*), val. ir korn. *nerth,* reiškiančiais „vyriškumas; kariuomenė", bret. *nerz* „jėga", kur priklausantys ir liet. *nértėti* bei pr. *nertien* „įniršis". [69] Neurai –„vilkolakiai", „gyvačių" puolimo verčiami, persikraustę pas budynus, gentį, kurios etnonimas, anot šio autoriaus, esąs keltiškas, nes, girdi, susijęs su vid. air. *buiden,* val. *byddin,* s. bret. *bodin,* reiškiančiais „kariuomenė". [70] Βουδῖνοι O. Strižakas istoriškai tapatino su gaelų (goidelų) teonimu *Boddibevve,* lotynizuota jo forma *Bodibeve* (< kelt. **Boudibiva* „įveikiančioji, nugalinčioji"), keltų etnonimu *Bōdĭontĭcĭ* („įveikiantys, nugalintys"), galų antroponimu *Boudinna* („įveikiančioji, nugalinčioji"). O. Strižakas priminė, kad tarp dabartinių keltų yra ir gelų, arba gaelų, kalba, kad etnonimas Γελωνοί struktūriškai atrodantis panašus į tokius keltų etnonimus kaip *Călēdŏnes*, *Lĭngŏnes*, *Rēdŏnes*, *Santŏni* ir kad etimologiškai susijęs su keltų etnonimo *gaelai (goidelai)* šaknimi. [71]

Šių autorių keliama keltiškos neurų kilmės hipotezė, kuri tėra sukritikuotos ir paneigtos A. Šachmatovo pankeltizmo teorijos recidyvas, atmestina dėl jau minėtos priežasties – pirminė autentiška neurų etnonimo forma yra Herodoto paliudyta *Neuroi* (Νευροί), todėl rekonstrukcijose tik ja ir tegalima remtis.

Volgos bei Okos aukštupių regione, taip pat Kamos baseine ne vienas tyrinėtojas ir ieškojo gelonų tėvynės. Ta proga O. Strižakas priminė Ptolemajo galindus bei rusų metraščių tautelę *Goljadь*, dėl kurios baltiškumo niekas neabejoja, taip pat tai, kad vienas Maskvos upės intakas yra vadinamas *Goljadь (Голядь),* taigi turi pavadinimą, gautą iš galindų vardo. O. Strižakas atmetė gelonų baltiškumo hipotezę sakydamas, kad ji neatlaikanti jokios kritikos, kaip ir hidronimų *Želonь (Желонь)* ir pan. siejimą su jų etnonimu, [72] ir tai visai suprantama, nes minėtuose Rytų Europos plotuose jis ieškojo keltų liekanų. Tačiau šio autoriaus savaip nagrinėjami hidronimai bei toponimai mus domina kitu aspektu – kaip galimi baltiškos minimų teritorijų nomenklatūros reliktai.

[67] Ibid., 41.

[68] Moszyński K. *Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego,* Wrocław, 1957, 92-93; Idem. O Neurach Herodota. – *Lud,* XLI, Wrocław, 1954, 138.

[69] Стрижак О. С. *Етнонімія Геродотової Скифії,* 70.

[70] Ibid., 62.

[71] Ibid., 126-127.

[72] Ibid., 109.

Deetnoniminės kilmės – taigi atsiradusiu iš neurų vardo – O. Stričakas laikė upės, tekančios pro to paties pavadinimo kaimą, vardą *Nevra (Невра)* (vadinamojoje *Ponever'i* [ukr. *Поневер'ї*, rus.*Поневерье*] srityje, buv. Volodimiro gubernijos Gorochovecko paviete Ukrainoje). Jis spėjo, kad išeiviai iš Neuridos čia apsigyvenę tuščiose žemėse ir išsaugoję slavų kalbų fonetinių dėsnių išvengusias archajiškas formas.[73] Bet taip teigti yra perdėm rizikinga. Pirmiausia kad ir dėl to, jog yra oikonimų, pvz., *Nivra (Нівра)* Ivano-Frankovskio, *Nivra (Нивра)* Ternopilio ir *Niverka (Ніверка)* Chmelnickio srityse, dėl kurių etimologijos autorius nežinojo ką sakyti.[74] Mat jie randami tose vietose, kurios, jo manymu, neurų teritorijai nepriklausiusios (neurai gyvenę apie Kijevą). Istorine lyginamąja plotme nuo šių toponimų atsieti upėvardį *Nevra (Невра)* būtų netikslinga. Todėl upėvardis *Nevra (Невра)* ne tik kad negali būti kilęs iš neurų etnonimo, bet, kaip rodo priešdėlio *po-* vedinys *Ponever'i (Поневер'ї* [rusiškai *Поневерье*]), jis kartu su ką tik minėtais toponimais gali turėti prolytę **Nevьra* (**ne* „ne“ ir **vir-*, plg. liet. *vìrti, versmẽ*, ukr. *вpimu* „virti, kunkuliuoti“), plg. *Nevarь (Неварь), Nevarka (Неварка)* Desnos baseine.[75]

Gelonų palikimu O. Stričakas laikė upės bei vietovės pavadinimą *Želanь (Желань)* (var. *Željanь [Желянь]*) – tai, jo manymu, gelonų vardas. Taip vadinama upė, netoli Kijevo įtekanti į Stugnę, dešinįjį Dnepro intaką; šio vardo upė ir vietovė minima XI a. dokumentuose, plg. *na rečě Želaně (на рецѣ Желанѣ)* (1160 m.) ir kt. O. Stričakas šiuos pavadinimus kildino iš hipotetinės formos **Gelan-/*Gelon-*. Jis manė, kad galima kelti klausimą dėl Herodoto Gelono lokalizavimo Kijevo rajone.[76] Anksčiau šį hidronimą ir toponimą su Γελονός tapatino O. Sobolevskis.[77] Prie šitokio toponiminio Kijevo apylinkių konteksto O. Stričakas skyrė taip pat Pripetės baseino hidronimų kompleksą: iš dešinės į Slovečnę, dešinįjį Pripetės intaką, įtekančios upės vardą *Želonь (Желонь)* (anot jo, iš **Gelonjь*) (var. *Žolonь [Жолонь], Žolonka [Жолонка]*) su kairiojo jos intako vardu *Prižolonok (Прижолонок)* (iš *Pri Žoloni [При Жолони]* „Prie Žolonės“); dešiniojo Sitovkos intako pavadinimą *Želonь (Желонь)* (var. *Želonka [Жолонка]*), o Sitovka, tos pačios Slovečnės intakas, teka paraleliai su pirmąja *Želonь (Желонь)*.[78] Šio vardo upių taip pat yra kairiojo Dnepro intako Desnos ir jos kairiojo intako Seimo baseine: ukr. *Žolonka (Жолонка)*, rus. *Želonka (Желонка)*, įtekanti į Ljubušką, kairįjį Snopotės intaką. Tai mažybinė forma, pasidaryta iš *Želon- (Желон-)* <**Gelon-*.[79] O. Stričako nuomone, slavizuotas gelonų etnonimas tokiu būdu išlikęs ligi mūsų dienų. Kita vertus, O. Stričakas turėjo paisyti ir kitokio aiškinimo

[73] Ibid., 66.
[74] Ibid., 66.
[75] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины*, Москва, 1968, 257.
[76] Стрижак О. С. *Етнонімія Геродотової Скифії*, 104.
[77] Соболевский О. И. Русские местные названия и язык скифов и сарматов. – *Русский археологический вестник*, 1910, № 3/4, 188-189; Idem. Русско-скифские этюды. – *Известия Отделения языка и словесности Императорской Академии наук*, 26, 1929, 27.
[78] Стрижак О. С. *Етнонімія Геродотової Скифії*, 104.
[79] Ibid., 106-107.

galimybės, būtent kildinimo iš baltų kalbų, nes šios problemos literatūroje Kijevo apylinkių upėvardžiui *Želanь (Желань)* (var. *Željanь [Желянь]*) seniai konstatuota paralelių Okos baseine: upės *Želaneika (Желанейка), Želanenka (Желаненка),* kaimas *Želanьja (Желанья),* toliau siejamų su Svapės intako *Želenь (Желень)* (var. *Žilenь [Жилень]*) Seimo upyne vardu; šie yra laikomi adaptuotais baltiškais vardais ir lyginami su pr. *gillin* „gilus", liet. *Gilininkai* ir kt.[80] *Želonь (Желонь)* (kairysis Istros intakas Okos baseine), su iš jo kilusiu *pogosto* (bažnytkaimio) pavadinimu yra gana aiškus baltiškas reliktas, koks yra ir *Istra (Истра),* seniai, dar M. Vasmerio laikytas baltišku,[81] plg. liet. *Įstras* (dešinysis Lėvens intakas, Pasvalys). Aukštutinės Padneprės hidronimijai skirtoje monografijoje *Želenь (Желень)* (var. *Žilenь [Жилень]*), *Želonь (Желонь)* (var. *Žolonь [Жолонь]*), nors ir primenamas jų lyginimas su liet. *Gilininkai* bei pr. *Gilleynen*, traktuojami kaip neaiškios kilmės.[82] Tačiau jų baltiškumo prielaidą nesunku paremti tokiais atitikmenimis Lietuvos teritorijoje kaip, pvz.: *Galuonìs* (acc. sing. *Galúonį*), *ją* kam. (ežeras, Kuktiškės, Utenos r.), *Galuõnas* (var. *Galuonaĩ, Geluonaĩ*) (Molėtai), *Galõnas* (ežeras, Joniškis, Nemenčinė). Tiek šaknies balsių kaita *e/o (>a),* tiek kamiengalių varijavimas *-ōn-/-ān-/-on-/-en-* baltų kalbose yra reguliarūs. Jų siejimas su apeliatyvų liet. *gelmẽ* „giliausia vieta, gylis", lat. *dzelme* „sietuva, duburys; gelmė; neužankantis šaltinis, versmė pelkėje", *dzelve* „akivaras pelkėje; klampi vieta", liet. *galvis* „savaime pasidariusi kūdra senos upės vagos vietoje ar užutėky..." šaknimi[83] taip pat visai galimas.

Labiausiai pagrįsta – bent jau taip atrodo – slaviškoji neurų etnonimo hidroniminės kilmės hipotezė, tačiau naujausiuose tyrimuose jos adresu išsakoma nemažai kontrargumentų. Savo senosios Europos hidronimijos teorijos aspektu į neurų slaviškumą skeptiškai žiūrėjo W. Schmidas: „Herodoto neurų tikriausiai dar negalima laikyti slavais (die Neuren Herodots wahrscheinlich noch nicht als Slaven anzusprechen sind)".[84] Jis pateikė tokius argumentus: 1) vieta, kur Herodotas lokalizavo neurus, neatitinka *Ziemia Nurska;* 2) dėl glaudžių skitų ir neurų ryšių iranėnų kalbų įtaka slavų kalboms turėjo būti daug didesnė, negu ji iš tikrųjų yra; 3) tapatinant neurus su slavais, Dnestro baseine turėtų matytis nenutrūkstamas senosios Europos hidronimijos perėjimas į slaviškąją, tačiau to iš tikrųjų nėra.[85] Ypač reikšmingas šiuo atžvilgiu yra vokiečių lingvisto onomasto J. Udolpho 640 puslapių veikalas „Slavų

[80] Нерознак В. П. *Названия древнерусских городов,* Москва, 1983, 72.

[81] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, Vilnius, 1958, 503-504; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* II, Москва, 1986, 143.

[82] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* Москва, 1962, 188.

[83] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 105. Plg. Топоров В. Н. *Прусский язык. Словарь (E–H),* Москва, 1979, 198.

[84] Schmid W. P. Die Ausbildung der Sprachgemeinschaften in Osteuropa. – *Handbuch der Geschichte Russlands.* Herausgegeben von M. Hellmann, K. Zernack und G. Schramm, Stuttgart, 1, 1979, 110, 116.

[85] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 237 (išn. 7).

vandenvardžių ir vandenų pavadinimų studijos".[86] Jo tyrimo duomenys tokie svarbūs, kad čia būtina referuoti pagrindines tyrinėjimo išvadas.

Šaknį *Nur-* turintys geografiniai vardai gana aiškiai koncentruojasi į rytus nuo Varšuvos, kai kurie iš jų, esantys šiauriau, įeina į baltų hidronimijos arealą. Pastaroji aplinkybė neišleistina iš akių, mėginant neurus lokalizuoti. Upės *Nurec* Taraščios srityje, netoli Kijevo, ir vietovės bei upės *Nurov* Charkovo gubernijoje pavadinimų buvimo aiškiai nepakanka, kad juos galėtume sieti su neurų vardu. Lygiai abejotina, ar galima neurus lokalizuoti šaknį *Nur-* turinčių tikrinių vardų areale į rytus nuo Varšuvos. Labiau tikėtina, kad būtent su šia sritimi reikėtų sieti *Nurska zemlja*. Apskritai paėmus, vargu ar pavyktų neurų vardą rasti išlikusį vietovardžiuose bei vandenvardžiuose, todėl ir neurų tapatinimo su slavais reikėtų veikiau atsisakyti, kadangi, kaip matėme, tikslesnis neurų gyvenamojo ploto lokalizavimas (tarp Dnepro ir Dnestro ?) vargiai galimas. Apeliatyviniu lygmeniu geografiniams *Nur-* pavadinimams ligi šiol taip pat nepavyko rasti jokių tikresnių ryšių su slavų kalbų medžiaga, todėl kažin ar jie slaviškos kilmės.

Apeliatyvai ukr. dial. *norá (норá)* „šaltinis, versmė", bltr. *narà (нарà)* „duobė", *nora (нора)* „duobė su vandeniu", rus. *norá (норá)* „urvas", dial. *norь (норь), nor (нор)* „duobė vandenyje" ir kt. etimologiškai siejami su liet. *nérti (nẽria, nérė)* „staigiai lįsti, leistis (ppr. į vandenį); plaukti po vandeniu..."[87] Etimologinis atitikmuo lietuvių kalboje yra *narà* „srovė". Laikoma, kad slavų kalbų formos su *y* (< ide. *ū*) šaknyje rus. *nyrjátь (нырять)* „nardyti, nerti", bltr. *nyrácь (нырáць)* „t. p." atsirado pailginus formos **nъr-*, savo ruožtu kilusios iš ide. **n°r-* ir šaknies balsių kaita susijusios su ide.* *nor-* ką tik aukščiau minėtuose vediniuose, nykstamojo laipsnio šaknies balsį.[88] Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad slavų kalbose paliudytas ir apofoninis šaknies variantas su *u* (matyt, iš ide. *ou*) : bulg. *núram se (нýрам се)* „nerti į vandenį", ček. *nuřiti se* „t. p.", sorb. aukšt. *nurić* „skandinti", sorb. žem. *nuriś* „nerti", lenk. *nurzyć* „merkti (į skystį), mirkyti".[89] Iš bėdos šiais veiksmažodžiais galima būtų aiškinti šaknį *Nur-* turinčius slavų hidronimus bei toponimus. Kita vertus, tarę, kad šie hidronimai bei toponimai neslaviški, galėtume prisiminti baltiškus, pvz.: lietuvių upėvardžius *Nũr-upis* (Nemunėlio intakas, Pandėlys) su pailgintu šaknies balsiu, *Nùr-upis* (Kvistės intakas, Židikai),[90] kaimo vardą *Naurãšiliai* (Smilgiai, Panevėžio r.), latvių *Nàuri* (valstiečio sodyba, Priekulė [Priekuļi]), *Naûrẽni* (valstiečio sodyba, Vecpiebalga), istorinių dokumentų *Nawaren* (1638 m.),[91] (su est. *nauris [nagr]* „burokas" nieko bendra neturinčius).

[86] Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*, 379.

[87] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, III, 82.

[88] Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*, 379.

[89] *Этимологический словарь славянских языков*, 26, Москва, 1999, 45-46.

[90] Dėl jų kitaip (nepagrįstai) žr. Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 233.

[91] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi*, I (2), Rīgā, 1961, 472; Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 616.

Slavų protėvynės nustatymui lemiamos reikšmės turi šaknies **Nor-* vardų paplitimas, iš kurio galima spręsti, kad Galicijos Karpatų šiauriniai šlaitai – maždaug tarp Zakopanės vakaruose ir Bukovinos rytuose – buvo tikrasis slavų priešistorinis židinys.[92] Prieš akis reikia turėti du svarbius faktus, kuriais galima pasiremti arealinės bei chronologinės slavų lokalizacijos reikalu, tie svarbūs faktai – tai reliatyvi slavų kalbų vienovė (egzistavusi ligi 500 m. po Kr.) ir vientisas gyvenamasis plotas (maždaug erų sandūroje) į šiaurę nuo Galicijos Karpatų.[93]

Pirmoji tikrai slaviška archeologinė kultūra, kaip teigia archeologai, esanti Prahos tipo kultūra, susijusi su vadinamuoju Dunojaus slavų židiniu VI–VII a. po Kr. Tačiau Prahos tipo kultūrą tyrinėtojai randa išplitusią ir Pruto, Dnestro, Bugo bei Vyslos aukštupiuose, kur jos seniausi paminklai siekia V a. po Kr. Svarbu pabrėžti, kad šis Prahos tipo kultūros plotas sutampa su archajiškos slavų hidronimijos arealu, – tai turbūt kartu rodo ir slavų kalbinę bei kultūrinę konsolidaciją V–VI a.[94] Iš čia, kaip manoma, slavai, laikui bėgant, VI–VII a. pasklido po didelius Rytų ir Pietryčių Europos plotus.[95]

Jeigu, kaip pažymėjo V. Toporovas, slavų prokalbė suiro tik prieš 1000 ar 1500 metų,[96] tai Herodoto laikais, V a. pr. Kr., slavai dar turėjo gyventi susiglaudę mažoje teritorijoje kažkur šiaurinėse Karpatų prieigose, Galicijos regione, galbūt šiek tiek ir į pietus bei siekdami Dunojų. Negalima lengva ranka numoti nė į seniausių rusų šaltinių liudijimus apie slavus prie Dunojaus. „Senųjų laikų pasakojime“, laikomame pagrindiniu šaltiniu Rytų Europos istorijai pažinti (išlikęs tik nuorašas iš XIV a., bet jame pranešama apie IX ir X amžių įvykius),[97] užsimenama apie slavų sodybas prie Dunojaus net tris kartus: pirmą kartą – atpasakojant Biblijos padavimą apie Babelio bokštą ir kalbų atsiradimą: *Po mnozech že vremenech seli suть sloveni po Dunaevi, gde estь nyne Ugorsьka zemlja i Bolgarsьka. I ot tech sloven razidošasja po zemle i prozvašasja imeny svoimi, gde sedše na kotorom meste (По мнозех же временех сели суть словени по Дунаеви, где есть ныне Угорська земля и Болгарьска. И от тех словен разидошася по земле и прозвашася имены своими, где седше на котором месте);* antrą kartą – pasakojime apie slavų rašto sudarymą: *Be edin jazyk slovenesk: sloveni, iže sjadjachu po Dunaevi, ich že prijaša ugri [...] (Бе един язык словенеск: словени, иже сядяху по Дунаеви, их*

[92] Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen,* 380-381, 619.

[93] Ibid., 623.

[94] Лебедев Г. С. Археолого-лингвистическая гипотеза славянского этногенеза. – *Славяне. Этногенез и этническая история,* Ленинград, 1989, 111-112.

[95] Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen,* 622 (žemėlapis Nr. 118); Schmid W. P. Urheimat und Ausbreitung der Slaven. – *Zeitschrift für Ostforschung,* 28, 1979, 405-415[=Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 254-263].

[96] Топоров В. Н. Некоторые соображения относительно изучения истории праславянского языка. – *Славянское языкознание.* Сборник статей, Москва, 1959, 6, 19-20.

[97] Kiparsky V. Finnougrier und Slaven zu Anfang der historischen Zeit. – *Ural-Altaische Jahrbücher,* 42, Wiesbaden, 1970, 1.

же приняша угри [...]); trečią kartą – slavams priėmus krikščionybę: *tu bo estь Iljurik, ego že dochodil apostol Pavel; tu bo beša slovene pervoe [...] ot nego že jazyka i my esmo (ту бо есть Илюрик, его же доходил апостол Павел; ту бо беша словене первое [...] от него же языка и мы есмо).*[98]

Yra mokslininkų, kurie laikosi požiūrio, kad neurai buvo dar neišsiskyrę baltai-slavai. J. Czekanowskis teigė, kad, turint omenyje išlaikiusios šaknyje senąjį diftongą *eu* formos *neuroi* pirminį pobūdį, galima daryti prielaidą, jog neurai nebuvę nei baltai, nei slavai, bet baltoslavai (Bałto-Słowianami).[99] Po daugelio metų grįžęs prie neurų klausimo, šis tyrinėtojas, remdamasis K. Būgos tyrimų išvada apie baltų protėvynę rytuose, neurus lokalizavo Dnepro baseine, iš kur jų dalis, „gyvačių" spaudžiama, atsidūrusi tarp Pripetės ir Rytų Bugo, o likę neurai, jo manymu, baltoslavai, turėję su laiku tapti baltais (musieli się przeistoczyć w Bałtów). Baltų liekana rytuose jis laikė Ptolemajo Navaroi prie Karkinito upės, į rytus nuo Dnepro slenkščių.[100] A. Hermanno nuomone, ligi pat IV a. pr. Kr., vadinasi, dar Herodoto laikais, baltai ir slavai buvę vienas etnosas, vadintas *Neuroi*.[101] Priminęs, kad kai kurie tyrinėtojai (pvz., J. Czekanowskis) Herodoto 512 m. pr. Kr. minėtus neurus (Νευροί) laikė neišsiskyrusiais baltais-slavais, V. Kiparskis neurų vardą etimologiškai siejo su liet. *niaurùs* bei rus. *po-nuryj (по-нурый)* „paniuręs, nunėręs, panarinęs galvą" ir jame matė dar sveiką baltų ir slavų kalbų diftongą *eu,* kuris vėliau išvirto į baltų *-iau-* ir slavų *-u-*.[102] Rusų istorikas G. Lebedevas taip pat spėjo, kad Herodoto „neurai" ankstyvajame geležies amžiuje buvę dar nesuskilę, jo terminu, „protobaltai-slavai", ir tapatino juos su Milogrado archeologinės kultūros atstovais, pabrėždamas, kad tai vienintelis iš ano meto žinomas etnonimas.[103]

Pastaruoju metu į šią koncepciją yra linkęs ir žinomas italų baltistas P. U. Dini, apibūdinęs ją kaip įdomiausią bei protingiausią, jo terminu, „saliamoniškąją", ir siūlydamas naują baltų kalbų medžiaga pagrįstą neurų etnonimo aiškinimą.[104] Iš tikrųjų įtikina-

[98] *Повесть временных лет.* II. Приложения. Статьи и комментарии Д. С. Лихачева, Москва-Ленинград, 1950, 11, 21, 23.

[99] Czekanowski J. *Wstęp do historii Słowian*. Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze, Lwów, 1927, 90.

[100] Czekanowski J. Syntetyczne szkice V. Kiparskyego. Finowie Nadbałtycy i Bałtowie. – *Lud,* XLI, Wrocław, 222-224.

[101] Hermann A. Neuroi. – Pauly-Wissowa, *Realenzyklopädie der klassischen Altertumskunde,* XVII (1), Stuttgart, 158-161.

[102] Kiparsky V. Baltische Sprachen und Völker. – *Baltische Lande,* Leipzig, 1939, 48-59. Idem. Finnougrier und Slaven zu Anfang der historischen Zeit. – *Ural-Altaische Jahrbücher,* 42, Wiesbaden, 1970, 5; Кипарский В. Р. in: *Сборник ответов на вопросы по языкознанию* (к IV Международному съезду славистов), Москва, 1958, 170 (Atsakymas į klausimą „Ar egzistavo baltų-slavų kalbinė ir etninė vienybė ir kaip ją reikia suprasti? ").

[103] Лебедев Г. С. Археолого-лингвистическая гипотеза славянского этногенеза. – *Славяне. Этногенез и этническая история,* 114.

[104] Dini P. U. Nochmals die *Neuroi*: Versuch einer ethnolinguistischen Namensdeutung. – *Baltistica,* XXXI (1), 1996, 43-44; Idem. *Le lingue baltiche*, 28-29; Idem. *Baltų kalbos,* 46.

mas šio etnonimo aiškinimas turėtų be prieštaravimo apimti baltų, slavų ir tam tikru mastu senovės graikų elementus, teigia šis tyrinėtojas. *Neuroi* daugiskaitos galūnė *-oi* esanti šio etnonimo pritaikymo prie kalbinės graikų aplinkos ženklas. Jo šaknyje VI–V a. pr. Kr., kaip spėjo V. Kiparskis, išlaikytas sveikas senasis diftongas *eu*, todėl V. Kiparskio etimologinis siejimas su liet. *niaurùs, niaũras* esąs teisingas, tačiau šių žodžių reikšme „niurzgus, niurzglus, paniuręs, sniaukrojantis, kalbantis pro nosį (mürrisch, näselnd)", plg. *niaũras, -à* „kas pro nosį kalba", taip pat vedinius *niáura, niaurỹs* „kas pro nosį kalba, niurzga, neaiškiai kalba" ir pastarųjų vedinį *niauróti (-ója)* „pro nosį kalbėti, niurzgėti; neaiškiai kalbėti..." Antikos laikais *neuroi* galėjęs žymėti neaiškiai, pro nosį kalbančią tautelę, gentį. Toks pavadinimas būtų buvęs motyvuotas paplitusia etnolingvistine opozicija „aiškiai, suprantamai kalbantys" – „neaiškiai, nesuprantamai kalbantys", tai būdinga daugeliui kitų baltų ir nebaltų etnonimų, plg. pr. *mixkai* „vokiškai" < **mik(i)skai* greta liet. *mikséti* „neaiškiai, nesklandžiai kalbėti..."; rus. *nemcy (немцы)* „vokiečiai" šalia *nemoj (немой)* „nebylus". Šiame kontekste *Neuroi* laikytinas baltišku grecizuotu, t. y. pritaikytu prie graikiško tarimo, vardu, tikriausiai antikoje vartotu minėta etnolingvistine prasme. Į klausimą, kokia tauta ar gentis juo buvo vadinama, P. Dini taip atsako: „galimas dalykas, tai nebuvo savivardis, mat senovėje baltų ir slavų, o veikiau baltų-slavų gentys taip vadino vienos kitas".[105] Verta dėmesio šio tyrinėtojo mintis, kad neurų „etnonimas nėra hidroniminės kilmės, o baltiškas žodis, pritaikytas prie graikiško tarimo".[106] Kita įdomi P. Dini mintis jau skirta budynams: „jeigu budinų kalba, remiantis Herodoto tekstu, skyrėsi nuo gelonų kalbos, kuri buvo „skitų ir helėnų kalbų mišinys", ji, matyt, nebuvo nei vien skitų <...>, nei vien graikų kalba, kadangi tada ji lengvai galėjo būti atpažinta, o kažkas visai kita".[107]

Prielaida, kad Herodoto minėtos į šiaurę bei šiaurės rytus nuo skitų krašto gyvenusios gentys neurai, gelonai bei budynai buvo baltų kiltys, buvo ir tebėra keliama ne vieno tyrinėtojo. J. Czekanowskis nurodė, kad daugumas XIX a. mokslininkų, tyrinėjusių neurų klausimą, pasisakę už neurų kalbinį priklausymą baltams – tai Bähras, Rawlinsonas, Scheerenas, Dzieduszyckis, Lappo-Danilevskis, Piersonas, Bonnellis ir Swistunas.[108]

Jau W. Piersonas Herodoto Γελωνοί laikė baltų gentimi. Ptolemajas neminįs gelonų nei neurų, bet minįs galindus. Galindais, rusų metraščių *Goljadь*, W. Piersono nuomone, Ptolemajas vadinęs gelonus, mat gelonais tolimoje senovėje buvę vadinami galindai. Gelonų kalbos panašumas į graikų kalbą, vertimasis žemdirbyste iš esmės skirią juos nuo kaimynų nomadų ir esą jų baltiškumo požymiai.[109] Ir dabar tyrinėtojai pastebį nemažai panašumų tarp prūsų ir graikų kalbų, pridūrė W. Piersonas, grįsdamas sa-

[105] Dini P. U. *Le lingue baltiche,* 29; Idem. *Baltų kalbos,* 46.

[106] Dini P. U. *Le lingue baltiche,* 28; Idem. *Baltų kalbos,* 46.

[107] Dini P. U. *Le lingue baltiche,* 30; Idem. *Baltų kalbos,* 47.

[108] Czekanowski J. *Wstęp do historii Słowian,* 89.

[109] Pierson W. *Elektron oder Ueber die Vorfahren, die Verwandtschaft und den Namen der alten Preussen,* Berlin, 1869, 27, 34-35.

vo teiginį dėl gelonų baltiškumo. Kita Skitijos gentis, šio autoriaus laikyta baltiška, yra neurai, gelonų kaimynai: „Neurus su vėlesniaisiais veltais aš laikau vienetu, lietuvių protėviais (für eins, für die Vorfahren der Littauer)".[110] „... lietuviai, litviai kadaise iš tikrųjų vadinosi viltais (die Littauer, Litwen vordem wirklich Wilten hiessen)", – teigė šis tyrinėtojas.[111] Iš Ptolemajo žodžių Πάλιν δὲ τὴν μὲν ἐφεξῆς τῷ Οὐενεδικῷ κόλπῳ παρωκεανῖτιν κατέχουσιν Οὐέλται. ὑπὲρ οὓς Ὀ(σ)σιοι (ἢ Ὄσιοι), εἶτα Κάρβωνες ἀρκτικώτατοι „Vėlgi iš eilės Venedų įlanką prie okeano gyvenantys laiko užėmę veltai. Virš jų os(s)iai, toliau į šiaurę karbones" esą matyti, kad veltai (die Welten) gyvenę į šiaurę nuo Klaipėdos ligi kuršių žemės. Tokiam teiginiui pritarė ir S. Marońskis (Marońsky).[112] W. Piersono nuomone, pavadinimas *Litwa* kilęs iš *Wiltä* perstačius garsus (durch Lautumstellung). Priminęs K. Zeusso priešingą tvirtinimą, kad veltų vardas su inversija išriedėjęs iš *Litwa,* W. Piersonas, jo manymu, senąjį lietuvių pavadinimą *viltas (veltas)* siejo su *vil(k)takis* „žmogus, galintis pasiversti arba kitų būti paverstas vilku", remdamasis Herodoto informacija, kad neurai kelioms dienoms pavirsdavę vilkais. Todėl neurai buvę baltų tauta, jo terminu, „guttisches Volk", praminta *vilti (velti).*[113] Atmetus ano meto istorinės lyginamosios kalbotyros pažiūromis paremtą ir dabar visiškai pasenusią argumentaciją, šie samprotavimai vis dėlto verti dėmesio (žr. toliau).

Gelono miestas, kaip manoma, graikų faktorija, jos gyventojai pradžioje buvę iš Ponto pajūrio prekybos vietų išvykę arba išvaryti graikai, kaip to įrodymas imamas Herodoto pranešimas, kad jų kalba esanti pusiau skitų, pusiau helenų, dievų garbinimas heleniškas, – taip dėstė G. Mairas, kitas vokiečių tyrinėtojas. Toliau jis sakėsi nežinąs kito tokio atvejo, kad šios jūreivių tautos atstovai, t. y. graikai, būtų apsigyvenę taip toli nuo jūros tarp barbarų. Beje, ir visiškai neheleniškas pavadinimas Γελωνός, Γελωνοί, leidžiantis manyti, kad čia susiduriame ne su tikrais įvykiais paremta legenda, bet su bandymu aiškinti. Taip pat ne sykį patikrintas Istorijos tėvo sąžiningumas neleidžiąs įtarti, kad jis pasakoja mums prasimanymus ar tikrovės ir prasimanymų derinius ir iš spėjamo gelonų heleniškumo padarytas išvadas. Bandymas šitaip aiškinti esąs paremtas nuostabiu gelonų ir helenų kalbos, religinių įsitikinimų, mitų bei pamaldų panašumu. Jeigu gelonų kalba turėjo tiek daug heleniškųjų žymių, tai toji kalba, teigė G. Mairas, tegalėjusi būti l i e t u v i ų , o jos nepaprastas artimumas senajai graikų kalbai esąs žinomas ir nuostabiai pakankamas, nepaisant jos didžiulių gramatinės struktūros praradimų (suprantama, lyginant su senąja graikų kalba, pagal ano meto pažiūras išlaikiusia pradinę struktūrą) per laiką nuo Herodoto dienų (V a. pr. Kr.) ligi pirmojo katekizmo pasirodymo 1547 m. Γελωνός iš tikrųjų esąs lietuvių kalbos žodis. Jis paskiemeniui atitinkąs liet. *galiūnas,* reiškiantį „didikas (ein mächtiger, ein grosser Herr)". Tiek Γελωνός, tiek *galiūnas* šaknis

[110] Ibid., 31.
[111] Ibid., 32.
[112] Marońsky S. Herodot's Gelonen keine preussisch-litauische Völkerschaft. – *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins,* X, Danzig, 1883, 40.
[113] Pierson W. *Elektron oder Ueber die Vorfahren, die Verwandtschaft und den Namen der alten Preussen,* 33.

– tai veiksmažodžio *galėti,* ją turintys ir Ptolemajo Γαλίνδαι, ir mūsų dienų krašto pavadinimas (vokiškai) *Galindien*. Iš viso to autorius padarė išvadą, kad „medinis miestas Γελωνός buvo lietuvių pastatytas".[114]

G. Mairo nuomone, tai, kad Herodoto gelonai laikomi helenais, paremta nuostabiu gelonų ir helenų kalbos, religinių įsitikinimų, mitų bei pamaldų panašumu. Lietuviai gintarą vartoję smilkymui šventovėse panašiai, kaip tai darė Rytų tautos ir helenai. Perkūnas turėjęs tas pačias savybes ir užėmęs tą pačią vietą dievų pasaulyje kaip graikų Dzeusas Olimpe. Sakmės apie Perkūną ir jo vaizdavimas beveik sutampantys su helenų mitais apie Heliją, o netiesiogiai – ir su Apolono vaizdiniais. Lietuvių ir slavų grožio bei meilės deivės vardas *Lado (Lada, Ledo)* helenams labai jau priminęs jų Λητώ (doriečių Λατώ), Apolono ir Artemidės motiną, Leto, o Lados kultas – nuo gegužės 25 ligi birželio 25 d. visos tautos iškilmės su puotomis, išgėrimais, šokiais bei dainomis – panėšėjęs į Dioniso bakchanalijas. Todėl nereikėtų stebėtis, pabrėžė G. Mairas, kad Helijuje-Apolone lietuviai matę savo Perkūną, o graikai Gelono miesto šventovių lietuvių, t. y. baltų, dievybėse atpažinę savus dievus. Taip samprotaudamas G. Mairas priėjo prie išvados: „Gelonai buvo lietuviai, kurie gyveno skitų valstybės pasienyje ir Ponto pirkliams pardavinėjo gintarą, kailius, javus ir sodų vaisius".[115] Šios eilutės atrodo, tarsi būtų parašytos mūsų dienomis, ir belieka pabrėžti, kad ši išvada *mutatis mutandis* sutinka su turimais istorinės kalbotyros ir archeologijos duomenimis (žr. p. 71 ir t. t.). O dėl minėtos deivės *Lado (Lada)* galima pridurti, kad vienoje lietuvių liaudies dainoje, kuri senovėje būdavo dainuojama nuo gegužės 25 iki birželio 25 d., to paties vardo deivės garbei skirtu laiku, yra vokatyvinė frazė *Lado, lado, lado, didė mūsų Deivė* (LKŽ VII 9). Istorinių šaltinių liudijama taip pat vyriška dievybė šiuo vardu – tai Didis Ladas (*Dzidzis Lado*). Motiejus Strijkovskis (Maciej Stryjkowski) savo 1582 m. išleistoje „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje" rašė: „[jam] užmušinėdavo baltutėlius romytus gaidžius, jo švenčių apeigos vykdavo nuo gegužės 25 iki birželio 25 dienos; būdavo atliekamos karčemose, o merginos ir moterys pievose ir gatvėse, susiėmusios už rankų, šokdavo ratelius, giedodamos gailiu balsu ir kartodamos: *Lado, lado, lado, Didis musu Dewie!* Taip ir dabar dar tebedaro Lietuvoje, Žemaičiuose, Livonijoje ir Rusioje".[116] Šios lietuvių dievybės dar neištirtos, jų vieta lietuvių religijoje ir mitologijoje dar nenustatyta. Spėjama, kad *Lado (Lada)* buvo įsivaizduojama moteriškos giminės vaisingumo, derlingumo deive, tekamo amžiaus merginų ir moterų globėja, vedybinių ryšių ir santarvės saugotoja.[117] Atrodo, kad grožio bei meilės deivės vaizdinys ir vardas *Lada (Lado)* lietuvių paveldėtas iš

[114] Mair G. *Das Land der Skythen bei Herodot und der Feldzug des Dareios in demselben*, Saaz, 1885, 62; Idem. Die Aisten und Neuren und die Hyperboreer – Sage. – *Programm des k. k. Staats-Gymnasiums in Pola,* X. Jahrgang, Pola und Triest, 1900, 19.

[115] Mair G. *Das Land der Skythen bei Herodot und der Feldzug des Dareios in demselben*, 63 (b).

[116] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai,* II. XVI amžius. Sudarė N. Vėlius, Vilnius, 2001, 546.

[117] *Lietuvių mitologija,* I. Parengė N. Vėlius, Vilnius, 1995, 492.

labai senų laikų, nes galima prielaida, kad jie kilme susiję su labai panašiais kitų indoeuropiečių tautų kultūrų bei kalbų reiškiniais. Tai gali būti sudvasinta ir deifikuota neparasto dvasinio ir fizinio grožio mergaitė, vadinta bendriniu žodžiu **ladā* „mergaitė". Šis žodis, matyt, sudarė pagrindą atsirasti ir refrenui *lada, lado, ladu* (LKŽ VII 9)[118] – tai tampa gana akivaizdu iš pietų slavų kalbų atitinkamų žodžių vartojimo.

Pirmiausia pasižiūrėkime į (pietų) slavų kalbų ir folkloro duomenis: bulg. *láda* fem. „mergaitė (vestuviniame paprotyje *laduvane*)", serb.-kr. *làda,* „žmona", refrenas (be konkrečios reikšmės) *làdo,* slovn. *lada* fem. „šūksmas, sušukimas", s. ček. *lada* fem. „mergina, mergaitė", slovk. *lado* „sakoma plūstamai apie jauną žmogų", s. rus. *lada, lado (лада, ладо)* „maloninis sutuoktinio arba sutuoktinės, mylimojo arba mylimosios pavadinimas", rus. dial. *láda (лáда)* fem. „sutarimas, susiklausymas, santarvė; abipusiu sutarimu daromas sandoris", *láda (лáда)* fem. ir masc. „vyras, žmona, sutuoktiniai", *láda (лáда)* „mylima būtybė, dažniausiai vaikas (folklore)", *ládo (лáдо)* „vyras, sutuoktinis (folklore)", refrenai *ládo, ládu, ladú (лáдо, лáду, ладý),* ukr. *ládo (лáдо)* „meilingas vieno iš sutuoktinių arba mylimųjų pavadinimas (poezijoje)".[119] Matome, kad folklore funkcionuoja tiek moteriškos, tiek vyriškos būtybės, todėl ir lietuvių lingvokultūroje buvimas greta moteriškos giminės *Lada (Lado)* ir vyriškos būtybės *Didis Ladas (Dzidzis Lado)* yra normalus reiškinys. Kad šie mitologiniai vaizdiniai kartu su juos žyminčiais žodžiais negali būti pasiskolinti iš slavų, rodo tas faktas, jog vietoj slavų kalbų balsio *a* slaviškos kilmės skoliniai lietuvių kalboje reguliariai turi balsį *o*,[120] pvz.: *grõmata* „laiškas; raštas, dokumentas" : bltr. *gramota (грамота); stónas* (ir *stõnas*) „visuomenės sluoksnis, luomas..." : bltr. *stan (стан),* lenk. *stan*; *striõkas* (ir *strõkas*) „baimė, išgąstis" : bltr. *strach (cmpax),* lenk. *strach.*

Graikų deivių vardai tiek Λήδα (variantas Λήδη), Dioskūrų ir Helenos motina (su η iš ide. *ā*), tiek Λητώ (dorėnų Λατώ) Leto, Apolono ir Artemidės motina, siejami su likų (lykisch) *lada* „moteris, žmona", bet spėjama, kad šie pavadinimai ir jų reiškiami mitologiniai vaizdiniai į graikus greičiausiai atėjo iš Balkanų ar netgi iš Mažosios Azijos ankstesniųjų vietinių gyventojų.[121] Įdomu, kad graikai šiais žodžiais vadino taip pat naktį.

Gr. Λήδα (variantas Λήδη), taip pat slavų žodžiai tęsia ide. **lādā,* bet liet. *Lada (Lado),* matyt, atspindi ide. formą **ladā* su šaknies balsiu ide. *a* ir todėl sutampa su likų *lada* „moteris, žmona".

[118] Dėl jo žr. Vėlius N. Apie lietuvių sutartinių priedainio *Lado* semantiką. – *Tautosakos darbai,* 9, 1998, 22-28; Šeškauskaitė D. *Sutartinės – senovės apeiginės giesmės,* Kaunas, 2001, 36-39.

[119] *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд,* 14, Москва, 1987, 8-9. Kitaip Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* II, 447.

[120] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 342, 344.

[121] Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque.* Histoire des mots, Paris, 1968, 636, 638; Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, Heidelberg, 1970, 114, 118-119.

W. Piersono ir G. Mairo teoriją, kurios laikėsi ir kiti ano meto, ypač lenkų, mokslininkai, sukritikavo S. Maroński (Marońsky), įrodinėjęs, kad neurų būta slavų. Šis autorius akcentavo, kad graikai, – tarp jų ir Herodotas, lankęsis Olvijoje Hipanio-Istro žiotyse, gal ir vykęs ligi Dnepro slenksčių, – geriausiai pažinoję Pietryčių Rusiją ir turėję su ja aktyvius prekybinius ryšius. Taigi ir gelonai, pusiau graikai su faktorija Gelonu, S. Marońskio manymu, turėję būti Pietryčių Rusijoje. Mat gelonų sodybų buvimo vieta priklausanti nuo to, kur gyvenę budynai, o juos Marońskis lokalizavo tarp Dono ir Volgos vidurupių, vadinasi, vakariniame Dono krante.[122]

Nepaisant šios triuškinamos kritikos, gelonų ir galindų galimą istorinį ryšį pabrėžė S. Marońskio straipsnio vertėjas į rusų kalbą V. Semenkovičius IV skyriaus „Prūsų-lietuvių teorija“ („Прусско-литовская теория“) pradžioje, kaip įvade į S. Marońskio straipsnį. V. Semenkovičiaus nuomone, rusų metraščių tautelė *Goljadь (Голядь)* susidariusi iš persikėlusių į vakarus (praėjus keliems šimtmečiams po Herodoto) gelonų bei iš aborigenų, bet išlaikiusi ir pirminio (baltiškojo) etnoso bruožų.[123]

Mūsų dienomis įdomią mintį yra pasakęs lenkų istorikas J. Powierskis. Priminęs, kad Ptolemajas į pietų pusę nuo kareotų bei salų lokalizavęs gelonus, hipopodus ir melanchlenus, dar toliau į rytus – agatirsus, jis teigė, jog negalima atmesti prielaidos, kad šiuos vardus paminėti salų kaimynystėje progą davęs gelonų vardas, kurį Ptolemajas galėjęs identifikuoti su *Letygola* ir *Galindia* tipo vardais.[124]

Mintį dėl Herodoto minimų neurų kaip galimų baltų protėvių kėlė ir latvių mokslininkai, o neurų etninio priklausymo klausimu kilo netgi diskusija. Galimą neurų baltišką kilmę teigė etnografas M. Silinis (Siliņš).[125] Kalbininkui P. Šmitui į šiaurę nuo skitų artojų gyvenę neurai atrodė buvę senieji baltai („kas tā tad izrādās par senajiem baltiem“).[126] Slavų kalbos turinčios nemažai skolinių iš iranėnų kalbų, tad slavai turėję gyventi iranėnų kaimynystėje ir skirti baltus nuo iranėnų. Kita vertus, abipusiai skoliniai baltų ir suomių bei mardvių kalbose rodantys Herodoto laikais juos gyvenus kaimynystėje ir baltus skyrus slavus nuo finougrų. Herodoto minimą ežerą, iš kur ištekantis Dnestras, P. Šmitas laikė Pripetės pelkėmis, pietų pusėje jas galėjusios siekti baltų sodybos. Remdamasis tuo metu turėtais duomenimis, P. Šmitas manė, kad tada baltai dar nebuvo kolonizavę Dauguvos baseino. Neurus jis lokalizavo Dnepro, Okos ir Dauguvos aukštupiuose, priminęs Plinijaus Vyresniojo liudijimą, kad neurų žemėje prasideda

[122] Marońsky S. Herodot's Gelonen keine preussisch-litauische Völkerschaft. – *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins,* X, 1883, 1-54; Мароньский С. Гелоны Геродота – не прусско-литовский народ. – Семенкович В. Н. *Гелоны и мордва,* I, *Гелоны.* Материалы и исследования по исторической географии верховьев Дона и Оки, Москва, 1913, 158.

[123] Семенкович В. Н. *Гелоны и мордва,* I, *Гелоны,* 141.

[124] Powierski J. Najdawniejsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich. – *Komunikaty Mazursko-Warmińskie,* 2 (88), Olsztyn, 1965, 180.

[125] *Konverzācijas vārdnīca,* Rīgā, 1903–1921, 2889.

[126] Šmits P. Hērodota ziņas par senajiem baltiem. – *Rakstu krājums,* 21, Rīgā, 1933, 4; Idem. *Ievads baltu filoloģijā,* Rīgā, 1936, 43.

Dnepras *(Neuroe apud quos Borysthenes oritur).* Nuo I a. po Kr. Tacito minimi aisčiai, tyrinėtojų laikomi senaisiais baltais, esą Herodoto neurų palikuonys, gyvenę neurų krašto vakaruose.[127] Vadinasi, pirma, P. Šmitas baltų gyvenamą plotą nuo Dnepro aukštupio ištęsė ligi Vyslos žemupio, kur pagal Tacitą gyveno aisčiai. Antra, VI a. pr. Kr. baltai buvo vadinami neurais, o baltus vėliau Tacitas vadino aisčiais. Dėl paplitusios hipotezės, kad neurai buvę slavai, P. Šmitas štai ką sakė: pirma, nėra duomenų, kad pavadinimas *Nurskaja zemlja (Нурская земля),* dažnai nurodomas kaip neurų slaviškumo argumentas, būtų kilęs iš neurų vardo; antra, jeigu šis pavadinimas ir būtų kilęs iš neurų vardo, *Nurskaja zemlja* galėjo būti neurų kolonija. Dėl to neurų negalima laikyti slavais („Šādas liecības dēļ neuri vēl nebūt nav uzskatāmi par slaviem"), be to, jie būtų per toli nukelti į šiaurę.[128]

Deja, latvių mokslininkas savo straipsnį apie neurus parašė perdėm populiariai, necitavo kitų tyrinėtojų darbų, nors jų pavardes ir minėjo. Tai buvo jam pagrįstai prikišama recenzentų. Antai J. Endzelynas pabrėžė, kad neurų baltiškumą būtų galima įrodyti tuo atveju, jeigu pavyktų gauti apie juos naujų duomenų. Kad Herodoto minimos skitų bei sarmatų gentys priklausė iranėnų tautų grupei, buvę daugiausia įrodyta išlikusiais jų tikriniais vardais, kurie turintys aiškių iranėnų kalbų ypatybių. Bet neurų kalbos neturime išlikusio nė vieno vardo, ir pats neurų pavadinimas galįs būti duotas kaimynų, toliau teigė J. Endzelynas. O jeigu jis ir būtų pačių neurų žodis, nuo to mes netaptume gudresni: iš *neuroi* baltų prokalbėje būtų atsiradusi forma **ņaurai* (galbūt ir **naurai*), bet tokios formos baltų kalbų duomenimis esą negalima paaiškinti. Tiesą sakant, šis J. Endzelyno teiginys pernelyg kategoriškas ir ne visai suprantamas (žr. toliau). Dėl P. Šmito tvirtinimo, kad slavai turėję gyventi iranėnų kaimynystėje ir skirti baltus nuo iranėnų, nes dabartinių baltų kalbų leksikoje mažai ryšių su iranėnų kalbomis, J. Endzelynas pagrįstai teigė, kad, nors tai ir tiesa, tačiau nereikią užmiršti, jog apie rytų baltų kalbas (galindų, gal ir kitų) mes nieko nežinome, o jos galėjusios turėti daugiau ryšių su iranėnų kalbomis, kaip kad latgalių tarmėse yra tokių slavizmų, kurių visiškai nepažįsta latvių žemaičių tarmės. Lietuvių bei latvių kalbų balandžio pavadinimas lyg tyčia sutampantis su iranėniškosios osetinų kalbos *bälón* „balandis". Ši latvių mokslininko mintis vėliau buvo visiškai patvirtinta (žr. toliau). Savo recenziją J. Endzelynas baigė tokia išvada: „neurų baltiškumas nėra neįmanomas, bet mūsų žinioje esančiais duomenimis neįrodomas".[129]

Praėjusio amžiaus aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje, pagausėjus duomenų apie priešistorinę baltų senovę, nuomonių dėl neurų baltiškumo vėl pradėta reikšti, ir šįkart lietuvių tyrinėtojų. Remdamasi archeologiniais ir lingvistiniais duomenimis, ar-

[127] Šmits P. Hērodota ziņas par senajiem baltiem. – *Rakstu krājums*, 21, Rīgā, 9.

[128] Ibid., 11.

[129] Endzelīns J.[Recenzija] – *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts,* I, 1934, 81-84 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (2), Rīga, 1980, 528-531, 546]. Plg. Idem. *Ievads baltu filoloģijā,* Rīgā, 1945, 36-37 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (2), Rīga, 1982, 378].

cheologė M. Gimbutienė neurus tapatino su rytuose gyvenusiomis baltų gentimis.[130] Kalbininkas J. Kabelka savo *Baltų filologijos įvade* atsargiai pripažino budynų ir neurų baltiškumą: „nuomonė, kad budinai galėję būti baltai, turi teisę egzistuoti šalia kitų nuomonių" dėl to, kad, pirma, labiausiai tikėtina budynų gyvenamoji vieta buvusi Dnepro aukštupys, o kad čia yra gyvenę ir baltai, šiandien niekas neabejojąs; antra, etninį priklausymą rodanti ir genties vardo etimologija, kuri esanti baltiška: „tiek lietuvių, tiek latvių, tiek prūsų kalbose yra ir hidronimų, ir toponimų, ir antroponimų su šaknimis *baud-, bud-, būd-* bei priesagomis *-yn-* ir *-in-*".[131] Gajausia, labiausiai paplitusi ir turinti daugiausia šalininkų bei gynėjų vis dėlto esanti dar W. Piersono pareikšta nuomonė apie neurų baltiškumą. J. Kabelka vėlgi panašiai argumentavo – gyvenamoji vieta ir vardo kilmė. Apytikrės neurų gyventos vietos būtų: „rytuose Dnepro aukštupys, pietuose Pripetė su savo pelkėmis, vakaruose Narevo upės baseinas ir Vyslos žemupys. Vadinasi, kaip tik visos seniau baltų gyventos vietos".[132] Autorius dar priminė J. Otrębskio hipotezę, kad Bavarų geografo minėti *Nerivani* galėję būti Narevo, dešiniojo Vakarų Bugo intako, gyventojai su lotynizuotu baltišku vardu **Neruv-ėnai*, kilusiu iš baltiško gyvenamosios vietos pavadinimo **Nerūs* (= upės vardas *Narew*).[133] Hidronimų ir toponimų su *nar-, ner-, niaur-, nur-, nūr-* yra ir Lietuvoje, ir Latvijoje. „Vadinasi, hipotezės dėl neurų baltiškumo nors ir negalima visiškai įrodyti, bet jos taip pat nedera ir beatodairiškai atmesti",[134] – daro išvadą J. Kabelka.

Čekų mokslininkas J. Dubrovskis, remdamasis ankstesnių tyrinėtojų išvadomis, daro išvadą, kad Bavarų geografo paminėti *Nerivani* esantys Herodoto neurų palikuonys.[135] J. Otrębskis tokį teiginį patikslino sakydamas, kad J. Dubrovskis tik tiek teisus, jog čia kalbama apie tą pačią teritoriją, o žiūrint kalbotyros aspektu, tai Bavarų geografo paminėtas vardas *Nerivani* esantis baltiškosios formos **Neruv-ėnai* „vietovės prie **Nerū-s (=Narew)* gyventojai" vėlyvas variantas. Balsio *i* vietoje *u* pasirodymas aiškintinas balsio *u* prieš *v* pakitimu, būdingu jotvingių (ir latvių) kalbai, o Narevo baseinas istoriniais laikais buvo jotvingių gyvenamas. *Nerivani* priesaga *-ani* esanti lotynizuota forma, plg. lot. *Albāni, Rōmānī*. Upėvardį *Narew* sudaranti istoriniuose dokumentuose paliudyto *ū* kamieno hidronimo *Nary, Nari* (1379 m.) galininko forma. O *Nary* tesąs polonizuotas baltų (jotvingių) **Nerū-s, *Neruv-* su *a* šaknyje kaip lenkų ir rusų *Ponary* vietoje liet. *Paneriai*. Todėl neurų vardo tiesiai iš **Nerūs (=Narew)* negalima vesti. Neurų vardas esąs susijęs su *Nur (< *Nouro-)*, kuriuo pradžioje buvo vadinama upė, Bugo intakas, vėliau vietovė prie Bugo, o intakas gavęs

[130] Gimbutas M. *The Balts*, London, 1963, 97-102; Idem. *The Slavs*, London, 1971, 47; Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais*, Vilnius, 1985, 14.

[131] Kabelka J. *Baltų filologijos įvadas*, Vilnius, 1982, 20.

[132] Ibid., 21.

[133] Otrębski J. Beiträge zur baltisch-slawischen Namenkunde. 3. Neriuani, Νευροι. – *Beiträge zur Namenforschung*, XII (1), 1961, 39-41.

[134] Kabelka J. *Baltų filologijos įvadas*, 21.

[135] Horák B., Trávníček D. Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský geograf). – *Rozpravy Československé Akademie Věd*, 66 (2), 1956, 31.

deminutyvinę formą *Nurzec*.[136] Taigi J. Otrębskis pakartojo tarp slavistų paplitusią nuomonę dėl neurų slaviškumo, nors to aiškiai ir nepasakė.

Rusų istorikas V. Pašuta rašė, kad „tikėjimas į vilkolakius Lietuvoje yra dar iš tų senų laikų, kai lietuvių žemės gyventojai vadinti (pagal Herodotą) neurais ir buvo žinomi graikų istorikui savo sugebėjimu pavirsti vilkais“,[137] o neurų vardas išlikęs ne tik Neries upės, – atseit *Neris-maa,* – bet ir pačios Žemaitijos pavadinimu – „Neroma, kitaip Žemaitija“.[138] Budynus ir, atrodo, gelonus, nors tiesiai to ir nepasakė, laikyti lietuvių gentimis buvo linkęs V. Kobyčevas.[139] V. Toporovui baltiška neurų ir budynų kilmė įtikima, o gelonų priklausymas skitų gentims – neginčijamas.[140] Budynus prie baltų genčių skyrė ir archeologės M. Gimbutienė[141] bei R. Denisova.[142] Budynų baltiškumo hipotezei linkęs pritarti ir vengrų mokslininkas E. Bojtáras, pažymėdamas, kad, pirma, šaknis *bud-* randama baltų vietovardžiuose, kuriuos galima sieti su reikšme „šlapia pieva“, ir, antra, Herodoto laikais Dnepro aukštupys dar buvo gyvenamas baltų (vėliau suslavėjusių).[143]

Tačiau reikia pabrėžti, kad etnonimas *Neuroi* negali būti siejamas nei su *Nūrupis,* nei tuo labiau su *Neris,* kaip norėtų kai kurie tyrinėtojai, besilaikantys baltiškos neurų kilmės hipotezės, paprasčiausiai dėl šių žodžių šaknų skirtingų balsių, taigi ir skirtingų pačių šaknų.

3.

JUODOSIOS JŪROS ŠIAURINĖS PUSĖS LINGVOETNOSAI IR JŲ LINGVOKULTŪRINIAI RYŠIAI SU RYTŲ BALTIJA

M. Vasmerio yra įrodyta, kad Herodoto (*Istorija* IV 18) Ἀνδροφάγοι, į šiaurę nuo Σκύθαι γεωργοί gyvenusios genties vardas, iš tikrųjų buvo senovės iranėnų pavadinimas *martiyaχvara-*, graikų interpretuotas kaip „žmones ryjantis

[136] Otrębski J. Beiträge zur baltisch-slawischen Namenkunde. 3. Neriuani, Νευροι. – *Beiträge zur Namenforschung,* XII (1), 1961, 39–41.

[137] Pašuta V. *Lietuvos valstybės susidarymas,* Vilnius, 1971, 246–247.

[138] Ibid., 247 (išn. 207).

[139] Кобычев В. Н. *В поисках прародины славян,* 46.

[140] Топоров В. Н. Еще раз о *Golthescytha* (Getica, 116): к вопросу северо-западных границ древнеиранского ареала. – *Славянское и балканское языкознание,* Москва, 1983, 48–49.

[141] Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais,* 15.

[142] Deņisova R. Baltu ciltis Baltijas somu teritorijā. – *Latvijas Vēsture,* 2, 1991, 7–11.

[143] Bojtár E. *Foreword to the Past,* 102.

(Menschenfresser)", plg. s. pers. μαρτιχόρας· ἀντρωποφάγος „žmones ryjantis" Ktesijo (apie 400 pr. Kr.) veikale.[144] Jis identifikuojamas kaip dabartinis etnonimas *mařdviai* (rus. *мордва́*). Nepagrįstas yra kai kurių tyrinėtojų mėginimas Ἀνδροφάγοι aiškinti rusų *samoédy (самоéды),* atseit „save ėdantys", įtaka, nes šis pavadinimas yra vėlyvas, atsiradęs dėl liaudies etimologijos, samių pavadinimą *Sāme-ædnàm(a)* (gen. sing.) „samių žemė" suvokus kaip „patys save ryjantys" (rus. *sam [сам]* „pats" ir *jestь [есть]* „ėsti").[145]

Apie melanchlenus Herodotas rašė: Μελάγχλαινοι δὲ εἵματα μὲν μέλανα φορέουσι πάντες, ἐπ' ὧν καὶ τὰς ἐπωνυμίας ἔχουσι, νόμοισι δὲ Σκυθικοῖσι χρέωνται (IV 107) „Melanchlenai dėvi juodus drabužius, todėl jie taip vadinami. Jų papročiai skitiški". Spalvų simbolika etnonimijoje gali būti susijusi su pasaulio šalių žymėjimu. Ypač tai ryšku tiurkų tautų lingvokultūroje, iš kur veikiausiai šis reiškinys atėjo ir į slavus. Juoda spalva, kitaip tariant, reikšmė „juodas", tiurkų tautų etnokultūroje gali reikšti „š i a u r ę ", atitinkamai „š i a u r i n i s ".[146] Pvz., karakalpakai, tiurkų tauta, gyvenanti Vidurinėje Azijoje, prie Amudarjos bei Syrdarjos upių, savo vardą turi iš kazachų *kara kalpak* „juoda kepurė". Senosios rusų kalbos *čьrnii klobuci (чьрнии клобуци),* artimos ūzams ir priešiškos polovcams XI–XII a. tiurkų genties pavadinimas, yra laikomas tiurkų etnonimo *karakalpak* semantiniu vertimu, kalke, plg. rus. *klobúk (клобу́к)* „gaubtas, gobtuvas, kepurė", skolinį iš turkų, totorių *kalpak* „kepurė".[147] Reikšmės „juodas" būdvardžiai čia gali reikšti „šiaurinis". Ši onomasiologinė tradicija, matyt, siekia ir senesnius laikus. Herodoto Μελάγχλαινοι, pažodžiui „juodieji drabužiai", veikiau žymi š i a u r i n i u s , š i a u r ė j e gyvenančius žmones, be jų etninės kvalifikacijos. Galimas daiktas, taip vadinosi ar buvo kaimynų vadinama kuri nors finougrų gentis Dono ir Volgos upyne, ir Herodotas galėjo atpasakoti Ponto graikų pirklių nuogirdas.

Budynai Βουδῖνοι...φθειροτραγέουσι

Istoriniuose šaltiniuose budynų vardas paliudytas taip: Βουδῖνοι – Herodoto V a. pr. Kr., Βουδινοί (Βωδινοί) – Ptolemajo (III 5,15) II a. po Kr., *Vidini* – Amiano Marcelino IV a. po Kr. Bizantijos epochoje ėmus graikų *B* tarti kaip *V* ir υ kaip *i,* galėjo atsirasti forma *Vidini.* Neaiški Ptolemajo paliudyta forma Βωδινοί – omega rodytų ilgąjį balsį. Matyt, būta apsirikimo, paklaidos, nes *Vidini* atsiradimą tegalima pa-

[144] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften.* Phil.-Hist. Klase, XXIV, Berlin, 1932, 215-216.

[145] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* III, 554.

[146] Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян. – *Вопросы языкознания,* 6, 1974, 51.

[147] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* II, 191, 252.

aiškinti pripažinus šaknies pirminį balsį buvus trumpąjį *u*. Antikos laikų prieškristinio periodo graikų kalboje priešpaskutinio, vadinamojo *paenultima*, skiemens, turėjusio ilgąjį balsį, intonacija priklausė nuo galinio skiemens kiekybės: pasirodydavo akūtas, jeigu galinis skiemuo buvo ilgas, atsirasdavo cirkumfleksas, jeigu jis buvo trumpas.[148] Nom. plur. formoje Βουδῖνοι balsis *i* (ι) prieš trumpą galūnę *-oi (-οι)* yra pažymėtas cirkumfleksu, vadinasi, čia būta ilgojo balsio *ī*. Kai VII ir VI a. pr. Kr. dvibalsiai *ei* ir *ou* graikų kalbos tarmėse suvienbalsėjo (> *ē*, *ō*), digrafais ει, ου, kurie ir toliau buvo vartojami ir tokiu būdu tapo istoriniais parašymais, buvo pradėti žymėti ilgieji balsiai *ē*, *ō* (vėliau virtę *ī* ir *ū*). Pradedant V a. pr. Kr., jonėnų alfabetas pamažu ima išstumti vietinius ir pagaliau tampa visos Graikijos nuosavybe.[149] Įvedus jonėnų alfabetą, trumpasis balsis *u* (paveldėtas iš indoeuropiečių prokalbės) imamas žymėti digrafu ου Beotijos įrašuose iš IV a. pr. Kr. (pvz., τούχα = τύχα „įvykis, atsitikimas, likimas"), Lakonijos (pvz., Hesichijo) glosose [150] ir apskritai Jonijos-Atikos dialekte (plg. τούς acc. plur. „tuos" [< **tons*] su *u* iš trumpojo *o* junginyje *on*). Todėl ir Βουδῖνοι šaknyje negalėtų būti ilgasis balsis *ō* (ar iš jo atsiradęs *ū*) – digrafu ου veikiau čia yra pažymėtas trumpasis balsis *u*.

Budynų etnonimą mėginta etimologiškai sieti su baltiškais geografiniais vardais. Istorinėse baltų žemėse iš tikrųjų yra šaknies **Bud-* hidronimų ir toponimų, pvz., kad ir liet. *Bùdasas* (ežeras, Vyžuonos), *Bùdel-upis* (Šešupės intakas, Barzdai), *Bùdiškė* (upė, Šaukėnai), *Bũd-upis* (6 upės Lietuvos teritorijoje), pr. *Budewaio* (1315 m.) (antrasis sandas *wayos* „pieva"), lat. *Buda-pļava* ir kt.[151]: jų šaknis gali būti ta pati kaip ir lietuvių kalbos daiktavardžio *bùdumas* su apytikriai nustatoma reikšme „gili vieta, dubuma" (LKŽ I² 1127). Vokalizmą *au* turi liet. *Baudỹs* (var. *Baũdė*) (upė, Skaudvilė), *Baudeikà* (upė, Stakliškės), pr. *Bauda* (1255 m.), *Bawde* (1389 m.), vok. *Baude-Fluβ* ir kt.[152] Tačiau su šaknies **Bud-* tikriniais vardais, hidronimais ar toponimais, budynų etnonimas kilmės požiūriu tikriausiai neturi nieko bendra. Remiantis baltų kalbų medžiaga, galima rasti paprastesnį sprendimą, labiau susijusį su Herodoto informacija.

Herodoto *Istorijos* vertėjas į rusų kalbą ir jos komentatorius G. Stratanovskis pažymėjo, kad Herodoto teiginys „tik jie vieni iš visų tos šalies gyventojų maitinasi pušų kankorėžiais" esąs klaidingas ir tai, galimas daiktas, priklausę nuo to, jog genties vardu ėjęs voverę žymintis žodis ir voverė tos genties kalboje turėjusi vadintis „(pušų) kankorėžių ėdikė". Voverės pavadinimas kaip genties vardas pasitaiko Altajaus tautose, ir kaip pavyzdį jis nurodė vieną klajoklių gentį, kuri kinų yra vadinama *ting-ling,* pavadinimu, turin-

[148] Rix H. *Historische Grammatik des Griechischen. Laut- und Formenlehre*, Darmstadt, 1976, 41, 45.

[149] Ibid., 26, 48-49.

[150] Meillet A. et Vendryes J. *Traité de grammaire comparée des langues classiques.* 4 édition, nouveau tirage revu par J. Vendryes, Paris, 1968, 30, 100-101.

[151] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), Москва, 1975, 158; Idem. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 198. Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 72.

[152] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 201; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 60.

čiu voverę žymintį žodį.[153] Vadinasi, nėra negalimà alternatyva – būtent budynų etnonimo siejimas tiesiog su pušies kankorėžio pavadinimu, ir tuo labiau kad, pasirodo, toks yra ir ne kur nors kitur, o pačiose baltų kalbose.

Pušies kankorėžio pavadinimą, formaliai sutampantį su budynų genties vardo šaknimi, randame lietuvių kalboje. Akademinis *Lietuvių kalbos žodynas* (I² 1127) pateikia žodį *budùkas* „kankorėžis" (Salakas, Zarasų r.), bet iš pasakymo *Budùkai auga tik ant pušų; ant eglių auga šiškos* (Salakas [LKŽ I² 1127]) matyti, kad *budùkas*, be to, konkrečiai reiškia „pušų kankorėžis". *Lietuvių kalbos atlaso* (I 167) aiškiai paliudyta šio žodžio (*budùkas*) reikšmė „pušies vaisius" su metrika Luodžiai, Salako apyl., Zarasų r.[154] Žodis turi mažybinę priesagą *-ukas,* tačiau, deja, negalima nustatyti šio deminutyvo kamieno – baltų **buda-* ar **budi̯a.* Be to, tarmėse randame vartojant *bučiùkas* „(eglės) kankorėžis" (Valkininkai, Krokialaukis, Kaniava [LKŽ I² 1116]), *bučiùkas* „eglės vaisius" (Pivašiūnai, Alytaus r., Akmuo, Jakėnų apyl., Varėnos r., Varėna, Varėnos apyl., Varėnos r.), „pušies vaisius" (Gripiškės, Lielionių apyl., Prienų r. [LKA I 166]), *bučùkas* greta su *bùčus* (Alovė, Alovės apyl., Alytaus r., Daugai, Alytaus r.), *bučiùkas* (Perloja, Varėnos r. [LKA I 166]). Jų priesaga yra *-(i)ukas,* bet kas yra šaknis *buč-* ir koks jos santykis su šaknimi *bud-*, ne taip jau lengva iš karto pasakyti. Iš turimų duomenų sprendžiant, galima aiškinti dvejopai. Viena vertus, šaknį *buč-* galėtume tapatinti su žodžio *bùč-galvis* „pelkių augalas su viršūne, panašia į buožgalvį" (Radviliškis [LKŽ I² 1115]) pirmuoju sandu. Šio žodžio reikšmė nekelia abejonių, kad jis yra bendrašaknis, pirma, su *bùd-žolė* „vaistinis valerijonas" (LKŽ I² 1128), antra, su *buodž-galvė (buodž-gálvė, búodž-galvė)* „puntagalvis, varložis" (Bartninkai, Keturvalakiai, Sintautai), *buodž-galvis (buodž-gálvis)* „kieno didelė galva (keiksmo žodis)" (Bartninkai, Keturvalakiai [LKŽ I² 1168]). Šiaip jau daug plačiau vartojami *buož-galvė (buož-gálvė, búož-galvė)* „puntagalvis, varložis...", *buož-galvis (buož-gálvis, búož-galvis)* „puntagalvis, varložis; paprastasis kūjagalvis; plačialapis švendras", *buož-galvis (buož-gálvis)* „kieno didelė galva (ppr. pravardžiavimas); smailas, neaugalotas medis" (LKŽ I² 1170), sudėti iš *búožė* ir *galvà*. Žodžio *bùč-galvis* sandas *bùč-* kaitaliojasi su dūrinių *bùd-žolė*, *buodž-galvė*, *buodž-galvis* pirmaisiais sandais *bùd-* (< **buda-*) ir *buodž-* (< **buodi̯a-*). Ši aplinkybė leistų manyti, kad *bučiùkas* „(eglės) kankorėžis", *bučùkas* „eglės vaisius" ir *budùkas* „kankorėžis", **budžiùkas* priebalsių *-č-* : *-dž-/-d-*kaita galbūt atsirado dėl struktūrinės analogijos su gana dažna baltų kalbų šaknies galo dusliųjų ir skardžiųjų priebalsių kaita, plg. *kẽkė* : *kẽgė* „krūvoje augantieji riešutai, uogos, žiedai ir pan." (LKŽ V 483, 498); *pleiskẽ* : *pleizgẽ* „kanapė su vyriškais žiedais, be sėklų" (LKŽ X 128, 133); *pẽlekas* : *pẽlegas* „žuvies uodega, plaukmenys" (LKŽ IX 758). Kita vertus, šaknį *buč-* galėtume traktuoti ir kaip **bud-š-*, t. y. laikyti pasidaryta su priesaga *-š-* kaip, pvz., *snùčas* „snaudulys" < **snud-š-* greta *snùdas* „t. p." (LKŽ XIII 263-264), nepaisant to, kad su priesaga *-š-* jos menkinamąja

[153] Стратановский Г. А. Примечания. – Геродот. *История в девяти книгах,* 521-522.

[154] *Lietuvių kalbos atlasas,* I. Leksika, 166-167.

reikšme daugiausia daromasi asmenų pavadinimų.[155] Šaknis **bud-* etimologiškai galbūt neskirtina nuo *budẽ* (ir *bùdė*) „šungrybis; toks grybas, poniabudė; grybas (apskritai); kempė, kempinė", *budìs* „lakštabudžių šeimos grybas" (LKŽ I² 1120, 1125) [156] ir bendrašaknio veiksmažodžio *budéti (bùdi, -ėjo)* „(už)augti (budėmis)" (LKŽ I² 1121-1122).

Kad *budùkas* „kankorėžis, pušies vaisius" (← baltų **buda-* ar **budi̯a-*) gali būti senų laikų padaras, leidžia manyti galimi jo giminaičiai germanų kalbose: angl. *bud* „pumpuras; vos prasiskleidęs žiedas", vid. angl. *budde* „pumpuras", oland. *bot* „pumpuras" iš ide. **bhu-* su ekspresyviniu germ. *-tt-* (< ide. **-d-*).[157] Su lietuvių *(budẽ, bùdė, budìs)* ir slavų kalbų (ček. *bedla,* lenk. *bedła* fem., sorb. *bъdlo* neutr. ir kt. < sl. **bъdla, *bъdlo*) grybo pavadinimais etimologiškai siejami armėnų *ptuł* „vaisius", *ptuk* „daigas; auglys, ūglis, želmuo", *put* „toks augalas (Anemone Armena)",[158] bet armėnų kalbos istorinė fonetika reikalauja rekonstruoti ide. prolytę **bud-,* kuri fonologiškai yra kitokia, negu ta, iš kurios vedami minėti germanų, kartu ir baltų kalbų žodžiai.

Iš baltų kalbų šaknies **bud-* pušies kankorėžių pavadinimų (**buda-, *budi̯a-* ar pan.) su atitinkama priesaga ir galėjo būti pasidarytas budynų etnonimas, interpretuotas liaudies etimologijos būdu kaip „budynai <...> pušų kankorėžių ėdikai (Βουδῖνοι ... φθειροτραγέουσι)". Toji priesaga, kaip minėta, buvo *-īn-*. Tokia priesaga, žyminti asmenų pavadinimus, baltų kalbose irgi yra. Pvz., *laužýnas* „apsileidęs, niekam tikęs vyras" (LKŽ VII 197), *žmogýnas* „žmogelis, žmogėnas" yra daiktavardžių *láužas* „krūva virbų, žabų, šakų, medgalių; suversta kokių nors netikusių, sulaužytų daiktų krūva...", *žmogùs* vediniai su priesaga *-ynas,* dažniausiai niekinamai rodančia priklausymą kam, panašumą į ką, kas kieno yra.[159] Panašiai ir latvių kalboje, pvz., *cìemiņs* „svečias" yra *cìems* „(didelis) sodžius; bažnytkaimis" vedinys [160] su pirmine reikšme „sodžiui, bažnytkaimiui priklausantis; iš sodžiaus, bažnytkaimio kilęs, atvykęs".

Pušies kankorėžis galėjo būti genties totemas, jo pavadinimu galėjo vadintis ir visa gentis. Vadinasi, b u d y n a i – tokie, kaip pušų kankorėžiai, panašūs į kankorėžius, kankorėžių žmonės, iš kankorėžių kilę. Genties vardas gal Herodoto informantų, o gal ir kaimy-

[155] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* Vilnius, 1943, 315-316 [=Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I, Vilnius, 1996]; *Lietuvių kalbos gramatika,* I, Vilnius, 1965, 276-277.

[156] Toliau žr. Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 324; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, Heidelberg-Göttingen, 1962, 62.

[157] Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* Bern, 1956, 589; Klein E. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language,* Amsterdam-Oxford-New York, 1971, 98.

[158] Сараджева Л. А. Сравнительно-типологическое исследование индоевропейской ботанической терминологии в древнеармянском и славянском языках. – *Этимология 1979,* Москва, 1981, 159.

[159] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 267-268 [=Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I]; *Lietuvių kalbos gramatika,* I, 283, 414.

[160] Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika,* Rīgā, 1951, 319; Endzelynas J. *Baltų kalbų garsai ir formos,* Vilnius, 1957, 79.

ninių genčių galėjo būti suvoktas arba interpretuotas kaip pušų kankorėžius ėdantys, pušų kankorėžių ėdikai.

Prielaida, kad finougrų gentis vadinosi ar kaimynų buvo pavadinta baltiškos kilmės vardu, neturėtų atrodyti fantastine. Mat yra aiškių atvejų, kad finougrų etnonimais yra tapę baltiškos kilmės apeliatyvai. Antai votų (vok. *die Woten*) tautos, gyvenančios Ingrijoje, į rytus nuo Narvos, gentivardis *vad'd'a* (plg. est. *vadja,* tributyvinį genityvą) laikomas kilusiu iš bendrinio žodžio *vad'd'a* „pleištas, kuolas", etimologiškai susijusio su estų *vai* (gen. sing. *vaja*), suom. *vaaja* „t. p.",[161] kuris yra skolinys iš baltų kalbų (<**vaγja*-),[162] plg. liet. *vãgis* „koks kablys (ar kuolas) sienoje kam nors (už)kabinti; pleištas...", lat. *vadzis* „vagis, kablys; pleištas". Iš čia kildinamas ir Henriko Latvio kronikoje minimas vienos Estijos provincijos pavadinimas *Wagia*.[163]

Gelonai

Gelonų lokalizacijai svarbūs du dalykai: pirma, kur buvo Gelono miestas, ir antra, kur gyveno budynai. *Gelõnòs* (Γελωνός) – vienintelis Herodoto paminėtas teritorijos į šiaurę nuo Skitijos toponimas. Pagal Herodoto informaciją Gelono miestas buvo budynų krašte, o jo pavadinimas, kaip visai akivaizdu, neskirtinas nuo gelonų genties vardo. Vadinasi, galima prielaida, kad gelonai gyveno budynų teritorijoje. Herodotas rašo: „Bet kai [persai] įsiveržė į budynų kraštą, užtiko medinę tvirtovę, iš kurios budynai buvo pasitraukę, ir ją padegė". Manoma, kad persų sugriautoji tvirtovė ir buvęs anksčiau minėtas Gelono miestas,[164] o šitai drauge patvirtina spėjimą, jog gelonai gyveno budynų krašte. Gelonas lokalizuojamas Desnos, kairiojo Dnepro intako, upyne, kartais dar toliau į rytus, Dono ir Volgos tarpupyje. Per jį ėjo prekybos kelias iš graikų uostų Juodosios jūros pakrantėse palei Doną ligi Volgos ir Uralo[165] ir atgal su brangiųjų kailių vilkstinėmis.

Daugelis tyrinėtojų, remdamiesi Herodotu, yra linkę gelonus laikyti helenais (graikais) ar bent jau helenizuota skitų gentimi (kartais netgi helenizuotais ugrofinais).[166] Tada

[161] Ariste P. Kuidas eestlast on nimetatud. – *Keel ja Kirjandus,* 10, 1968, 605; Pall V. *Põhja – Tartumaa kohanimed,* I, Tallinn, 1969, 294-295.

[162] Toivonen Y. H., Itkonen E., Joki A. J. *Suomen kielen etymologinen sanakirja,* Helsinki, 1955–1978, 1674; Mägiste J. *Estnisches etymologisches Wörterbuch,* XI, Helsinki, 1982, 3619-3620, 3644.

[163] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, Москва, 1986, 331.

[164] Plezia M. Gelonos. – *Słownik starożytności słowiańskich,* II (1), Wrocław-Warszawa- Kraków, 1964, 92; Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории" Геродота,* 376.

[165] Plezia M. Gelonos. – *Słownik starożytności słowiańskich,* II (1), 92-93.

[166] Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории" Геродота,* 358 (su senesnės literatūros apžvalga).

atitinkamai manoma, kad Gelono miestas buvo graikų įkurta faktorija budynų žemėje, kažkur tarp Volgos ir Permės, veikiausiai Volgos vidurupyje ar žemupyje, o patys budynai laikomi finougrų gentimi dažniausiai dėl Herodoto pabrėžtų jų etnografinių ypatybių („Visų jų akys mėlynos ir plaukai rudi").[167] Kadangi budynai buvę klajokliai, tai jie ir, kaip galima spėti, tarp jų apsigyvenę gelonai lokalizuojami gana dideliame plote tarp Dnepro ir Dono, Volgos ir Dono aukštupių ir vidurupių regione ligi Vorkslos bei Desnos upių pietuose. Mat šių vietų archeologinės kultūros esančios vietinių kultūrų, skitų kultūros ir graikų importo sintezė.[168] Herodotas informuoja, kad Πόλις δὲ ἐν αὐτοῖσι πεπόλισται ξυλίνη, οὔνομα δὲ τῇ πόλι ἐστὶ Γελωνός· „Jų [budynų] šalyje yra viena medinė tvirtovė, vardu Gelonas", ir komentatoriai primena, kad minimose vietose archeologai randa medinių pastatų liekanų, o Saratovas, esantis, kaip spėjama, buvusioje budynų žemėje, ligi pat naujųjų laikų buvo medinis. Tad abejoti Herodoto informacija nėra jokio pagrindo.

Sprendžiant iš Herodoto duomenų, atrodytų, kad senovėje (τὸ ἀρχαῖον) gelonai buvę graikai: gelonai kilę iš helenų – išvyti iš pajūrio prekybos vietų, apsigyvenę pas budynus; jų šventovės su graikų dievais, apeigos panašios į Dioniso kultą; jų kalba – skitų ir helenų kalbų mišinys. Bet šią hipotezę apie graikišką gelonų kilmę, matyt, atsiradusią dėl kulto ir kalbos paviršinio panašumo, regis, neigia Ponto graikų legenda apie skitų kilmę.

Savo *Istorijos* ketvirtosios knygos aštuntajame ir devintajame skyriuose (IV 8-9) Herodotas trumpai atpasakoja 10-ąjį Heraklio žygį: Heraklis užmušęs trigalvį pabaisą Gerioną, turėjusį puikių jaučių bandą, ir ją nusivaręs. Varydamasis Geriono jaučius, Heraklis atkeliavęs į tuomet dar negyvenamą šalį, kurią dabar užėmę skitai. Čia jį užklupusi žiema ir šaltis. Tada jis susisupęs į liūto kailį ir užmigęs. Tuo tarpu, dievų lėmimu, dingusios paliktos ganytis jo kumelės. Nubudęs Heraklis visur jų ieškojęs, išvaikščiojęs visą šalį ir pagaliau atkeliavęs į vadinamąjį Hilėjos (ἡ Ὑλαίη) kraštą (kaip spėjama, miškingą Skitijos sritį kairiajame Dnepro krante). Viename urve jis užtikęs mišrios prigimties būtybę, pusiau merginą, pusiau gyvatę: viršutinė kūno dalis ligi strėnų – moters, o apatinė – gyvatės. Ją pamatęs Heraklis stebėjęsis ir paklausęs, gal kur mačiusi nuklydusias kumeles. Ši atsakiusi pati jas turinti ir neatiduosianti tol, kol jis nesueisiąs su ja. Už tokį atlyginimą Heraklis su ja pasantykiavęs, bet ji vis delsusi grąžinti kumeles, nes norėjusi kuo ilgiau su juo pasimylėti. Suprantama, Heraklis tenorėjęs pasiimti kumeles ir iškeliauti. Pagaliau ji grąžinusi kumeles ir pasakiusi: „Aš tau išsaugojau čia atklydusias kumeles, o tu man už tai atsilyginai: iš tavęs jau turiu tris sūnus. Pasakyk, ką su jais turėsiu daryti, kai užaugs; ar čia pasilikti, nes pati šią šalį valdau, ar nusiųsti tau?" Heraklis atsakęs: „Kai matysi, kad vaikai jau užaugę, štai kaip geriausiai padaryk: pažiūrėk, kuris iš jų įstengs įtempti šitą lanką ir mokės su šituo diržu taip susijuosti, kaip liepiu, tą palik šalyje. O tą, kuris neįstengs šito padaryti, išsiųsk iš šalies. Taip padariusi ir pati būsi patenkinta, ir

[167] Ibid., 352-354 (su senesne literatūra).

[168] Ibid., 357-359 (su senesnės literatūros apžvalga).

įvykdysi mano norą".[169] Kadangi tolesnis teksto gabalas problemos sprendimui yra lemiamas, verta pateikti originalą:

Τὸν μὲν δὴ εἰρύσαντα τῶν τόξων τὸ ἕτερον (δύο γὰρ δὴ φορέειν τέως Ἡρακλέα) καὶ τὸν ζωστῆρα προδέξαντα παραδοῦναι τὸ τόξον τε καὶ τὸν ζωστῆρα ἔχοντα ἐπ' ἄκρης τῆς συμβολῆς φιάλην χρυσέην, δόντα δὲ ἀπαλλάσσεσθαι. Τὴν δ' ἐπεί οἱ γενομένους τοὺς παῖδας ἀνδωθῆναι, τοῦτο μέν σφι οὐνόματα θέασθαι, τῷ μὲν Ἀγάθυρσον αὐτῶν, τῷ δ' ἑπομένῳ Γελωνόν, Σκύθην δὲ τῷ νεωτάτῳ. τοῦτο δὲ τῆς ἐπιστολτῆς μεμνημένην αὐτὴν ποιῆσαι τὰ ἐντεταλμένα. Καὶ δὴ δύο μέν οἱ τῶν παίδων, τόν τε Ἀγάθυρσον καὶ τὸν Γελωνόν, οὐκ οἵους τε γενομένους ἔξικέσθαι πρὸς τὸν προκείμενον ἄεθλον, οἴχεσθαι ἐκ τῆς χώρης ἐκβληθέντας ὑπὸ τῆς γειναμένης, τὸν δὲ νεώτατον αὐτῶν Σκύθην ἐπιτελέσαντα καταμεῖναι ἐν τῇ χώρῃ. Καὶ ἀπὸ μὲν Σκύθεω τοῦ Ἡρακλέος γενέσθαι τοὺς αἰεὶ βασιλέας γινομένους Σκυθέων, ἀπὸ δὲ τῆς φιάλης ἔτι καὶ ἐς τόδε φιάλας ἐκ τῶν ζωστῆρων φορέειν Σκύθας. Τὸ δὲ μεῖναι μηχανήσασθαι τὴν μητέρα Σκύτῃ. Ταῦτα δὲ Ἑλλήνων οἱ τὸν Πόντον οἰκέοντες λέγουσι (IV 10) [170] „Tada jis įtempęs vieną lanką (iki tol jis nešiojęsis du lankus) ir parodęs, kaip apsijuosti diržu, ant kurio sagties kabojusi auksinė taurė, atidavęs lanką su diržu ir iškeliavęs. Kai vaikai užaugę, motina davusi jiems vardus: vienam Agatirso, kitam – Gelono, o jauniausiam – Skito. Po to prisiminusi Heraklio norą ir įvykdžiusi jo valią. Du sūnūs – Agatirsas ir Gelonas – neįstengę atlikti duotojo darbo, todėl motina juos išvariusi iš šalies. Jauniausiasis, Skitas, tą darbą padaręs ir pasilikęs šalyje. Iš Heraklio sūnaus Skito esą kilę visi skitų karaliai. Tos auksinės taurės prisiminimui skitai ir šiandien nešiojasi prie diržų taures. (Tik šį vieną dalyką tepadariusi motina Skito labui.) Taip pasakoja helėnai, gyvenantys Ponto šalyje".[171]

Yra tyrinėtojų, kurie šitą legendą supranta pažodžiui ir teigia, kad gelonai buvę skitų gentis, išvaryta iš senosios Skitijos ir apsigyvenusi pas budynus.[172] Bet tada nuoseklumo dėlei reikia pripažinti ir tai, kad agatirsai taip pat buvo skitų gentis – motina išvariusi iš šalies Agatirsą ir Geloną! Pasakojimo logika verčia manyti, kad čia vietoj Γελωνόν turėtų būti Βουδῖνον, nes, pasak Herodoto, gelonai senovėje (τὸ ἀρχαῖον) buvę graikai su graikų dievais ir su pusiau graikų kalba. Bet vis dėlto šiame tekste yra Γελωνόν, ir klaida čia kažin ar gali būti. Iš šios legendos ryškėja ir tai, kad gelonai greičiausiai nebuvo graikai. Ji, atrodo, paneigia Ponto graikų nuomonę apie graikišką gelonų kilmę ir, labai galimas daiktas, mitologizuotai atspindi graikų šiaurės rytų ir vakarų kaimynų skitų, agatirsų ir gelonų kilmę: skitai, be abejonės, buvo iranėnai, agatirsai tyrinėtojų laikomi trakų gentimi, tai nieko kito nebelieka, kaip tarti gelonus buvus baltų kiltimi, juoba kad šitokią prielaidą galima paremti ir kalbotyros duomenimis.

[169] Herodotas, *Istorija,* 215.
[170] Hérodote. *Histoires. Livre IV. Melpomène,* 53-54.
[171] Herodotas. *Istorija*, 215-216.
[172] Рыбаков Б. А. *Геродотова Скифия,* 154.
[173] Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории" Геродота*, 348 (su senesne literatūra).

Tyrinėtojų seniai pažymėta, kad „gyvačių" antplūdį veikiau reikia suprasti kaip genties su gyvatės totemu įsiveržimą.[173] Antai H. Treidleris teigė, kad vardas tos genties, kuri

neurus išstūmė iš jų sodybų, turėjęs būti panašus į graikų žodį ὄφις „gyvatė“, dėl to ir atsiradusi legenda apie gyvačių antplūdį.[174] Betgi tokį įmanomą įvykį kaip „gyvačių“ antpuolį galėjo interpretuoti ne tik graikai, bet ir patys užpultosios genties ar kilties žmonės. Gyvatės – kaip ir vilko – kulto pėdsakų žymu Lietuvos ir Baltarusijos toponimikoje bei padavimuose.[175] Naujesniuose tyrimuose pabrėžiama, kad kultinis gyvačių bei žalčių gerbimas būdingas baltų gentims ir yra labai senas (pvz., papuošalai su gyvatės galva archeologinėse kultūrose) [176], o slavų mitologijai tai beveik nepažįstama.[177] Todėl visai galimas daiktas, kad Herodoto pasakojimas apie gyvačių antplūdį mitologizuotai atspindi kažkokį tikrą įvykį – genties ar kilties su gyvatės totemu užpuolimą. B. Rybakovas teigė, kad neurai iš savo sodybų buvę išvyti Pripetės upę iš pietų pusės peržengusios kažkokios genties, kurios totemas – gyvatė.[178] Konkretinant šį rusų mokslininko teiginį, galima ryžtis hipotezei, kad toji gentis ar kiltis su gyvatės totemu galėjo būti g e l o n a i . Į pietus nuo Pripetės randama keliolika baltiškos kilmės vandenvardžių (žr. p. 66 ir t. t.), o į šiaurę nuo šios upės prasideda ne tik baltiškos hidronimijos plotas, bet ir brūkšniuotosios keramikos kultūra, daugelio archeologų priskiriama baltams. Maža to, baltų kalbose galima rasti gelonų etnonimui artimą žodį su spėjamąja gyvatės reikšme.

LKŽ III 228 pateiktas žodis *geluonis* (be kirčio) masc. reiškia „smaili gyvatės liežuvio viršūnė“: *Gyvatės geluonis dvišakas* (Laukuva, Šilalės r.). Žodis *geluonìs* (gen. sing. *geluoniẽs,* acc. sing. *gẽluonį*) fem. ir masc. aukštaičių šnektose ir senuosiuose raštuose (K. Sirvydo *Punktai sakymų,* M. Daukšos ir J. Bretkūno *Postilės*) plačiau vartojamas reikšme „vabzdžio puolimo ar apsigynimo organas, gylys (aculeus)“ (Būga RR II 64, 334; LKŽ III 228). Aukštaičių rytiečių šnektose (Dusetos, Kupiškis, Svėdasai, Biržai [Būga RR I 373, II 64, 335]) pastaraja reikšme pasitaiko ir žodis su ilguoju šaknies balsiu: *gėluonìs* (gen. sing. *gėluoniẽs,* acc. sing. *gėluonį*) fem. ir *gėluonis* fem. Kad šitie daiktavardžiai į *i* kamieną iš dalies gali būti perėję iš priebalsinio kamieno apibendrinant nom. sing. galūnę *-uo* ir jį sujungiant su šalutinių linksnių formų *-n- (→-uon-),*[179] rodytų gyvos

[174] Treidler H. Die Skythen und ihre Nachbarvölker. – *Archiv für Anthropologie,* Neue Folge, XIII, 1915, 292.

[175] Костомаров Н. И. Русские инородцы. Литовское племя и отношение его к русской истории. – *Русское слово,* VI, 1860, 20; Клетова Е. Н. Остатки змеиного культа в пределах Смоленской губернии. – *Научные известия Смоленского университета,* II, 1924, 149 ir tolesni; Гуревич Ф. Д. Украшения со звериными головами из прибалтийских могильников. К вопросу о культе змеи в Прибалтике. – *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры,* XV, 1947, 68 ir tolesni.

[176] Шноре Э. Д. *Асотское городище,* Рига, 1961, 32.

[177] Седов В. В. К происхождению белорусов (Проблема балтского субстрата в этногенезе белорусов). – *Советская этнография,* 2, 1967, 18, 123-124; Кобычев В. Н. *В поисках прародины славян,* 28-30, 44.

[178] Рыбаков Б. А. *Геродотова Скифия,* 146.

[179] Būga K. Priesagos -ūnas ir dvibalsio uo kilmė. – Idem. *Rinktiniai raštai,* II, Vilnius, 1959, 366.

pastarųjų formos tarmėse: *geluõ* (gen. sing. *geluoniẽs*, acc. sing. *gẽluonį*) masc., iš dalies ir fem. „vabzdžio puolimo ar apsigynimo organas, gylys (aculeus)“ (Būga RR II 64, 335, LKŽ III 228), Lazdynų Pelėdos raštuose taip pat reikšme „smaili gyvatės liežuvio viršūnė“: *Iš kur tau atsirado tas gyvatės geluo?* (LKŽ III 228); su ilguoju šaknies balsiu *gėluõ* (gen. sing. *gėluoniẽs*, acc. sing. *gėluonį*) masc. „vabzdžio puolimo ar apsigynimo organas, gylys (aculeus)“, taip pat reikšme „smaili gyvatės liežuvio viršūnė“: *Gyvatė kyšt kyšt gėluonį* (Salamiestis, Kupiškio r. [LKŽ III 228]). Vadinasi, smailiai gyvatės liežuvio viršūnei vadinti lietuvių kalbos tarmėse randame paliudytas areališkai labai nutolusias (aukštaičių ir žemaičių) formas: *geluonis* masc. (be kirčio) (Laukuva, Šilalės r.), *gėluõ* (gen. sing. *gėluoniẽs*, acc. sing. *gėluonį*) masc. (Salamiestis, Kupiškio r.). Jas reikėtų laikyti tolimos praeities reliktais.

Nors *geluonis* (be kirčio) „smaili gyvatės liežuvio viršūnė“ yra išriedėjęs iš priebalsinio kamieno formos, vis dėlto jis laikytinas tolimų laikų dariniu, nes sutampa su latvių *dzęluonis, i* kam. (plg. gen. plur. *dzęluoņu*), „(vabzdžių) gylys, geluonis; dyglys, spyglys“, greta kurio yra ir *dzęluons, o* kam. Senuosiuose raštuose jie vartojami taip pat reikšme „(gyvatės) nuodai“ (ME I 543, EH I 354[180]). Šių lietuvių ir latvių kalbų vardažodžių darybos pagrindas yra veiksmažodžiai liet. *gélti (gẽlia, gélė)* „geluonį leisti, kąsti; kirsti, žeisti...“, lat. *dzelt (dzęlu, dzêlu)* „gelti, kirsti (ppr. su geluoniu); badyti, durti (apie spyglius), dilginti...“. Lietuvių kalbos vedinių ilgasis šaknies balsis ir jo akūtas pagrįsti būtojo laiko forma *(gélė)*.

Latvių kalbos *o*-kamienis variantas *dzęluons* (< baltų **gelōnas* < ide. **ghelōnos*) formaliai tiksliai sutampa su genties ir miesto vardu *Gelōnòs* (Γελωνός) nom. sing. Reikšmė „smaili gyvatės liežuvio viršūnė“ gerai paliudyta lietuvių kalbos atitikmenų, kurių archajiškumas yra neabejotinas. Visai įmanoma, kad tolimoje praeityje, VI a. pr. Kr., baltų žodžiu **gelōnos* buvo *pars pro toto* vadinama ir gyvatė.

Tad turime pakankamai duomenų iškelti hipotezei, kad, pirma, gelonų etnonimas yra baltiškos kilmės ir pati gentis ar kiltis buvo baltų; antra, gyvatės totemo gentis, nuo kurios bėgo neurai, buvo gelonai; trečia, pas budynus apsigyveno ne neurai, bet gelonai; ketvirta, žinia apie Gelono miesto įkūrimą buvo suplakta su įvykiu – neurų bėgimu iš savo tėvynės. Taigi tam tikrą atramą gauna G. Mairo padaryta išvada, tik joje *lietuviai* reikėtų pakeisti *baltai*: „Gelonai buvo lietuviai, kurie gyveno skitų valstybės pasienyje ir Ponto pirkliams pardavinėjo gintarą, kailius, javus ir sodų vaisius“. „Jeigu gelonų kalba turėjo tiek daug heleniškųjų žymių, tai toji kalba tegalėjo būti l i e t u v i ų, kurios nepaprastas artimumas senajai graikų kalbai yra žinomas ir nuostabiai pakankamas“.[181]

[180] *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*, Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I, Rīgā, 1923–1925; II, Rīgā, 1925–1927; III, Rīgā, 1927–1929; IV, Rīgā, 1929–1932; Endzelīns J. un Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*, I, Rīgā, 1934–1938; II, Rīgā, 1946.

[181] Mair G. *Das Land der Skythen bei Herodot und der Feldzug des Dareios in demselben*, 63 (b).

Neurai

Herodoto liudijimu, Skitijos upė Tiras (Τύρης), tyrinėtojų tapatinama su Dnestru, išteka iš ežero neurų krašte ir įsilieja į Juodąją jūrą tarp Istro (Dunojaus) bei Hipanio. Kita Skitijos upė Hipanis (Ὕπανις), kaip spėjama, dabartinis Pietų Bugas, taip pat ištekanti iš ežero. Palei jį, einant iš pietų į šiaurę, gyvenantys kalipidai, alazonai, skitai žemdirbiai ir neurai. Herodotas neurus lokalizavo palei Hipanio upę (Pietų Bugą), į vakarus nuo Boristenio (Βορυσθένης)-Dnepro, virš skitų artojų. Neurų kraštą, Herodoto terminu Neuridą (Νευρίδα IV 51, 126), nuo skitų skiriantis, taigi pietinę jo sieną sudarantis ežeras, iš kurio ištekantis Tiras-Dnestras. Bet dabar žinome, kad Tiras-Dnestras iš tikrųjų išteka iš Karpatų kalnų. Herodotas rašė, kad ir Hipanis (Pietų Bugas) išteka iš ežero. Mat anuo metu būta įsitikinimo, kuriuo rėmėsi ir Herodotas, kad upės paprastai prasidedančios arba ežeruose, arba kalnuose. Todėl realaus ežero kiekvienu konkrečiu atveju vargu ar galima ieškoti. Apskritai, kaip matyti, Herodoto neurų lokalizacijoje esama prieštaravimo: viena vertus, Darėjo žygio į skitų kraštą metu VI a. neurai gyvenę į vakarus nuo Dnepro, kažkur palei Pietų Bugą ar Dnestro aukštupyje; kita vertus, neurai dėl gyvačių antplūdžio persikėlę gyventi pas budynus, be to, neurų rytų kaimynai buvę androfagai ir melanchlenai.

Nėra pagrindo abejoti Herodoto informacija, kad Darėjo žygio į skitų kraštą metu VI a. pr. Kr. neurai gyvenę į šiaurę nuo skitų artojų, maždaug Tiro (Dnestro) ir Hipanio (Pietų Bugo) aukštupiuose. Tačiau tada reikėtų tarti, kad čia jie atsikraustė vėliau iš kažkokio kito krašto. Mat vieną karta ligi Darėjo žygio (512 m. pr. Kr.) jiems teko apleisti savo šalį dėl gyvačių antplūdžio. Todėl galima daryti prielaidą, kad pirmykštės neurų sodybos buvo kažkur labiau į rytus, tarp Volgos ir Dono ar pan., budynų, androfagų, melanchlenų kaimynystėje, kad persikėlėliai iš tikrųjų buvo ne tik neurai, bet ir juos užpuolę gelonai, ir kad žinia apie neurų persikėlimą buvo susieta su žinia apie didelio miesto Gelono įkūrimą budynų krašte. Iš pavadinimo galima spręsti, kad jį buvo įkūrę gelonai. Kita vertus, imant Herodoto informaciją apie neurų persikėlimą pas budynus už gryną pinigą, spėjama, kad budynai, bent jau jų dalis, gyvenę daug toliau į vakarus, kairiajame Dnepro krante, baltų genčių kaimynystėje.[182] Šitokia prielaida, atrodo, visiškai nepagrįsta.

Kai neurai lokalizuojami remiantis Herodoto informacija, nemaža reikšmė teikiama jų krašte buvusioms tankioms girioms, kur būta didelio ežero ir kur veisėsi bebrai bei kiti gyvūnai. Daugumas tyrinėtojų linkę tuo kraštu laikyti Polesės pelkes Pripetės baseine, visada sunkiai praeinamas, o pavasarį per polaidį virstančias tikromis mariomis. Geologai konstatuoja, kad Herodoto laikais, V a. pr. Kr., dėl ypatingo klimato padrėgnė-

[182] Tomaschek W. Budinoi. – *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft,* Neue Bearbeitung unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen. Herausgegeben von G. Wissowa, III, Stuttgart, 1899, col. 989. Plg. Lehr-Spławiński T., Plezia M. Budynowie. – *Słownik starożytności słowiańskich,* I, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961, 188.

jimo Pripetės pelkynas buvo virtęs ištisu ežerų, pelkių ir upių labirintu, t. y. „didžiuliu ežeru“, ir kad dalis pelkių anuo metu tebebuvo ežerai.[183] Čia, suprantama, negalėjo nesiveisti ir bebrai. Tad neurų sodybos apytikriai lokalizuojamos į vakarus nuo Dnepro-Boristenio – Dnestro-Tiro ir Pietų Bugo-Hipanio aukštupiuose, – vadinasi, Podolės bei Pripetės vidurupio regione.[184] Bet meldų priaugusių didelių pelkių plotų būta ir apie Volgos vidurupį, Okos žemupyje ir Kliazmos apylinkėse.[185]

Kaip jau minėta, su neurais siejama Milograd archeologinė kultūra. Taip ji pavadinta pagal Milograd piliakalnį Gomelio srityje. Ši kultūra susidarė geležies amžiaus pradžioje (VII a. pr. Kr.) ankstesnių vietinių kultūrų pagrindu ir plytėjo daugiausia Dnepro vidurupio dešinėje pusėje, Pripetės upės baseine, dabartinės Baltarusijos pietų ir Ukrainos šiaurės žemėse. Įdomu, kad pietuose jos arealas susisiekė su skitų gyvenvietėmis, ir archeologai pačioje pietinėje Milograd kultūros ploto dalyje mato gana aiškią skitų kultūros įtaką. Būtent tuo – o ne Milograd kultūros atstovų priklausymu kitam, ne baltiškajam etnosui – ir aiškinamas šios kultūros aukštesnis lygis, matomas ją sugretinus su baltiškomis Dnepro aukštupio kultūromis.[186] Kitas dėmesio vertas dalykas yra tas, kad Milograd kultūros plotas visiškai įeina į senosios baltų hidronimijos paplitimo arealą. Tokiu pagrindu daroma išvada, kad šios kultūros atstovai galėjo būti baltų dialektu kalbėjusi gentis ar kiltis[187] ir kad, T. Sulimirskio žodžiais, „Most likely, the Neuri were a Baltic speaking people, the bearers of the Milograd culture“.[188]

Daugelis tyrinėtojų, kaip minėta, neurus laikė tiesioginiais slavų protėviais remdamiesi tuo, kad rusų ir baltarusių padavimai apie vilkatus bei gyvates buvo labai populiarūs net XX a. pradžioje. Deja, tokios argumentacijos negalima laikyti pakankamai įtikinama todėl, kad žalčių bei gyvačių kultas, taip pat pasakojimai apie vilkolakius dar populiaresni

[183] Gudelis V. Žodžio ir vietovardžio „gala(s)“ etimologijos ir priešistorinės geografijos klausimu. – *Geografinis metraštis,* III, Vilnius, 1960, 82.

[184] Tymieniecki K. Neurowie-Weneci. – *Pamiętnik Słowiański,* V, Wrocław, 1957, 37; Рыбаков Б. А. *Геродотова Скифия,* 79, 149; Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории“ Геродота,* 360-361 (su senesnės literatūros apžvalga).

[185] Tomaschek W. Budinoi. – *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft,* III, col. 990; Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. *Народы нашей страны в „Истории“ Геродота,* 360-361 (su senesnės literatūros apžvalga).

[186] Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет“,* 123.

[187] Третьяков П. Н. *Финно-угры, балты и славяне в области верхнего течения Днепра и Волги,* Москва, 1963, 45; Седов В. В. Балто-иранский контакт в Днепровском Левобережье. – *Советская археология,* 4, 1965, 52-62; Sulimirski T. Ancient Southern Neighbours of the Baltic Tribes. – *Acta Baltico-Slavica,* 5, 1967, 7-8; Хабургаев Г. А. *Этнонимия „Повести временных лет“,* 70 (išn. 6 su archeologinės literatūros apžvalga); Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais,* 15; Sedovs V. *Balti senatnē,* Rīga, 1992, 31, 70-71.

[188] Sulimirski T. Ancient Southern Neighbours of the Baltic Tribes. – *Acta Baltico-Slavica,* 5, 1967, 15.

lietuvių ir kitų baltų tautų etninėje kultūroje. Jeronimas Prahiškis (Hieronymus Pragensis, apie 1369–1440), skleidęs krikščionybę Lietuvoje, liudijo: „Pirmieji lietuviai, pas kuriuos atvykau, garbino žalčius. Kiekvienos šeimos tėvas savo namų kampe laikė žaltį, kurį maitino ir gulinčiam ant šieno aukojo aukas".[189] Šiaurinėje Juodosios jūros pusėje vėlei girdėti gyvačių kulto, siejamo su baltų substratu, atgarsių. Heraklis sutinka moterį-gyvatę. Deivės su gyvatės pavidalo kojomis statulėlė iš skitų epochos rasta viename žemutinio Dnepro piliakalnyje. Kitas bendras etnografinis baltų ir skitų reiškinys, nebūdingas slavams, yra palaidojimai su žirgais. Sutapimų tarp baltų ir iranėnų, pirmiausia skitų, kalbų esama leksikoje, susijusioje su gyvulininkyste, ypač su žirgų veisimu.[190] Bet iš to vargu ar galima daryti išvadą apie lietuvių ir latvių protėvių kilmę iš stepių regiono, kaip norėtų minėti autoriai.

Iš baltiškos kilmės hidronimų arealo ir archeologinių kultūrų paplitimo matyti, kad priešistoriniais laikais baltų gyvenamasis plotas pietų pusėje tęsėsi nuo Polesės ir Pripetės upyno vakaruose ligi kairiųjų Dnepro intakų Desnos (su Seimu) bei Sulos, Dono vidurupio pietryčiuose ligi Okos su intaku Upa (plg. liet. *ùpė*, lat. *upe*) bei Volgos aukštupių šiaurės rytuose. Todėl neurų lokalizacija, viena vertus, Pripetės baseine ligi Dnestro, taigi greičiausiai antrojoje, vėlesnėje jų tėvynėje, ar, kita vertus, Dnepro ir Dono tarpupyje, androfagų ir melanchlenų kaimynystėje, taigi jų senosiose sodybose, yra ne toks svarbus dalykas, nes vis tiek šių sričių gyventojai VI a. pr. Kr. galėjo būti baltų gentys ir viena jų gentis ar kiltis galėjo vadintis ar būti vadinama neurais.

Neišleistina iš akių dar viena aplinkybė. Iš to, kad neurai paliko savo kraštą ir apsigyveno budynų šalyje, pakankamai aišku: neurai negalėjo būti skitai. Todėl visa, kas pasakyta, įgalina neurų etnonimo etimono ieškoti baltų kalbų dirvoje.

Gr. νεῦρον neutr. „sausgyslė; (lanko) templė, styga; virvė; nervas; vyro lyties organas" (daugiskaitinė forma turi perkeltinę reikšmę „galia, jėga", laikomą atsiradusia iš „membrum virile"), νευρά fem., dial. (jonėnų) νευρή „sausgyslė, (lanko) templė" etimologinis atitikmuo – lot. *nervus* masc. „gysla, sausgyslė; raumuo; nervas; vyro lyties organas; visa, kas padaryta iš gyvulių sausgyslių (žarnų): styga; (lanko) templė; oda, kailis; diržas; (prk.) jėga, stiprybė", kilęs iš **neuros* su garsų *-ur-* metateze (kaip, pvz., gal. *tarvos,* air. *tarb* „tauras" greta lot. *taurus,* liet. *taũras*).[191] Šios abiejų kalbų leksemos traktuojamos kaip tematinio balsio *-o-* vediniai iš senojo *r* kamieno žodžio, išlaikyto av. *snāvar*ᵊ neutr. „gysla" (plg. av. *snāuja-* „iš gyslos padarytas"), toch. B *ṣñaura* „gyslos, nervai", oset. *nwar* „kraujagyslė", arm. *neard* „gysla; skaidula, plaušelis" (su ide. *-t* žodžio gale).[192] Senovės indų kalba čia turėjo apibendrintą šalutinių paradigmos

[189] *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai,* I. Nuo seniausių laikų ligi XV a. pabaigos. Sudarė N. Vėlius, Vilnius, 1996, 594.

[190] Кобычев В. Н. *В поисках прародины славян,* 45.

[191] Ernout A. et Meillet A. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Quatrième édition, Paris, 1959, 439; Walde A. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch.* 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, II, Heidelberg, 1954, 165.

[192] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 308; Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 747.

linksnių *n* kamieną *snā́van-* neutr. „gysla“.[193] Hetitų kalbos paminkluose paliudytas šaknies vokalizmą *o* turintis *ishunawar* neutr. „gysla; (lanko) templė“ yra greičiausiai išriedėjęs su balsio *u* anaptikse iš **ishnawar* < ide. **sh₂nou̯r̥*.[194] Ide. prokalbei rekonstruojamas apytikrės formos heteroklitikas **s(h₂)neHur/un-*, nes tikslesnę formą nustatyti trukdo atskirose kalbose vykusios kontaminacijos, o spėjamas ryšys su ide. **sneh₁-* „verpti“ (lot. *nēre* „verpti“) dabar laikomas netikru.[195]

Kaip matyti, gyslos (sausgyslės) pavadinimas yra bendraindoeuropietiškas ir protoindoeuropietiškas. Gana keista, kad jo refleksų nerandama archajiškumu pasižyminčiose baltų kalbose. Viena iš priežasčių gali būti ta, kad ide. žodžio **neura-* „sausgyslė; (lanko) templė, styga; virvė; nervas“ vietą baltų kalbose yra užėmęs *gýsla* „kraujo ar limfų tekamasis indas; sausgyslė; nervas; karvės papilvėje iškilus ruožas, einantis į tešmenį; medienos pluoštas, rievė, medžio sulčių takas; nyčių virvelė, einanti išilgai rykštės; šaudomojo lanko virvelė; (prk.) jėga...“ su vediniais *gyslẽlė* „meškerės virvelė, iš žarnos padaryta...“, *gyslõčius* „stiprus pasauseęs vyras“ (LKŽ III 353-354, 355) ir etimologiniais atitikmenimis lat. *dzîsla* „gysla; sausgyslė“ (ME I 557-558), pr. *pette-gislo* „peties gysla“, s. sl. *žila* „gysla“ (ir toliau susijęs su liet. *gijà*). Dėl reikšmių ryšio dar plg. angl. *sinew* „sausgyslė“, plur. „raumenynas; fizinė jėga; energija“ bei jo vedinį *sinewy* adj. „raumeningas; tvirtas“.

Lietuvių kalbos žodyno (VII 194, VIII 592) ir *Lietuvių kalbos atlaso*[196] duomenimis, daugiausia rytų aukštaičių patarmių vakarinėje pusėje dalgio rankenai vadinti (šalia kitų reikšmių) vartojami tokie žodžiai: *naurìukas* „sulenkta medinė dalgio rankenėlė; skersinėlis kastuvo, šakių koto viršuje“ (Lygumai, Linkuva, Pakruojis, Rozalimas, Šeduva), *naurùkas* „skersinėlis kastuvo, šakių koto viršuje“ (Šeduva [3x]), *naurelis* (be kirčio) „t. p.“ (Šiaulėnai, Radviliškio r.), *maurùkas* „dalgio rankena“ (Legečiai, Radviliškio r.), *laurùkas* „dalgio rankena“ (Gudžiūnai, Kėdainių r., Grinkiškis, Radviliškio r., Baisogala), „šakių, kastuvo koto viršuje skersinis rankai paimti“ (Smilgiai, Panevėžio r.), *lauriùkas* „dalgio rankena“ (Rozalimas, Sidabravas). Žodis *lauris, -io* (be kirčio) „dalgio rankena (der Griff am Sensestiel)“ su vediniu *lauriukas* (be kirčio) iš Šeduvos paliudytas dar XIX amžiuje (Mit I 228). Susitelkę siaurame ruože tam pačiam daiktui vadinti artimo fonetinio pavidalo žodžiai, kurių deminutyvinės formos, be to, sudarytos su ta pačia priesaga *-(i)uk-*, leidžia įtarti juos esant vienos pagrindinės leksemos perdirbinius, fonetinius variantus. Tarkime, kad priebalsių seka *n–r* išvirto į *m–r*. Tada iš *naurùkas* galėjo išriedėti *maurùkas*. Priebalsių *n* ir *m* nedėsningo, sporadinio kaitaliojimosi atvejų yra, pvz., *méndrė* (LKŽ VIII 7) : *léndrė* (LKŽ VII 329) : *néndrė; miẽžas* (LKŽ VIII 158) : *niẽžas; mìkstelėti, mìksterėti* „pasukti sąnarį“ (LKŽ VIII

[193] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, III, Heidelberg, 1976, 533-534.

[194] Puhvel J. *Hittite Etymological Dictionary*, II, Berlin-New York-Amsterdamm, 1984, 403-404.

[195] Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, II, Heidelberg, 1996, 770-771.

[196] *Lietuvių kalbos atlasas*, I. Leksika, 113 (žemėlapis Nr. 51).

182) : *nìkstelėti, nìksterėti;* lat. dial. *nazgs* „mazgas“ (ME II 697) : *mazgs,* liet. *mãzgas;* lat. dial. *nustava* „muštuvai“ (ME II 754) : *mustavas,* liet. *muštùvai.* Priebalsių seka *n–r* galėjo pasikeisti ir į *l–r,* plg. *lamsargas* „namų sargas“ (LKŽ VII 114) : *namsargas.* Visa tai leistų teigti, kad **laurịa-* atsirado iš **naurịa-,* egzistavusio šalia **naura-.* Tokiu atveju pradiniais laikytini kamienai **naura-,* atitinkamai **naurịa-.* Pro šių žodžių vartojimo plotą eina priebalsių kietinimo riba,[197] todėl galėtume įtarti čia buvus minkštojo priebalsio **n' (*nịau-)* kietinimą, bet šitokią prielaidą reikia atmesti dėl *nauriùkas,* kur *r* nesukietintas. Todėl patikimiausia čia būtų matyti tipo *tautà* < ide. **teutā* (plg. got. *þiuda,* ilyrų asmenvardį *Teuta*) atvejį, t. y. teigti, kad pradinės formos **neura-, *neurịa-* baltų kalbose gavo šaknies vokalizmą *au,* taigi išvirto į **naura-, *naurịa-.* Pats tokio tipo pakitimas ir jo priežastys aiškinami gana įvairiai.[198]

F. Kuršaičio „Lietuvių-vokiečių kalbų žodyne“ (K 269) randame *naurìkaulis* „navikaulis“ (LKŽ VIII 592) su nuoroda, kad jis vartojamas Pietų Lietuvoje („in Südlitt.“), bet, turimais duomenimis (LKŽ VIII 546), Pietų Lietuvoje vartojamas *narìkaulis* „navikaulis“ (Daukšiai, Marijampolės r., Veliuona, Jurbarko r.), kurio vartojimo plotas prasitęsia gerokai į rytų aukštaičius (Rokiškis, Kupiškis, Biržai, Vabalninkas, Dusetos, Ignalina, Utena). Tai dūrinys, kurio pirmuoju sandu eina *nãras* „šiaudo ar šiaip augalo stiebo sustorėjimas ūglių suaugimo vietoje...“ (LKŽ VIII 539) arba *narỹs* „...šiaudo ar šiaip augalo stiebo sustorėjimas ūglių suaugimo vietoje; išauga, auglys, skaudulys“ (LKŽ VIII 549). Ši aplinkybė leidžia įtarti, ar nėra *naurìkaulis* atsiradęs kontaminuojant *narìkaulis* ir *navìkaulis* arba *naujìkaulis.* Kita vertus, kadangi suminėtųjų žodžių réikšmės yra reguliãrios semantinės grandinės dalys (žr. toliau), *naurìkaulis* „navikaulis“ galima laikyti autentišku lietuvių kalbos žodžiu, kur sandas **naur(a)-* ar **naur(ja)-* turi specifinę reikšmę „auglys, navikas“ arba „koks suaugimas, sustorėjimas, gumbas“.

[197] *Lietuvių kalbos atlasas,* II. Fonetika, 103-104 (žemėlapio Nr. 87).

[198] Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* X, 1968, 69-76.

Žodžius *navìkaulis* bei *naujìkaulis* „kietas auglys kurioje nors organizmo vietoje“ vartojo prūsų lietuviai, abu juos pateikė F. Kuršaitis savo žodyne (K 269), pirmąjį – dar ir P. Ruigys. Kiti pavadinimai: *naujõs kaulas* (A. Juška, Alsėdžiai, Kvėdarna, Šatės [LKŽ VII 582]) ir *naujiẽs kaulas* „navikas“ (Priekulė [LKŽ VII 590]) (pagal *navieskaulis*), *naujiẽskaulis* „navikas“ (Klaipėda [2x]) (*navieskaulis* ir *naujìkaulis* kontaminacijos rezultatas), *naujìskaulis* „navikas“ (Priekulė) (*naujìkaulis* ir *naujiẽskaulis* arba *navieskaulis* kontaminacijos rezultatas), *naujìkas* „kietas auglys kurioje nors organizmo vietoje“ (Panevėžys, Pampėnai, Žeimelis), *navieskaulis* (be kirčio) „kietas auglys kurioje nors organizmo vietoje“ (Šakyna), *navìkaulis* (P. Ruigys, F. Kuršaitis, Baisogala, Tauragnai, Rodūnia [LKŽ VIII 594]), *novẽs kaulas* (A. Kašarauskas, A. Juška, Tirkšliai [LKŽ VIII 877]). Iš šių dūrinių bei sintagminių junginių galima atstatyti atskiras leksemas, turėjusias reikšmę „kietas auglys kurioje nors organizmo vietoje“: 1) **naujā* (gen. sing. *naujõs*), iš čia *naujì-*

kas su priesaga *-ikas;* 2) *i* kamieno **navìs,* gen. sing. *naviẽs* dūrinyje *navies-kaulis* ir 3) su pailgintu šaknies vokalizmu *(*nāu̯-) *novė,* gen. sing. *novẽs,* plg. sintagmą *novẽs kaulas*. Baltų kamienas **(s)nāu̯-* savo struktūra, išskyrus šaknies vokalizmą, sutampa su s. indų kamienu *snā́van-* neutr. „gysla", besibaigiančiu formantu *-n-*.[199]

Latvių kalboje yra žodžiai *nauja, naujus* (be kirčių) „veltiniu apvyniota virvė, laikanti viršutinius pavalkų galus" (Kuldīga), *naûjamais*[2] „t. p." (Kursīši [ME II 696]), nuo jų neskirtinas *naũjums* „daugybė, aibė, krūva, būrys, pulkas (žmonių)" (ME II 697), nes panašią reikšmių konfigūraciją turi liet. *viřvė* ir lat. *valdziņi* (žr. toliau); *snauja* (Vecgulbene, Lielvārde), *snaujs* (Vecgulbene) (be kirčio) „medis su virve, kuriuo skerdžiamai kiaulei užveržia snukį" (ME III 973, EH II 592), *snaujis* (be kirčio) „kilpa" (Piebalga, Cesveine, Dzērbene), *snaujs* (be kirčio) „kuo suriša pavalkų medžius viršuje" (ME III 973). Senesnėje literatūroje jie skiriami gr. νεῦρον neutr. „sausgyslė; (lanko) templė, styga; virvė; nervas" ir kt. šakniai.[200] Jų kamienas **(s)naũja-* (< baltų **[s]nāuja-* < protoide. **s[h$_2$]noHu-i̯a-*), išskyrus šaknies vokalizmą, formaliai sutampa su av. *snāuja-* „iš gyslos padarytas" (ide. **snēu̯i̯a-* < protoide. **s[h$_2$]neHu-i̯a-*). Iš čia galima spėti: pirma, virvė yra iš sausgyslės padaryta; antra, jos funkcija yra ką sutvirtinti, surišti, susieti; trečia, virvė vartojama su medžiu, medeliu (pavalkų, skerdžiamos kiaulės). Žodžio forma, raiška palaipsniui perkeliama nuo iš sausgyslės padarytos virvės į medį, medelį su funkcija taip pat ką sutvirtinti, surišti, susieti, – toks ir yra skersinis, tokia ir yra dalgio rankena (susieti dalgį ir pjovėjo ranką!). Maža to, virvės elementas yra susipynimas, garankštis, mazgas, sustorėjimas, iš kur tėra nedidelis žingsnis į tai, kas yra išauga, auglys, skaudulys, navikas. Kas yra rankena? Reikšmė „dalgio, plūgo rankena" pirmiausia neskirtina nuo reikšmės „akėčių, rogių, arklo skersinis", o ši susijusi su reikšme „medžio gabalas, trinka, rąstgalys". Pastaroji reikšmė sudaro semantinę filiaciją su reikšmėmis „medžio gumbas; šiaudo ar šiaip augalo stiebo sustorėjimas", „išauga, auglys, skaudulys", „kas susipynę, susiraizgę; mazgas; garankštis", „virvė ar iš jaunų medžių (pvz., beržų) susukta juosta, einanti rogių balžienų ramsčiu". Vadinasi, šios semantinės filiacijos grandys yra taip pat réikšmės „akėčių, rogių, arklo skersinis" bei „dalgio, plūgo rankena". Tai rodytų tokios tipologinės paralelės: 1) liet. *balžíenas* „gabalas, dažniausiai beržo, padargams daryti; akėčių, rogių skersinis...; dalgio rankena" (LKŽ I 628); 2) lat. *klùoķis* „skląstis, velkė, šovynė; medinė plūgo rankena; įvairių daiktų ąsa, rankena; (medžio) trinka, rąstgalys" (ME II 238, EH I 624); 3) liet. *grìvelka* „arklo skersinis", *grìvenka* „garankštis", *grývenka* „grandis (geležinė ar suvyta iš susuktų beržo, karklo...vyčių); šiaudų grįžtė, susukta riestainiu, užmauta ant volės misai tekinti; garankštis", *grývenkė* „grandis (geležinė ar suvyta iš susuktų beržo, karklo...vyčių); garankštis; (ppr. dem.) tam tikra virvelė lanketui prie jungo pririšti (ariant jaučiais)", *grývankė* „šiaudų grįžtė, susukta

[199] Karaliūnas S. Iš lietuvių kalbos *i̯o*-kamienių veiksmažodžių istorijos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XIV, 1973, 31-32 (čia dar laikytasi tradicinio požiūrio į *navìkaulis, naujìkaulis* ir kt.).

[200] Walde A. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch,* II, 165.

riestainiu, užmauta ant volės misai tekinti", *grývanka* „grandis (geležinė ar suvyta iš susuktų beržo, karklo...vyčių); garankštis" (LKŽ III 627-628), lat. *grìvalka, grievalka, grievalks, grievalga, grievalgs, grievalta, grievalts* (be kirčių) „virvė ar iš jaunų medžių (pvz., beržų) susukta juosta, einanti rogių balžienų ramsčiu, atrama; stora minkštai susukta virvė" (ME I 660, EH I 408); 4) liet. *kálpa* „rogių skersinis, maunamas ant stipinų, balžienas; navikas, išauga ant arklio kojos" (LKŽ V 150 pastaroji reikšmė nepamatuotai atskirta nuo pirmosios), pr. *kalpus* „skersaplautis", lat. *kàlpenis*[2] „kilpa" (ME II 143); šaknies balsių kaita jie susiję su liet. *kìlpa* „...skylutė, ąsa drabužyje sagai susegti; tinklo skylutė; balno grandis ar virvė kojai įstatyti..." (LKŽ V 789), su vediniais *kilpinas* (be kirčio) „šaunamasis lankas", *kìlpinė* „kilpa; gunklė, garankštis; balno kilpa; šaunamasis lankas"ir kt., lat. *cìlpa* „kilpa; kilpa, mazgas, gunklė audekle; vingis, lankstas; koja...";[201] 5) liet. *kámpa* „rogių skersinis, balžienas; medžio gumbas..." (LKŽ V 179), *kémpė* „grybas, augantis ant medžio kamieno ar kelmo" (LKŽ V 561); 6) liet. *nãras* „sąnarys; šiaudo ar šiaip augalo stiebo sustorėjimas ūglių suaugimo vietoje; sunėrimo vieta; kilpa, mazgas; iš ašutų padaryta kilpa žuvims gaudyti", *narỹs* „...šiaudo ar šiaip augalo stiebo sustorėjimas ūglių suaugimo vietoje; kilpa, mazgas; išauga, auglys, skaudulys" (LKŽ VIII 539, 549): veiksmažodžio *nérti (nėria, nėrė)* „daryti nėrinį, tinklą; megzti..." vediniai; 7) *nárplė* „botago sumetimas, sunarstymas, norint patrumpinti, narstas; kilpa", *nárpliai* „kas susipynę, susiraizgę" (LKŽ VIII 552) su *-l-* iš *narpti (-ia)* „išpainioti ką supainiotą; knibinėti, dirbinėti, megzti, nerti, pinti" greta su kito šaknies vokalizmo žodžiu *nérplė* „botago sumetimas, sunarstymas, norint patrumpinti" (LKŽ VIII 678); 8) *narslaĩ* „antsnukis, apynasris", *narsla* (be kirčio) „botago sumetimas, sunarstymas, norint patrumpinti", *narstas* „botago sumetimas, sunarstymas, norint patrumpinti", *narstis* (be kirčio) „virvelė botagui prie botkočio pririšti" (LKŽ VIII 556-557) su priesaga *-st-* iš *nérti (nėria, nėrė)* „daryti nėrinį, tinklą; megzti..."; 9) liet. *narvas, narvà* „ląsta, kur laikomas sugautas žvėris ar paukštis; bičių motinai uždaryti dėžutė, gurbelis; bičių motinos akutė koryje; kilpa žuvims ar kiškiams gaudyti", *nárvė* „kilpa smulkiems žvėreliams, paukščiams gaudyti", *narvẽ* „užgerklis (tinklo dalis)" (LKŽ V 564), *įnarvė* „botagui įnerti virvutė, rišama prie botkočio; užgerklis (tinklo dalis)" (LKŽ IV 104): veiksmažodžio *nérti (nėria, nėrė)* vediniai su priesaga *-v-;* 10) *ùžgalis* „vieta už galo; kraštas, pakraštys...; akėčių rėmų skersinis pagalys, išilginis balžienos skietas; audžiamųjų staklių šlaunis jungiantis pagalys, skersinis; žambio, žagrės rankena..." (LKŽ XVII 613).

Semasiologine prasme vertos dėmesio ir tokios paralelės kaip liet. *viřvė* (ir *virvė*) „iš linų, kanapių ir kitokio pluošto nuvytas ilgas plonas dirbinys; kas išoriškai panašu į šį dirbinį (kas suvyta, susukta); spąstai, žabangai; vienas paskui kitą einančių daiktų, žmonių, gyvūnų eilė, virtinė" (LKŽ XIX 667-670), kuri gyvojoje kalboje semantiniu išsišako-

[201] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (I–K), Москва, 1980, 176-178; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* II, Vilnius, 1993, 93.

jimu priartėja prie reikšmės „kraujagyslė“, plg. *Jūs turbūt daug vaikščiojat, kad ant kojų tokios viřvės* (iššokusios venos)? (Kavarskas, Anykščių r. [LKŽ XIX 669]); taip pat lat. *valìgs* „virvė, virvelė kam pririšti; apynasris, žąslai; kilpos, raizgai; (mezginio) akis; susipynimas, mazgas (Verschlingung)“ (ME IV 453-454), *valdziņi* „eilės, virtinės (Schlangen)“ (Langės žodyne, 1773 m.) su skoliniais lietuvių kalbos tarmėse *valìgas* „virvė, saitas“ (Žeimelis), *válga* „t. p.“ (LKŽ XVII 1049) (liet., lat. **velg-/*vilg-*).

Baltų **neuroi* plur. žmonių, genties reikšmei atsirasti pagrindą galėjo sudaryti šio žodžio reikšmė „daugybė, aibė, krūva, būrys, pulkas (žmonių)“, natūraliai išriedėjusi iš pagrindinės žodžio **neura-* reikšmės „sausgyslė; (lanko) templė, styga; virvė; nervas“. Taip manyti leidžia, pirma, lat. *naũjums* „daugybė, aibė, krūva, būrys, pulkas (žmonių)“, priklausantis tai pačiai šakniai kaip ir **neura-*, ir, antra, tipologinės paralelės, kaip ką tik minėtos liet. *viřvė* su reikšme „vienas paskui kitą einančių daiktų, žmonių, gyvūnų eilė, virtinė“ ir lat. *valdziņi* „eilės, virtinės“; be to, plg. liet. *vìlkstė* „kilpa...“, *vìrtis* „suvertų daiktų eilė, vėrinys“ ir jų priesagos *-in-* vedinius *vìlkstinė* „ilga eilė, nutįsusi vora, virtinė“, *vìrtinė* „ suvertų daiktų eilė, vėrinys; didelis kiekis, pulkas, krūva (žmonių ir kt.)...“ (LKŽ XIX 399, 660). Iš tipologinių paralelių dar minėtina, pirma, s. skand. *drengr* „stora lazda, pagalys; stulpas; (jaunas) vyras, paauglys, berniukas“, jūrininkų kalboje taip pat „lynas, trosas kam pritvirtinti, pririšti“, isl. *drengur* „berniukas; kilnus, taurus žmogus“, norv. *dreng*, šv. *dräng* „bernas, samdinys“ su reikšmėmis, kilusiomis iš pirminės reikšmės „stora lazda, pagalys; stulpas“. Su jomis skandinavų kalbose susijusi ir reikšmė „jaunas kariaunos narys“.[202] Kadangi pirminė reikšmė yra „stora lazda, pagalys; stulpas“, be jokios abejonės, jų etimologiniu atitikmeniu lietuvių kalboje galima laikyti *drángos* plur. „vežimo šonai (drobynos, gardys, dumplikės, lentos)...“ bei *drangaĩ* plur. „vežimas sienojams, akmenims vežioti“ (LKŽ II 637-638). Antra, s. skand. *taumr* masc. „virvė, lynas; vadžios, pavadės“, s. vok. aukšt. *zoum* „kamanos, apynasris, brizgilas, žąslai“ (vok. *Zaum*), s. fryz. *tām* „kamanos, apynasris, brizgilas, žąslai; giminė, karta“, s. angl. *téam* „kinkinys, įkinkyti arkliai ar jaučių pora, jungas; palikuonys, giminė, šeima“ (angl. *team*) su vediniu *tíemen* „daugintis; būti nėščiai“, angl. *teem* „būti vaisingam, derlingam; (su *with*) būti ko gausu, knibždėti“.[203] Šios semantinės filiacijos akivaizdoje liet. *pãvadis* (ir *pavãdis*) „pasisekimas; kilmė, padermė“ (LKŽ IX 657) negalima atskirti – pripažįstant jo reikšmių atsiradimui lenk. *powód* įtaką – nuo *pavãdis* (dial. ir *pãvadis* [Joniškis, Linkuva], *pavadỹs* [Kuršėnai, Zietela]) „virvė, rišama prie apynasrio arkliui vesti ar pririšti; virvė gyvuliui vesti“ (LKŽ IX 656), – semasiologiškai plg.

[202] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage, Leiden, 1962, 82-83; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, 516.

[203] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 584; Mezger F. Ahd. *jungīdi*, lit. *vilkýtis*, got. *niþjis*. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, 71 (1/2), 1953, 117; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, 475; Klein E. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, 748.

padermẽ „giminė, gentis; kilmė; derlius...“: *Man gera šiandie turguj padermẽ* (pasisekimas, pelnas) – *pardaviau visus gaidžius* (Kaltanėnai, Švenčionių r. [LKŽ IX 45]). Suprantama, šie žodžiai gali būti pamatinės priešdėlėtosios veiksmažodžio formos *pavèsti* (*pàveda*, *pàvedė*) „pririšus tempti verčiant kiek eiti...; pasisekti, pavykti...“ (LKŽ XVIII 961, 963) nepriklausomi, paralelūs vediniai, bet ši aplinkybė nė kiek neneigia reikšmių „virvė, t. y. įrankis ką vesti ar pririšti“ ir „pasisekimas“ giminingumo.

Matyt, liet. *kriaunà*, ppr. plur. *kriaũnos* „peilio koto aptaisas, apdaras, dedamas iš abiejų koto pusių; (seniau) kardo, peilio kotas...“ (LKŽ VI 567) davė kaimų pavadinimus *Kriaũnos* (Rokiškio bei Širvintų r.) ir *Kriaunėnai* (Zarasų r.) (su vietos gyventojus žyminčia priesaga *-ėnai*). Liet. *ãpsodas* (ir *apsódas*) „buožė, kriaunos, įtvaras; apkaustymas (pypkės, akinių, lempos ...); pieva, aptverta apie namus, kluonas...“, *apsodà* (ir *apsóda*) „šautuvo ar obliaus medinė dalis; rėmas; knygos aptaisas; metalinis kokio daikto aptaisymas; viensėdis (A. Juška)“, *apsóstas* „sodyba, buvusios sodybos vieta“ (LKŽ I[2] 266) laikytini veiksmažodžio *ap-sodìnti (-ìna, -ìno)* „...apgyvendinti; įtvirtinti, pritaisyti, užmauti; apkalti, apkaustyti, papuošti metalo apvedžiojimais; įrėminti...“ (LKŽ I 278) vediniais. Lenkų kalbos žodis *osada* reiškia: 1) „rankena, kotas“, dar plg. *osada noża* „kriaunos“; 2) „apsodas, aptvaras, įtvaras“; 3) „gyvenvietė, stovykla; kolonija“ ir yra bendrašaknis su veiksmažodžiais *osadzać, osadzić* „apgyvendinti, įkurdinti...; (seniau) apsodinti (medžiais)“. Visas šis leksinis semasiologinis kontekstas leidžia daryti išvadą, kad ir kaimo vardo *Naurãšiliai* (Smilgiai, Panevėžio r.) pirmasis sandas veikiausiai yra **nauras* „kotas, rankena“ su išnykusia reikšme „sodyba, gyvenvietė“; t. y. prie sodybos, gyvenvietės **Naura-* esančio šilo gyventojai. Todėl su pavarde (asmenvardžiu) *Naura* (be kirčio) (Kaunas) bei jos vediniu *Naurónis* (Pakruojis) kilmės plotme jis irgi gali būti susijęs. Pavardė *Ùžgalis* (Endriejavas, Klaipėdos r., Kaunas, Kartena, Kretingos r., Kvėdarna, Šilalės r., Rietavas, Tverai [abi vietovės Plungės r.]), matyt, susijusi su *ùžgalis* „vieta už galo; kraštas, pakraštys...; akėčių rėmų skersinis pagalys, išilginis balžienos skietas; audžiamųjų staklių šlaunis jungiantis pagalys, skersinis; žambio, žagrės rankena...“[204] (LKŽ XVII 613).

Ptolemajas (*Geografija* III 5, 25) žinojo etnonimą Ναύαροι prie Karkinito, vadinasi, buvusį į rytus nuo Dnepro slenksčių, jį L. Niederle atsargiai laikė lietuvišku. Jeigu tai nėra netiksliai užrašytas ar kažkokią kitą gentį žymintis vardas, galėtume jį traktuoti kaip Νευροί variantą, atsiradusį po to, kai senasis diftongas *eu* baltų kalbose tam tikroje pozicijoje išvirto *au*: **Neuroi* > **Naurai* > **Nau^{a}rai* > **Nau̯arai*. Tuo atžvilgiu niekuo nesiskiria Latvijos toponimas *Naũrẽni* (valstiečio sodyba, Vecpiebalga), 1638 m. dokumente paliudytas kaip *Nawaren,*[205] greta vietovardžio *Nàuri* (valstiečio sodyba, Priekuļi). O Lietuvos pusėje, kaip minėta, yra kaimo vardas *Naurãšiliai*. Sutapimas iš tiesų vertas dėmesio!

[204] *Lietuvių pavardžių žodynas* (L–Ž), Vilnius, 1989, 1120.

[205] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), Rīgā, 1961, 472; Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 616.

Ir Herodoto paminėtų į šiaurės rytus nuo skitų gyvenusių genčių lokalizacija, ir jų etnonimų etimologija leidžia daryti išvadą, kad, labai galimas daiktas, gelonai ir neurai buvo į antikos šaltinius patekusios rytų baltų gentys, gyvenusios abipus Dnepro pietrytiniame baltiškosios hidronimijos arealo pakraštyje, iranėnų genčių kaimynystėje. Šį teiginį galima paremti vandenvardžių studijų duomenimis.

Be galo įdomus tas faktas, kad senasis Ptolemajo paliudytas Volgos pavadinimas Ῥᾶ turi aiškių ryšių su dabartinių ir istorinių baltų žemių vardynu. Ir graikų Ῥᾶ, ir mardvių Volgos vardas *Rav, Ravo* (iš čia kilęs ir jų kalbos bendrinis daiktavardis *rava* „upė"), kaip manoma, yra gauti iš iranėnų (sarmatų) kalbų ir tęsia jų protoformą **Rāu̯ā* fem. resp. **Rāu̯a-* masc.: intervokalinis *-u̯-* dėsningai iškrito, **-āā-*, **-āa-* graikų kalboje buvo kontrahuoti [206] – tai visai normalus graikų kalbos reiškinys. Šiai pirmykštei Volgos pavadinimo formai pirmiausia atliepia baltiškos kilmės *Rova (Рова),* dešinysis Berezinos intakas su savo intaku *Rava (Рава)* Baltarusijoje [207] ir *Rawa* (variantas *Rawka*) Vyslos ir Vartos baseinuose.[208] Toliau apsčiai jų randame Lietuvoje ir Vakarų Latvijoje: liet. *Rovėjà* (acc. sing. *Rõvėją*) (Apaščios dešinysis intakas, Papilys, Biržų r.) su tiksliu atitikmeniu lat. *Rāvēji* (pieva) ir apeliatyvu *rāvējs* „pelkėta žemė (ein Moorgrund)" (Ulmanio žodyne [ME III 500] s. v. *rāviêns*), *Rõviškiai* (kaimas, Papilys, Biržų r.), t. y. „Rovoje gyvenantys", lat. *Rāva* (gyvenvietė Dunalkos apyl., Liepojos r.), *Rāvi*, seniau *Rāvas muiža* (Viesatų apyl., Tukumo r.),[209] *Rāva* (pieva Valtaikių vls., Aizputės aps.), *Rāvas pļava* Duobelės vls., *Rāvas* (arba *Rāvu* [Zantės vls., Talsų aps.]) *mežs* (dvaras Rāvos vls., Gruobinios arba Liepojos aps.), *Rāvas* (sodyba Gaikių vls., Kuldygos aps.),[210] *Rāvas upe, Ràv-upe*.[211] Norima šiuos vandenvardžius laikyti priklausančiais senosios Europos hidronimijos sluoksniui,[212] bet, kaip matyti, *Rāv-* šaknies vandenvardžiai neišeina iš baltiškųjų vandenvardžių paplitimo arealo. Be to, jų baltiškos kilmės prielaidą patvirtina atitinkami baltų kalbose paliudyti apeliatyvai: liet. *rova* (be kirčio) „potvynio sąnašos; turinti molio žemė; geležies rūdos nuosėdos" (LKŽ XI 843), dar plg. adj. *rovas, -a* (be kirčių) „turintis daug molio, kietas", lat. *rāva (ràva* ir *rāva)* „smirdintis rūdinis vanduo; pelkė su rūdiniu vandeniu; pelkė, bala (Ulmanio žodyne); gili vieta jūroje; krioklys, sraunuma" (ME III 499). Todėl nėra negalima hipotezė, kad iranėnai (sarmatai) ir mardviai Volgos pavadinimą pasiskolino iš protobaltiškųjų dialektų.

Týrēs (Τύρης), senasis Dnestro pavadinimas, gretinamas su Lietuvos upėvardžiu *Turė* (be kirčio) (Eišiškės), jų

[206] Rozwadowski J. *Studia nad nazwami wód słowiańskich,* Kraków, 1948, 256-258.

[207] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 529; Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 1962, 205.

[208] Орел В.Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988-1996,* Москва, 1997, 449.

[209] Dambe V. *Latvijas iedzīvoto vietu un to iedzīvotāju nuosaukumi,* Rīga, 1990, 130.

[210] Endzelīns J. *Darbu izlase,* IV (1), Rīga, 1981, 146, 165, 193, 209, 239; Endzelīns J. *ME,* III, 499.

[211] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 280.

[212] Gołąb Z. *The Origins of the Slavs,* 224-225.

etimonu laikomas s. ind. *turá-* „greitas“. *Hypanis,* Pietų Bugas, su priesaga *-eno-/-ono-* skiriamas liet. *ùpė* šakniai, bet tiek darybos pamatas **up-,* tiek vediniai būdingi taip pat trakų arealui. Senasis Kalančako upės pavadinimas *Hypákyris* vedamas iš priešdėlinio vedinio **upa-kuli̯o-,* kilme siejamas su s. ind. *kulyā* „srovė; upokšnis“ ir lyginamas su liet. *Kulẽ* (upė Dusetos), *Kulỹs* (ežeras, Panemunėlis). Baltų **kuli̯o-* „srovė; upokšnis“ priešdėlių vediniais laikomi dar liet. *Príekulė* (du kaimai, Klaipėda) ir lat. *Pakuļi* (gyvenvietės Jelgavos ir Tukumo r.).[213]

Įdomu, kad vieno iš didesnių kairiųjų Dnepro intakų pavadinimą *Sula (Сула)* jau M. Vasmeris nustatė esant baltų palikimu ir jo šaknį tapatino su liet. *sulà,* lat. *sula* ir norv. *saula* „bala, pelkė, liūnas“ šaknimi.[214] Šį teiginį patvirtintų buvimas tokių lietuvių upėvardžių kaip *Saũl-upė* (Telšiai, Žeimiai, Jonavos r.), *Saul-ãtakis* (Raudondvaris, Kauno r.) (antrasis sandas tikriausiai yra *ãttakas* „pakilęs vanduo, kuris užlieja krantą; iš upės išsiliejusi įlanka, aplieta vandens vieta“ [LKŽ I²442]), taip pat *Saulin* (gyvenvietė ir ežeras Lauenburgo aps. – Pamaryje į rytus nuo Oderio, in Hinterpommern), plg. pr. *Saulisken, Saulon*. Dar galima paminėti Latvijos gyvenvietes *Saũle* (Valkos r.), *Saulaine* (Bauskos r.), *Saulīte* (Jelgavos ir Saldaus r.) ir kt. Kadangi sieti su *sáulė* [215] neleidžia skirtinga jų šaknies priegaidė, belieka pagrįsta pripažinti M. Vasmerio etimologiją nurodant, be to, isl. *seyl, seyla* fem. „bala, pelkė, liūnas“, norv. *saula, söyla* „t. p.“, *söyla* „tepti, teršti“, got. *bi-sauljan* „t. p.“ (< germ. **sau-l-*).[216]

Apie tai, kad mokslinėje literatūroje Kijevo apylinkių upėvardžiui *Želanь (Желань)* (var. *Željanь [Желянь]*) seniai konstatuota paralelių Okos baseine: upės *Želaneika (Желанейка), Želanenka (Желаненка),* kaimas *Želanьja [Желанья],* ir kad toliau jie siejami su Svapės intako Seimo upyne vardais *Želenь (Желень)* (var. *Žilenь [Жилень]*), o pastarieji yra laikomi adaptuotais baltiškais vardais, jau plačiai kalbėta. Rusų mokslininkai N. Nadeždinas ir V. Kobyčevas atkreipė dėmesį dar į tai, kad senasis Dnepro pavadinimas *Borisfen (Борисфен)* gali būti kilęs iš *Berezanь (Березань),* kurio forma labiausiai primenanti lietuvių-latvių toponiminį modelį – čia jie paminėjo lat. *Bērzenis* ir kt.[217] Šią prielaidą galima paremti kitais faktais.

Berezánь (Березáнь) yra vadinama sala Juodojoje jūroje, netoli Dnepro limano, taip pat vienas upelis Dnepro žemupyje. Šis hidronimas pagrįstai laikomas senuoju

[213] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 241 (išn. 20).

[214] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, XXIV, Berlin, 1932, 217. Todėl su Dnepro baseino hidronimu *Sura (Сура),* O. Trubačiovo laikomu iranėniškos kilmės, matyt, neturi nieko bendra. – Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины,* 138-139.

[215] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 292.

[216] De Vries J. *Altnordisches etymologische Wörterbuch,* 464, 529; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 774; Magnússon Á. B. *Íslensk orðsifjabók,* Reykjavík, 1989, 808.

[217] Кобычев В. Н. *В поисках прародины славян,* 42.

Dnepro pavadinimu, Herodoto paliudytu kaip Βορυσθένης, Ptolemajo – Βορυσθενίς.[218] Dabartinis vietovės prie Dnepro slenksčių pavadinimas *Beloberežje (Белобережье)*, istorinių šaltinių *vъ Bělobereže̊i (въ Бѣлобережьи)* (971 m.) atsargiai traktuojamas kaip *Berezanъ* sinonimas, ir todėl *Bělo-berežje* laikomas semantiniu vertiniu, kur *-berežje* galintis tęsti būdvardį **berzas* „baltas“. O. Trubačiovas linko šį pavadinimą laikyti trakų palikimu ir lyginti su albanų *bardhë* „baltas“.[219] Spėjamoji trakų kalbos įtaka, matyt, čia niekuo dėta, nes alb. *bardhë* „baltas“ šaknyje veikiausiai turi nykstamąjį vokalizmą [220] (iš **bhr̥Hǵ-* su *dh* kaip ide. **ǵ* refleksu albanų kalboje). Čia jau svarbu konstatuoti kitą dalyką, būtent tai, kad Dnepro žemupio upelio ir senąjį prieš Dnepro limaną esančios salos pavadinimą *Berezánь (Березáнь)*, Ptolemajo Βορυσθενίς, Herodoto Βορυσθένης Lietuvos teritorijoje formos atžvilgiu absoliučiai atitinka *Beržuonis* (be kirčio), *i* kam. arba *į̃o* kam. (ežeras, Panemunis, Rokiškio r.) Todėl daug tikriau yra manyti, kad **berzas* „baltas“, esantis toponimo *Bělo-berežje* sudėtyje kaip jo sandas *-berežje*, yra substratinis baltų kalbų žodis. Be to, viduramžiais viena upė netoli Očiakovo buvo turkų vadinama *Suberezanь (Суберезань)*.[221] Ją lengva paaiškinti tarus, kad čia yra baltų priešdėlis **San-*, prieš lūpinį priebalsį išvirtęs į **Sam-* ir slavų kalbose fonetiškai dėsningai davęs *Su-* : **Sam-beržõnis*, dėl darybos plg. liet. *Sanžìlė* (upė, Naujamiestis) : *Žìlė; Sandravà* (upė, Šiluva) : *Drãvinė;* [222] *Sántaika* (upė, Miroslavas) : *Táik-pėda*. Dėstomą baltiškosios kilmės hipotezę patvirtintų tas faktas, kad hidronimas *Berezanka (Березанка)*, kuriuo vadinami dešinysis bei kairysis Dnepro intakai ir kelios kitos upės Dnepro bei Pietų Bugo baseinuose, tiksliai pagarsiui sutampa su Lietuvos teritorijos upėvardžiu *Beržánka* (Jonava). Jo daryba yra autentiškai baltiška: dėl priesagos *-anka* plg. *Babránka* (upė, Žasliai) : *bãbras* „bebras“; *Bálvanka* (upė, Ariogala) : *Bálvis* (ežeras, Tryškiai).[223]

Lietuvių kalbos *beřgždžias* ir *beřgžti (-džia, -dė)* su įsprausta *g* atsiradę iš **beržd-į̃o(-)*. Bet tarmėse vartojami taip pat senesni variantai *beřždžias* „nepasilaikščiusi, nevaisinga (apie karves, kumeles...); be vaisiaus; pribrendęs, apnokęs, sukietėjęs (apie žirnius)“ (< **beržd-į̃o-*) ir *beřžti (-ta, -o)* : *iš-beřžti* „išleisti, išeikvoti, netekti“ (Darbėnai, Kretingos r.), *pa-beřžti* „panokti, subręsti (apie žirnius)“ (Saločiai, Pasvalio r. [LKŽ I 778]), išlaikę pirmykštę reikšmę „baltas“, „darytis baltam, balti“, – semasiologiškai plg. A. Juškos pavyzdį *Kad virkščios pabergžd* (baltyn eina), *tada ir žirniai nesuverda, esti apviržę* (LKŽ I 765). Bendrašaknį beržo pavadinimą turi visos trys baltų kalbos: liet. *béržas* (plur. *beržaĩ* ir *béržai*), lat. *bę̃rzs*, pr. *berse* (< **berzē*) < ide. **bherHǵă*. Giminingose kalbose juos atliepia rus. *beréza (берёза)*, serb.-kr. *brȅza* ir kt., s. vok. aukšt. *birka*, s. angl. *bierce, beorc*, s. skand. *bjǫrk* (< germ. **berkō-*, **berkį̃ō-*),

[218] Никонов В. А. *Краткий топонимический словарь*, Москва, 1966.

[219] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины*, 113.

[220] Huld M. E. *Basic Albanian Etymologies*, Columbus, 1984, 40.

[221] Кобычев В. Н. *В поисках прародины славян*, 42.

[222] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius, 1970, 224.

[223] Ibid., 92.

s. ind. *bhūrjá-* masc. „toks beržas (Betula utilis)“ (< ide. **bhr̥Hǵ-ó-*).[224] Su *beržãdžias* (< baltų **beržd-ʒo-* < ide. **bherǵ-d-*) etimologiškai sutampa germanų kalbų reikšmės „šviesus, baltas“ būdvardis **berhtaz* : got. *baírhts,* s. vok. aukšt. *beraht,* s. angl. *beorht,* s. skand. *bjartr*. Atokiau stovi albanų *bardhë* „baltas“ su nykstamojo laipsnio šaknies vokalizmu kaip ir senosios indų kalbos beržo pavadinimas.[225] Beveik tikra, kad beržo pavadinimas yra substantyvizuotas baltų kalbų būdvardis **beržas* „baltas“.

Kad parodytų, jog Dnepro žemupyje būta nuo antikos ligi mūsų laikų einančios vietovardžių perėmimo tradicijos, O. Trubačiovas davė dar vieną pavyzdį, susijusį su Herodotu. Tai Istorijos tėvo minima Hilėja (ἡ Ὑλαίη), kaip spėjama, miškinga Skitijos sritis kairiajame Dnepro krante, kur, ieškodamas savo dingusių kumelių, atklydęs Heraklis. Jos tęsiniu O. Trubačiovas laikė senosios rusų kalbos *Oléšje (Олѣшье),* dabartinį *Oleškovskije peski (Олешковские пески)* pavadinimus, išlaikiusius semantinį požymį „miškinga vietovė, miškas“.[226] Gana akivaizdu, kad juose slypi rus. *les (лес),* ukr. *lis (ліс),* bltr. *les (лес),* s. sl. *lěsъ (лѣсъ)* „miškas, giria“. Kadangi ἡ Ὑλαίη etimologiškai siejama su graikų kalbos žodžiu ὕλη fem. „miškas; giraitė, miškelis; medžiai; krūmai“, plg. būdvardžius ὑλήεις, dorėnų ὑλάεις „miškingas“,[227] darosi gana akivaizdu, kad rusiškasis šios vietovės pavadinimas yra vertimas iš graikų kalbos arba veikiau iš kalbos originalo. Kitaip į šio pavadinimo istoriją leidžia pažiūrėti variantas *Oleškovskije peski (Олешковские пески),* kilęs iš sl. **O-lěšk-* < baltų **Laisk-* resp. **Loisk-*.

Lietuvių kalbos žodis *láikšės* fem. plur.„didelė pelkė, lieknas“ buvo dingstis pasivadinti prie liekno apsigyvenusiems žmonėms arba kitiems juos taip pavadinti – taip bus atsiradęs kaimo vardas *Láikšės* (Šaukėnai, Kelmės r.). Iš *láikšės* fem. plur. „didelė pelkė, lieknas“ su priesaga *-(s)t-* A. Vanagas vedė [228] hidronimą *Laĩkštė* (upės, Alytus ir Marijampolė), bet tai daryti vargu ar galima dėl skirtingų šaknies priegaidžių; taigi belieka sieti su *laĩškas* „ilgas siauras javo ar žolės lapas; žalias augalo stiebas; medžio ar šiaip platus augalo lapas...“ Lat. *Laiksnis* (pieva, Smiltene) siejamas su *laiksnis* (be kirčio) „vandens lelija, lūgnė (Nymphaea nuphar)“ ir abejojant lyginamas su liet. *Láikšės* (kaimas). Šio lyginimo, kaip dabar matyti, reikia atsisakyti, kadangi liet. *Láikšės* yra kilęs iš apeliatyvo *láikšės* fem. plur. „didelė pelkė, lieknas“ (LKŽ VII 51), kuris šaknies balsių kaita *ai* : *ie* (< *ei*) susijęs su *liẽkmės* fem. plur. „šlapios pievos“, *líekna* (ir *lieknà*, acc. sing. *liẽkną*) „žema drėgna pieva be krūmų; klampi pieva, raistas, pelkė; ertmė, pieva tarp krūmų“, *líeknas* (ir *liẽknas,* plur. *liẽknai* ir *lieknaĩ*) „šlapia, klampi pieva, pelkė, bala; liūnas; šlapia vieta, apaugusi krūmais ir skurdžiais medžiais, raistas; nedidelis miškas, biržtva...“ (LKŽ VII 417-418).

[224] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 40-41; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, Vilnius, 1988, 138; Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 269-270.

[225] Huld M. E. *Basic Albanian Etymologies,* 40.

[226] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины,* 113.

[227] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 962.

[228] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 178.

Lat. *Làišķu² sala* (didesnė gyvenvietė ar sodyba, Pilskalne), *Làišķini²* (valstiečio sodyba, Ērgļi), *Làišķinu² ęzęrs* yra lyginami su *laiška*, plur. *laišķi* (be kirčių) „vandens lelija; lūgnė“.[229] Pr. *Layskynen* (1409 m., Heiligenbeil) siejamas su pr. *laisken* acc. sing. „knyga“ (iš „medžio lapai“).[230] Baltų kalbose paliudyta hidronimų bei toponimų su šaknies vokalizmu *ei*: liet. *Leiškõnė* (upė, Šimkaičiai, Jurbarko r., ten pat ir to vardo pelkė), su priesaga *-on-*, lat. *Lèiskiņi²* (valstiečio sodyba, Dignāja) [231] ir pr. *Leiskewangen* (1419 m., Balga) su antruoju sandu pr. *wangus* „jaunais ąžuolais apaugęs, pusiau iškirstas miško plotas“.[232]

Liet. *laikštas* (be kirčio) „popieriaus lapas; laiškas“ (LKŽ VII 51) (< **laišk- [s]t-*), *láiškas* (ir *laĩškas*) „ilgas siauras javo ar žolės lapas; žalias augalo stiebas; medžio ar šiaip platus augalo lapas...“ (LKŽ VII 71) latvių kalboje atliepia dial. *laiška,* plur. *laišķi* (be kirčių) „vandens lelija; lūgnė“, plg. *laĩšku lapa* „vandens lelijos lapas“, *laĩšķi* „česnakas“ (ME II 413-414, EH I 715), *laiksna, laiksne, laiksnis* (be kirčių), *laĩkšņa* „vandens lelija, lūgnė (Nymphaea nuphar)“ (ME II 407, EH I 713) su *laiksn-* iš **laisk-n-, laiska* (be kirčio) „lino stiebo lapas“, „stulpas, prie kurio baudžiami nusikaltėliai; kartis“ (ME II 410). Kaip matyti iš III katekizmo, prūsų turėta *laiskas, lāiskas* (turbūt nom. plur. fem.) „knyga“ (iš „medžio lapai“).[233]

Remiantis hidronimais bei toponimais liet. *Laĩkštė* (upės, Alytus ir Marijampolė) (<**Laišk-[s]t-*), lat. *Laiksnis* (pieva, Smiltene), *Làišķini²* (valstiečio sodyba), *Làišķinu² ęzęrs* (< **Laisk-*) ir pr. *Layskynen* (1409 m.), Dnepro žemupio baseinui galima rekonstruoti baltų *collectiva *Laiskā* arba **Laiskavā* „medžių ar šiaip augalų platūs lapai; medžių ar šiaip augalų stiebai; lapuočių miškas“, kurie graikų prekeivių galėjo būti išsiversti kaip ἡ Ὑλαίη ir iš kurių vėliau slavai atitinkamai su priesagomis **-ьsk-* ir **-ьskov-* galėjo pasidaryti *Oleškovskije peski (Олешковские пески)* bei išsiversti *Oléšje (Олѣшье)* (← sl. **lěsъ* „miškas“).

Yra ir paslaptingų sutapimų tarp Lietuvos teritorijos ir Dnepro baseino hidronimų. Pvz., *Doniẽpras* (upė, Šiaulėnai, Radviliškio r.), *Duneprẽlis* (upė, Jūžintai), *Dniepras* (be kirčio) (upė, Šimonys, Kupiškio r.) (tikriausiai iš **Duniepras*) laikomi rusų *Dnepr (Днепр)* perdirbiniais.[234] Bet ar tikrai taip? Užuot ėjus lengviausiu keliu, galima pasiūlyti šitokią jų baltiškos kilmės hipotezę: *Doniẽpras* šaknį *Don-* dar gali turėti *Dõniškis* (ežeras, Dusetos), *Dõniškė* (pieva, Molėtai), *Dón-kalnis* (kalva), lat. *Dãni* ir t. t.,[235] šaknis tapatintina su oset. *don* „upė; vanduo“ (iš iranėnų **dānu-*). Nors rus. *Dnepr (Днепр), Dnestr (Днестр),* ukr. *Dnipró (Дніпро), Dnistr (Дністр),* s. rus. *Dъněprъ (Дънѣпръ), Dъněstrъ*

[229] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 249, 250.
[230] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* Berlin und Leipzig, 1922, 81.
[231] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 291.
[232] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 86. Plačiau apie juos plg. Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (L), 41.
[233] Iš pastarųjų darbų žr. Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* III, Vilnius, 1996, 28-29; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (L), 37-40; *Этимологический словарь славянских языков,* 15, Москва, 1988, 143-144, 147.
[234] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 88.
[235] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 201.

(Дънѣстръ), gr. Δάναπρις, Δάναστρις, lot. *Danaper, Danapris, Danaster, Danastius* kilmės atžvilgiu yra vieni iš neaiškiausių, tačiau vis dėlto juos linkstama laikyti iranėniškais – kildinti iš prolyčių **Dānu-apara-* „tolima upė“, **Dānu-nazdya-* „artima upė“.[236] Jeigu **Dъněprъ, *Dъněstrъ* būtų iš **Dunaipr-, *Dunais(t)r-*, būtų įmanoma juos sieti su liet. *Dniepras* < **Duneipras, *Duneistras,* dėl **-eipr-* plg. liet. *aibrumas burnoj* „seilėtekis ?“ (Brodovskis [LKŽ I 32]) (žodžio galo priebalsių *p/b* kaita lietuvių kalboje dažna), dėl **-eistr-* – liet. upėvardžius *Éisra, Éisrava*. Z. Gołąbas kaip tik ir rekonstravo iranėniškas protoformas **Dān(u)-aip(i)ra-* „aukštoji, viršutinė upė“ bei **Dān(u)-aēšra-* „greitoji upė“, o sandą **-aēšra-* lygino su liet. *Éisra,* bltr. *Istra (Истра)*.[237] Antikos šaltinių formos galėtų atspindėti baltiškuosius variantus **Dunapr-, *Dunas(t)r-* (plg. liet. *Duneprẽlis*), dėl balsių harmonijos išvirtusius į **Danapr-, *Danas(t)r-*. Baltų kalbose archajinių šaknų su ilguoju vokalizmu *ā (ō)* nykstamojo laipsnio variantuose pasirodo balsiai *a/u*. Pvz., indoiranėnų žodžiui *dānu-* „upė“ baltų kalbose atliepia ne tik lat. *daņava* „klanas, valka“, bet ir lat. *duņavas* plur. „upeliai, upokšniai“, pr. *Donne* (upė, įtekanti į Aismares) < **Dun(į)ā*. Arba *Mónis* (ežeras, Semeliškės) turi tą pačią šaknį kaip ir lot. *mānāre* „tekėti, bėgti, lietis, plūsti, srūti“, valų (kimrų) *mawn* „durpės“ (< **mōni-*), s. air. *moin* „samanos; pelkė; durpės“, bet lietuvių vardyne randame ir *Mùnas* (var. *Mũnas*) (ežeras, Daugėliškis).[238]

Baltų sodybas tęsusis į pietus nuo Pripetės aiškiai rodo O. Trubačiovo konstatuoti baltiškos kilmės hidronimai, daugiausia šios upės dešiniųjų, taigi pietinių, intakų pavadinimai:

Baly (Балы), Gorynės baseinas (< baltų **Balai*), plg. liet. *Bãlų upė* (Miroslavas) ir keliolika hidronimų *Bãlupis, Balùpis, Balupỹs* (: *balà* „klampi vieta, dažniausiai su stovinčiu joje vandeniu; pelkė, raistas...“, *bãlas* „baltas“) Lietuvos teritorijoje;

Cerem (Черем), Ceremskij (Черемский), Gorynės baseine < **Serem* < **Sermъ*, plg. liet. *Sérmas, Sérma* (Pūtvės ir Akmenos intakai, Šilalė), s. indų *sárma-* „tekėjimas“;

Cvil'ka (Цвилька), Gorynės intakas (su ukrainiečių dial. *i* iš *o*) < **Cvol'ka* < **Съmol'ka*; su sl. *-ka* iš baltų **Kimol-/*Kimal-*, toliau žr. s. v. *Smolka (Смолка);*

Kudrjanka (Кудрянка), Gorynės intakas, plg. liet. *Kūdrà* (upė, Krekenava), *Kūdrėlė* (upė, Kupiškis), *Kūdrėlis* (ežeras, Vievis) – *kū́dra* ir *kūdrà* „nedidelis tvenkinys, bala; šlapia vieta, apaugusi krūmais; dumblas...“;

Neresna/Neresnja (Нересна/Нересня), dešinysis Pripetės intakas, *Neresno (Нересно),* kairysis Dnepro intakas, dėl šaknies plg. liet. *Nerìs* (Nemuno intakas, Vilnius), *Nerỹs* (upė, Eržvilkas), *Neretà* (upė, Papilys), *Nẽrotas* (upė, Šilalė) (: *nẽras* „naras,

[236] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, Москва, 1986, 518-519; Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины,* Москва, 1968, 215-218.

[237] Gołąb Z. *The Origins of the Slavs.* A Linguist's View, Columbus, Ohio, 1991, 244.

[238] Schmid W. P. Gewässernamen zwischen Danuvius und Don. – *Slavisches Spektrum.* Festschrift für Maximilian Braun zum 80. Geburtstag. Herausgegeben von *Reinhard Lauer und Brigitte Schultze,* Wiesbaden, 1983, 413-415; Idem. *Linguisticae Scientiae Collectanea,* Berlin-New York, 1994, 399.

nėrikas", *nérti, nẽria, nérė* „staigiai lįsti, leistis (ppr. į vandenį); kišti į vandenį, gramzdinti; plaukti po vandeniu..."), *nerčia* (be kirčio) „plati smėlėta pakrantė"; dėl priesagos *-esn-* plg. *Taũtesnis* (ežeras, Antazavė), *Debesna (Дебесна)* (ežeras, Pavandenė [Spruogis])[239];

Norin (Норин), dešinysis Pripetės intakas, plg. liet. *Narìnis* (ežeras, Degučiai), *narà* „srovė", *nérti (nẽria, nérė)* „staigiai lįsti, leistis (ppr. į vandenį); kišti į vandenį, gramzdinti; plaukti po vandeniu...";

Peresuta (Пересута), Gorynės intakas, (< **Persǫta*), plg. pr. *Persante* Vyslos žemupyje, liet. *Peršas* (ežeras, Seirijai);

Smolka (Смолка), Cmolka (Цмолка), Cmovka (Цмовка) (su *-v-* iš *-m-*), Gorynės baseine, < **Cmol-* < **Сьmol-,* kuris vedamas iš spėjamos baltiškos dialektinės formos **Kimol-/*Kimal-* (su *k* refleksu *c* kaip latvių kalboje)[240] ir lyginamas su suomių *kimalainen* „kamanė" kaip galimu skoliniu iš baltų kalbų; dar plg. liet. *kamãnė* „laukinė bitė"; iš tikrųjų *kimalainen* „kamanė" yra suomių kalbos darinys (iš fin. **kima* „saldus [augalų] skystis") kaip ir, pvz., vot. *tšimo* „bitė" (< **kimoį*)[241]. E. Niemineno aiškinime dėmesio vertas yra kitas dalykas – būtent sl. **čьmel'ь* „laukinė bitė, kamanė" siejimas su liet. *kìminas* (ppr. plur. *kiminaĩ* „samanos") šaknimi bei semantinės paralelės liet. *samãnė* „laukinė bitė (Bombus muscorum)" – *sãmana* „Bryophyta" iškėlimas: *samãnė* yra substantyvizuotas būdvardis, su priesaga *-(i)ja-* išsivestas iš *sãmana*; adj. **saman(i)ja-* savo ruožtu su priesaga *-an-* yra kilęs iš išnykusio pagrindinio žodžio (Grundwort) **sam-*.[242] Šitokią E. Niemineno hipotezę visiškai patvirtina lietuvių *samãnis* „samanose gyvenantis" junginyje *Samanės bitės* (LKŽ XII 90) ir A. Juškos užfiksuotas pirminis daiktavardis *sama* (be kirčio) „samana" (LKŽ XII 86). Tolygios struktūros bei darybos yra liet. *kamãnė* „laukinė bitė; samanė (Bombus muscorum)": iš **kamana(s)* fem., masc. „samanos (Bryophyta)", plg. *kaminaĩ* masc. plur. „samanos" (LKŽ V 177) (su *-min-* iš *-men-*). Semantinę pusę leidžia paaiškinti A. Juškos *Kamanos (kamãnės) samanose tur lizdą* (LKŽ V 167) ir *Kãmunės samanose ant pievų tur lizdą* (LKŽ V 189). Prabaltiškuose dialektuose galėjo egzistuoti taip pat samanas bei jų gyventojas laukines bites žymėję kamienai **Kimol-/*Kimal-,* etimologiniai sl. **čьmel'ь* „laukinė bitė, kamanė" atitikmenys;

[239] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія,* Вильна, 1888, 91.

[240] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины,* 100.

[241] Nieminen E. Indoeuropäische und ostseefinnische Ausdrücke für Hummel. – *Lingua Posnaniensis,* III, 1951, 187-204.

[242] Ibid. 195-196.

Šandra (Шандра), Rosės intakas Dnepro baseine (< **Šu̯endrā*), plg. liet. *Švéndra* (upė, Viduklė), *Švendrỹs* (upė, Raudėnai), apeliatyvai *švéndrė, švéndras;*

Širišovka (Ширишовка), Gorynės baseine (< **Širš-*), plg. liet. *Šìrš-upis* (Sintautai), *šìršė, širšuõ* „klostinių vapsvų šeimos vabzdys (Vespa crabro)", *šìršinas, šìršuolas, šìršuonas;*

Veresna (Вересна), dešinysis Pripetės intakas, plg. liet. *Veršnė* (Šeimenos intakas, Vilkaviškis), *Versnỹs* (Akmenos intakas, Kupiškis), plg. liet. *versmẽ* (su kitu sufiksu);

Verpa (Верпа), dešinysis Pripetės intakas, plg. liet. *Virpeliùkas* (upė, Babtai) (seniau galbūt **Virpẽl-*), *virpėlẽ* „vėgėlė (Lota lota)“, dar plg. *virpas* (be kirčio) „verpetas“ (LKŽ XIX 563-564);

Vilija (Вилия), Dnepro intakas, *Vilija (Вилия),* dešinysis Pripetės intakas, plg. liet. *Vìlija* (taip vadinama Neris ligi santakos su Žeimena, Pabradė; upė, Plungė ir upė, kitaip *Néndrupis,* Butrimonys);

Vovčasova (Вовчасова), Vovčasok (Вовчасок), Ušos baseine, dešinėje Pripetės pusėje, < baltų **Vilkesā,* plg. liet. *Vilkesà* (Širvintos intakas, Šašuoliai);

Žoloska (Жолоска), dešinysis Pripetės intakas, su *-ka* iš baltų **gelez-/*gelež-,* plg. liet. *Gelẽžė* (trys upės, Panevėžys, Šėta, Vepriai), *Gelẽžis* (upė, Vadokliai).[243]

Baltiškos kilmės hidronimus (ir toponimus) minimose teritorijose į pietus ir į rytus nuo Pripetės galima papildyti:

Vangupov (Вангупов), ežeras Sochačivskos k., Koropskio r., Černigovo sr., iš baltų **Vang-up-*: dėl pirmojo sando plg. liet. *Vangà* (Nemuno kairysis intakas, Pakuonis, ir Obelies intakas, Šėta); sudėtas iš liet. *vangà* „dirva“, lat. *vaŋga* „šlapia pieva, apaugusi aukšta žole; upių sąnašos“ (iš kuršių), pr. *wangus* „jaunais ąžuolais apaugęs pusiau iškirstas miško plotas“ ir liet. *ùpė,* lat. *upe;*[244]

Vingul (Вінгул), Seimo dešinysis intakas Kroleveckio r., Sumų sr., plg. liet. *Vingulupis* (be kirčio) (Jotijos intakas, Plokščiai) : liet. *vingulỹs* „vingis“ (LKŽ XIX 465);

Volčesa (Волчеса), dešinysis Sožo intakas, *Ovčesa (Овчеса),* dešinysis Basės intakas (ši upė teka į Pronę, Sožo intaką) < baltų **Vilkesā;* toliau žr. s. v. *Vovčasova (Вовчасова), Vovčasok (Вовчасок);* Vyslos baseine baltišką kamieną **Vilkes-* turi hidronimas lenk. *Wilkaska Struga,* vok. *Willkasser Fließ* ir toponimas *Wilkęsy* (Drobino gmina, Plocko pavietas). Tyrinėtojai pabrėžia, kad hidronimas **Vilkesā* yra senųjų baltiškųjų dialektų buvimo pietinėse slavų žemėse rodiklis;[245]

Gapa (Гапа), įtekanti į ežerą upė Rimačių k., Liubomlskio r., Volynės sr.: A. Nepokupno nuomone, su protetiniu *g-* gali slypėti baltų **apa,* plg. pr. *ape* „upė“; kita vertus, galimas ryšys pirmiausia su liet. *Gopiū́tės* plur. (variantas *Gopiū́tė*), raistas, Jakėnų k., Varėnos r. (dėl priesagos *-iūt-* plg. *Kabáldžiūtės,* raistas, Butrimonys, Alytaus r., *Keliūtė* (be kirčio), bala, Čiulėnai, Molėtų r.), toliau su ežero Lenkijos teritorijoje vardu *Gopło,* Prūsijos miško pavadinimu *Gapo-wido* (1305 m.) ir galiausiai su *Gepū̃ ẽžeru* (Onuškis, Trakų r.), *Gėpaičiai* (kaimas, Vegeriai, Akmenės r.),[246] XVI a. *Gepaite (Гепаїте)* (kaimas, Kražių vls.),

[243] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины,* 248-268, 285 (žemėlapis Nr. 16).

[244] Непокупний А. П. – *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках,* Київ, 1981, 69-80.

[245] Непокупний А. П. – *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках,* 73.

[246] Каралюнас С. Из проблематики формирования балтийских и славянских этнонимов. – *Slavistica Vilnensis* [= Kalbotyra, 47 (2). XII Международный съезд славистов *Краков, 27. 08 – 2. 09. 1998*], 1998, 21.

Gepotei (Гепотеи), dvaras, *Gepušrasъ (Гепушрасъ),* šienaujama lanka, pieva Lietuvos krašte;[247]

Gobra (Гобра), dešinysis Teterevo (dešiniojo Dnepro intako) intakas : liet. *Gùbrė, Gubrà* (Alnos dešinysis intakas, Girdava, Labagarbis, Prūsų Lietuva)[248] : liet. *gubrà* „...kalno viršūnė", *gùbras* „supiltas kalnelis, pakilesnė vieta, kalva", *gubrỹs* „pakilimas, kalnelis, kauburys; kalno viršūnė..." (LKŽ III 690) (s. v. *gū̃bras, gūbrỹs*);

Gorinь (Горинь), dešinysis Pripetės intakas, (< baltų **Gurinis*) : liet. *Gurupelis* (be kirčio) (dešinysis Šventosios intakas, Taujėnai) : liet. *gurà* „plika kalva", *gùras* „kauburys, išsikišimas; kalno viršūnė; atskiras kalnelis kalnuose" (LKŽ III 741);

Žirganь (Жиргань), ežeras kairiajame Desnos krante, Novgorodo-Seversko apylinkėse : su priesaga *-anь* iš baltiškos šaknies, plg. liet. *Žirgẽ* (upė, Daugailiai), *Žìrginės* (upė, Želva), *Žìrg-upė* (Mikasos intakas, Alytus; Pisos intakas, Gumbinė, Prūsų Lietuva), *Žìrgupis* (dvi upės, Krakės ir Želva) : liet. *žìrgas*;

Žovenьka (Жовенька), Rokitnjankos intakas (Rokitnė, Rovno sr.), *Žavinka (Жавинка),* kairysis Belouso (dešiniojo Desnos intako) intakas : iš *Žovin (Жовин)* (ežeras buv. Minsko gubernijoje [Baltarusija]), matyti ryšys su liet. *žùvinas* subst. „didelė žuvis", adj. „išsitepęs žuvimi, žuvėtas" (LKŽ XX 1005), plg. liet. *Žuvìnė (Plačiójі)* (ežeras, Gelgaudiškis), *Žuvìnė* (Vėkės intakas, Kurtuvėnai); prie baltų *-in-* pridėta dar slaviška priesaga *-ka;* slaviškųjų vandenvardžių formų šaknies balsio *a* atsiradimas aiškinamas tų vietų tarmių (vietoj *o* tariamas *a*) įtaka;

Žuklja (Жукля), upė ir kaimas Koriukovsko r., Černigovo sr., upės pavadinimo variantas *Žuklota (Жуклота),* kaimas įkurtas 1616 m. ir pavadinimą gavo iš upės vardo, seniau vadinosi *Žukli (Жуклі)*[249] : jau M. Vasmerio susietas su liet. *žūklė̃,*[250] plg. *Žukle (Жукле)* (XVI a. kaimas Veliuonos vls. [Spruogis 119]), *Žùkliai* (kaimai, Pabaiskas ir Ukmergė), *Žùklijai* (kaimai Šakių ir Trakų r.), *Žùkliškės* (kaimas Zarasų r.) : liet. *žuklà* „žūklė, žvejyba", *žuklỹs* „žvejys", *žuklìjas, žùklijas* „žvejys" (LKŽ XX 984-985);

Žukotin (Жукотин) (Gomelio r.), iš dalies ir jau minėtas *Žuklota (Жуклота)* žodžio pabaiga labai panašūs į upėvardį *Ribotin (Риботин)* (dešinysis Desnos intakas): su ta pačia priesaga pirmasis kilęs iš baltiško žuvies pavadinimo, plg. pr. *suckis,* liet. **žuka-* „žuvis", randamo vediniuose *žùkmistras* „žvejybos vyresnysis, seniūnas", *žùksparnis* „žuvėdra" (LKŽ XX 986), antrasis – iš slaviško žuvies pavadinimo **ryba;* priebalsis *ž-* rodo čia buvus lietuviško tipo gentį, kuri su atvykusiais slavais išgyvenusi simbiozės periodą, kada slavai šiuos „žuvinius" vandenvardžius vertėsi į savo kalbą;

[247] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія,* 73.

[248] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* Vilnius, 1997, 95.

[249] Непокупний А. П. – *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках,* 75.

[250] Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. – *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften,* Phil.-Hist. Klasse, XXIV, Berlin, 1932, 29.

Korovelь (Коровель), ežeras Černigovo paviete, sutampa su *Karvẽlupis,* Rovėjos intakas, Biržai, *Karvẽliškis,* upė, Baisogala : *karvẽlis*; A. Nepokupnas pabrėžia, kad šis hidronimas gali būti lietuvių aukštaičių rytiečių palikimas, kadangi Vakarų Lietuvoje, Žemaičiuose, vartojamas *balañdis;*[251]

Kruplinъ (Круплинь), kanalas Bereznovskio r., Rovno sr., Ukraina, *Krupela (Крупела)* (Desnos aukštupio intakas, Rusija), *Krupli (Крупли)* (pelkė ir kaimas Ivevskio r., Gardino sr., Baltarusija) : liet. *Krupailė* (vok. *Krupeil-Graben, Krupeil-Teich*) (griovys ir ežeriukas tarp Tovės ir Tovelės, Pakalnė, Prūsų Lietuva)[252] : *krùpis, krùpė* „rupūžė, pamatinė", *kriùpužė* „rupūžė", *krupléža* „krupis (keiksmažodis)" (LKŽ VI 652, 715, 716, 717);

Sedra (Седра), ežeras 20 km nuo Putivlio, Sumų sr., miškelis laukuose Sarni, Sarnio r., Rovno sr., *Sedruč (Седруч),* miškelis laukuose (Bresto pavietas), *Sedruž (Седруж)* (kaimas Pružanų r., Bresto sr.), *Sedranka* (ežeras, Elko upynas, Lenkija) : liet. *Sedrỹnė* (upės vingis, Šetkaimys, buv. Betygalos vls.) < **s(u̯)ed-,* plg. liet. *ãt-svada* „potvynio užlieta vieta; gulsčia vieta kalno šlaite" (LKŽ I² 437);

Serteja (Сертея) (var. *Siretь* [*Сиреть*]) (upė, Uborties baseinas, Žitomiro sr.) : liet. *Sertupisъ (Сертуписъ)* (1593 m. Raseinių miesto savivaldybės teismo aktai), *Seřtupis* (Darbos intakas, Darbėnai; Agluonos intakas, Akmenė) (< **ser-t-,* plg. liet. *servénti* „lėtai tekėti, sroventi" [LKŽ XII 434] < **ser-u̯-*);

Sterkove (Стерковe), ežeras Novgorodo-Seversko apylinkėse (žinomas nuo 1552 m.), *Sterkovo (Стерково),* miestelis Lydos paviete, *Styrkowo,* ežeras Čimbari k., Vilniaus paviete : *Stérkiškis, Stérkonys* (kaimai, Debeikiai, Anykščių r.), *Stařkupis* (upė, Nevarėnai), *Stařkė* (upė, Vilkija, pieva, Vilkaviškis) : *stérkas* (ir *steřkas*) „ešerinių šeimos gėlųjų vandenų žuvis", *stárkas* (ir *stařkas*), *stárkis* „t. p." (LKŽ XIII 669-670, 754);

Upsk (Упск), nuo XIV a. žinoma lietuvių tvirtovė prie Dnepro tarp Kremenčiuko ir Mišurino Rogo, 1550 m. čia buvo persikėlimo per Dneprą vieta; su priesaga *-ьskъ* išsivestas iš upėvardžio *Upa (Упа)* – skolinio iš baltų kalbų, plg. liet. *ùpė,* lat. *upe;* Ukrainos Polesėje yra ir daugiau šios rūšies skolinių: *Vuplo (Вупло)* (su protetiniu *v-*), nedidelis miškelis ant Radčos upės (Uborties intako) kranto Zubkovičių k., Olevsko r., Žitomiro sr., *Upla (Упла), Upa (Упа),* nedidelis miškelis Koriukovkos k., Ščiorsovsko r., Černigovo sr., miškas (Novovasilovka, Znob-Novgorodsko r., Sumų sr.); spėjama, kad *Upla (Упла)* pagrindą galėjo sudaryti deminutyvas liet. *upẽlė;*[253]

Verpolь (Верполь), nedidelis miškelis tarp laukų, Lipinių k., Lucko r., Volynės sr., *Verpillja (Верпілля),* nedidelis miškelis, Poddubcų k., Lucko r., Volynės sr., *Veropki (Веропки),* nedidelis miškelis, Lipenų k., Kivercovsko r., Volynės sr., galimas daiktas, iš kilmės yra vienas ir tas pats pavadinimas su sinkopuotais balsiais. Taip leidžia manyti

[251] Непокупний А. П. – *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках,* 76.

[252] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 109.

[253] Непокупний А. П. – *Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках,* 80.

atitikmenys Lietuvos teritorijoje *Veřpelis* (upė, Kelmė) (< **Verupel-*), *Verùpė, Verupỹs* (Gynios intakas, Babtai), *Vẽrupis* (Višakio intakas, Kazlų Rūda).[254]

Kad Volgos finų kalbose yra aiškių baltiškos kilmės skolinių, tyrinėtojai pastebėjo seniai. V. Kiparskis tiesiai sakė, kad Herodoto laikais būta kontakto tarp mardvių bei čeremisų ir kažkokios išnykusios baltų genties ir tai esą matyti iš skolinių, pvz., mard. *kšna* „diržas", čeremisų *šə·štə* „baltai rauginta oda", suom. *hihna* „diržas" : liet. *šikšnà;* mard. *pírgeńe, puŕgińe* „griaustinis" : liet. *perkūnija;* čeremisų *përt* „gryčia" : liet. *pirtìs*. Tikru Volgos finų skoliniu baltų kalbose yra laikomas liet. *šẽškas,* lat. *sesks,* nes jie tiksliai atitinka čeremisų *šäškə* „audinė", kuris iš seno gimininga su veps. *hähk*, suom. dial. *häähkä*, olonecų *heähky* ir samojedų-selkupų *töt*.[255]

Tarp indoeuropietiškųjų skolinių finougrų kalbose yra grupė žodžių, kilusių, kaip manoma, iš prabaltiškųjų dialektų: 1) mard., čeremisų *k'äŕäs* „korys" ir kt. < baltų **kār(į)as*, plg. liet. *korỹs,* lat. *kãris* sing. (< baltų **kāriją-*), *kâres* plur.; 2) uraliečių **kurə-* „peilis", suom. *kuras* „t. p." ir kt. iš baltiškojo archetipo **kurų̇V-* < ide. **kr̥ų̇V-* (kur **-V-* simbolizuoja bet kurį balsį), plg. liet. *kiřvis*, got. *haírus* „kalavijas", het. *-kuruzzi* „toks pjovimo įrankis"; ide. **r̥* refleksas *ur* po gomurinių priebalsių baltų kalbose visai galimas; 3) mard. *al* „kiaušinis", suom. *ola* „titnagas" ir kt. < balt. **ōlā,* plg. liet. *uolà,* lat. *uõla* „gargždas; kiaušinis"; 4) finougrų **tala-s,* suom. *talas, tala* „pašiūrė, daržinė, lūšna...; stovas, griaučiai, ramstis, pastoliai (kur džiovina)" ir kt. iš balt. **tala-,* plg. liet. *pã-talas* „kas paklojama atsigulti; gultas, lova su paklojimu...", pr. *talus* „grindys, asla"; 5) protofinų **tīne,* plg. suom. *tiine, tihne* „vesianti, turėsianti", iš balt. **dīnįā* arba **dīnē,* plg. liet. *dienì, dienẽ* „turėsianti, vesianti, laukianti" < **deinįā* arba **deinē* su šaknies balsių kaita; 6) vakarų finougrų tūkstančio pavadinimas, plg. suom. *tuhat* „tūkstantis" (kamienas *tuhante-*) ir kt. iš balt. **tūšamtįā-,* plg. pr. *tūsimtons* acc. plur. ir liet. *tū́kstantis* (turbūt su vėlai įsprausta *k*); 7) mard. *vires, värõs, v́ärə̑s, v́ɛras* „kumeliukas", suom. *varsa* „t. p." < balt. **u̯eršia-*, plg. liet. *veršìs* „karvės jauniklis...; kokio stambaus kanopinio gyvulio (pvz., briedžio, stumbro) jauniklis".[256]

Volgos grupės finougrų kalbose B. Serebrenikovas rado nemažai skolinių, kuriuos jis laikė kilusiais iš baltų kalboms artimos kažkokios išnykusios indoeuropiečių kalbos:[257] komių zyrėnų *ram (рам)* „tylus", plg. liet. *ramùs;* komių zyrėnų *ryt (рыт)* „vakaras", plg. lat. *rieti* „vakarai"; komių zyrėnų *verös (вөрöс)* „vyras", plg. liet. *výras*, lat. *vīrs;* komių zyrėnų *agas (аɜас)* „akėčios", plg. liet. *akėčios, akėti;* marių *taga (маɜа)* „avinas", čiuvašų *taka (мака)*

[254] Ibid., 82.

[255] Kiparsky V. Finnougrier und Slaven zu Anfang der historischen Zeit. – *Ural-Altaische Jahrbücher,* 42, Wiesbaden, 1970, 4; Idem. Zur Etymologie des lit. *šeškas*, lett. *sesks* 'Iltis'. – *Baltistica,* VIII (2), 1972, 157-159. Kitokią nuomonę žr. Karaliūnas S. Lietuvių-latvių etimologijos. – *Baltistica,* VI (2), 1970, 209-210.

[256] Gołąb Z. *The Origins of the Slavs,* 233-234.

[257] Серебренников Б. А. О некоторых следах исчезнувшего индоевропейского языка в центре европейской части СССР, близкого к балтийским языкам. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai,* Serija A, 1, 1957, 69-71.

„t. p.“, plg. liet. *tẽkis;* marių *pot (nom)* „katilas“, mansių *put (nym),* chantų *put (nym),* plg. liet. *puodas*; mansių *luv (лув)* „arklys“, vengrų *ló,* plg. s. suom. *lupo* „kumelė“ ir lat. *luops* „(naminis) gyvulys“; komių zyrėnų *ljöb (льöб)* „apatinė lūpa“, plg. liet. *lū́pa*; erzja mardvių *mel'ь (мель)* „noras, geismas“, udmurtų *myl (мыл),* suom. *mieli* „t. p.“, plg. liet. *méilė*; marių *pormo (пормо)* „gylys, bimbalas“, suom. *parmas* „t. p.“, plg. liet. *vařmas* „uodas“; komių zyrėnų *eža (эжа)* „nearta žemė, dirvonas“, plg. liet. *ežià*; udmurtų *už (уж)* „eržilas“, komių zyrėnų *už (уж),* marių *ožo (ожо),* plg. liet. *ožỹs*; komių zyrėnų *tuis (туис)* „indas iš tošies“, plg. liet. *tóšis,* ir kt. Šio tyrinėtojo keliama mintis yra ta, kad miškų juostoje Volgos ir Kliazmos tarpupyje, iki pasirodant tose vietose slavams, būta indoeuropiečių kalbos, labai artimos dabartinėms baltų kalboms.

Okos aukštupio regione buvus baltų ir finougrų genčių kontaktus bei baltų migraciją į mardvių gyvenamas žemes patvirtina ir archeologijos duomenys.[258] Apytikrį ano meto etninių grupių santykių vaizdą galima susidaryti iš Fatjanovo archeologinės kultūros atstovų (kultūra pavadinta pagal Fatjanovo kaimo piliakalnį netoli Jaroslavlio) Volgos ir Okos tarpupyje. Gerai išlikusios kaukolės tiesiog pakartoja Rytų Baltijos ankstyvųjų virvelininkų – Estijos, Lietuvos ir Rytų Prūsijos laivinių kovos kirvių kultūros žmonių – kraniologines ypatybes, o tai rodo jų bendrą kilmę. Be to, šios kultūros atstovai savo homogeniškumu tiesiog stebina. Sklisdami po jiems svetimos kilmės ir kultūros finougrų genčių teritoriją, jie turbūt kurį laiką gyveno visai atskirai, su pirmykščiais Volgos ir Okos tarpupio gyventojais visai nebendravo, nesimaišė, nes nuo 1800 iki 1400 metų pr. Kr. nepatyrė jokios vietinės įtakos ar kito vien dėl vadinamosios epochinės tendencijos. Dalis fatjanoviečių įsiliejo į žalvario amžiaus rytų baltų genofondą, dalis ištirpo tarp kaimynų – finougrų ir iranėnų.[259]

Turėdamas galvoje tą Herodoto informaciją, iš kurios galima spręsti apie iranėniškojo, tikriau sakant, skitiškojo, gaivalo išplitimą šiaurės ir šiaurės rytų pusėn nuo Juodosios jūros, V. Toporovas atkreipė dėmesį į nuo seno vienaip ar kitaip analizuotą gotų istoriko Jordano kronikos *Getica* (kaip manoma, baigtos rašyti 551 m.) teksto vietą, kurioje kalbama apie gotų karaliaus Hermanariko (351–376 m. po Kr.) nukariautas „kovingiausias šiaurės gentis“ ir kur pirmoji minima *Golthescytha*.[260] Kaip matome, Herodoto informaciją, siekiančią VI a. pr. Kr. vidurį, kai buvo aprašomas persų karaliaus Darėjo I karo žygis į skitų žemę, ir Jordano liudijimą skiria tūkstantis metų. Šio tūkstantmečio pradžia ir pabaiga, V. Toporovo nuomone, neatsitiktinai esančios labai svarbios apibūdinant lingvoetninę situaciją teritorijoje, kurios ašį sudaro Pripetės ir Seimo upės (tad maždaug 51° šiaurės platumos). Mat kalbamojo periodo pradžia yra tas laikas, kai į šiaurę nuo skitų tikrai dar būta baltų genčių, galėjusių atkreipti šia teritorija besidominčio Herodoto žvilgsnį. Minimojo tūkstantmečio pabaiga, taigi VI a. po Kr. vidurys, yra laikas, kada į

[258] Sedovs V. *Balti senatnė,* 92-96.

[259] *Lietuvių etnogenezė,* Vilnius, 1987, 74.

[260] Топоров В. Н. Еще раз о *Golthescytha* (Getica, 116): к вопросу северо-западных границ древнеиранского ареала. – *Славянское и балканское языкознание,* Москва, 1983, 38-49.

pietus nuo nužymėtosios ašies jau gyvavo slavų masyvas, kurį ir fiksavo Jordanas (*Antes, Anti, Sclaveni, Venethi, Venethae*). Ne mažiau svarbu ir tai, pabrėžė V. Toporovas, kad Jordanas iš tikrųjų chronologiškai yra paskutinis rašytojas, minėtame regione galėjęs dar užtikti senuosius iranėnus bei baltus ir spėjęs juos aprašyti savo veikale, prieš jiems galutinai ištirpstant etnokalbinėje bei kultūrinėje slavų stichijoje.

Jordanas savo *Getica* (XXIII 116–117) sumini tauteles bei gentis, kurias esą nukariavęs rytų gotų valdovas Hermanarikas: *Nam Gothorum rege Geberich rebus humanis excedente post temporis aliquod Hermanaricus nobilissimus Amalorum in regno successit, qui multas et bellicosissimas arctoi gentes perdomuit suisque parere legibus fecit. quem merito nonnulli Alexandro Magno conparavere maiores. habebat si quidem quos domuerat Golthescytha Thiudos Inaunxis Vasinabroncas Merens Mordens Imniscaris Rogas Tadzans Athaul Navego Bubegenas Coldas* [261] „Kai po kiek laiko Geberichas, gotų karalius, apleido žmonių pakalnę, karalystę paveldėjo iš visų amalių įžymiausias Hermanarikas, kuris sutramdė daugelį karingiausių šiaurės genčių ir privertė jas paklusti savo įstatymams. Senieji rašytojai jį pelnytai lygina su Aleksandru Didžiuoju. Gentys, kurias jis nugalėjo, buvo Golthescytha, Thiudos, Inaunxis, Vasinabroncas, Merens, Mordens, Imniscaris, Rogas, Tadzans, Athaul, Navego, Bubegenas, Coldas". Reikia pasakyti, kad tai viena iš neaiškiausių visos kronikos vietų. Kai kurie genčių bei tautelių vardai interpretatorių kitaip skaitomi, pvz.: *Inaunxis – in Aunxis*; *Vasinabroncas – Vas in Abroncas*; *Mordens Imniscaris – Mordens in Niscaris*. Atrodo, vardai duoti galininko formomis, dalis jų galėjo būti net nekaitoma. Į akis krinta frazė *arctoi gentes*: mat *arctoi* yra graikų kalbos žodis αἱ ἄρκτοι, kuris reiškia „lokiai", perkeltine prasme „šiaurė" ir yra pavartotas moteriškosios giminės būdvardžiu, gimine sutinkančiu su lot. *gentes* fem., nors iš tikrųjų jis yra daiktavardis. Tai rodo, kad Jordanas šitą savo reliacijos vietą bus paėmęs iš kažkokių šaltinių, greičiausiai kelionių vadovų, itinerarijų. Kartu darosi suprantama, kodėl reliacijos autorius sumini aibę vardų, nieko apie pačias gentis nepasakydamas, – matyt, neturėjo duomenų. Kita vertus, iš šios Jordano reliacijos galima gauti ir tam tikros informacijos. Mat šis tautelių ir genčių sąrašas taip sudarytas, kad beveik daro tikrą jų suminėjimo eilę ėjus iš vakarų į rytus ir toliau iš šiaurės į pietus. Savo ruožtu tai patvirtina seną spėjimą, kad, sudarant sąrašą, buvo remtasi Rytų Europos itinerarijų pobūdžio šaltiniais dėmesį kreipiant daugiausia į išvardijamų teritorijų gyventojų sudėtį (suminimi etnonimai) bei jų seką (nelabai paisant pavadinimų tikslumo).

[261] Iordanis Romana et Getica. – Mommsen Th. *Monvmenta Germaniae Historica.* Avctorvm Antiqvissimorvm Toni V Pars Prior, Berolini, MDCCCLXXXII [= 1882], 88.

Tai, kad *Golthescytha,* kur matyti inkorporuotas skitų etnonimas (*-scytha*), eina pirmas, negali būti atsitiktinis dakykas. Abejonių nekelia Jordano karaliaus Hermanariko nugalėtų tautų sąrašo *scytha, Merens, Mordens* identifikavimas – tai skitai ir finougrai mariai bei mardviai. Sąrašo sudarymo logika leidžia manyti, kad *Golthescytha* plytėjo į

vakarus bei pietus nuo minėtų finougrų genčių. Kadangi šių genčių užimamų teritorijų ribos I tūkstanmečio po Kr. viduryje gali būti apytiksliai nustatomos (žr. toliau), *Golthescytha* gali būti lokalizuojama Aukštutinės Padneprės rytų pusėje ir/ar Okos aukštupio baseine (įskiriant ir Upos bei Ugros upes), kur rasta keletas toliausiai į šiaurę siekiančių iranėniškos kilmės hidronimų. To fakto, kad sąrašas pradedamas *Golthescytha*, savaime suprantama, negalima aiškinti Hermanariko nukariavimo eile – t. y. kad *Golthescytha* buvo nukariauti pirmieji, – nes ne viena sąrašo tautelė ar gentis tikriausiai niekad nebuvo jo nukariauta. Kad paaiškintų *Golthe-scytha* pirmumo faktą, be to, jo sudurtinį pobūdį, V. Toporovas padarė logišką prielaidą, jog, pirma, šiuo vardu vadinta hibridinė gentis ar genčių grupė, jų gyvento ploto būta etniškai mišraus, kur nuo vienų genčių *(scyth-)* buvo tuojau pat pereinama prie kitų *(Golth-),* ir, antra, iš kelių sudurtinio etnonimo *Golthescytha* interpretacijų pirmenybę reikia atiduoti galindų-skitų aiškinimui, pradėtam jau XVIII a. istoriko J. Thunmanno, kuriam pritarė čekų slavistas P. Šafarikas, mūsų laikais tęsė V. Vilinbachovas bei N. Engovatovas.

Onomastikos požiūriu komponentą *Golthe-* V. Toporovas visai pagrįstai tapatino su baltų kalbų tikriniais vardais, tokiais kaip prūsų *Galtengrab* (1515 m.) (= **Galtengarb*), vok. *Galtgarben* (Žuvininkai [Fischhausen], Semba) (iš *Galt-* ir *grabis* „kalnas", t. y. */garbis/*),[262] *Golteynis* (1333 m.), *Galteynen* (1405 m., Semba) (iš *Galt-* su priesaga *-ein-*). Lietuvoje yra kaimas *Galčiaĩ* (Dovilai, Klaipėdos r.), seniau jis vadinosi *Galtai,* vok. *Galten*. Kuršių paliudytą upės vardą *Galtenbeke* (1390 m.)[263] atitinka latvių *Gal̃tene* (gyvenamoji vieta, Zentene, Talsų r.). Be to, latviai turi *Galtes-pļava* (be kirčio) (Pope, Ventspilio r.).[264] Šaknis *Galt-* laikoma asmenvardinės kilmės, plg. pr. asmenvardžius *Golte* (1289 m.), *Golthe* (1347 m.), *Golte* (1348 m.), liet. *Galtỹs* (V. Kalvaitis),[265] *Galtis* ir pan. (XVII a. pradžia),[266] *Galtinis* (be kirčio) (Klaipėda), *Gal̃čius* (Druskininkai, Merkinė), *Galčiáuskas* (Šventeţeris, Lazdijų r.).[267] Šiame kontekste prūsų *Galtengrab* (1515 m.) (= **Galtengarb*) traktuojamas kaip „(asmenvardžio) *Galta-* arba *Galtia-* kalnas".[268]

Vietovardžių bei asmenvardžių kamienai **Galta-* ir **Galtia-* ir jų atsiradimas yra neaiškūs. Istorinė lyginamoji interpretacija numato dvi galimybes. Pirmoji būtų ta, kad atitinkamu apeliatyvu galbūt laikytinas K. Būgos paminėtas *galtinis* (be kirčio) „medinis pagalėlis, ant kurio mezgamas tinklas",[269] formaliai sutampantis su lietuvių pavarde *Galtinis* (Klaipėda). LKŽ, be *galtinis* (be kirčio) „medinis

[262] Būga K. Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen? – *Rocznik slawistyczny,* VI, 1913, 31 [=Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 524]; Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 1922, 36; Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 124; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 146-147.

[263] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* Helsinki, 1939, 100.

[264] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), Rīgā, 1956, 295.

[265] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 524.

[266] Zinkevičius Z. *Lietuvių antroponimika*. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje, Vilnius, 1977, 140.

[267] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), Vilnius, 1985, 612, 617.

[268] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 524.

[269] Ibid., 524.

pagalėlis, ant kurio mezgamas tinklas“, ta pačia reikšme pateikia *galtinas* (be kirčio) (Priekulė), taip pat su šaknies galo *-d- gáldinis* (Priekulė), *galdinė* (be kirčio) (Nida), *galdinas* (be kirčio) (Palanga). Pastarieji tikriausiai atėję iš latvių tarmių, plg. lat. *galdiņš* „lentelė daryti tinklo akims“ (ME I 590), bet to pasakyti apie žodžius su *-t-* negalima, nes, turimais duomenimis, latvių kalboje tokių nepaliudyta. Todėl liet. *galtinis, galtinas* „medinis pagalėlis, ant kurio mezgamas tinklas“, priesagų *-iṇ̨a-, -ina-* vediniai, matyt, atstovauja šakniai **gal-t-*, kuri etimologiškai galbūt susijusi su šaknimi **gal-d-* žodžiuose: lat. *gaĩds* „apkapotas medžio gabalas, atskelta lenta; stalas...“, pr. *galdo* „gelda (Mulde)“, liet. *gélda* „iš vieno medžio išskobtas pailgas indas; arklo dalis, verstuvė, balnas; pradalgio nelygumai dėl nemokėjimo pjauti...“. Kad lietuvių kalba šaknį **gald-* taip pat turėjusi, rodo priešdėlinis vedinys *pagaldà* (acc. sing. *pagáldą*) „apačioje po kraunamais sienojais dedamas pagalys; skersai rogių praplatinimui dedamas pagalys“ (Dusetos [LKŽ IX 72]). Atitinkami veiksmažodžiai lat. *gaĩdît (-u, -îju)* „gliaudyti, lukštenti, aižyti“ (ME I 589), liet. *gáldyti (-o, -ė)* „trinti, zulinti, šveisti“, *gaĩdinti (-ina, -ino)* „pjauti žolę, šienauti“ (LKŽ III 59), ir hidronimai pr. **Galdapē*, lenk. *Gołdapa, Gołdap*, vok. *Goldap*, liet. *Galdãk-upis* (Telšiai) (< **Galdãp-upis*), *Gélda* (upė, Raseiniai), *Géld-upė* (Kaltinėnai), *Géld-upis* (keturios upės), *Geĩd-upis* (Šiluva).[270]

Liet. *galtinis, galtinas* „medinis pagalėlis, ant kurio mezgamas tinklas“, kaip minėta, su priesagomis *-iṇ̨a-, -ina-* pasidaryti iš **galt(a)-*, **galt(i̯a)-* „medinis pagalėlis“. Sprendžiant iš Klaipėdoje žinomos pavardės *Galtinis*, kuria, matyt, eina *galtinis* „medinis pagalėlis, ant kurio mezgamas tinklas“, galima daryti prielaidą, kad baltų etnonimai **Galta-* arba **Galṭi̯a-* atsirado etnonimizavus apeliatyvus **galt(a)-*, **galt(i̯a)-* „medinis pagalėlis“. Pavardės *Galtinis* kildinimą iš daiktavardžio *galtinis* „medinis pagalėlis...“ patvirtintų, pvz., pavardė *Pagalỹs* (Kalvaitis 1910 m.; Alanta, Balninkai – abi vietovės Molėtų r.; Šešuoliai, Ukmergės r.; Klaipėda, Pagėgiai, Šilutė), kilme, atrodo, pagrįstai siejama su *pagalỹs* „atskeltas, atlaužtas nestoras medžio gabalas, medgalis; rąstas“ (LKŽ IX 73),[271] taip pat pavardė *Ùžgalis* (Endriejavas, Klaipėdos r.; Kaunas; Kartena, Kretingos r.; Kvėdarna, Šilalės r.; Rietavas, Tverai – abi vietovės Plungės r.), matyt, susijusi[272] su *ùžgalis* „vieta už galo; kraštas, pakraštys...; akėčių rėmų skersinis pagalys, išilginis balžieno skietas; audžiamųjų staklių šlaunis jungiantis pagalys, skersinis; žambio, žagrės rankena...“ (LKŽ XVII 613), tačiau pastarasis leidžia kelias semantines interpretacijas. Daiktavardis *ùžgalis* yra aiškus priešdėlio *už-* vedinys iš *gãlas*, dar plg. *ùžgalai* „akėčių rėmų skersiniai pagaliai“. Todėl žodžio *gãlas* vediniu, pasidarytu su priešdėliu *pa-*, reikėtų laikyti ir *pagalỹs*, – dar plg. *gãlas* vedinį *peřgalis* „nėrinys, įsiūtas pagalvio užvalkalo gale...“ (LKŽ IX 824), – bet ne vesti jį iš veiksmažodžio *pa-gélti (pà-gelia, pa-gélė)* „paskaudėti; gėlimu sugadinti...“ (LKŽ III 222),[273] nes,

[270] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (Е–Н), 136-137; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, I, 317-318.

[271] *Lietuvių pavardžių žodynas* (L–Ž), 366.

[272] Ibid., 1120.

[273] *Baltistica,* XXII (2), 1986, 86-87.

turimais duomenimis, priešdėliniai vardažodžiai su šaknies vokalizmu *a* iš šio veiksmažodžio nedaromi.

Istorinė lyginamoji interpretacija gali būti įvairi: 1) *nomina agentis* **Galta-* arba **Galtja-* tada būtų „kurie skobia, skelia, aižo"; 2) pirminė reikšmė „(jaunas) vyras, paauglys, berniukas; bernas, samdinys"; 3) „nešiojamasis pagalys, lazda, vėzdas kaip tam tikras priklausymo ženklas", iš čia jo pavadinimas tolygus tos genties pavadinimui. Prisiminkime Tacito liudijimą: „Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų statulėles, kurios atstoja ginklus ir gina nuo visko, deivės garbintoją apsaugo net ir priešų maišaty. Kardus vartoja retai, dažniau vėzdus." Kad nešiojamo pagalio, lazdos, vėzdo pavadinimai gali tapti asmenų pavadinimais, matyti iš liet. *gúoga* „pagalys, kuoka su storu galu", *guõgas* „t. p." : *guõgas, -ė* „stačiokas, storžievis; kapso pravardė (taip pravardžiuoja dzūkai)", *gúogis* „neprašytas svečias vestuvėse" (LKŽ III 738); *kuõgis* „neprašytas svečias vestuvėse; iš kito kaimo atėjęs į vakaruškas" (LKŽ VI 907); *kúoka* „lazda vienu drūtu galu..." : „apykvailis žmogus, žioplys; vėpla, užuomarša" (LKŽ VI 907).

Antroji istorinė lyginamoji interpretacija būtų onomastikonų **Galta-* ir **Galtja-* siejimas su lietuvių kalboje paliudytais bendriniais žodžiais *begáltis* subst. masc. „kas užsibadėjęs, vis alkanas, badmirys" (A. Juška), *badgáltis* „kas užsibadėjęs, vis alkanas, badmirys" (Brodovskis), „šykštuolis" (A. Juška, Tverečius, Ignalinos r.), *badgáldis* „t. p." (L. Ivinskis, A. Kašarauskas, Rietavas, Plungės r. [LKŽ I² 544, 545, 715]). Pirmąjį sandą sudaro priešdėlis *be-* ir daiktavardis *bãdas*, antruoju sandu eina *-gáltis, -gáldis,* vadinasi, jų reikšmė bus atvirkštinė, negu turima priešdėlio vedinio ir dūrinių. Yra ir denominatyvų – tai *badgalčiáuti, badgalčióti* (iš *badgáltis*), *badgalščióti.* Pastarasis denominatyvas rodo buvus dar vieną daiktavardį tokia pat reikšme, būtent **badgalstis*. Čia jau įdomu, nes **-galstis* šaknimi sutampa su *gálstotas* „odos paviršius, odos raginis sluoksnis..." (LKŽ III 71). Vadinasi, yra galimas *-gáltis, *-galstis* kilmės ryšys su *gálstotas*.

V. Toporovas pabrėžė, kad pirmasis *Golthescytha* sandas *Golthe-* visiškai sutampa su prūsų asmenvardžiu *Golthe*. Jis pažymėjo ir tai, kad formų **Gal-ind-* ir **Gal-d-, *Gal-t-* tarpusavio santykis nėra visiškai aiškus.[274] Tai leistų teigti, kad šiame baltų ir iranėnų genčių kontaktų areale susiduriame ne su galindais, bet, matyt, su atskira rytų baltų kiltimi ar gentimi **Galta-* arba **Galtja-*, gyvenusia Sožio (*Сожь* masc.) ir Desnos tarpupyje bei truputį toliau į rytus iki Okos aukštupio. Tai toks arealas, kur dauguma vandenvardžių yra baltiškojo tipo, bet neabejotinai drauge pasirodo iranėniškųjų, pvz., vardai su šaknimi *Dun- (Дун-), Donok (Донок), Chonegovka (Хонеговка), Chanig (Ханиг)* (plg. av. *χan-* „šulinys"), *Prutenka (Прутенка), Savenka (Савенка), Voprat (Вопрат), Nedna (Недна), Domaslovka (Домасловка), Zuša (Зуша), Kubanь (Кубань).* Kalbamasis arealas tiesiogiai susisiekia su Seimo baseinu, kur aiškiai konstatuoti baltų-iranėnų kalbų kontaktai ir kur

[274] Топоров В. Н. Еще раз о *Golthescytha* (Getica, 116): к вопросу северо-западных границ древнеиранского ареала. – *Славянское и балканское языкознание,* Москва, 1983, 45 (ir išn. 26).

jų buvimą patvirtina archeologija. Būtent šiame regione ir reikėtų lokalizuoti pavadinimą *Golthescytha*, kuriuo, labai galimas daiktas, buvo vadinami „baltiškieji (galindiškieji) iranėnai", t. y. mišrūs pereinamosios zonos, kur vyko intensyvus abipusis baltų ir iranėnų kultūrinis bei kalbinis bendravimas ir sąveika gyventojai.[275]

Baltų-iranėnų kalbų kontaktai Desnos ir Seimo baseine aiškiausiai matyti iš kalkiavimo atvejų. Antai *Ropša (Ропша),* var. *Lisička (Лисичка),* kairiųjų Nerusos ir Desnos intakų pavadinimai, iš iranėnų kalbų (plg. skitų *raupāsa* „lapė") verčiamas, pirma, į slavų kalbą kaip *Lisička (Лисичка)* (: rus. *lisa* [*лиса*] „lapė"), antra, ir į baltų dialektą kaip *Lopanka (Лопанка),* Ropšos intakas (: liet. *lãpė*).[276] Baltiškos kilmės hidronimų esama daug toliau į pietvakarius, negu buvo galima tikėtis, pvz., Seimo upės baseine. Baltų buvimą šiose vietose patvirtina ne tik minėti kalkiavimo atvejai, bet apie 20 aiškiai baltiškos kilmės upėvardžių dešiniajame Seimo krante, pvz., *Obesta (Обеста), Obista (Обиста), Klevenь (Клевень), Moroča (Мороча), Tureika (Турейка).* Tad Seimas laikytinas pietrytine baltų gyvento ploto riba. V. Toporovas ir O. Trubačiovas laiko neabejotinu dalyku, kad baltų lingvoetnosas buvo pagrindinis šios teritorijos etninis komponentas nuo pačių seniausių laikų, kuriuos siekia lingvistinis pažinimas. Šiame kontekste gerai galima paaiškinti ir specifinių baltų bei iranėnų kalbų izoleksų buvimą, kaip antai: iranėnų *maiz-* „sėti sėklą" : liet. *miežỹs,* lat. *mìezis;* iranėnų *dānā-* „grūdas", s. ind. *dhānā* „t. p." : liet. *dúona;* av., s. ind. *yava-* „grūdas" : liet. *javaĩ;* av. *xšvid-* „pienas" : liet. *svíestas;* pers. *kabūtar* „balandis" : pr. *keutaris* „balandis keršulis"; sogdų *čakt,* pechlevi *čakāt* „kakta" (su šaknies balsiu *e*) : liet. *kaktà*.[277] Osetinų ir baltų kalbas sieja keletas specifinių izoleksų: *bælon // bælæw* „balandis" : liet. *balañdis,* lat. *baluodis*; oset. *sælyn* „šalti" : liet. *šálti (šą̃la, šãlo),* lat. *salît (salîstu, salu);* oset. *k o̯ yrm myst* „kurmis", pažodžiui „akla pelė" : liet. *kùrmis*; oset. nom. plur. *mæxstættæ/mæxstænttæ* „mašnelė, kapšelis", nom sing. *mæxston* (retai vartojamas) su formantu *-on* pasidaryti iš *mæxst,* kuris sutampa su liet. *makštìs* „įmovas, dėklas, futliaras...", lat. *maksts* „t. p."; oset. *fæxt/fæstæ* „grūstuvė, piesta" : liet. *piestà* „iš stuobrio išskobtas aukštas indas kruopoms, sėmenims, kanapėms, o kartais lašiniams ar bulvėms grūsti...".[278] Bendrą formantą *-ut-* turi alaus pavadinimas oset. *æluton* „alus" [279] ir liet. *alut-ýnas* „iškilmingas alaus pavadinimas" (LKŽ I² 114), lat. *aluts* „alus" (EH I 68); matyt, baltų **olut-* buvo priebalsinio kamieno neutr. su šaknies vokalizmu *o*. Baltų ir iranėnų, pirmiausia alanų, kaip osetinų protėvių, kalbinius kontaktus ypač

[275] Ibid., 46.

[276] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 225, 231. Nėra pakankamai aišku, ar tie hidronimai tikrai yra iranėniškos kilmės. Spėjamą jų iranėnišką kilmę aštriai kritikavo P. Arumaa: Arumaa P. Baltes et Iraniens. – *Studi Linguistici in onore di Vittore Pisani,* I, Brescia, 1969, 73-90.

[277] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 231-232. Plg. Gołąb Z. *The Origins of the Slavs*, 108-109.

[278] Абаев В. И. *Скифо-европейские изоглоссы,* Москва, 1965, 16, 17, 18, 23.

[279] Ibid., 11.

išraiškingai apibūdina toks morfologinis reiškinys kaip vienaskaitos asmeninių įvardžių paradigmos restruktūrizacija vienaskaitos kilmininko formų pagrindu: vienaskaitos 1 asmens įvardžio formos liet. *mán, manè, manimì, manyjè* su morfema *-n-* iš gen. sing. *manęs, màno;* osetinų casus obliqui formos *mænæn* – taip pat iš gen. sing. *mæn;* šią morfologinę inovaciją patyrė ir slavų kalbos, plg. s. sl. *mene, мьнě* ir t. t.; vienaskaitos 2 asmens įvardžio formos liet. *táu, tavè, tavimì, tavyjè* – pagal gen. sing. *tavęs, tàvo* lygiai kaip ir osetinų casus obliqui formos *dæw, dæwæn* ir t. t. „tavęs, tau ir t. t."; slavų kalbos šiuo atveju atsiskiria ir suartėja lotynų ir senovės indų kalbomis, plg. s. sl. dat. sing. *tebě* ir t. t., lot. *tibi* „tau" ir t. t., s. ind. *túbhyam* „tau" ir t. t. Manoma, kad ši inovacija ėjo iš iranėnų kalbų.[280]

Tyrimo rezultatus galima suglausti į tokius pagrindinius teiginius:

1. Iš baltiškos kilmės hidronimų arealo ir archeologinių kultūrų paplitimo matyti, kad priešistoriniais laikais baltų gyvenamasis plotas pietų pusėje tęsėsi nuo Polesės ir Pripetės upyno vakaruose, kairiųjų Dnepro intakų Desnos (su Seimu) bei Sulos, Dono vidurupio pietryčiuose ligi Okos su jos intaku Upa (plg. liet. *ùpė,* lat. *upe*) bei Volgos aukštupių šiaurės rytuose.

2. Herodoto *Istorijoje* paminėtų į šiaurės rytus nuo skitų gyvenusių genčių lokalizacija, taip pat jų etnonimų etimologija leidžia daryti išvadą, kad, labai galimas daiktas, gelonai ir neurai buvo antikos šaltiniuose paminėtos rytų baltų gentys, gyvenusios abipus Dnepro pietrytiniame baltiškosios hidronimijos arealo pakraštyje, iranėnų genčių (skitų ir kt.) kaimynystėje.

3. Herodoto pranešimą, kad vìena karta ligi Darėjo žygio (512 m. pr. Kr.) neurams teko apleisti savo šalį dėl gyvačių antplūdžio, vargu ar galima traktuoti tiesiogine prasme. „Gyvačių" antplūdį veikiau reikia suprasti buvus genties su gyvatės totemu įsiveržimą.

4. Remiantis šiuo Herodoto pranešimu, galima daryti prielaidą, kad pirmykštės neurų sodybos buvo kažkur į rytus, tarp Volgos ir Dono ar pan., budynų, androfagų, melanchlenų kaimynystėje, kad persikėlėliai iš tikrųjų buvo ne tik neurai, bet ir juos užpuolę gelonai ir kad žinia apie neurų persikėlimą buvo sujungta su žinia apie didelio miesto Gelono įkūrimą budynų krašte. Iš miesto pavadinimo Γελωνός galima spręsti, kad jį buvo įkūrę gelonai. Todėl yra pakankamai duomenų kelti hipotezę, kad, pirma, ta gyvatės totemo gentis, nuo kurios bėgo neurai, buvo gelonai; antra, pas budynus apsigyveno ne neurai, bet gelonai; trečia, žinia apie Gelono miesto įkūrimą buvo suplakta su įvykiu – neurų bėgimu iš savo tėvynės.

5. Kadangi „gyvačių" antplūdį veikiau reikia suprasti buvus genties su gyvatės totemu įsiveržimą, galima hipotetiškai teigti, kad toji gentis ar kiltis su gyvatės totemu galėjo būti g e l o n a i. Gelonų etnonimą etimologiškai galima sieti su liet. *geluonìs* (gen. sing. *geluo-*

[280] Pisani V. Il lituano fra le linguae indeuropee. – *Baltistica,* XIX (1), 1983, 8-9. Dėl senųjų baltų ir iranėnų (skitų, vėliau sarmatų ir kt.) kalbų santykių dar plg. Pisani V. Baltisch, Slavisch, Iranisch. – *Baltistica,* V (2), 1969, 138-139.

niẽs, acc. sing. *gẽluonį*) fem. ir masc. „vabzdžio puolimo ar apsigynimo organas, gylys (aculeus); smaili gyvatės liežuvio viršūnė“, lat. *dzęluonis, i* kam. (plg. gen. plur. *dzęluoņu*), „(vabzdžių) gylys, geluonis; dyglys, spyglys“, greta kurio yra ir lat. *dzęluons, o* kam. Senuosiuose raštuose šie latvių kalbos žodžiai vartojami taip pat reikšme „(gyvatės) nuodai“. Todėl neneigtina, kad tolimoje praeityje, VI a. pr. Kr., baltų žodžiu **gelõnos* buvo *pars pro toto* vadinama ir gyvatė.

Latvių kalbos *o*-kamienis variantas *dzęluons* (< baltų **gelõnas* < ide. **ghelõnos*) formaliai tiksliai sutampa su genties ir miesto vardais *Gelõnoí* (Γελωνοί) nom. plur., *Gelõnòs* (Γελωνός) nom. sing.

6. Gr. νεῦρον neutr. „sausgyslė; (lanko) templė, styga; virvė; nervas; vyro lyties organas“, lot. *nervus* masc. „gysla, sausgyslė; raumuo; nervas; vyro lyties organas; visa, kas padaryta iš gyvulių sausgyslių (žarnų): styga; (lanko) templė; oda, kailis; diržas; (prk.) jėga, stiprybė“ (kilęs iš **neuros* su garsų *-ur-* metateze), toch. B *ṣñaura* „gyslos, nervai“, het. *ishunawar* neutr. „gysla; (lanko) templė“ (greičiausiai išriedėjęs su balsio *u* anaptikse iš **ishnawar* < ide. **sh₂nou̯r̥*) etimologiniais atitikmenimis lietuvių kalboje galima laikyti *nauriùkas* „sulenkta medinė dalgio rankenėlė; skersinėlis kastuvo, šakių koto viršuje“, *naurùkas* „skersinėlis kastuvo, šakių koto viršuje“, *naurelis* (be kirčio) „t. p.“. Jų pradiniai kamienai **naura-*, **naurįa-* vietoj laukiamosios prolytės **neuro-* galėjo atsirasti dėl tipo *tautà* < ide. **teutā* (plg. got. *þiuda,* ilyrų asmenvardį *Teuta*) fonetinio pakitimo baltų kalbose.

7. Baltų **neuroi* plur. žmonių, genties reikšmei atsirasti pagrindą galėjo sudaryti šio žodžio reikšmė „daugybė, aibė, krūva, būrys, pulkas (žmonių)“, natūraliai išriedėjusi iš pagrindinės protobaltų žodžio **neura-* reikšmės „sausgyslė; (lanko) templė, styga; virvė; nervas“. Taip manyti leidžia, pirma, lat. *naũjums* „daugybė, aibė, krūva, būrys, pulkas (žmonių)“, priklausantis tai pačiai šakniai kaip ir **neura-*, ir, antra, tipologinės paralelės, kaip liet. *viřvė* reikšme „vienas paskui kitą einančių daiktų, žmonių, gyvūnų eilė, virtinė“ ir lat. *vaĮgs* „virvė, virvelė kam pririšti; apynasris, žąslai; kilpos, raizgai...“, *valdziņi* „eilės, virtinės“.

8. Etnonimo Βουδῖνοι šaknyje digrafu ου veikiau yra pažymėtas trumpasis balsis *u*. Remiantis Herodoto teiginiu „Tik jie vieni [t. y. budynai] iš visų tos šalies gyventojų maitinasi eglių kankorėžiais“, šį etnonimą galima kildinti iš liet. *budùkas* „(eglių, pušų) kankorėžis“ šaknies **buda-* ar **budįa-*. Iš jos su priesaga *-īn-*, žyminčia asmenų pavadinimus, ir galėjo būti pasidarytas budynų etnonimas kaip, pvz., *laužýnas* „apsileidęs, niekam tikęs vyras“, *žmogýnas* „žmogelis“ (: *láužas* „krūva virbų, žabų, šakų, medgalių; suversta kokių nors netikusių, sulaužytų daiktų krūva...“, *žmogùs*). Pušies kankorėžis galėjo būti genties totemas, jo pavadinimu galėjo vadintis ir visa gentis. Vadinasi, b u d y n a i – tokie, kaip pušų kankorėžiai, panašūs į kankorėžius, kankorėžių žmonės, iš kankorėžių kilę. Genties vardas gal Herodoto informantų, o gal ir kaimyninių genčių galėjo būti suvoktas arba interpretuotas kaip pušų kankorėžius ėdantys, pušų kankorėžių ėdikai.

9. Budynai tikriausiai buvo finougrų gentis, bet vadinosi ar kaimynų buvo pavadinta baltiškos kilmės vardu. Šis reiškinys turi ir analogijų. Votų (vok. *die Woten*) tautos, gyvenančios Ingrijoje, į rytus nuo Narvos, gentivardis *vad'd'a* (plg. estų *vadja*, tributyvinį genityvą) taip pat laikomas kilusiu iš baltiškos kilmės bendrinio žodžio *vad'd'a* „pleištas, kuolas“ (< fin. **vaγja-*, plg. liet. *vãgis* „koks kablys (ar kuolas) sienoje kam nors (už)kabinti; pleištas...“, lat. *vadzis* „vagis, kablys; pleištas“).

Antroji dalis

PLINIJAUS VYRESNIOJO

ŠIAURĖS EUROPA

1.

GINTARO KELIAS

Dalis baltų gyvenamų ar gyventų žemių (Prūsija, Lietuva, Latvija, Baltarusija), taip pat jų kaimynų kraštų geografinių bei etninių vardų, be abejonės, siekia tolimą praeitį. Dalis tų vardų dabar vartojami, dalis paliudyta viduramžių ir antikos šaltiniuose. Nemaža šviesos apie tą praeitį šie vardai ir gali duoti, bet, juos identifikuodami, aiškindami jų struktūrą ir kilmę, mokslininkai susiduria su dideliais sunkumais.

Kultūringasis antikos pasaulis apie Šiaurės rytų Europą pirmiausia nemažai sužinojo iš devynių Herodoto *Istorijos* knygų. Bet po V a. pr. Kr. ši Europos dalis antikos žmonėms ilgą laiką pasiliko *terra incognita*. Ten gyvenusias gentis graikai vadino barbarais: graikų βάρβαρος subst. ir adj. reiškė „svetimšalis, negraikas; svetimas, necivilizuotas, laukinis". Taigi barbarai buvo graikų priešprieša, tačiau ši opozicija būdavo grindžiama ne etniniu, bet kultūriniu supratimu: graikams atrodė svetima, necivilizuota, laukiniška, taigi žemesnės kultūros, visa tai, kas buvo negraikų, negraikiška.[1] Kaip praneša Strabonas ir Plinijus, tik romėnų nukariavimai kultūringajai ano meto žmonijai atskleidė Europos sritis į šiaurės rytus nuo Dunojaus ir Karpatų. Prieš pat prasidedant naujajai erai, pačioje I a. pr. Kr. pabaigoje, Agripos buvo sudarytas, deja, neišlikęs pasaulio žemėlapis. Tiesa, pats Agripa (mirė 12 m. pr. Kr.), romėnų karo vadas ir valstybės vyras, imperatoriaus Augusto žentas, žemėlapio nespėjo baigti, jis tik iš karišKių, pasiuntinių, pirklių pasakojimų bei pranešimų, o ypač iš jo paties prižiūrimų Romos imperijos matavimų surinko tam žemėlapiui medžiagą. Pasaulio žemėlapio rengimo darbą tęsė jo sesuo Vipsanija Pola, ir po 7 m. po Kr. jį baigė pats imperatorius Augustas. Kaip mano daugelis tyrinėtojų, mozaikos pavidalo žemėlapis, 9 m aukščio ir 18 m pločio, su šiaurės orientacija (tai yra su šiaure, pavaizduota viršuje), buvęs patalpintas kolonadoje, vadinamajame Vipsanijos Portike.[2] Šitas Agripos žemėlapis ne tik buvęs vienu iš svarbiausių Plinijaus *Naturalis historia* informacijos šaltinių, bet ir sudaręs visų ankstyvųjų viduramžių chorografijų, arba žemės aprašymų, vadovų *Dimensio orbis terrarum* ir *Demensuratio provinciarum* pamatą. Į apyvar-

[1] Lund A. A. *Zum Germanenbild der Römer,* Heidelberg, 1990.

[2] Detlefsen D. *Ursprung, Einrichtung und Bedeutung der Erdkarte Agrippas*, Berlin, 1906; Мельникова Е. А. *Образ мира.* Географические представления в Западной и Северной Европе. V–XIV века, Москва, 1998, 51-52.

tą jis paleido ir tokius anksčiau negirdėtus pavadinimus kaip, pvz., *Vysla (Visila, Vistila, Visula, Vistla), Veneti/Venedi, Fenni* ir kt.

Viduramžiais ypač populiarus tapo *Demensuratio provinciarum*, kurio yra išlikę netgi keturi vėlesni nuorašai ir kuris pasitarnavo ispanų vienuoliui Pauliui Orosijui (Paulus Orosius, miręs prieš 423-uosius m.) aprašant žemę jo „Istorijoje prieš pagonis". Manoma, kad šią septynių knygų istoriją *(Historiarum adversum paganos libri VII)* parašyti Paulių Orosijų paskatinęs Aurelijus Augustinas, kurio veikalą *De civitate Dei* turėjęs papildyti šis Orosijaus žemės aprašymas. „Istorija prieš pagonis" yra anuo metu žinoto pasaulio istorija pradedant sutvėrimu ir baigiant 410 m., kai gotai nusiaubė Romą. Palaimintąjį Augustiną Paulius Orosijus lankęs 414 m., su rekomendaciniu jo laišku vykęs per Egiptą į Jeruzalę pas Šv. Jeronimą, iš kur 416 m. grįžęs į Europą. Orosijus savo veikalu siekė atremti pagonių kaltinimus, kad, girdi, senosios religijos atsisakymas ir krikščionybės įsigalėjimas esą visų blogybių ir nelaimių priežastis. Atvirkščiai, teigė Orosijus savo veikale, ant Romos imperijos ir anksčiau gulė ne mažesnės bėdos, sumaištys bei karai, imperijos pamatus sugriovė taip pat ne krikščionybė, priešingai, ji tapdavo civilizuojančiu veiksniu ten, kur būdavo priimama. Tačiau poleminis veikalo pobūdis nesutrukdė jo autoriui paliesti platų temų ratą, kartu aprašyti oikumenos geografiją, jai paskiriant nemažą pirmosios knygos dalį ir antikos tradicija susiejant su istorijos įvykiais. Viduramžių istoriografija nekvestionuodama priėmė tiek Orosijaus chorografijos formą, tiek turinį, tiek ir tikslus.

[3] Мельникова Е. А. *Образ мира.* Географические представления в Западной и Северной Европе, 55-58.

Nors Orosijus ir nenurodė šaltinių, kuriais naudojosi, iš medžiagos dėstymo matyti, kad rėmėsi minėtu *Demensuratio provinciarum*, Plinijaus *Naturalis historia* ir Strabono *Geografija*. Dėstydamas geografijos žinias, aprašydamas Aziją, Europą bei Afriką, iš tikrųjų Orosijus nieko nauja nepasakė, bet kadangi čia pasaulio istorija pirmą kartą buvo išdėstyta krikščionio akimis, Orosijaus veikalas gavo pirmenybės teisę, ir ligi pat XII–XIII a. mokytis istorijos bei geografijos reiškė skaityti Orosijų.[3] Orosijaus veikalu praktiškai naudojosi visi viduramžių enciklopedistai ir istoriografai. VII a. Orosijaus chorografija buvo pavyzdys Isidoriui Seviliečiui rašant autoritetingiausią ano meto gamtotyros darbą *Etimologijos*. IX a. pabaigoje Orosijaus veikalą į senąją anglų kalbą išvertė anglų karalius Alfredas Didysis, nemažai jį papildęs savo laiko duomenimis.

Tas Šiaurės rytų Europos atradimas dar antikos laikais iš dalies matyti kad ir iš to, jog Romos rinkoje pasirodė sabalų bei kiaunių kailiai ir gintaras, I a. po Kr. netgi įėjęs į madą imperatoriaus dvare. Vyslos žemupio, Dnepro vidurupio ir Polesės pelkių romėnų valdžia, aišku, nesiekė, bet prekybinių ryšių būta, – suprantama, per tarpininkus, pirmiausia ir daugiausia, matyt, per pirklius (prisiminkime ir Lietuvos teritorijoje rastus Romos monetų lobius, žr. p. 89). Iš Dnepro, Volgos ir Okos aukš-

tupių, kur plytėjo baltų ir finų sodybos, ir kitų Šiaurės rytų Europos plotų karavanais į Dunojaus žiotis, kur gyveno peukinai, judėjo brangieji kailiai, bet šiame kelyje pirkliai labai kentėjo nuo venetų, kurie, Tacito liudijimu, *nam quidquid inter Peucinos Fennosque siluarum ac montium erigitur latrociniis pererrant* „plėšikaudami išnaršo visus miškus ir kalnus, dunksančius tarp peukinų ir fenų".[4] Kas buvo Tacito minimi venetai, dar nėra pakankamai paaiškėję, bet labai galimas daiktas, kad jais tuomet buvo vadinamos ir slavų gentys, nes panašiai VI a. viduryje slavus didžiuliuose plotuose tarp Karpatų, Vyslos vidurupio ir Dnepro žemupio lokalizavo gotų istorikas Jordanas, kurio venetai jau yra aiškiai slavų gentys. Labiau į vakarų pusę, iš Baltijos jūros regiono, ėjo gintaro keliai. Kartu su gintaru ir brangiaisiais kailiais pirkliai – germanai, keltai, suprantama, ir kitų tautų žmonės (antai Plinijus *Naturalis historia* XXXVII 43 užsimena, kad gintaru prekiauja venetai per Panoniją), bet keltai, kaip manoma, dominavę – romėnams atveždavo ir žinių apie ten gyvenusias, romėnų akimis, barbarų tautas bei jų papročius. Kuriuo keliu ir iš kur – iš Sembos ar Jutlandijos pusiasalio – romėnai gaudavo gintaro, dar tebėra ginčijamasi ir diskutuojama.[5]

Archeologijos ir geologijos duomenys rodo Baltijos jūros regione buvus dvi gintaro radimvietes. Pirmoji vieta – tai Elbės žiotys ir Jutlandijos pusiasalio vakarinė dalis, iš kur Elbės upe aukštyn gintaras judėjo į Vakarų Europą jau nuo žalvario amžiaus. Antrasis gintaro kelias ėjo iš Vyslos žemupio ir Baltijos pietryčių pakrantės.[6] Dabar linkstama manyti – ir tam yra pakankamai duomenų, – kad antikos laikais ir vėliau vis dėlto prekiauta Baltijos, bet ne Šiaurės jūros gintaru. Pirma, šios rūšies gintaras mase bei kokybe smarkiai pralenkia Jutlandijoje gaunamą Šiaurės jūros gintarą. Pvz., 1869 m. iš Baltijos gauta 65 000 kg gintaro, o Šiaurės jūrai kliuvo tik 2500 kg, tad santykio būta 26 : 1.[7] Antra, gintaro kilmę iš Baltijos jūros rytinės pakrantės patvirtina Plinijus savo *Naturalis historia* (IV 94; XXXVI 42-46) ir Tacitas *Germanijoje* (45 skyrius). Trečia, gintaro baltišką kilmę liudija ir prekybos kelią žymi archeologų randami turtingi gintaro telkiniai.

Gintaro kilmės vieta dabar nesunkiai nustatoma infraraudonosios spektroskopijos metodu analizuojant gintare esančią rūgštį. Antai viename žalvario amžiaus kape Jugoslavijoje rasti 46 gintaro gabaliukai. Išanalizuoti buvo penki atsitiktinai paimti gabaliukai. Du iš jų davė tokius prastus spektrus, kad kompiuteris nesuge-

[4] Cornelii Taciti *De origine et sitv Germanorvm.* – Tacite. *La Germanie*. Texte établi et traduit par Jacques Perret. Quatrième tirage revu et corrigé, Paris, 1983, 100; Tacitas P. K. *Rinktiniai raštai,* Vilnius, 1972, 31.

[5] Tacitus Cornelius P. *Germania.* Interpretiert, herausgegeben, übertragen, kommentiert und mit einer Bibliographie versehen von Allan A. Lund, Heidelberg, 1988, 234.

[6] Gimbutas M. *The Balts,* 56-57; Idem. East Baltic Amber in the Fourth and Third Millennia B. C. – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 231-254.

[7] Stichtenoth D. Abalus und die Nerthusinsel. – *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur,* 86. Bd., Wiesbaden, 1955, 163.

bėjo klasifikuoti. Likusių trijų spektras buvo identifikuotas kaip Baltijos gintaro, be to, buvo nustatyta, kad jis importuotas vienu metu ir į vieną vietą. Tuo pačiu buvo paneigtas teiginys, kad visi gintaro gabaliukai buvę vietinės kilmės.[8] Tad romėnus pasiekdavęs gintaras vis dėlto dažniausiai būdavo kilęs iš Prūsijos, Sembos pusiasalio.

Archeologiniai tyrimai leidžia manyti, kad I a. po Kr. pabaigoje ir II a. pradžioje gintaro prekybos centras iš Elbės žiočių persikėlė į Vyslos bei Sembos regioną, ypač suaktyvėjo dar kitame amžiuje ir tapo pelningu verslu.[9] Tai sutinka su Tacito liudijimu apie aisčių gintaro rinkimą bei pardavinėjimą.[10] Teisinga taip pat Tacito pastaba, kad aisčiai nevertina gintaro ir *pretium mirantes accipiunt* „stebėdamiesi atlyginimą ima". Taigi kita veiklos sritis, šalia žemės dirbimo, aisčius skyrusi nuo germanų, buvo prekyba gintaru. Gintaro prekybos monopolis, matyt, buvo aisčių rankose, ir baltų „aukso amžiumi" laikomi II–V a., kai klestėjo gintaro prekyba.

Iš Plinijaus *Naturalis historia* (XXXVII 35, 45-51) pranešimo sužinome, kad vienas romėnų raitelis *(eques Romanus)* iš Karnunto *(Carnuntum)*, pasiųstas atsakingo už imperatoriaus Nerono gladiatorių žaidynes Julijano *(ab Juliano curante gladiatorium munus Neronis principis),* lankėsi ten, kur randamas gintaras, ištyrė krantą, išsimainė gintaro ir jo parvežė dideles atsargas. Tyrinėtojai sutinka, kad Julijano pasiuntinio lankytos gintaro radimo vietos buvo rytiniame Baltijos krante, baltų žemėse.[11] Tai rodo gintaro, kaip svarbaus prekybos objekto, reikšmę. Mediteranijoje gintaro paklausą sąlygojo puošimosi reikmė ir tariamos maginės funkcijos. Dėl neaprastų, antikos žmogui nesuprantamų gintaro savybių buvo tikima jo gydomąja ir buriamąja galia.

Antra vertus, Plinijaus (*Naturalis historia* XXXVII 11, 42-45) informacija duoda kiek kitokį vaizdą. Kaip pranešė Pitėjas (Πυθέας, Pytheas) ir patvirtino Timajas (Τίμαιος, Timaeus) IV a. pr. Kr., gutai (*Gutones*), gyvenantys *Mentonomon* įlankoje – apie vienos dienos plaukimą nuo *Abalum* salos, – parduodą gintarą savo kaimynams teutonams. Kad teisingai suprastume Tacito pranešimą apie tai, jog aisčiai vieninteliai renka ir parduoda gintarą, reikia turėti galvoje tokius dalykus: 1) Plinijaus *Naturalis historia* yra toks milžiniškas enciklopedinio pobūdžio veikalas, kad vargu ar jo autorius galėjo kruopščiai patikrinti visus duomenis; 2) kad ir paviršutiniškai peržvelgus tekstą, matyti, jog Plinijus į jį sudėjo visas po ranka buvusių šaltinių žinias, tarp jų ir duomenis apie gintaro prekybą, kaip visuotinį reiškinį

[8] Beck C. W. The Role of the Scientist: the Amber Trade, the Chemical Analysis of Amber, and the Determination of Baltic Provenience. – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 197.

[9] Gimbutas M. *The Balts,* 23-24.

[10] Olcott M. D. Tacitus on the Ancient Amber-Gatherers: A Re-Evaluation of *Germania* – *Journal of Baltic Studies,* XVI (3), 1985, 310.

[11] Much R. *Die Germania des Tacitus.* Dritte, beträchtlich erweiterte Auflage, unter Mitarbeit von Herbert Jankuhn herausgegeben von Wolfgang Lange, Heidelberg, 1967, 512.

(*Naturalis historia* XXXVII 11, 32-37, 14, 54); 3) daugelyje vietų įterpta autoriaus subjektyvi nuomonė apie dėstomąją medžiagą (*Naturalis historia* XXXVII 13, 53); 4) Plinijaus šaltinis gintaro klausimu buvo Pitėjas, kurio pranešimą patvirtina jo amžininkas Timajas; abu šie žmonės gyveno maždaug 450 metų anksčiau nei Tacitas, o per tiek laiko gyventojų lokalizacija ir prekybos bei mainų santykiai, apie kuriuos jie informavo, reikia manyti, turėjo pasikeisti; 5) *Naturalis historia* teksto netikslumai ir neaiškumai darko gintaro mainus liečiantį fragmentą ir gintarą renkančios genties identifikavimą minėtu laiku (IV ir III a. pr. Kr.) daro abejotiną.[12]

Archeologų yra konstatuota, kad gintariniai daiktai (pvz., karoliai) retai randami gintaro tėvynėje, jie daugiausia pasitaiko anapus šio regiono. Sembos kaimuose gintaras paprastai randamas žalias, taigi šiems žmonėms gintaras buvo toks paprastas daiktas, kad jie geidė egzotiškesnių papuošalų.[13]

Taigi yra tikra, kad, be vakarinio kelio, vedusio iš Jutlandijos Reino ir Ronos upėmis į Vidužemio jūrą, buvo ir rytinis gintaro kelias. Šis gintaro prekybos kelias, kaip spėjama, ėjo iš Aismarių (Frisches Haff) ir Vyslos žemupio pro Ptolemajo (*Geografija* II 13) paminėtą Kalisiją (Καλισία), kai kurių tyrinėtojų tapatinamą su dabartiniu Kaliszu, Vroclavą (Breslau-Hartliebą), Moravų vartus, palei Moravos (March) upę, kairįjį Dunojaus intaką (dabar sudarantį sieną tarp Čekijos, Slovakijos ir Austrijos), link Karnunto (*Carnuntum*) ir toliau į Akvilėją (*Aquileia*). Tai liudija pats Kalisijos paminėjimo faktas ir prie Vroclavo (Breslau-Hartliebo) rastas gintaro sandėlis.[14] Taip pat manoma, kad „gintaro kelio" šaka iš Sembos toliau vedė Baltijos jūros pakrante šiaurės link ligi vakarinių Lietuvos rajonų.[15] Čia reikia pridurti, kad Kalisijos tapatinimas su Kaliszu toli gražu nėra tikras, nes, pirma, ši vietovė yra vėliau atsiradusi ir jos pavadinimas kildintinas iš sl. **kalъ* „purvas; šlapia vieta"; antra, Ptolemajo Καλισία lokalizuojama Aukštutinėje Silezijoje (Śląsk, Schlesien) ir, kaip spėjama, yra ilyriškos kilmės.[16] Betgi dabar žinome, kad ilyrai į šiaurę nuo Dunojaus niekad negyveno, ir šiaip jau Καλισία (variantas Καλίσια) laikomas keltišku vietovardžiu ir siejamas su paplitusia toponimine šaknimi *Cal-* (< ide. **kal-* „kietas", plg., pvz., lot. *callum* „kieta oda; nuospauda..."). [17] Kita vertus, turint galvoje, kad ilyrų (venetų) ir baltų kalbas jungia izoglosų pluoštas, ir tarus, kad raidė σ žymi priebalsį *z* (< ide. **ǵ[h]*), įdomu konstatuoti, jog vietovardžų, panašių į Καλισία, randame baltų teritorijoje, plg. *Kaližaĩ* (acc. plur.

[12] Olcott M. D. Tacitus on the Ancient Amber-Gatherers: A Re-Evaluation of *Germania*, – *Journal of Baltic Studies*, XVI (3), 1985, 310.

[13] Gimbutas M. *The Balts*, 129.

[14] Bohnsack D., Follmann A.-B. Bernstein und Bernsteinhandel. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 2. Bd., Berlin-New York, 1976, 292.

[15] Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje.* I–IV amžius, Vilnius, 1986, 216.

[16] Pokorny J. Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier. – *Zeitschrift für celtische Philologie*, Bd. 20, 1938, 5.

[17] Reichert H. Kalisia. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 16, Berlin-New York, 2000, 179.

Kãližus) (kaimas Molėtų r., Lietuvoje) (su *-ž-* iš ide. **ǵ[h]*), *Kaližu-muiža* (*-ž-* iš **-zį-*) (Laucesa, Daugpilio r., Latvijoje). Šitoks sutapimas neatrodo atsitiktinis – mat jis sudaro vieną iš toponimikos paralelių, jungiančių šį Lietuvos ir Latvijos kampą su Pamariu bei kitomis Pavyslio sritimis.

Karnuntas *(Carnuntum)* – tai ilyrų-keltų gyvenvietė Aukštutinės Panonijos *(Pannonia superior)* šiaurėje, netoli dabartinės Vienos, nuo mūsų eros pradžios romėnų tvirtovė prie Dunojaus, o nuo 106 m. Aukštutinės Panonijos sostinė. Jo pavadinimas remiasi keltišku žodžiu **carn-* „akmenuota kalva“. Karnuntas buvo svarbus prekybos centras, kur kryžiavosi nuo Baltijos prie Adrijos einantis gintaro kelias ir Dunojaus magistralė. Sunyko nuo IV a. vidurio. Akvilėja, 181 m. pr. Kr. įkurtas miestas Šiaurės Italijoje, 9 km nuo Adrijos jūros, ilgą laiką buvo romėnų tvirtovė gintis nuo barbarų, bet kartu svarbus prekybos bei mainų centras. VI a. Akvilėja tapo vyskupo rezidencija. Čia žaliasis gintaras būdavo perdirbamas į artefaktus ir toks grįždavo atgal į Žemutinę Germaniją bei Prūsiją. Didžiulis gintaro telkinys, kurį sudaro 300 kg žalio ir 30 kg apdirbto gintaro gabalai, rastas vėlyvojo laikotarpio sarmatų ir getodakų kapuose Rumunijos teritorijoje, netoli Basonijos *(Bassonia)*, prie Sano upės, matyt, taip pat yra šio gintaro kelio palikimas. Tai patvirtina ir Kasiodoro *(Cassiodorus)* pranešimas apie aisčių pasiuntinių su gintaro dovanomis lankymąsi gotų karaliaus Teodoriko dvare Ravenoje.[18]

Neabejotinus Lietuvos gyventojų ir Romos imperijos prekybinius ryšius archeologai atseka nuo I amžiaus (po Kr.). Tuo laiku į Lietuvą pateko Romos monetų, romėniškų segių, prasidėjo karolių importas. Lietuvoje aptiktos sparninės segės galbūt pateko per Nerono (54–68 m.) laikų ar kiek vėlesnę romėnų ekspediciją į Baltijos pajūrį. Patys gyviausi mainų ryšiai buvo palaikomi II amžiuje. Tuo metu į Lietuvą buvo atgabenta daugiausia Romos monetų, kai kurios segės, emaliuoti papuošalai, nemažai emalio ir stiklo karolių. I–II a. didžiausią reikšmę, atrodo, turėjo gintaro kelias, bet prekiauta ir jūra. III a. pastebimas tam tikras prekybinių ryšių silpnėjimas. Romos monetų daugiau atsivežta tik III a. pirmojoje pusėje, iš antros yra vos keletas radinių. Tikriausiai tam turėjo įtakos ir Romos imperijos vidaus krizė, ir germanų nuolatiniai šiaurinių sienų puldinėjimai. Dėl jų bus nutrūkęs ir gintaro kelias. Antrojoje III a. pusėje ir IV a., spėjama, vėl sustiprėjo mainų ryšiai su imperijos vakarų provincijomis, galbūt ir su jos rytais. Tai rodo Lietuvoje rastos vakarų ir rytų provincijų monetos. V a. prekybiniai ryšiai su Romos imperija labai susilpnėjo.

[18] Bohnsack D., Follmann A.-B. Bernstein und Bernsteinhandel. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* 2. Bd., 288-297.

Mainų ryšiai tarp Romos imperijos ir prūsų, lietuvių bei kitų baltų žemių būdavo palaikomi per pirklius, galbūt ne iš pačios metropolijos, bet greičiausiai iš Padunojės provincijų (Panonijos, Noriko, Retijos) ir Pareinės sričių. Šiuo atžvilgiu įdomi

jau minėta Plinijaus Vyresniojo žinia, kad romėnų raitelis apkeliavęs visą Baltijos jūros pakrantę ir joje esančias prekyvietes. Romėnų pirklius, suprantama, labiausiai viliojo gintaras, kurio baltų žemėse galėjo pigiausiai nusipirkti. Todėl gintaru prekiauta tikriausiai be tarpininkų. Iš tokių įvežtinių daiktų, kurių rasta tik Lietuvoje (pvz., sparninės segės) ir nėra kaimyninėse baltų žemėse, spėjama, kad romėnų pirkliai pasiekdavo ir Lietuvos pajūrį.[19]

Romos monetų Lietuvos teritorijoje archeologai yra radę 29 kapinynuose ir pilkapynuose, jų žinoma 15 lobių ir 45 pavieniai radiniai. Dabar nustatytos 84 neabejotinos Romos monetų radimo vietos (rasta daugiau kaip 1200 monetų ir trys medalionai). Daugiausia aptikta žalvarinių (bronzinių) monetų, o sidabrinių – tik apie 60. Nedaug – apie 10 – datuojamos I a. Daugiausia – maždaug 350 iš visų nustatytų – monetų kaldintos Antoninų valdymo laikotarpiu (96–192 m.). Maždaug tiek pat rasta ir 235–253 m. monetų. Kol kas nedaug pasitaikė antrosios III a. pusės ir IV a. monetų, vos keletas – V a. pradžios. Lietuvoje taip pat rasta monetų, kurios kaldintos Juodosios jūros vakarų pakrantės (Tomai), Mažosios Azijos (Nikėja ir Nikomedija), Vakarų provincijose (Londonas, Lugdunumas, Trieras). Vis dėlto didžioji Romos monetų dalis į Lietuvą pateko iš Padunojės provincijų ir, kaip atrodo, gintaro keliu.[20]

Reikia manyti, kad būtent per rytinį gintaro kelią iš viso Baltijos jūros regiono romėnai pirmiausia ir bus sužinoję apie Sembos pusiasalį ir abi nerijas – Aismarių bei Kuršių, taip pat apie šio „Šiaurės Okeano“ tolesnio kranto padėtį, salas bei pusiasalius. Visai galimas dalykas, kad, remdamasis gintaro prekeivių pranešimais, Plinijus apie 77 m. jau turėjo apytikrį Baltijos jūros pietryčių pakrantės vaizdą. O kad Plinijus nemini Oderio, apie kurį pirmą kartą (apie 150 m. po Kr.) užsiminė Klaudijas Ptolemajas, užrašydamas kaip Οὐιαδούας (*Viadúas*), tai, matyt, tik tiek terodo, jog kelias iš pietų į Baltijos pajūrį ėjo minėtu rytiniu gintaro keliu, bet ne palei Oderį.[21] Vienaskaitos vardininko formą Οὐιαδούας M. Vasmeris atstatė iš Ptolemajo *Geografijos* (II 11, 7) teksto fragmento μέχρι τοῦ Οὐιαδούα (varianto Οὐιάδου) ποταμοῦ, kur šis vardas paliudytas gen. sing. forma, ir kiek abejodamas susiejo su antikos upėvardžiu *Addua,* dabar *Adda,* Po upės intako tarp Placentijos ir Kremonos pavadinimu, ir tokiu būdu jį identifikavo. Tas vardas, kaip manoma, sudėtas iš ide. priešdėlio **u̯i-* „iš, nuo“, kurį turi, pvz., galų upėvardžiai *Viaurus* (*vi-* ir *auros*) ir *Viann,* o antrasis dėmuo tapatinamas su av. *adᵘr* „upelis; kanalas“ (plg. dar s. pers. *adu-* „kanalas“ < ide. **adu-* „vandens tekėjimas“), kurį I. Scheftelowitzas sulygino su liet. *odmenis* (be kirčio) „upės žiotys“. Šitoks aiškinimas, M. Vasmerio nuomone, esąs daug geresnis negu to paties I. Scheftelowitzo mėginimas Οὐιαδούας kildinti iš **Vi-audua* ir sieti su liet. *áudra.*[22] Savo straipsnį

[19] Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje,* 217-218.

[20] Ibid., 189-191.

[21] Stechov E. Zur Entdeckung der Ostsee durch die Römer. – *Forschungen und Fortschritte,* 24. Bd., 1948, 240-241.

[22] Scheftelowitz I. – *Zeitschrift für Ortsnamenforschung,* IV, 62.

M. Vasmeris baigė pastaba, kad Oderio pavadinimas *Viaduas* yra senas hidronimas, „kuris nėra nei germaniškas, nei slaviškas (der weder germanisch noch slavisch ist)".[23] Vardu Οὐιαδούας, kiek galima spręsti iš jo etimologijos, pradžioje tikriausiai buvo vadinamos Oderio žiotys. I. Scheftelowitzo mėginimas šį Oderio pavadinimą laikyti ilyrų palikimu[24] yra pasenęs.

Su Avestos (Yaštai 8, 29) *adu-* „upelis; kanalas", kaip jau minėta, I. Scheftelowitzas etimologiškai sulygino liet. *odmenis* (be kirčio) „upės žiotys", tarp kurių priesagos atžvilgiu esąs toks pat santykis kaip, pvz., tarp lot. *gelu* „šaltis, speigas" ir liet. *gélmenys* „šaltis", lot. *acus* „adata" ir liet. *ãšmenys*.[25] L. Ivinskio raštuose, iš kur šis žodis paimtas, ta pačia reikšme yra ir *odmuo* (dial. *odmun,* gen. sing. *odmenia*).[26] Tokį buvus patvirtina vandenvardžiai bei vietovardžiai: *Odmuõ* (acc. sing. *Õdmenį*) (Jūros kairysis intakas, Šilalė), *Odmeniškis* (kaimas, Smilgiai, Biržų r.).

Šaknį **adu-* „vandens tekėjimas", be to, turi *Attel, Attula* ([807 m.] Inno intakas, Vokietija) (<**Adula*), *Odła, Οδλα* ([1540 m.] upė į pietus nuo Gardino, Lenkija) su iš jo pasidarytu miesto vardu *Odelsk,* aiškiai rodančiu buvus slavišką, bet baltiškos kilmės kamieną **Adъla,* sutampantį su *Adula* (Tirzos intakas, Latvija).[27] Šios šaknies galėtų būti taip pat Lietuvos upėvardžiai *Adveřniškė* (Šakiai), *Advernis* (be kirčio, Tilžė) (< **Adu-er-*).[28] Šalia **Adu-,* spėjama, būta ir priesagos *-r-* vedinio **Adra,* sudarančio pagrindą tokiems vandenvardžiams kaip *Odra* (Prosnos intakas, Lenkija), *Attersee* bei *Attergau, in pago Adragaoe* ([788 m.] Austrija), *Adrana, Adranos, Adrante* (antikos *Illyricum*), galbūt ir srities Balkanuose pavadinimui *Adria* (iš kur kilęs *Mare Adriaticum* „Adrijos jūra").[29] Kai kurių čia suminėtų hidronimų etimonas gali būti ir apeliatyvas s. ind. *ádri-* „akmuo; uola; kalnai".[30] Prie šio hidronimų būrio skiriamas ir baltiškos kilmės dešiniojo Dnepro intako vardas *Adrov (Адров)* su variantais *Odrov (Одров), Adra (Одра)*.[31] Čia, matyt, priklauso ir Oderio (lenkiškai Odros) upės vardas su spėjamąja proforma **Adara*[32] : *ad flumen Odera* (940 m.), *Adora* (968 m.), *Odera* (949 m.), *Oddere, Odere, Oddera, Oddore* (992 m.), *Oderam* (1133 m.,

[23] Vasmer M. Beiträge zur slavischen Altertumskunde. VI. Neues und Nachträgliches. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* VIII, 1931, 115.

[24] Scheftelowitz I. – *Zeitschrift für Ortsnamenforschung,* IV, 62.

[25] Scheftelowitz I. Zur vedischen Sprachgeschichte. – *Indogermanische Forschungen,* 46, 1928, 250.

[26] Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centro Lietuvių kalbos žodyno kartoteka, s.v.

[27] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 788.

[28] Plg. Ibid., 314. Nepatenkinamai Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 35.

[29] Pokorny J. *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch,* Bern, 1959, 4; Bednarczuk L. Przedsłowiańska hydronimia Polski. – *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności,* LVI, 1992, 5.

[30] Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 409.

[31] Ibid., 130, 147, 182. Kitaip Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 175.

[32] Krahe H. *Unsere älteste Flussnamen,* 41.

1161 m., 1178 m. ir kt.), *Odoram* (1159 m., 1177 m., 1178 m.), *Odera* (1198–1199 m., 1243 m.), *Odore* (1249 m.). 949–1325 m. laikotarpio dokumentuose forma *Odera* yra paliudyta 97 kartus, o forma *Odora* pasitaiko tik 6 kartus, po 1249 m. jos jau nebėra. Forma *Odere* pasirodo 7 kartus, ir 6 iš jų – Brandenburgo markgrafų dokumentuose. Todėl pirmine forma laikytina **Ader*.[33] Prisimenant minėtus lietuvių upėvardžius *Adveřniškė, Adveřnis* (< **Aduer-*), galima paklausti, ar tik pirminė forma**Ader* nebus šaknyje praradusi priebalsį *u̯*. Lenkišką Oderio vardo formą *Odra* su liet. *Odmuõ* (acc. sing. *Odmenį*) susiejo jau J. Otrębskis.[34] Oderio vardą linkstama laikyti venetų palikimu Baltijos regione.[35] Tačiau visi šie bendrašakniai vandenvardžiai kilmės plotme, matyt, nėra nei slaviški, nei germaniški, bet priklauso senajai Europos hidronimijai, taigi neigiama tariama kai kurių iš jų ilyriška ar venetiška kilmė.

Kaip tam tikras rytinio gintaro kelio buvimo, tačiau daug vėlesniais laikais – vengrai, kaip manoma, Rytų Europoje pasirodė apie IX a. pabaigą – įrodymas būtų ir gintaro pavadinimo atsiradimas vengrų kalboje. Naujausiame vengrų kalbos etimologijos žodyne *gyanta* „gintaras“ su išriedėjusiomis iš jo reikšmėmis „sakai“ bei „glazūra“ ir su uždarame skiemenyje nukritusiu *-r* (plg. istorinių šaltinių *güwnthar* [1525 m.], *giantar* [1539 m.], *gentharos* [1542 m.]) be jokios abejonės laikomas baltiškos kilmės (plg. liet. *giñtaras, gintãras, gentãras,* lat. *dzîtars,* pr. *gentars*) migraciniu žodžiu kaip ir viduramžių lotynų *gentarum*.[36]

Bet reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad pirmaisiais amžiais po Kristaus Rytų ir Šiaurės Europos gentims nemažą reikšmę turėjo taip pat rytiniai keliai, kaip manoma, ėję Pruto, Dnestro, Pietų Bugo ir Dnepro upėmis. Šiais keliais prekybos ryšiai būdavo palaikomi su Juodosios jūros šiaurinės pakrantės miestais, per juos – su rytine Romos imperijos dalimi. Baltų gentims, matyt, vis dėlto svarbiausias buvo Dnepro kelias, kuris aukštupyje galėjo šakotis į du: Nemuno ir Dauguvos kelius. Iš tikrųjų Nemunas ir Dauguva buvo ne tik rytų, bet ir vakarų prekybos kelių tęsinys. Rytų keliais, atrodo, daugiau naudotasi tarp III a. ir V a. pradžios. Mažesnėmis Dnepro aukštupio upėmis nesunkiai buvo galima pasiekti Volgos ir Okos aukštupių regioną, nusigauti iki jų tarpupio. Nemažą reikšmę šitie keliai turėjo palaikant baltų genčių ryšius tarpusavy ir su Volgos finais.[37]

Vykdant melioracijos darbus, balotose vietose į pietus nuo Šventosios, netoli jūros kranto, buvo aptikta akmens amžiaus stovykla. 1966 m. archeologai žvalgomųjų

[33] Rzetelska-Feleszko E., Duma J. *Nazwy rzeczne Pomorza między Dolną Wisłą a Dolną Odrą,* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977, 81.

[34] Otrębski J. Les mots d'origine commune dans les langues slaves et baltiques. – *Lingua Posnaniensis,* I, 1949, 149.

[35] Bednarczuk L. Przedsłowiańska hydronimia Polski. – *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności,* LVI, 1992, 5.

[36] *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen,* I, Budapest, 1993, 492.

[37] Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje,* 217.

kasinėjimų metu po durpių sluoksniu, 60–80 cm gylyje, rado 10–15 cm storumo kultūrinį sluoksnį. Jame buvo matyti anglių likučių, žuvų, paukščių ir gyvulių kaulų, keramikos šukių (kai kurie jų fragmentai buvo pagražinti virvelių įspaudais), natūralaus gintaro gabaliukų, dirbinių iš gintaro ir netgi jo puošinių, pusgaminių. Rasti gintaro dirbiniai panašūs į tuos, kurie buvo žinomi iš Palangos ir Juodkrantės lobių. Tai pirmoji Lietuvoje aptikta gintaro apdirbimo vieta, datuojama neolito pabaiga ir žalvario amžiaus pradžia (III tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga – II tūkstantmečio pirmoji pusė).[38]

1962–1966 m. kasinėjant du piliakalnius Kveciŭ kaime (Kretingos r.), buvo rasti degintiniai kapai su urnomis ir be jų, o iš žirgo palaidojimo buvo matyti, kad paprotys laidoti žirgus kartu su žmonėmis Baltijos jūros rytų pusėje atsirado dar paskutiniais senosios eros šimtmečiais.[39] Degintiniai Pãveisininkų kaimo (Lazdijų r.) piliakalnio kapai patvirtino seniau žinotą dalyką, kad pietų Lietuvoje ir kaimyniniuose Baltarusijos rajonuose I tūkstantmečio pr. Kr. viduryje ir antrojoje pusėje gyvavo kūnų deginimo paprotys, kapai būdavo apdedami akmenimis, dažnai vartotos urnos. Manoma, kad šie senkapiai yra jotvingių palikimas.[40] Kita vertus, Rūdaičių (Kretingos r.) piliakalnio radiniai papildė mūsų žinias apie Lietuvos pajūrio gyventojų ryšius su Pamariu bei kitomis Pavyslio sritimis ir kartu parodė, kad tie ryšiai su Pamariu bei prūsų gentimis buvo būdingi I ir II amžiams po Kr. O III ir IV amžius pasižymi Romos importu, daugiausia monetomis. Lietuvos teritorijoje yra žinomos 103 vietos su Romos importu, tarp jų 67 monetų radimo vietos (25 senkapiai, 13 lobių, kiti – atsitiktiniai radiniai). Iš to daroma išvada, kad Romos kultūros įtaka baltų gentims I–IV a. buvo nedidelė.[41]

Kartu su prekybos ir mainų daiktais (gintaru, brangiaisiais kailiais, medumi, vašku), kaip jau sakyta, romėnus ir graikus pasiekdavo taip pat žinios apie Šiaurės Europos rytuose ir vakaruose gyvenančius žmones, atskiras gentis, jų gyvenimo būdą, papročius, genčių, vietovių ir upių vardai. Tiesą pasakius, tos žinios yra labai šykščios, pabiros, paremtos nuogirdomis, dažnai prieštaringos, o vardus identifikuojant susiduriama su didžiausiais sunkumais. Ir vis dėlto antikos autorių raštai yra svarbus informacijos šaltinis.

[38] Rimantienė R. *Šventoji.* Narvos kultūros gyvenvietės, Vilnius, 1979, 61-62, 87 ir tolesni; Таутавичюс А. Археологические исследования в Литве в 1962–1966 гг. – *Acta Baltico-Slavica,* VII, 1970, 209, 223.

[39] Таутавичюс А. Археологические исследования в Литве в 1962–1966 гг. – *Acta Baltico-Slavica*, VII, 1970, 209.

[40] Ibid., 209-210.

[41] Михельбертас М. *Римский импорт в Литве,* Вильнюс, 1965, 12-14; Таутавичюс А. Археологические исследования в Литве в 1962–1966 гг. – *Acta Baltico-Slavica,* VII, 1970, 211-212.

2.

„GINTARO SALA“

Gajus Plinijus Vyresnysis (Caius Plinius Secundus, arba Maior, 23/24–79 VIII 24), Romos valstybės vyras, karininkas, istorikas ir rašytojas, priklausė pirmajai Flavijų (Vespasianas, Titas ir Domicianas) dinastijai, valdžiusiai nuo 69 ligi 96 m. Žuvo per Vezuvijaus išsiveržimą, kaip laivyno vadas padėdamas gelbėti nukentėjusius žmones, bet kartu ir norėdamas pasižiūrėti į šėlstančią stichiją. Iš gausių jo, kaip rašytojo, darbų išliko tik *Naturalis historia,* milžiniškas 37 knygų enciklopedinio pobūdžio veikalas. Jame Plinijus išdėstė visą ano meto gamtotyros medžiagą, pridėdamas ir savo stebėjimus bei išvadas, tačiau be didesnės kritinės analizės. 1-ojoje veikalo knygoje jis surašė nagrinėjamas temas ir suminėjo graikų bei romėnų autorius, iš kurių darbų ėmė duomenis – iš viso beveik 400 vardų. 3–6-oje knygose aprašė Žemę pagal kontinentus, o 4-ojoje, kur pirmą kartą randama patikimų geografinių žinių apie Šiaurės Europą ir Britaniją, pavaizdavo vadinamojo Šiaurės Okeano pakrantes *(litus Oceani septentrionalis)* ir ta proga paminėjo keletą salų, tačiau kartu pabrėžė, kad kitos Šiaurės Okeano pakrantės žinomos tik iš nepatikrintų gandų *(reliqua litora incerta signata fama septentrionalis Oceani)*. Jis rašė: *Xenophon Lampsacenus a litore Scytharum tridui navigatione insulam esse inmensae magnitudinis Baltiam* [nuorašuose var. *Balciam*] *tradit; eandem Pytheas Basiliam nominat* (IV 95)[42] „Ksenofontas iš Lampsako praneša, kad per tris dienas plaukimo nuo Skitijos kranto [nutolusi] yra milžiniško dydžio sala *Baltia;* tą pačią salą Pitėjas vadina *Basilia*“.

[42] C. Plinius Secundus d. Ä. *Naturkunde.* Lateinisch-deutsch. Bücher III/IV. Geographie: Europa. Herausgegeben und übersetzt von Gerhard Winkler in Zusammenarbeit mit Roderich König, München und Zürich, 1988, 180.

[43] Ibid., 182.

Toliau Plinijus aprašė, jo terminu, germanus, pirmuosius paminėdamas svijonus ir pridurdamas, kad žinios dabar esančios tikresnės: *Mons Sevo ibi inmensus nec Ripaeis iugis minor inmanem ad Cimborum usque promunturium effecit sinum; qui Codanus vocatur, refertus insulis; quarum clarissima est Scatinavia, incompertae magnitudinis, portionem tantum eius, quod notum sit, illa Suionum gente quingentis incolente pagis [...] Quidam haec habitari ad Vistlam usque fluvium a Sarmatis, Venedis, Sciris, Hirris [...] XXIII inde insulae Romanis armis cognitae. Earum nobilissimae Burcana, Fabaria nostris dicta a frugis multitudine sponte provenientis, item Glaesaria a sucino militiae appellata, barbaris Austeravia, praeterque Actania* (IV 96–97)[43] „Milžiniškas, Ripėjų kalnams nenusileidžiantis *Sevo* kalnas ten ligi pat kimbrų prieš-

kalnių sudaro didelę įlanką; ji vadinama *Codanus* ir yra pilna salų; iš jų plačiausiai žinoma yra *Scatinavia* – neištirto didumo, nes tik vieną jos dalį, kiek žinoma, yra apgyvenę penkiasdešimčia apygardų išsidėstę svijonai [...] Pasakojama, kad sritys iki *Vistlos* gyvenamos sarmatų, venedų, skirų ir hirų [...] Toje pusėje 23 salos romėnams yra pažįstamos iš ginklų. Iš jų žinomiausia yra *Burcana,* mūsiškių vadinama *Fabaria* dėl ten augančių laukinių pupų vaisių [lot. *faba* „pupa"], toliau *Glaesaria,* kareivių taip pavadinta dėl gintaro, o barbarų duotas vardas yra *Austeravia,* be to, yra *Actania*".

„Skitija" antikos laikais buvo laikoma visa Europos Šiaurė, įskaitant ir Germaniją. Eilutėje *XXIII inde insulae Romanis armis cognitae* „Toje pusėje 23 salos romėnams yra pažįstamos iš ginklų", matyt, kalbama apie Romos karvedžio Druzo *(Drusus),* pravarde Germanikas *(Germanicus),* vadovaujamą žygį 9 m. pr. Kr. į germanų kraštą, kada romėnai pasiekė net Elbės upę.

Ypač vertingos informacijos randame 37-ojoje *Naturalis historia* knygoje, kur rašoma: *Sotacus credidit in Britannia petris effluere, quas electridas vocavit. Pytheas Gutonibus* [var. *Guttonibus* ir *Guttis*]*, Germaniae genti, accoli aestuarium oceani, Metuonidis* [var. *Metuodinis*] *nomine spatio stadiorum sex millium; ab hoc diei navigatione abesse insulam Abalum; illo per ver fluctibus advehi et esse concreti maris purgamentum; incolas pro ligno ad ignem uti eo proximisque Teutonis vendere. Huic et Timaeus credidit, sed insulam Basiliam vocavit* (XXXVII 35–37)[44] „Sotakas tikina, kad Britanijoje [bangos] išskalauja akmenis, kuriuos vadina gintarais. Pitėjas mano, kad gutai (gutonai), germanų gentis, gyvena palei 6000 stadijų ilgio Okeano įlanką, vadinamą *Metuonis*. Nuo jos per vienos dienos plaukimą esanti nutolusi sala *Abalus;* ten pavasarį vilnys išplauna sutirštėjusias jūros išmatas [gintarą]. Gyventojai jas vartoja kaip kurą vietoj malkų arba parduoda kaimynams teutonams. Ir Timajas tikina tokią salą esant, bet ją vadina *Basilia*". Šios knygos 61-ajame paragrafe pridurta: *Metrodorus Scepsius in eadem Germania Basilia insula nasci, in qua et sucinum, solus, quod equidem legerim, dicit [...] quod esse falsum quis dubitet?* (XXXVII 61) „Metrodoras iš Skepsio, kiek aš žinau, yra vienintelis, kuris teigia, kad [deimantas] Germanijoje randamas toje pačioje *Basilia* saloje, iš kur ateina ir gintaras [...] ar kas nors abejoja tuo, kad tai yra pramanyta?"

[44] Ibid., Buch XXXVII. Steine: Edelsteine, Gemmen, Bernstein. Herausgegeben und übersetzt von Roderich König in Zusammenarbeit mit Joachim Hopp, Zürich, 1994, 36-37.

Šiose ištraukose daug kas stebina – ir tai, kad, kaip manoma, čia pirmą kartą paminėti kažkokios Šiaurės Okeano salos pavadinimai *(Baltiam, Balciam, Abalum, Basiliam),* ir tai, kad *Abalus* bei *Metuonis* tik čia paliudyti, ir tai, kad Pitėjas iš Marselio *(Massilia,* Μασσαλία*)* IV a. pr. Kr. jau žinojo, kaip manoma, gotų vardą, ir tai, kad paminėti teutonai (tada, spėjama, taip vadinti Jutlandijos pusiasalio vakarų kranto ir Schleswigo-Holsteino gyventojai germanai ar keltai). Netaisant Plinijaus

teksto, nieko jame nekeičiant ir remiantis Pitėjo informacija, reikėtų teigti, kad IV a. pr. Kr. gotai – tariant, kad *Gutonī* žymėjo gotus, – jau buvo įsikūrę Baltijos jūros pakrantėse ir prekiavo gintaru. Todėl abejotina, kad Pitėjas galėjo žinoti gotų vardą, juoba kad anuo metu, IV a. pr. Kr., germanų genčių vardas iš viso dar nebuvo žinomas, be to, gotai, kilę iš Skandinavijos, prie Oderio ir Vyslos pasirodė tik apie Kristaus gimimą, o apie 230 m. po Kr. jie jau buvo atsidūrę Pietų Rusijoje. Nepaisant visų abejonių, etnonimas *Gutonibus,* labai jau panašus į gotų vardą, šiaip ar taip yra fonetiškai be priekaištų paliudytas, ir kokia nors konjektūra, tarkime, jo taisymas į *Guionibus* (senąjį švedų vardą) – beje, Plinijaus tekste *Gutones* vardo raidę *t* turi visi rankraščiai, išskyrus vieną, kur yra *Guiones,* galbūt dėl to, kad originalo rankraštyje raidės *t* skersinis brūkšnelis išbluko, – ar keitimas į *Teutonis* ar *Inguaeonibus,* kaip kartais daroma ir rimtų mokslininkų, vargu ar reikalingas. Taigi gali būti keliamas klausimas dėl *Gutonī* ir *Teutonī* etninio priklausymo.

Nors Plinijaus bei jo informanto ir pasakyta, kad *Gutonī* buvo germanų gentis *(Gutonibus, Germaniae genti), Gutonī* ir *Teutonī* galėjo būti ir keltų gentys.[45] *Teutonī* ligi I a. pr. Kr. gyveno Jutlandijos pusiasalyje. R. Schmittleino nuomone, labai gali būti, kad gintarą gutai pirkdavo iš savo rytų kaimynų baltų ir pardavinėdavo vakarų kaimynams teutonams, kurie tą prekę gabendavo toliau ligi Reino. *Gutonī* slinkę pietryčių kryptimi ir pasiekę Vyslą, kiek vėliau Bugą ir Dnieprą, o *Teutonī* migravę pietų pusėn. Iš dalies pritariant šiam autoriui, galima pridurti, kad miškingo kalnų masyvo Šiaurės Reine-Westphalijoje pavadinimas lotyniškųjų šaltinių *Teutoburgensis saltus* (vokiškai *Teutoburger Wald*) gali žymėti vieną teutonų migracijos etapą. Pitėjo *Teutonī* gali būti Pomponijaus Melos, I a. po Kr. romėnų geografo, *Toutoni* (paliudyta *Inter Toutonos*). Vien iš vardo pasakyti, kas buvo *Teutonī,* suprantama, negalima, nes šis etnonimas su priesaga *-ōn-* yra išsivestas iš ide. **teutā*[46] (plg. liet. *tautà*), žodžio, kurį turėjo tiek germanai (plg. got. *þiuda* „tauta"), tiek keltai (s. air. *tuath* „liaudis"). Todėl Jutlandijos pusiasalyje gyvenusi gentis *Teutonī* galėjo būti tiek germanų, tiek keltų.

[45] Schmittlein R. *Études sur la nationalité des Aestii.* Tome I. Toponymie lituanienne, Bade, MCMXLVIII, 55-56.

[46] Watkins C. *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots,* Boston, 1985, 71.

Taip pat neaišku, kas buvo Pitėjo frazėje *Pytheas Gutonibus, Germaniae genti* paminėta Germanijos gentis *(Germaniae genti),* nors daugelis tyrinėtojų gutus laikė ir tebelaiko germanais. Iš tikrųjų romėnų autorių vartotas etnonimas *Germanī* jau galėjo būti taikomas dabartinių germanų tautų protėviams vadinti, bet pradžioje, matyt, jis vis dėlto buvo keltų genčių vardas ir greičiausiai yra keltiškos kilmės (tikriausiai iš išnykusio senosios airių kalbos žodžio **gair* „kaimynas"), bet neatmetama nė jo germaniškos kilmės galimybė (plg. germanų deivių vardus sinonimus *dea Garmangabis* ir *Friagabis,* pažodžiui „draugiška, dosni davėja", taip pat *garman-, german-*

tapatinimą su gr. Χάρμων, Dzeuso epitetu, χαρμονή „džiaugsmas, malonumas“[47]). Sandas *manī* „vyrai; žmonės“ dažnai pasirodo keltiškų gentivardžių sudėtyje, pvz., *Ceno-manī, Co-manī, Pae-manī.* Plinijus (*Naturalis historia* III 25) stačiai sako – keltų gentis *Germanī,* kuri kartu su kitomis giminėmis apsigyvenusi Iberijoje.

Įdomu, kad XIX a. dėl Pitėjo *Gutonī* būta ir tokios nuomonės:

Salos *Abalus* geografinę padėtį Pitėjas apibrėžęs teisingai, *Abalus* – tai Semba (Samland), tvirtino W. Piersonas.[48] Dar ir šiandien Priegliaus ir Deimenos vandenys jungiantys Aismares su Kuršių mariomis, o seniau tie vandenys, įskaitant ir daugelį prūsų žemės ežerų, galėję dar plačiau plytėti. Netgi XI a. jūreiviams Semba atrodžiusi sala, pvz., *Insula Semland* danų karaliui Sveinui. Remdamasis tuo, kad Plinijus Pitėjo įlanką *Mentonomon* vadino *aestuārium,* W. Piersonas spėjo, jog tai galėjusios būti Kuršių marios. Savo ruožtu čia galime pridurti, kad žodžiu *aestuārium* „delta, upės žiotys; salpa, įlanka“ romėnai vadino deltą, upės žiotis ir marias, vandenyno ar jūros įlanką, dažniausiai atskirtą nerijos. Iš Nidos Kuršių nerijoje ligi priešingo marių kranto, kur įteka Minija, Ordino laikais buvusi vienos dienos kelionė laivu, toliau dėstė W. Piersonas. Kuršių marios viduramžiais buvusios dar platesnės, o prieš tūkstantį metų Prieglius ir Deimena galėję dar labiau panėšėti į marias.[49] W. Piersonas neigė, kad gutai (das Guttische Volk) buvę gotai.[50] Kad Pitėjo g u t a i galėję būti Sembos gyventojai, esą matyti ir iš Pitėjo duomenų: jeigu jis salos *Abalus* gyventojų nebūtų laikęs gutais, tai kaimynai būtų buvę ne teutonai, bet gutai.[51] Rytų Baltijos tautas, kurias Tacitas vadino *Aestii,* Pitėjas keturiais šimtmečiais anksčiau vadinęs gutais, o Ptolemajas, šimtui metų praėjus po Tacito, jau galėjęs duoti atskirų jų genčių vardus – galindai ir sudinai. Pagrindinė išvada, kurią padarė W. Piersonas, yra tokia: „Aš tvirtinu, kad Pitėjo gutai yra Tacito aisčių genties proseniai, vadinasi, senųjų prūsų protėviai (Ich behaupte, die Gutten des Pytheas sind die Stammesvorfahren der Aestii des Tacitus, mithin die Urahnen der alten Preussen)“.[52] Prūsiška gutų vardo forma buvusi *gudai (die Gudden)*[53] (dėl pastarojo pavadinimo žr. trečiąją dalį).

1978 m. Belovežo girioje vienoje sodyboje (Pružanų r., Baltarusija) rastame žodžių sąraše „Pogańske gwary z Narewu“ yra žodis *guti* reikšme „kryžiuočiai“.[54] Istorinėje perspektyvoje *guti* „kryžiuočiai“ buvo sutapa-

[47] Much R. *Die Germania des Tacitus,* 72-73.

[48] Pierson W. *Elektron oder Ueber die Vorfahren, die Verwandtschaft und den Namen der alten Preussen,* 5.

[49] Ibid., 6.

[50] Ibid., 16.

[51] Ibid., 6-7.

[52] Ibid., 17.

[53] Ibid., 23.

[54] Zinkevičius Z. Lenkų–jotvingių žodynėlis? *Baltistica,* XXI (1), 1985, 73; Зинкявичюс З. Польско-ятвяжский словарик? – *Балто-славянские исследования 1983,* Москва, 1984, 11, 13. – Dėl šio žodynėlio pobūdžio ir jo duomenų patikimumo žr. Schmid W. P. Die „Germanismen“ im sog. Polnisch-Jatwingischen Glossar. – *Indogermanische Forschungen,* 91. Band, 1986, 273-285; Popowska-Taborska H. Analiza polskich zapisów w tak zwanym słowniczku Zinowa. – *Bałto-słowiańskie związki językowe,* Wrocław, 1990, 299-307.

tintas su s. rus. *gъte* nom. plur. „gotlandiečiai; (Tauridos) gotai" (nom. sing. *gъtinъ*). Senojoje rusų kalboje šis etnonimas atsirado pasiskolinus got. *guta* „gotas" arba šv. *gute* „gotlandietis".[55] Baltų (jotvingių) *guti* reikšmė pasikeitė, matyt, dėl to, kad jis buvo pritaikytas vadinti XII a. pabaigoje Rytų Pabaltijyje pasirodžiusiems vokiečiams kryžiuočiams. Kad kalbamasis etnonimas Rytų Pabaltijo gyventojams buvo žinomas, matyti iš 1229 m. Rygos ir Smolensko sutarties, kur Gotlando salos gyventojai vadinami *gъte*. Vadinasi, ir baltų (jotvingių?) *guti* „kryžiuočiai" pradžioje tikriausiai reiškė „gotlandiečiai".[56] Kita vertus, kadangi *guti* „kryžiuočiai" vis dėlto susijęs su Rytų Baltijos kraštais, baltų gyventomis žemėmis, galima tarti, kad *guti,* prieš perkeliamas vadinti kryžiuočiams, galėjo žymėti ir kokią nors vietinę, taigi baltų, gentį.

Baltų onomastikoje šaknis *Gut-* gausiai paliudyta.[57]

Kaimo pavadinimo *Gutaviškiai* (be kirčio, Įsrutis, Jurbarkas) vokiškos formos *Guttawischken, Guttawutschen* (1785 m.)[58] leidžia manyti, kad šalia *Gutaviškiai* buvo vartojamas variantas **Gutavučiai,* su priesagomis *-išk-* ir *-uč-* išsivesti iš pavardės **Gutav-*. Kamieną *Gutav-* turi pavardės *Gutãvičius* (Kaišiadorys), *Gutavẽckas* (Alvitas, Vilkaviškio r.); dėl priesagos *-av-* plg. prūsų asmenvardžius *Gawdawe, Gedawe, Girdaw*. Kaip pastarieji yra išsivesti iš *Gaude, Jede /Gede/, Gerdis /Girdis/,*[59] lygiai taip pat kamienas *Gutav-* su priesaga *-av-* pasidarytas iš *Gutas* (be kirčio, Klaipėda). Kaimo pavadinimo *Guteišiai* (be kirčio, Ragainė, Kraupiškas), vok. *Gutteischen* (1785 m.) pagrindą sudarė pavardė **Guteišis,* su priesaga *-eiš-* išsivesta iš *Gutas,* – darybą plg., pvz., *Juodeĩšiai* (kaimas) iš **Juodeišis, Baleĩšis, Vileĩšis.*[60] Liet. *Gutas* (be kirčio, Klaipėda) vediniais laikytina dar pavardė *Gutónis* (Joniškėlis, Pasvalio r.); *Gutas,* be to, matyt, slypi ir pavardėje *Gutmantas* (be kirčio, Sintautai, Šakių r.), – dėl antrojo sando plg., pvz., *Aĩs-mantas, Ãš-mantas, Eĩš-mantas*.

Liet. *Gutas* sutampa su pr. *Gutte*[61] (< pr. **Gutas*). Latvių kalboje jiems gali atliepti sodžių, gyvenamųjų vietų vardas *Guta*: *Guta* (sodžius, Izvalta, Krāslavos r., gyvenamoji vieta, Kapeņi, Aglonos apyl., Preiļų r.; Kalupe, Daugpilio r.), *Guta-puri* (valstiečio sodyba, Ilzene, Alūksnės r.), *Guttas-sādža* (sodžius, Višķi, Valkos r.). Latvijos teritorijoje dar randame priesagos *-ul-* vedinių: *Gutuļi* (Ēvele, Valkos r.), *Gutuliņi, Guttul* ([1795 m.] valstiečio sodyba, Vijciems, Valkos r.).[62] Kaip matome,

[55] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 448; *Этимологический словарь славянских языков,* 7, Москва, 1980, 215.

[56] Karaliūnas S. Etnonimo *gudai* kilmė. Iš baltų-germanų ir baltų-slavų praeities kontaktų. – *Darbai ir dienos,* 10 (19), 1999, 27.

[57] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 351.

[58] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 147.

[59] Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* Göttingen, 1925, 137, 138, 139.

[60] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 147.

[61] Trautmann R. *Die altpreußischen Personennamen,* 37.

[62] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 340.

šie vietovardžiai telkiasi Latvijos rytų ir šiaurės rytų pakraštyje, ypač apie Daugpilį, taigi plote, kuris izoglosų jungiamas su istorinėmis vakarų baltų (prūsų ir kt.) žemėmis.

Šių lietuvių ir latvių kalbų asmenvardžių ar ir iš jų kilusių vietovardžių etimonu galima laikyti liet. *gùtras* šaknį. Liet. *gùtras* adj. „geras" (LKŽ III 764), matyt, priklauso tai pačiai šakniai, kurią turi *guvùs* (ir *gūvùs*) „gudrus; vikrus, gyvas, apsukrus", *at-gūti (-gūva, -gùvo)* „atsitaisyti, atgyti", – dėl reikšmių ryšio plg., pvz., *gẽras* „meilus, malonus, gailestingas, nepiktas; doras, teisingas, žmoniškas; gabus, gudrus, apsukrus; tinkamas, patogus, naudingas, vertingas, tikras...; sveikas, stiprus..." (LKŽ III 241–245). Pastarojo veiksmažodžio pagrindu *(*gu-v-)* su šaknies išplėtimu *-t-* galėjo būti išsivesta nauja veiksmažodinė šaknis **gu-t-*, paraleli variantui **gu-d-*, kurį turi, pvz., *gùsti (guñda, gùdo)* „prasti, junkti; pasidaryti gudriam, išgudrėti" (LKŽ III 763). Kaip iš pastarojo veiksmažodžio su priesaga *-r-* buvo išsivestas *gùdras* „išmintingas; apsukrus, sumanus" (LKŽ III 696), taip iš **gu-t-* „taisytis, gyti" su ta pačia priesaga galėjo atsirasti *gùtras* „geras".

Latvių sodžių, gyvenamųjų vietų vardas *Guta* kilmės atžvilgiu, matyt, traktuotinas kaip *nomen collectivum*, tai yra kaip *o*-kamienių daiktavardžių bevardės giminės (neutrum) daugiskaitos vardininko forma su galūne *-ā*, plg. lot. *locus* „vieta" : plur. *loca (locī)*, gr. κύκλος „ratas" : plur. κύκλα (κύκλοι). Tarus, kad *Gutī* (variantas *Guttī*) buvo baltų **Gutai,* pastarąją lytį būtų galima laikyti reguliaria paradigmine daugiskaitos vardininko forma. Tokio tipo etnonimas yra II a. po Kr. Ptolemajo paliudytas *Veltai* (Οὐέλται), labai galimas daiktas, žymėjęs kurią nors baltų gentį. Maža to, kaip dabartinėje kalboje pavardė *Gutónis* yra priesagos vedinys iš asmenvardžio (pavardės) *Gutas,* taip priešistoriniais anais laikais baltų **Guta-* vedinys galėjo būti *Gutōnī* (šalia variantų *Gutī, Guttī*). Mat priesaga *-ōn-* (> liet. *-uon-*) atskirais atvejais fonetika bei darybine reikšme nedaug skiriasi nuo priesagos *-ān-* (> liet. *-on-*),[63] plg. *paniūronėlis* : *paniūruo, paniūruonies* „paniurėlis" (LKŽ IX 337). Darybinis modelis, kuriuo veiksmažodžių ar būdvardžių darybos pagrindu su priesaga *-ōn-* (> liet. *-uon-*) daromasi veikėjų pavadinimų, baltų kalbose yra gausiai paliudytas: *atskaluonìs, ãtskaluonis* „kas nuo ko atskilęs, atsiskyręs", Sirvydo *atskaluo* : *atskalùs* „nešnekus, atsiskyręs; nuošalus" (LKŽ I 427); *palaiduõnas* „pasileidėlis, kekšininkas", Sirvydo *palaiduo* (LKŽ IX 229): *palaidùs, paláidas* „nedoras, pasileidęs...";[64] lat. *gurùonis*[2] „išvargęs, pailsęs, silpnas žmogus" (EH I 421) : *gurt (-stu, -ru)* „vargti, silpti, gurti". Vadinasi, teoriškai būtų visai įmanoma *Gutī* (variantas *Guttī*) ir *Gutōnī* kildinti iš **gut-* „taisytis, gyti" arba iš **gut-* „gabus, gudrus, apsukrus; geras...". Tačiau nepaisant viso šito, reikia pripažinti, kad trūksta duomenų įrodyti, jog baltų etnonimų sistemoje būta dar vieno etnonimo – tai Plinijaus pa-

[63] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 374.

[64] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* Vilnius, 1943, 283 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

liudytojo *Gutonī, Gutī* (*Gutonibus* su variantais *Guttonibus* ir *Guttis*), kadangi neaišku, kurios senovės baltų genties vardą yra pakeitęs *guti* „kryžiuočiai“ (ir ar iš viso pakeitęs).

Balstogės apylinkių kaimo vardas *Guty* šiai žodžių grupei, matyt, nepriklauso ir veikiausiai susijęs su liet. *gúotas* „banda, būrys, gauja...“[65]

Grįžtant prie Plinijaus Vyresniojo ir jo informanto Pitėjo pranešimo ir jį imant atskirai (*Naturalis historia* XXXVII 35-37), štai ką galima gana patikimai sužinoti: gintaras gaunamas iš salos *Abalus (Pytheas...abesse insulam Abalum);* salos gyventojai gintarą vartoja kaip kurą vietoj malkų arba parduoda kaimynams teutonams; toji sala esanti per vienos dienos plaukimą nutolusi nuo Okeano įlankos *(aestuarium Oceani),* kuri yra 6000 stadijų ilgio ir vadinama *Metuonis (Metuonidis);* palei tą įlanką gyvena gutai (gutonai), germanų gentis. Kitas Plinijaus informantas, Timajas, taip pat liudija tokią salą esant, bet ją vadina *Basilia (Huic et Timaeus credidit, sed insulam Basiliam vocavit).* Kad gintaras gaunamas saloje *Basilia,* kuri yra Germanijoje, patvirtina ir Metrodoras iš Skepsio.

Iš karto galima pasakyti, kad Pitėjo vadinamoji Šiaurės Okeano įlanka gali būti Baltijos jūra, ir tuo nereikėtų labai stebėtis. Žodžiu *aestuārium* „delta, upės žiotys; salpa, įlanka“ romėnai vadino deltą, upės žiotis ir marias, vandenyno ar jūros įlanką, dažniausiai atskirtą nerijos.

Tačiau kitoje savo *Naturalis historia* vietoje (IV 95) Plinijus Vyresnysis, minėdamas vadinamojo Šiaurės Okeano pakrantėse *(litora septentrionalis Oceani)* esančias salas, jau kiek kitaip informavo: Ksenofontas iš Lampsako praneša, kad per tris dienas plaukimo nuo Skitijos kranto yra nutolusi milžiniško dydžio sala *(insulam esse inmensae magnitudinis) Baltia;* tą pačią salą Pitėjas vadina *Basilia (Xenophon Lampsacenus... insulam... Baltiam tradit; eandem Pytheas Basiliam nominat).* Tad čia esama aiškaus prieštaravimo, matyt, būta apsirikimo ir todėl *Naturalis historia* IV 95 sakinys turėtų būti taip emenduojamas: *Xenophon Lampsacenus... insulam... Baltiam tradit; eandem Pytheas (Abalum, Timaeus) Basiliam nominat.*

[65] Karaliūnas S. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė,* Vilnius, 1987, 189.

[66] Mettke H. J. *Pytheus von Massilia,* Berlin, 1952.

Kad prieš akis turėtume išsamesnį vaizdą, pirmiausia keletą žodžių reikia pasakyti apie Plinijaus informantus:

Pitėjas iš Marselio *(Massilia),* graikų geografas ir keliautojas, gyvenęs, kaip manoma, Aleksandro Didžiojo laikais, tarp 350 ir 320 m. pr. Kr. atliko didelę kelionę (gal ir keliones) po Šiaurės vakarų Europą, kuri jį nuvedusi gerokai už žinomų tada Viduržemio jūros pasaulio ribų.[66] Per Iberiją keliavęs ligi Bretanės pusiasalio, Atlanto pakrante vykęs toliau į Britų salas ir po šešių dienų kelionės pasiekęs net Thulę (kaip spėjama, Islandiją), ištyrė Europos šiaurę ir visa tai aprašė savo, deja, neišlikusiame pranešime apie Okeaną (Περὶ Ὠκεανοῦ). Nors bendraamžiai jo pranešime

matė pramanytų dalykų, bet išsamūs tyrinėjimai naujaisiais laikais daugeliu atvejų Pitėjo informaciją patvirtino. Negana to, jis keliavo tyrinėdamas ir išilgai Šiaurės jūros krantų, paminėjo salą *Abalus,* kur iš jūros išplaunamas gintaras. Dėl salos lokalizacijos ir jos vardų, tiesą sakant, daug kas neaišku. Pitėjas galėjo kai ką žinoti ir apie žmones bei salas dabartinės Baltijos jūros regione, bet iš to nėra būtina daryti prielaidą, jog jis čia ir lankėsi;

Sotakas (Σώτακος), IV a. pr. Kr. pabaigos graikų rašytojas, turėjo platų geografijos horizontą, buvo parašęs knygą apie brangakmenius (περὶ λίθων);

Timajas (Τίμαιος) iš Tauromenijo (apie 350–260 pr. Kr.), miesto valdovo sūnus ir žymiausias Sicilijos istorikas, apie 50 gyvenimo metų praleido Atėnuose, kur rinko medžiagą savo 38 knygų istorijai; joje aprašė Sicilijos ir Vakarų geografiją, etnografiją bei kultūros istoriją ligi Pyro iš Epyro mirties 272 m. pr. Kr. ir patvirtino Pitėjo žinias apie Europos šiaurę. Iš jo didžiojo veikalo teišlikę fragmentai;

Ksenofontas (Ξενοφῶν, -ῶντος) iš Lampsako, III a. pr. Kr. graikų geografas, parašė traktatą apie kalnus (ἀναμετρήσεις τῶν ὀρων) ir chorografinį Žemės aprašymą (περίπλους), kur yra žinių ir apie Šiaurės vakarų Europos pakraščius;

Metrodoras (Μητρόδωρος) iš Skepsio, II a. pr. Kr. graikų filosofas ir retorius, mokytojavo Rodo saloje ir Romoje, parašė, be kita ko, ir istorinių raštų, kurie visi yra žuvę;

Filemonas (Φιλήμων, -ονος), I a. po Kr. graikų geografas, rašė apie Šiaurės Europos kraštus, bet jo darbų neišliko.

Apibendrinę Plinijaus Vyresniojo *Naturalis historia* paminėtus Šiaurės Okeano salos pavadinimus, turime šitokį duomenų liudijimo vaizdą:

1) *Basilia* – Pitėjas apie 325 m. pr. Kr., Timajas apie 350–260 pr. Kr., Metrodoras iš Skepsio II a. pr. Kr.; 2) *Abalus* – Pitėjas; 3) *Metuonis* – Pitėjas; 4) milžiniško dydžio sala *Baltia* – Ksenofontas iš Lampsako III a. pr. Kr. Be to, salą, vardu Βασίλεια, minėjo ir Diodoras Sicilietis (apie 80–29 m. pr. Kr.), o Gajus Julijus Solinas (C. Iulius Solinus) III a. po Kr. paliudijo ir *Abalciam*, kitaip sakant, Solinas (19, 6) vietoj *Balcia* rašė *Abalcia*. Vadinasi, *Naturalis historia* 4-ojoje knygoje (95 skirsnis) pavadinimai *Baltia* ir *Basilia* paliudyti po 1 kartą; *Naturalis historia* 37-ojoje knygoje (skirsniai 35–37, 61) *Abalus* paliudytas 1 kartą ir *Basilia* – 2 kartus. Iš viso šiame Plinijaus veikale *Basilia* paliudyta 3 kartus, *Abalus* – 1 ir *Baltia* (su variantu *Balcia*) – 1 kartą.

2. 1.
Baltia, Balcia, Basilia, Abalus

Problemiški yra šiais vardais žymimų objektų identifikacijos bei lokalizacijos, pačių vardų autentiškumo bei kilmės klausimai ir santykis su dabartiniu Baltijos jūros pavadinimu. Remiantis Plinijaus informantų duomenimis, salą *Baltia* lokalizuoti sunku kad ir dėl to, jog, viena vertus, ji yra nutolusi nuo skitų kranto per tris dienas kelionės (galbūt į vakarus), kita vertus, per vienos dienos kelionę (galbūt į rytus) nuo *Metuonis (Mentonomon)* estuarijaus. Todėl nereikia labai stebėtis, kad, kaip pažymėjo K. Sallmannas, dėl *Abalus* ir *Basilia* lokalizacijos buvo pareikšta fantastinių siūlymų [67] ir, čia leistina pridurti, etimologizavimų. Bet pirmiausia pasižiūrėkime, kaip šie dalykai traktuojami ir šios problemos sprendžiamos atitinkamoje mokslinėje literatūroje.

Daugumas tyrinėtojų salą *Baltia* linkę laikyti Skandinavijos pusiasaliu, dalis – Jutlandijos šiaure, o su Olandijos ir Fryzijos salomis pirmasis ją susiejo dar K. Müllenhoffas.[68] *Abalus* tapatintas čia su sala Fanö, čia – su Läsö Kattegate, o *Basilia* laikyta šiaurinė Jutlandijos dalis. Antai W. Schulzas tvirtino, kad *Abalus* buvo sala Läsö prie Limfjordo (Danija), kuri kartu su visa Jutlandijos šiaurine dalimi, jo nuomone, ir sudariusi „Gintaro žemę (das Bernsteinland)". Sala *Basilia* buvusi jūros ir Limfjordo apsupta Šiaurės Jutlandija, ir čia gyvenę Plinijaus minimi teutonai. Iš to šis autorius padarė netikėtą išvadą, kad salos vardas *Basilia* yra į graikų kalbą (plg. gr. βασιλεύς „karalius") išverstas teutonų krašto pavadinimas „Karalių žemė (Königsland)", drauge primindamas žinomą tiesą, kad etnonimas *Teutonus* ir gotų kalbos žodis *þiudans* „karalius" istoriškai yra tolygūs.[69] „Pitėjui būtų buvę niekaip neįmanoma Jutlandijos šiaurę palaikyti sala, jeigu jis, kaip mes žinome, fjordo nepraplaukė!", – stebėdamasis pridūrė Sallmannas.[70] Ši pastaba paneigia galimybę, kad Jutlandijos pusiasaliui vadinti buvo taikomas vienas kuris iš čia nagrinėjamų pavadinimų.

[67] Sallmann K. Plinius der Ältere 1938–1970. – *Lustrum,* XVIII, 1977, 119.
[68] Müllenhoff K. *Deutsche Altertumskunde.* Neuer vermehrter Abdruck besorgt durch Max Roediger, I, Berlin, 1890, 477.
[69] Schultz W. Das Bernsteinland des Pytheas und der Wanderweg der Teutonen. – *Forschungen und Fortschritte,* XXV, 1949, 231.
[70] Sallmann K. Plinius der Ältere 1938–1970. – *Lustrum,* XVIII, 1977, 119.

Germanistinėje literatūroje mėginama identifikuoti salą *Abalus* ir keltų mitologijoje žinomą mirusiųjų žemę *Avalon,* kuri „Vita Merlini" pasirodo kaip *Insula Pomorum* (: lot. *pōmum* „medžio vaisius [obuolys, vyšnia ir kt.]"). Todėl ir pats *Abalus* siejamas su s. kimrų ir s. valų *aball* „obuolys" (< ide. **abalo-* „obelis"). Pitėjo palydovai keltai germaniškąjį pavadinimą **ap(a)lu-* (plg. vok. *Apfel* „obuolys") pa-

keitę formaliai panašiu ir semantiškai tolygiu keltų **abalus*.[71] Remdamasis Plinijaus žinia, kad sala *Abalus* esanti per vienos dienos plaukimą nutolusi nuo estuarijaus *Metuonis* (o kaip tik tokiu atstumu nuo kranto Šiaurės jūroje yra Helgolandas), E. Schwarzas tvirtino, jog Helgolandas ir buvęs Pitėjo „Gintaro sala". Germanai ją vadinę **Hailagaland,* keltai – *Abalus,* ir pavadinimas reiškęs „Obuolių sala (Äpfelland)": mat tikėta, kad mirusiųjų pasaulyje mėgavimasis obuoliais laidavęs amžinąjį gyvenimą ir jaunystę.[72] Šią hipotezę paneigė K. Ranke, tik tiek pasakydamas, kad I–III a. pr. Kr. germaniškos „Obuolių salos" buvimas yra neįtikinamas ne tik mitologiniu atžvilgiu.[73]

Savotiškai salos vardą Βασίλεια traktavo W. Krogmannas. Pitėjas iš Masilijos (Marselio) germaniškąjį salos pavadinimą **Baswalaia,* Krogmanno nuomone, sudėtą iš germ. **basu̯a-* (plg. s. angl. *basu, beasu* „ryškiai raudonas, purpurinis", *baswian* „raudonai dažyti") ir germ. **laiio-* „uola" (plg. s. saks. *leia* „raudona uola") ir taikytą vadinti Helgolandui, kur garbintas mirusiųjų pasaulio valdovas, suvokęs kaip „karališkąją salą" ir išvertęs į graikų kalbą žodžiu βασιλεύς „karalius" – iš čia ir atsiradęs pavadinimas Βασίλεια.[74]

R. Wenskaus įsitikinimu, *Abalus* esanti Šiaurės Okeano sala, prie kurios, anot Pitėjo (*Nat. hist.* XXXVII 35), pavasarį išplaunamas gintaras. Ji nutolusi per vienos dienos kelionę nuo *aestuarium Metuonis* – tai yra įlankos, vadinamos *Metuonis,* – kuri esanti teutonų kaimynystėje. Kita žinutė (*Nat. hist.* IV 94) sakanti, kad gintaro sala esanti per vienos dienos kelią nuo „skitų" vietovės *Baunonia*. Abi žinutės, R. Wenskaus nuomone, leidžiančios galvoti apie Helgolandą. Timajas kalbamą salą vadinęs *Basilia* „Karalių sala". Ne kartą su šia gintaro sala buvusi siejama ir kita žinutė, būtent Ksenofonto iš Lampsako pranešimas, kad tos salos pavadinimas esąs *Balcia* (Plinijus) arba *Abalcia* (Solinas), kai tuo tarpu, pagal Plinijų, Pitėjas ją vadinęs *Basilia*: *eandem Pytheas Basiliam nominat*. Šį prieštaravimą, R. Wenskaus nuomone, galima paaiškinti tarus, kad Ksenofonto pranešimas apie salą *Balcia* klaidingai buvęs sutapatintas su žinia apie *Abalus,* kadangi *Balcia* yra ne per vienos, bet per trijų dienų kelionės atstumą nuo Skitijos pajūrio.Tokią prielaidą paremtų tai, kad Solinas (19, 6) kalba apie milžinišką tos salos dydį, kuris prilygtų kontinentui, o Helgolando salai tai visai netinką. Galbūt čia turėta galvoje Skandinavija, kuri senovėje buvo laikoma sala, – daro išvadą R. Wenskus.[75]

[71] Gutenbrunner S. *Germanische Frühzeit in Berichten der Antike,* Halle (Saale), 1939, 71-72.

[72] Schwarz E. *Germanische Stammeskunde,* Heidelberg, 1956, 43-44.

[73] Wenskus R., Ranke K. Abalus. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* I, Berlin-New York, 1973, 6.

[74] Krogmann W. Die Bernsteininsel Basileia. – *VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche,* II (2), Firenze, 1963, 205-220.

[75] Wenskus R., Ranke K. Abalus. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* I, 5.

J. Svennungas taip pat teigė, kad antikos autorių „didžioji sala" *(insulam immensae magnitudinis a litore Scytharum),* per tris dienas kelionės nutolusi nuo Skitijos kranto, ir jų vadinta *Basilia* arba *Baltia*, esanti Skandinavija, o vardas laikui bėgant galėjęs pasikeisti. Helgolandas J. Svennungui buvo gintaro sala *Abalus,* per vienos dienos kelionę nutolusi nuo jūros seklumos *(Wattengebiet). Basilia* negalįs būti vardas, jis veikiau esantis graikiškas nusakymas („Karališkoji [scil. sala]") to, kad sala buvusi valdoma karalių. Tačiau *Balt-ia* esąs vietovardis, lygintinas su *Scand-ia,* todėl pirmine forma laikytina *Baltia* (su *-t-*), nepaisant III a. po Kr. romėnų rašytojo Solino duotos formos *Abalcia* (bet nuorašuose taip pat *Abaltia*). Pavadinimas *Baltia* esantis pasidarytas iš lotynų kalbos žodžio *balteum* „juosta; diržas". Kai dėl senojo Skandinavijos pavadinimo *Scatinavia*, germ. **Skaþinawjō*, išlaikyto formose s. angl. *Scedenīg,* s. skand. *Skáney,* šv. ir dan. *Skåne,* tai J. Svennungas aiškino tradiciškai: būtent siejo su germ. **skaþan-* „(su)gadinimas" (plg. vok. *Schaden*) – ją jūreiviai pavadinę „sugadintąja, sužalotąja sala" dėl pavojingų smėlėtų seklumų, – ir prie jo pridėto germ. **-awiō-*, nom. sing. **-awī* „sala". Tačiau negalima laikyti nepagrįsta jo nuomonę, kad vėlesnių Plinijaus nuorašų *Scandinavia* atsiradusi iš **Skaþn-ia* su priebalsių metateze svetimžodžiuose. Pavadinimas pagal *balteum* galėjęs remtis tuo supratimu, kad farvateris ištįsęs kaip diržas. Islandų ir norvegų XI–XIV a. prozoje vartojamos tokios metaforos kaip, pvz., *fordar belti* „žemės diržas", kalbant apie jūrą, arba *sjavar belti* „pasaulinio okeano juosta". Čia verta esą prisiminti, kad Adomas Bremenietis „diržu" vadino Kattegatą ir jo išsikišimą rytų pusėn.[76]

[76] Svennung J. *Skandinavien bei Plinius und Ptolemaios,* Uppsala, 1974, 34-38.
[77] Sallmann K. Plinius der Ältere 1938–1970. – *Lustrum,* XVIII, 1977, 119.
[78] Zwolski E. *Kasjodor i Jordanes. Historia gocka czyli scytyjska Europa,* Lublin, 1984, 23.

K. Sallmannas preferavo formą *Balcia,* bet ne *Baltia*, kurią davė Ksenofontas iš Lampsako, nes ji sutampanti su Solino *Abalcia,* ir, suprantama, atmetė etimologinį ryšį su Danijos Beltų pavadinimu.[77]

Nuomonė, kad vardais *Baltia, Balcia* buvęs vadinamas dabartinis Danijos Helgolandas, palaikoma ir atitinkamoje lenkų literatūroje.[78]

Vokiško Plinijaus vertimo komentatoriai *Baltia*, taip pat siedami su s. skand. *belti,* lot. *balteum* „diržas", laikė pietinę dabartinės Švedijos dalį, kuri antikos žmonėms galėjusi pasirodyti kaip didžiulė sala. Taip atrodyti vertęs ir tokio lyginimo reikalavęs, jų nuomone, ilgas farvateris, tai yra Öresundas, jungęs Kattegatą (Šiaurės jūrą) su Baltijos jūra, o žemą Jutlandijos rytinį pajūrį – su stačiu uolėtu vakariniu Švedijos krantu. Čia vertėtų prisiminti, kaip Adomas Bremenietis (IV 10) 1076 m. aprašė Šiaurės salas: *Sinus ille ab incolis appellatur Balticus, eo quod in modum baltei longo tractu per Scythicas regiones tendatur [...]* „Anoji įlanka gyventojų vadinama *Balticus* todėl, kad ji kaip kokia juosta ilgu ruožu per skitų kraštą tęsiasi...". Ligi

mūsų dienų išliko Didžiojo ir Mažojo Beltų vardai vadinti vandens keliui, farvateriui tarp Danijos salų Fyn (vok. Füne) ir Sjællando (vok. Seeland) arba Jutlandijos (Jylland, vok. Jütland).[79]

Kaip matyti, Plinijaus ir jo informantų pranešimai apie kažkur Šiaurėje esančią salą ar salas *Baltia, Balcia, Basilia, Abalus* yra suprantami tiesiogine prasme. Tai yra minėti tyrinėtojai šių pavadinimų su Baltijos jūra *Mare Balticum* nesiejo. Tačiau negalima atmesti prielaidos, kad Baltijos jūrą antikos autoriai galėjo suvokti ir kaip „salą".

D. Stichtenothas buvo bene pirmasis germanistas, Plinijaus ir jo informantų duomenų objektą perkėlęs į Pietryčių Pabaltijį, į Oderio žiotis. *Metuonis* (kitų linksnių forma *Metuonidis*) – Okeano įlanka *(aestuarium oceani)* – Pitėjo duomenimis, buvusi 6000 stadijų ilgio. Paskaičiavęs, kad 6000 stadijų atitinka 1100 km, ir nustatęs, jog tarp Lübecko ir Åbo (Turku) prie Suomijos įlankos yra stebėtinai tiksliai 1100 km, D. Stichtenothas padarė įdomią prielaidą, jog Pitėjas, kalbėdamas apie įlanką *(aestuarium),* galvoje turėjęs kaip tik šitą Baltijos jūros pakrantės ruožą, bet ne Vokiečių įlanką (Deutsche Bucht) Šiaurės jūroje, tuo labiau, kad Pitėjo ir Tacito pranešimai apie gintarą iš tikro sutampą ir liečią Rytų Pabaltijį.[80] Vadinasi, pagal D. Stichtenothą, įlanka *(aestuarium)* buvusi visa rytinė Baltijos jūros pakrantė nuo Riugeno (Rügen) ligi Estijos, įskaitant Rygos bei Suomių įlankas. Sunkiau esą, toliau dėstė D. Stichtenothas, tinkamai paaiškinti Pitėjo informaciją, kad nuo šios įlankos *(aestuarium)* per vienos dienos kelionę yra nutolusi „Gintaro sala". Viena vertus, „Gintaro sala" galėjusi būti ir upėje (pvz., Oderyje, o jeigu dabar Oderyje tokios ir nėra, ji galėjusi išnykti dėl buvusių geologinių katastrofų) – iš atviros jūros ligi jos galėjęs būti vienos dienos plaukimas. Kita vertus – o tai būtų bene geriausias aiškinimas – žodis *aestuarium* anuomet galėjęs būti vartojamas dviem reikšmėmis, panašiai kaip dabar suprantamas žodis *Haff:* fryzai ir skandinavai juo vadina atvirą jūrą, neretai tiesiog Baltijos jūrą, tuo tarpu vokiečiams tai yra marios (Strandsee).[81] Kitas D. Stichtenotho argumentas buvo gintaro gavybos bei prekybos apimtys. Gintaro gavyba Šiaurės jūroje yra nežymi ir mažareikšmė, palyginus su gavyba Baltijos jūroje. Antai yra žinoma, kad, pvz., 1869 m. Šiaurės jūroje gintaro iš viso buvo gauta 2500 kg, o Baltijos jūros regione tais metais buvo iškasta 65000 kg, taigi santykiu 1 : 26 Baltijos naudai. Archeologija šį faktą patvirtina ir Pitėjo laikams, ir – atvirkščiai – nėra duomenų, kad prieškristiniais šimtmečiais apyvartoje būtų cirkuliavęs Šiaurės jūroje gaunamas gintaras. Didžiausi iki šiol žinomi gintaro telkiniai rasti Breslau–Hartliebo magistralėje,

[79] C. Plinius Secundus d. Ä. *Naturkunde.* Lateinisch-deutsch. Bücher III/IV, 423-424.

[80] Stichtenoth D. Abalus und die Nerthusinsel. – *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur,* 86. Bd., Wiesbaden, 1955, 169, 172.

[81] Ibid., 169.

jie siekė 17 centnerių, datuoti buvo I a. pr. Kr., ir niekas neabejojo, kad tai buvo Baltijos gintaras.[82]

D. Stichtenotho nuomone, aiščiai, pagal Tacitą, priklausę svebų genčių sąjungai Rytų Pamaryje (im Hinterpommern), svijonai buvę Swine (Oderio intako) paupio gyventojai, jų „karalienė" buvusi Nerthus, o jos vardu vadinta sala ir buvusi antikos šaltinių „Gintaro sala".[83] Tad „Gintaro salos" lokalizavimas esąs tikras, bet šiek tiek neaiškūs lieką pavadinimai. *Basileia* reiškianti „Karališkoji sala", *Balcia (Baltia)* greičiausiai buvusi Skandinavija, ir čia autorius priminė Beltus. Na, o „Gintaro sala" *Abalus* slypinti ir po Heraklio stulpų vardu *Abila*:[84] mat Heraklio stulpai buvę ne Gibraltare, kaip daugelio tyrinėtojų manoma, bet šiaurėje, Oderio žiotyse, su jų *Swantewustrow* „Šventąja sala" (vakarų slavų, vendų **svętъ* „šventas" ir **ostrovъ* „sala") prieš pat Peene upės įtakas į Oderį.[85]

Pastarieji teiginiai mažai ką bendra turi su nagrinėjimų dalykų esme, nepaisant to, kad Plinijaus ir vėlesnių romėnų autorių vartotas daiktavardis *aestuarium* tikrai reiškė potvynių užliejamą jūros ar okeano pakraštį – tai aiškiai liudijo Festas, III a. po Kr. romėnų gramatikas ir antikvaras: *Aestuaria sunt omnia, qua mare vicissim tum accedit, tum recedit*[86] „Estuarijai yra visa, kur jūra pakaitomis tai pakyla, tai atsitraukia". Niekuo nepagrįstas taip pat Stichtenotho teiginys, kad *Abalus, Abila* esą vestini iš germaniškosios šaknies **avi-* „sala".[87]

W. Lauras savo tyrimą pradėjo nuo to, kad istoriniuose šaltiniuose pirmiausia yra lotyniška forma paliudytas būdvardis *balticus*.

Adomo Bremeniečio XI a. antroje pusėje parašytoje „Hamburgo bažnyčios istorijoje" randame *Mare Balticum* (: *mare* „jūra"), *Fretum Balticum* (: *fretum* „jūros sąsiauris; jūra apskritai") ir *Sinus Balticus* (: *sinus* „įlanka, užutėkis"). Šiais pavadinimais buvo vadinama tiek visa Baltijos jūra, tiek sąsiauriai bei farvateris vakarų pusėje prie Vokietijos Schleswigo-Holsteino ir Danijos. Baltijos jūrai vadinti Adomas Bremenietis vartojo taip pat *Mare Orientale* „Rytų jūra" – galimas daiktas, įprastinių germaniškų pavadinimų vertimą, plg. vok. *Ostsee,* s. angl. *Ást-sæ*. Tad būdvardis *balticus* paliudytas tik lotyniškai rašytų šaltinių.[88] Jo ryšį su antikiniu salos pavadinimu *Balcia* W. Lauras neigė, pirmenybę teikdamas būtent šiai formai (su *-c- [-k] !*) ir ją etimologiškai siedamas su vok. *Balken* „sija, rąstas; svirtis". Suprantama, tokiu atveju būdvardis *balticus* negali turėti nieko bendra su salos pavadinimu *Balcia.* Ši gintaro sala buvusi Šiaurės jūroje ir greičiausiai tapatintina su Helgolandu. Solino paliudyta forma *Abalcia* esanti kontaminuota iš *Abalus* ir *Balcia.*[89]

[82] Ibid., 163-164.
[83] Ibid., 177.
[84] Ibid., 178.
[85] Ibid., 180-181.
[86] *Totius latinitatis lexicon* opera et studio Aegidii Forcellini, tomus primus, Prati, 1858–1860, 147.
[87] Stichtenoth D. Abalus und die Nerthusinsel. – *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur,* 86. Bd., Wiesbaden, 1955, 180-181.
[88] Laur W. *Baltisch* und *Balten. – Beiträge zur Namenforschung,* N. F., VII (1), 1972, 48-49.
[89] Ibid., 51.

Galima būtų manyti, tęsė W. Lauras, kad *Mare Balticum* nukalęs pats Adomas Bremenietis ne tik Beltams, bet ir visai Baltijos jūrai vadinti, turint galvoje, kad *Belt* galiausiai priklausantis lotynų kalbos žodžiui *balteus* „juosta, diržas"; tai liudijąs ir pats metraštininkas: *Sinus ille ab incolis appellatur Balticus, eo quod in modum baltei longo tractu per Scythicas regiones tendatur [...]* „Toji įlanka gyventojų vadinama *Balticus,* nes ji tarsi juosta ilgu ruožu per skitų kraštą tęsiasi...". Šis W. Lauro teiginys vertas dėmesio. Iš tikrųjų, tarę, kad *balticus* yra lot. *balteus* „juosta, diržas" vedinys, paaiškintume balsio *a* buvimą vietoj *e* žodyje *Belt*. Svarbi ir ta aplinkybė, kad, kaip minėta, būdvardis *balticus* terandamas lotyniškuose šaltiniuose. Bet tam prieštarauja Adomo Bremeniečio teiginys, jog *ab incolis appellatur Balticus* „gyventojų vadinama *Balticus*". Šį teiginį W. Lauras aiškina taip: *balticus* bus buvęs vietinių gyventojų germanų (!) taikytas vadinti Beltams, o visai Baltijos jūrai jį bus perkėlęs pats Adomas Bremenietis. Reikia pasakyti, kad W. Lauras istoriniuose šaltiniuose iš tikrųjų rado atvejų, kur Beltų pavadinimas turi šaknyje balsį *a*, pvz., *in den Baltessund* (1312 m.), *maris Baltasund transitu* (1334 m.), *in den Balt* (1552 m.).[90] W. Lauro nuomone, Adomas Bremenietis *balticus* greičiausiai išsivedęs iš lotynų kalbos žodžio *balteus,* remdamasis sąsiaurių pavadinimu *Belt,* taip jį ir aiškindamas. Tad šio Baltijos jūros pavadinimo autorius tikriausiai buvęs pats Adomas Bremenietis, o frazė *ab incolis appellatur* buvusi taikoma Beltams ir jų gyventojams. Pavadinimo *Mare Balticum* išplėtimas visai Baltijos jūrai vadinti taip pat tikriausiai buvęs Adomo Bremeniečio darbas. Savo teiginiais W. Lauras prisišliejo prie G. Berkholzo ir J. Svennungo hipotezės,[91] kad *Sinus Balticus* ar *Fretum Balticum,* labai galimas daiktas, buvo paties Adomo Bremeniečio susigalvoti, būtent kaip moksliniai lotyniški tokių liaudiškų pavadinimų kaip *Beltessund* vertimai. Būdvardžio *balticus* šaknies balsį *a* vietoj s. dan. *Belt/Bælt* balsių *e* ir *æ* galima aiškinti priderinimu prie lotyniškojo *balteus*. Pavadinimus *Belt* ir *Beltessund* autorius girdėjęs Danijoje, o jų išplėtimą visai Baltijos jūrai vadinti galima esą laikyti logine *pars pro toto* procedūra.[92]

Svariu argumentu neigiant teiginį, kad viduramžių lotynų *balticus* ir apskritai Baltijos jūros pavadinimas gali būti baltiškos kilmės, W. Lauras laikė faktą, kad toks šios jūros pavadinimas baltų kalboms esąs nepažįstamas.[93]

Dabar pats metas prisiminti, kad yra ir tokia Baltijos vardo kilmės hipotezė, kuri buvo suformuluota viena iš pirmųjų – tai Baltijos vardo baltiškos kilmės hipotezė. Dar F. G. Möhlis pavadinimą *Baltique* „Baltijos jūra" siejo su liet. *báltas* ir su jo šaknies pelkių pava-

[90] Ibid., 54-55.

[91] Berkholz G. Geschichte des Wortes „baltisch". – *Baltische Monatsschrift,* 29, 1882, 519-530; Svennung J. *Belt und baltisch*. Ostseeische Namenstudien mit besonderer Rücksicht auf Adam von Bremen, Uppsala-Wiesbaden, 1953, 24-50.

[92] Laur W. *Baltisch* und *Balten. – Beiträge zur Namenforschung,* N. F., VII (1), 1972, 62.

[93] Ibid., 60.

dinimais slavų kalbose.[94] Iš šio būdvardžio Baltijos jūros pavadinimą kildino ir kiti tyrinėtojai.[95] K. F. Johanssonas pažymėjo, kad pavadinimas *mare Balticum* (ir *sinus Balticus*), pirmiausia paminėtas Adomo Bremeniečio, atsiradęs Baltijos jūros pietryčių pusėje, vadinasi, jį galėjusios sudaryti baltų tautos (lietuviai ir latviai). Bet ne liet. būdvardis *báltas* esąs jo pagrindas. Minėtos gentys žodžiu **baltas,* kuris yra tapatus s. sl. *blato,* pradžioje vadinę upių žiotis bei jų išsišakojimus, daugiausia pelkėtas Aismares ir Kuršių marias. Iš čia šis pavadinimas Baltijos jūros pakrantėmis pamažu plitęs vakarų kryptimi, kol tapęs Baltijos jūros pietinės dalies vardu.[96]

Bet Baltijos vardo baltiškos kilmės hipotezė susilaukė gana rūsčios kritikos. Antai italų lingvisto G. Bonfante'ės teigimu, visi mokslininkai sutinką, jog Baltijos jūros vardą reikia sieti su s. sl. *blato,* alb. *baltë* „purvas, dumblas; bala, pelkė, liūnas, raistas", rum. *baltă* „pelkė; stovintis vanduo; klanas, valka, balutė; ežeras; tvenkinys, kūdra", lombardų *palta* ir pjemontiečių *pauta* „bala, pelkė", taip pat su liet. *báltas,* bet lieką neaišku, iš kurios indoeuropiečių kalbos jis yra kilęs. Pirmiausia, toliau teigė šis tyrinėtojas, išskirtinos germanų kalbos, kur tokio vardo nėra. Išskirtini ir slavai – prie Baltijos jie priėję vėlai, nuo jūros juos skyrę germanai, baltai ir finai. Tad belieką baltai, tačiau vedant Baltijos jūros vardą iš baltų kalbų, toliau dėstė G. Bonfante, iškyla trys prieštaravimai: 1) Baltijos jūros vardas tikrai labai senas, nes jį reikią sieti su dviem Beltais, Didžiuoju ir Mažuoju, kurie jungia Baltiją su Šiaurės jūra ir kurių vardas, atrodo, siekiąs prieškrikščioniškąją erą; senasis Jutlandijos vardas, atrodo, buvęs *Baltia*; visai esą tikėtina, kad šis vardas jau yra Plinijaus *Naturalis historia*; „sala" *Baltia* (rankraščių variantas *Balcia* esąs iškreiptas), apie kurią kalba Plinijus, tikriausiai esanti ta pati sala, kurią Pitėjas vadino *Basilia* arba *Abalus* (G. Bonfante toje vietoje padėjo du klaustukus), ir ji buvusi Seelandas; 2) daiktavardžio **balto-* „pelkė (marais)" baltų kalbos neturinčios; liet. *báltas* esąs būdvardis su reikšme „baltas (blanc)"; 3) baltai – kaip ir slavai – prie Baltijos krantų atsiradę vėlai, tikriausiai VI a. po Kr., jei ne vėliau; prieš tai jie gyvenę Minsko, Mogiliovo, Smolensko ir Vilniaus gubernijose; tad iš kur kilęs Baltijos jūros tikrai indoeuropietiškas vardas? – klausė G. Bonfante. Liekanti vienintelė galimybė: **balto-* „pelkė (marais)" esąs aiškiai ilyriškas žodis, tai iš jo pasiskolinti minėti albanų, rumunų, lombardų ir pjemontiečių kalbų žodžiai. Iš istorinės perspektyvos reikią manyti, kad ilyrai prie Baltijos jūros (sur les rivages de la Baltique) ilgai gyvenę *Veneti* vardu. Rytų Vokietija buvusi ilyriška ligi 500 m. pr. Kr. Su tuo sutinkanti archeologija ir toponimika. Kitas Baltijos vardas, kurį duoda Ptolemajas (Οὐενεδικὸς κόλπος

[94] Möhl F. G. Slave *blato* „marais". – *Mémoires de la Société de Linguistique,* Paris, 7, 1892, 276.

[95] Tornbiörnsson T. *Die gemeinslavische Liquidametathese,* I, Uppsala, 1901, 73; Falk H. und Torp A. *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch,* I–II, Heidelberg, 1910–1911, 123.

[96] Johansson K. F. Anlautendes indogerman. *b-*. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 36, 1900, 385-386.

– Venedų įlanka), esąs paimtas iš venetų, ilyrų genties, ir rodąs šią tautą kultūriškai dominavus Baltijos regione. Kad germanai dabartinėje Vokietijoje ir Danijoje bus užėmę kadaise ilyrų gyventą teritoriją, matyti iš to, jog ilyriškas vardas *Germani* buvęs perkeltas vadinti germanams, kaip *Venedae,* kuriuo germanai pradžioje žymėję savo rytinius kaimynus – ilyrų venetus, imtas taikyti slavams, užėmusiems venetų vietą.[97]

Prieš pereinant prie G. Bonfante'ės teiginių sukeltos diskusijos referavimo, dabar galima pridurti, kad, pirma, iš to, jog rusų metraščiai Baltijos jūrą vadino *Varjažьskoe more* – Variagų jūra (variagais Rusijoje buvo vadinami išeiviai iš Skandinavijos), matyti, jog slavai iš tiesų prie Baltijos jūros priėjo gana vėlai. Antra, vardo *Germani* etimologija dar nėra pakankamai paaiškėjusi, bet vyrauja nuomonė, kad jis veikiausiai yra keltiškos arba germaniškos kilmės [98] (žr. p. 95-96). Trečia, prieškario metais Europos kalbotyroje ir istorijoje, galima sakyti, vyravo vadinamoji panilyrizmo hipotezė, pagal kurią senovėje Europoje dominavo vėliau išnykusi kultūriškai bei etniškai galinga ilyrų gentis, davusi stiprų kultūrinį impulsą visai vėlesnei Europos tautų raidai. Teiginys, kad Baltijos jūros vardas, toks, koks jis paliudytas istoriniuose šaltiniuose, esąs išnykusių senųjų Europos tautų – ilyrų, venetų ir kt. – palikimas, ir yra vienas iš panilyrizmo pasireiškimų. Praeito amžiaus antrojoje pusėje panilyrizmo hipotezė buvo argumentuotai sukritikuota bei paneigta.

Kadangi yra specialių dalykiškai argumentuotų tyrinėjimų, visų pirma latvių mokslininko E. Blesės ir vokiečių tyrinėtojo H. Ludato, tai čia išdėstytų hipotezių analizės ir vertinimo uždavinys tampa visai kuklus ir prilygsta tų tyrinėjimų rezultatų referavimui.

Argumentuotai atsakydamas G. Bonfante'ei, E. Blesė pabrėžė, kad pavadinimo *Beltai* ryšys su *Baltia* neaiškus ir kad salos *Baltia* negalima tapatinti su Jutlandijos pusiasaliu, nes tai nesutinka su mus pasiekusiomis topografinėmis senųjų autorių žiniomis. Baltijos jūros pavadinimas pirmąkart pasirodo kaip Adomo Bremeniečio *mare Balticum* (apie 1076 m.). Ši jūra vidurinėje vokiečių aukštaičių kalboje buvo vadinama *Beltemer*. Susidaro įspūdis, kad šis jūros vardas tuo dažniau vartojamas ir tuo labiau įsigali, kuo labiau rytinė Baltijos jūros dalis tampa žinoma ano meto mokytiems žmonėms. Iš šito pastebėjimo E. Blesė pagrįstai darė išvadą, kad nuo seniausių laikų vardas *Baltia*, laikomas paliudytųjų pavadinimų pagrindine forma, buvo susijęs daugiau su rytine Baltijos jūros dalimi negu su vakarine. Ir Adomo Bremeniečio pastaba, jog rytuose esanti jūros įlanka vadinama Baltijos sąsiauriu, nes ji tarsi juosta – *balteum* – per skitų žemę nusitiesianti ligi graikų, rodytų, kad čia, Baltijos jūros pietryčių pusėje, reikėtų ieškoti ir pavadinimų *Baltia, mare Balticum*

[97] Bonfante G. Le nom de la mer Baltique. – *Bulletin de la Société de Linguistique,* XXXVII, Paris, 1936, 7-10.

[98] *Die Germanen.* Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa, Berlin, 1983; Karaliūnas S. Aisčiai ir jų vardas. – *Mokslas ir Lietuva,* '91/2, 8.

atsiradimo vietos – pavadinimų, kuriuos išsimokslinę žmonės anuomet liaudies etimologijos būdu susiejo su lotynų kalbos žodžiu *balteum*. Tokiu būdu E. Blesė paneigė G. Bonfante'ės pirmąjį argumentą. Kadangi šita Baltijos regiono dalis nuo Kristaus laikų, galbūt ir žymiai anksčiau, buvo gyvenama baltų genčių, toliau argumentavo E. Blesė, mes ramia sąžine galį *Baltia* laikyti baltišku žodžiu. G. Bonfante'ės samprotavimai, kuriais jis remia ilyrišką šio vardo kilmę, neturį jokios įrodomosios galios. Kaip jau sakyta, baltų gentys prie pietrytinių Baltijos krantų savo sodybas turėjo palyginti anksti, ir šiandien tai patvirtina kalbotyros, archeologijos ir istorijos duomenys. Negana to, dabar mes žinome, kad nuo senų laikų baltų genčių, pvz., kuršių, palei Baltijos jūrą gyventa gerokai toliau į šiaurę, galime pridurti, ligi Dauguvos. Reikia pasakyti, kad šitokia savo argumentacija E. Blesė gana įtikinamai paneigė trečiąjį G. Bonfante'ės teiginį. Dėl antrojo G. Bonfante'ės teiginio, kad baltų kalbos neturinčios daiktavardžio **balto-* „pelkė", E. Blesė tiesiai pasakė, jog jis neteisingas. Taip sakydamas, E. Blesė galvoje turėjo tokius latvių vietovardžius kaip *Baltinava* (valstiečio sodyba, Mālupe), *Baltiņi* (valstiečių sodybos, Sidgunda ir Veclaicenė), *Baltiņâres* (Rembate), *Baltiņsalas* (Plātere), *Baltiņa ezers* (netoli Sē|pilio, senųjų sėlių žemėje), upėvardis *Baltiņš*, ypač paplitęs Vakarų Kuržemėje ir tikriausiai semasiologiškai identiškas su dar labiau paplitusiais upėvardžiais *Purviņš* arba *Puriņš*, reiškiančiais „pelkių gyventojas" arba tiesiog „pelkė". Taip pat ką tik minėti vietovardžiai *Baltiņi, Baltiņ-* galį reikšti „pelkė" arba „kas su pelke susiję", o vietovardis *Baltapurvs* (Kalupė Latgaloje) ir upėvardis *Baltapurviņš* galį turėti susiliejusius abudu žodžius, kur nebesuprantamas pirmasis sandas galėjęs būti suvoktas esąs būdvardis *balts* „baltas".[99]

H. Ludatas savo tyrimą pradėjo nuo pirmojo Baltijos jūros vardo paminėjimo šaltiniuose. Dažnai teigiama, kad pavadinimas *Mare Balticum* anksčiausiai paliudytas IX a. pradžioje Karolio Didžiojo biografo Einhardo. Bet tai nepagrįstas teiginys. Apie 1076 m. Adomas Bremenietis baigė rašyti Hamburgo-Bremeno vyskupystės istoriją, pavadintą „Hamburgo bažnyčios istorija" *(Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum)*. Dingstis minėtai nuomonei atsirasti galėjo būti paties Adomo Bremeniečio pastaba jo ketvirtosios knygos „Šiaurės salų aprašymas" *(Descriptio Insularum Aquilonis)* 20-ojo skirsnio pačioje pradžioje: *Haec habui quae de sinu illo Baltico ducerem, cuius nullam mentionem audivi quempiam fecisse doctorum, nisi solum, de quo supra diximus, Eihardum.* Tačiau Adomo Bremeniečio naujojo jūros pavadinimo aiškinimuose minimoje Einhardo *Vita Caroli Magni* (c. 12) vietoje *Mare Balticum* nėra.[100]

[99] Blesse E. Sprache als Quelle zur Geschichte der lettischen Volksstämme. – *Conventus primus historicorum Balticorum,* Rigae, 1938, 71-72.

[100] Ludat H. Ostsee und Mare Balticum. – Ludat H. *Deutsch-slawische Frühzeit und modernes polnisches Geschichtsbewusstsein,* Köln-Wien, 1969, 225 (ir išn. 21) [= *Zeitschrift des Vereins für Schleswig-Holsteinische Geschichte,* 76, 1952, 1-23].

Vadinasi, pirmasis Baltijos jūros vardą *Mare Balticum* literatūroje įdiegė Adomas Bremenietis, o duomenų, kad šis vardas būtų paminėtas kieno nors ligi Adomo Bremeniečio, nėra. Tai patvirtina ir paties Adomo Bremeniečio žodžiai IV knygos 10-ajame skirsnyje, kur sakoma, kad jūros įlanka gyventojų yra vadinama *Balticus,* taigi tą jūros įlanką taip vadinę jos pakrančių gyventojai: *Sinus ille ab incolis appellatur Balticus, eo quod in modum baltei longo tractu per Scithicas regiones tendatur usque in Greciam, idemque mare Barbarum seu pelagus Scithicum vocatur a gentibus quas alluit barbaris* „Toji jūros įlanka gyventojų vadinama *Balticus,* nes ji tarsi juosta ilgu ruožu per skitų kraštą tęsiasi iki Graikijos; barbarų tautų, kurių krantus ji skalauja, ji taip pat vadinama Barbarų mariomis arba Skitų jūra".[101] Be *Mare Balticum,* kiti vartojami terminai, pvz., Sakso Gramatiko (Saxo Grammaticus) (16, 17, 659), yra *fretum Balticum* (: lot. *fretum* „jūra; bangavimas, bangų mūša"), *sinus Balticus* (: lot. *sinus* „įlanka, užutėkis") ir netgi *mare Orientale* „Rytų jūra". Iš gana dažno šių pavadinimų vartojimo ir vėlesnio jų išplitimo galima spręsti, kad *Balticus, Balticum* kilo ne iš literatūrinių naujadarų srities, bet buvo tikras XI a. Baltijos jūros regione plačiai vartojamas vardas. Atsirasti jis tegalėjo tarp aplink Baltijos jūrą gyvenančių tautų arba būti paliktas prieškristiniais laikais germanų išstumtų ilyrų.[102] Baltijos jūros pavadinimo siejimas su Pomponijaus Melos, Plinijaus minimu (ir tikriausiai iš Pitėjo žvalgomosios kelionės einančiu) vardu *Balcia* būtų visai įmanomas, jeigu pavyktų įrodyti buvus nenutrūkstamą tradiciją nuo Pitėjo laikų ligi XI a. ir ypač jeigu būtų atsisakyta rašytinių šaltinių liudijimo kaip tokios tradicijos įrodymo. Adomas Bremenietis tos literatūrinės tradicijos tikriausiai nežinojo, kitaip būtų apie tai užsiminęs. Atrodo, kad jis nežinojo nė Plinijaus veikalo. Reikia pritarti H. Ludato nuomonei, kad G. Bonfante'ės Baltijos vardo kildinimas iš ilyrų kalbos yra nepagrįstas dėl chronologinių priežasčių – ilyrai išnykę dar prieš Kristaus laikus. Veikiau reikėtų skaitytis, toliau dėstė H. Ludatas, su pusantro tūkstančio metų senumo germanų ir slavų tradicija ir Baltijos vardą vesti iš ilyriško skolinio tose kalbose, bet tai padaryti neturime jokio pagrindo (besitzen wir keinerlei Anhaltspunkte).[103] Todėl belieka remtis tuo faktu, kad *Mare Balticum* XI a. buvo paliudytas Adomo Bremeniečio ir, labai galimas daiktas, anuo metu ar gal netrukus prieš tai vienos iš aplinkinių tautų buvo paskleistas ir pagarsintas. Visų pirma tada reikėtų pažvelgti į Skandinavijos tautas, švedus ir danus, į pietinėse pakrantėse gyvenusius šiaurinius vakarų slavus, taip pat į baltų tautas bei suomius rytinėje Baltijos baseino pusėje. Bet suomių kalba atsiskiria kaip neturinti nieko panašaus, iš ko būtų galima vesti Baltijos vardą. Todėl belieka du dažnai nurodomi ir nagrinėjami

[101] *Adami Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* [...] ex Monumentis Germaniae Historicis recudi fecit Georgius Heinricus Pertz, Hannoverae, 1846, 186.

[102] Ludat H. Ostsee und Mare Balticum. – Ludat H. *Deutsch-slawische Frühzeit und modernes polnisches Geschichtsbewusstsein,* Köln-Wien, 1969, 229-230.

[103] Ibid., 232.

aiškinimai: pirma, kildinimas iš germanų kalbose paplitusio žodžio *belt* (šved. *bält,* s. skand. *belti*); antra, siejimas su liet. *báltas,* priklausančiu *balà* „pelkė“ šakniai ir giminingu su s. sl. *blato* „pelkė“, alb. *baltë* „purvas, dumblas“, rum. *baltă* „pelkė; stovintis vanduo; klanas, valka, balutė; ežeras; tvenkinys, kūdra“.

Didžiojo ir Mažojo Beltų vardai (danų *Store Bælt, Lille Bælt*) vadinti sąsiauriams tarp Danijos salų, nors jų Adomas Bremenietis ir nemini, paliudyti vėlyvaisiais viduramžiais, pvz., Sakso Gramatiko *transitus Beltensis, littus Belticum*. Šis pavadinimas vienaip ar kitaip yra susijęs su s. skand. *belti,* dan. *bælte,* norv., šv. *bälte* „juosta; s. angl. *belt* „diržas“. Ligi XVI a. *Store Bælt, Lille Bælt* buvo vadinamas ir Kattegatas. Vidurinėje vokiečių aukštaičių kalboje Baltijos jūra (vok. *Ostsee*) buvo vadinama *Beltemere.* Adomas Bremenietis, kaip mokytas ano meto žmogus, *Mare Balticum* atsiradimą aiškino siedamas su panašiai skambančiu lotynų kalbos žodžiu *balteum* „diržas, juosta“: „šita jūros įlanka gyventojų vadinama *Balticus,* nes ji tarsi juosta ilgu ruožu per skitų kraštą tęsiasi iki Graikijos.“ Bet minėti skandinavų žodžiai, reiškiantys „juosta; diržas“, laikomi skoliniais iš lot. *balteus* „juosta; diržas“, kitų tyrinėtojų spėjimu, iš s. angl. *belt* „t. p.“ (taip pat kilusio iš kalbamojo lotynų žodžio).[104] Todėl labai gali būti, kad ir Adomas Bremenietis galvoje turėjo šiuos skolinius, pirmiausia X ir XI a. s. vok. aukšt. *balz, palz*, kai jis *Mare Balticum* aiškino „juostos, diržo pavidalo jūra (Gürtelmeer)“. Aišku, tai buvo grynai Adomo Bremeniečio pramonė, nes nėra nė mažiausios užuominos, kad viduramžiais B e l t a i s būtų buvusi vadinama visa Baltijos jūra – jais buvo vadinami tik minėti Danijos sąsiauriai. Ir tuo labiau kad istoriniuose šaltiniuose Baltijos jūrai vadinti taikoma vien tik forma *balticum,* bet niekada nevartojama forma *belticum* (su balsiu *e* šaknyje). H. Ludato nuomone, ši aplinkybė yra svarbus dalykas Baltijos jūros vardui aiškinti, ir ji verčia daryti išvadą, kad Baltijos jūros vardas nieko bendra neturi su pasiskolintais germanų kalbų žodžiais *belt, belti,* nei, tuo labiau, su lot. *balteus,* niekaip negalėjusiu patekti į negermanų kalbas (tai yra į baltų ir kt.), nepaisant stiprios literatūrinės jo vartojimo tradicijos. H. Ludatas toliau taip rašė: „Aš linkstu veikiau į nuomonę, kad būtina atskirti *Belt* ir *Mare Balticum* ir kad pastarasis vardas atsirado kitos tautų grupės kalbose ir iš jos tam tikru ypatingu momentu pasklido po visą Baltijos jūros regioną“.[105] Toji kita tautų grupė ir jos kalbos – tai baltai, o žodis, atveriantis aiškinimo perspektyvą, – tai liet. *báltas* (čia ir *balà* „pelkė“) bei jo atikmenys kitose baltų kalbose; kartu jis sietinas ir su sl. **bělъ* „baltas“ bei su apeliatyvais s. sl. *blato,* lenk. *błoto* „pelkė“ ir kt. Šitoji žodžių grupė reikšmės atžvilgiu nesudaranti jokių sunkumų, nes spalvų pavadinimų taikymas vadinti vandeningiems plotams yra paplitęs įvairiose tautose. Todėl lietuvių bei latvių

[104] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* Leiden, 1962, 32.; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 950.

[105] Ludat H. Ostsee und Mare Balticum. – Ludat H. *Deutsch-slawische Frühzeit und modernes polnisches Geschichtsbewusstsein,* Köln-Wien, 1969, 235.

vadinimas Baltijos jūros **baltóji jūra* būtų visai suprantamas – semantinė paralelė čia būtų ežero į rytus nuo Novgorodo pavadinimas *Beloózero (Белоóзеро)* „Baltasis ežeras“, *Béloe Móre (Бéлое Мóре)* „Baltoji jūra“ Rusijos šiaurėje, taip pat *Belobereždje (Белобережье)* prie Dnepro. *Mare Balticum* galėjo būti lotynizuota žodį *báltas* turinti ir Baltijos jūros areale paplitusi liaudinė kalbinė forma (pvz., **baltóji jūra*), kurią Adomas Bremenietis sužinojęs iš autoritetingų danų, galbūt ir vokiečių. Dėl šitos aiškinimo galimybės, jau turinčios šimto metų istoriją, kylanti problema yra ne filologinio pobūdžio, o susijusi su istorinėmis sąsajomis ir santykiais, kurie tokį visuotinį vardo išplitimą padarė galimą ir įtikinamą. Tad kokios yra tos istorinės sąsajos ir tie santykiai?

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti netgi klaidinga, toliau aiškino H. Ludatas, tautas tarp Vyslos ir Dauguvos, iš nuošalaus Baltijos jūros pietryčių kampo, laikyti Baltijos vardo kūrėjomis – tautas, kurios laikomos primityviomis, žemdirbyste bei gyvulių auginimu besivertusiomis, apie jūrų keliones ir prekybą nieko neišmaniusiomis. Negana to, jų istorija į dienos šviesą iš tikrųjų iškyla tik XIII ir XIV a., kartu su jų christianizacija, o apie ankstesnius jų istorijos tarpsnius težinome iš vienos kitos menkos šaltinių užuominos ar kitokio pobūdžio liudijimų. Nuomonė, kad ligi vokiečių pirklių pasirodymo Baltijos jūros regionas buvęs grynai skandinavų rankose, pasenusi. Tiesa, sprendžiant iš archeologinių iškasenų, skandinavai jau VII ir VIII a. atkreipė dėmesį į rytinį bei pietinį Baltijos krantą ir čia įkūrė sutvirtintų prekybos punktų, pvz., Wiskiauten Prūsijoje, o seno prekybos centro vietoje Kurše apie VII a. pradžią švedai bei gotlandiečiai įsteigė Grobin. Birkos karalius Olafas apie 855 m. įvedė trumpą skandinavų viešpatavimą Rytų Baltijoje, bet X a. baltai vėl išsilaisvino, pasinaudodami danų ir norvegų karalių pretenzijomis. Iš sagų sužinome, kad net islandai, pvz., Egilis Skallegrimssonas, lankėsi Kurše viliojami ten buvusių turgaviečių, kur vyravo ginklų prekyba, ir kuršių turtų. Tai, kad IX ir X a. skandinavams nepavyko ilgiau įsitvirtinti Rytų Pabaltijyje, matyti iš archeologinių kasinėjimų, be kita ko, rodančių buvus intensyvius mainų ir prekybos ryšius su Gotlandu ir Švedija. Kita vertus, nors ir nėra dar pakankamai išaiškinta ir įrodyta, Baltijos pietinėse ir rytinėse pakrantėse gyvenusios tautos – vendai ir rugijai, pamarėnai, prūsai, kuršiai ir estai, taip pat Novgorodo rusai – nuo XI a. antrosios pusės, prieš pasirodant vokiečių pirkliams, ėmė vaidinti vyraujantį vaidmenį Šiaurės rytų mainų, prekybos ir bendravimo tinkle. Yra duomenų, rodančių, kad baltų tautų žmonės kurį laiką, pradedant VII a. pabaiga, mokėjo skandinavams duoklę, taip pat buvo mainų ir prekybos partneriai ir pasižymėjo kaip geri jūrininkai. X a. dėl karų ir rungtyniavimo su Kijevo Rusia švedų ir gotlandiečių įtaka sumažėjo, ir baltų tautų nepriklausomybė ir savarankiškumas tiek išaugo, kad ėmė reikštis kariniais veiksmais jūroje. XI a. skandinavų šaltiniai ne sykį mini tokio pobūdžio pavojus. 1042 m. kuršiai nusiaubė Daniją. 1050 m. Danijos karalius Sveinas saloje pastatė įtvirtinimą ir pavedė vikin-

gui Hakonui ginti nuo kuršių ir kitų jūros plėšikų iš rytų. Nuo XI a. antrosios pusės skandinavų monopolis pasibaigė, ir Baltijos jūros susisiekimo bei bendravimo srityje ėmė dominuoti naujosios tautos. Vendai, kuršiai ir estai šios raidos viršūnę išgyveno XII a.

Bet dėl aktyvios jūreivystės savarankiškas Baltijos jūros pavadinimas galėjo plisti ir iš kitos baltų gyvenamojo ploto vietos, būtent iš aisčių „Gintaro salos", su kuria turėjo reikalų dar romėnai, kuri anksti įsijungė į Rytų prekybą ir kur skandinavai jau apie 800 m. turėjo įkūrę savo prekyvietes, kaip aiškiai matyti iš Wiskiauten ir Truso (pastarasis buvo įkurtas prie Drūsino ežero [am Drausensee] ir prilygo Haithabu ir Birkai) kasinėjimų. Prekybos ryšių su Schleswigu-Haithabu ir Birka būta labai gyvų. Kasinėjimų radiniai ir Wulfstano kelionės pranešimas (IX a. paskutinis ketvirtis) rodo, kad jūros kelias iš Danijos į aisčių kraštą tuomet jau plačiai buvo žinomas. Wulfstano kelionės nebūta pirmosios ir vienintelės. Jis gerai žinojo pakrantės salų pavadinimus, kelionę apibūdino kaip kasdieninį įvykį, kuris neturėjo jokių atradimo ar žvalgymo bruožų, kaip kartais manoma. Grynai dėl prekybos ir politikos intereso Alfredas Didysis šitą įdomų pranešimą pridėjo prie Orosijaus istorijos vertimo lygiai kaip ir Othere kelionės į Baltąją jūrą maršrutą.

Iš Adomo Bremeniečio sembų, arba prūsų, aprašymo matyti, kad prūsams prekyba su svetimšaliais buvo be galo svarbus dalykas (pvz., Vakarų gamybos gelumbės įvežimas į Prūsiją) ir kad prūsai, šitie *homines humanissimi,* tikriausiai laikėsi svetingumo įstatymo (ein Gästerecht). O tai, kad prūsai žiauriai persekiojo Kristaus mokslo skleidėjus ar manė, jog krikščionių įžengimas į jų šventąsias giraites jas suteršia, aiškiai kertasi su visu tuo, kas gera apie juos yra pasakyta, ir tikriausiai radosi vėlesniais laikais: per lenkų–prūsų karus ir laikotarpiu, kai prūsų žemes siekė užkariauti Vokiečių ordinas. H. Ludato manymu, Adomo Bremeniečio žinias apie sembus, arba prūsus, bet kokiu atveju galima laikyti vertingu liudijimu to, kad Semba vaidino svarbų tarpininkaujamą vaidmenį Baltijos jūros mainų, prekybos ir bendravimo srityje per visą XI a. Su šituo teiginiu gerai derinasi ir visa tai, ką mes žinome iš rusų metraščių apie prūsų buvimą Novgorode, kur XIII a. pradžioje būta jų vardu vadinamos gatvės, ėjusios į Pskovo pusę. Prūsų gatvės pavadinimo atsiradimas be didesnės prūsų kolonijos buvimo Novgorode būtų visiškai nesuprantamas. Ta proga nederėtų užmiršti, ką apie prūsus ir jų gyvenamas žemes apie X a. vidurį yra pasakęs žydų pirklys Ibrahim ibn Jacub, būtent: kaip Oderio žemupyje gyvenantys voliniečiai (die Wolliner) buvo lenkų puldinėjami, taip prūsai tuomet dažniausiai buvo skandinavų antpuolių tikslas. Tie antpuoliai ne ką rečiau vyko ir visą XI a.: šio amžiaus viduryje Ingvaras Keliautojas (der Weitgereiste), švedų karaliaus Eymundo sūnus, vedė 30 laivų į pasiplėšiamąjį žygį į Prūsiją; Knudas Didysis nukariavo Sembą ir jos vardą įsirašė sau į titulą; apie 1080 m. Knudas Šventasis reiškė pretenzijas į Sembą.[106]

[106] Ibid., 240-242.

Visa tai turint galvoje perdėm drąsus gal neatrodys spėjimas, toliau samprotavo H. Ludatas, kad svarbi Prūsijos padėtis prekybos ir politinių santykių atžvilgiu sužadino lenkų kunigaikščio Boleslavo ambicijas įsigyti šią teritoriją, iš jo ėjo ir iniciatyva siųsti į prūsų žemę Šv. Adalberto ir Brunono Kverfurtiečio misijas. Pasiųsti pas prūsus Adalbertą pirmiausia buvo Boleslavo iniciatyva, ir tai aiškiai matyti iš *Vita S. Adalberti* (c. 27) žodžių. Misijos paprastai vykdavo prekybinio sandėrio keliu, pvz., misija į fryzų žemę, Šv. Amando misija pas slavus ar Anskaro į Daniją ir Švediją. Kad tarp lenkų ir prūsų tuomet būta ryšių, matyti iš tos *Passio S. Adalberti* vietos, kur sakoma, kad Adalbertas buvęs atpažintas Prūsijoje ir Kankinio galva buvusi vieno keliautojo atvežta į Gnezną Boleslavui, o šis savo pasiuntinį su Adalberto mokiniais ir sunkia našta aukso pasiuntęs pas prūsus, kad jie už tai atiduotų lavoną; prūsai, žinoma, tai ir padarė. Iš prūsų argumentų taip pat galima spręsti (*Vita S. Adalberti,* c. 28), kad jie buvo prieš Adalberto atvykimą ir Kristaus mokslo plitimą dėl politinių nuogąstavimų. Apskritai reikėtų labiau atsižvelgti ne tik į skandinavų, bet ir į naujųjų Rytų Europos tautų visą politinių bei ūkinių interesų spektrą, negu dėl istorinių šaltinių skurdumo yra dabar daroma. Tai turėdamas galvoje, H. Ludatas laikė visai galimu dalyku, kad Prūsijos pajūryje taip pat egzistavo sąlygos, kurios daro suprantamą savarankiško prūsiškojo Baltijos jūros pavadinimo plitimą.[107]

[107] Ludat H.Ostsee und Mare Balticum. – Ludat H. *Deutsch-slawische Frühzeit und modernes polnisches Geschichtsbewusstsein,* Köln-Wien, 1969, 242-243.

Iš E. Blesės diskusijos su G. Bonfante ir čia išdėstytų H. Ludato studijos teiginių išsikristalizavo tokios pagrindinės tezės:

1) pirmasis Baltijos jūros vardą *Mare Balticum* į literatūrą (apie 1076 m.) įrašė Adomas Bremenietis. Be *Mare Balticum,* vartojami, pvz., Sakso Gramatiko (16, 17, 659), kiti terminai yra *fretum Balticum* (: lot. *fretum* „jūra; bangavimas, bangų mūša"), *sinus Balticus* (: lot. *sinus* „įlanka, užutėkis") ir netgi *mare Orientale* „Rytų jūra"; jūros įlanką vadinę *Balticus* jos pakrančių gyventojai ir šitokį pavadinimą Adomas Bremenietis bus išgirdęs iš vietinių gyventojų;

2) Adomo Bremeniečio *mare Balticum* ryšys nei su vid. vok. aukšt. *Beltemere* „Baltijos jūra (Ostsee)", nei su Didžiojo ir Mažojo Beltų vardais (dan. *Store Bælt, Lille Bælt*) negalimas;

3) Didžiojo ir Mažojo Beltų vardai (dan. *Store Bælt, Lille Bælt*) vadinti sąsiauriams tarp Danijos salų paliudyti vėlyvaisiais viduramžiais, pvz., Sakso Gramatiko *transitus Beltensis, littus Belticum*; šie pavadinimai vienaip ar kitaip yra susiję su s. skand. *belti,* dan. *bælte*, norv., šv. *bälte,* s. angl. *belt* „juosta; diržas", kurie yra pasiskolinti iš lotynų kalbos žodžio *balteum* „diržas, juosta";

4) viduramžių *mare Balticum* kildinimas iš ilyriško žodžio pelkėms, baloms vadinti yra negalimas chronologijos atžvilgiu; ilyrai-venetai Vidurio Europoje išnyko dar pirmaisiais šimtmečiais po Kristaus, o Baltijos jūros pavadinimas paliudytas

XI a. antroje pusėje; ilyriškos kilmės Baltijos etimologiją atmetė ir M. Vasmeris remdamasis tuo, kad Baltijos vardas paliudytas vėlai[108] (kaip sakyta, Baltijos jūros vardas pirmąkart paliudytas Adomo Bremeniečio apie 1076 m.);

5) tarp antikos *Baltia* ir viduramžių *mare Balticum* nėra tradicijos ryšio;

6) galimas Adomo Bremeniečio *mare Balticum* siejimas su liet. *báltas,* kuris priklauso *balà* „pelkė" šakniai ir yra giminingas s. sl. *blato* „pelkė", alb. *baltë* „purvas, dumblas", rum. *baltă* „pelkė; stovintis vanduo; klanas, valka, balutė; ežeras; tvenkinys, kūdra"; todėl lietuvių bei latvių Baltijos jūros vadinimas **baltóji jūra* būtų visai suprantamas;

7) daiktavardį **balto-* „pelkė" turėjo ir baltų kalbos;

8) prie antikos šaltiniuose paliudytų Šiaurės Europos salos pavadinimų *Baltia, Balcia, Basilia, Abalus, Abalcia* atsiradimo galėjo prisidėti baltų kalbos.

Nors tarp antikos *Baltia* ir viduramžių *mare Balticum* tradicijos ryšio nėra, bet galimas jų atsiradimas iš bendro šaltinio. Mat Adomo Bremeniečio *mare Balticum* dėmuo *Balticum* yra pasidarytas iš kažkokio šaknį **Balt-* turinčio žodžio. Nors ir skirtingu laiku, tiek prie antikos šaltinių *Baltia, Balcia, Basilia, Abalus, Abalcia,* tiek prie Baltijos jūros pavadinimo atsiradimo bus prisidėjusios baltų kalbos. Šią pagrindinę tezę dabar reikia pagrįsti konkrečios baltų kalbų medžiagos analize nuolat prieš akis turint H. Ludato atskleistą platų istorinį Baltijos jūros regiono kontekstą.

[108] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 118.

[109] Kabelka J. *Baltų filologijos įvadas,* 12.

Metodologine prasme labai svarbu – žinoma, jeigu tai įmanoma – pavadinimus *Baltia, Balcia, Basilia, Abalus, Abalcia* traktuoti susietus, žiūrėti į juos kaip į koherentinę visumą, turinčią tam tikrą leksinį branduolį, kurio variantai ir būtų antikos šaltiniuose paliudytosios formos. Kaip bebūtų keista, tai padaryti, pasirodo, galima atsižvelgiant į baltų kalbų analizės galimybes. Antras svarbus metodologinis dalykas būtų prielaida, kad šie bendrą elementą *(-)bal-* turintys pavadinimai iš pat pradžių kurios nors senosios Europos etninės bendruomenės buvo realiai vartojami vadinti Baltijos jūros pakrančių pelkėtoms liulančioms vietoms, didesnių upių žiotims, tarkime, Vyslos arba Nemuno, kurio senoji vaga buvo Nemunynas, nerijų atskirtiems gėlo vandens baseinams, marioms ir pan.; laikui bėgant šie pavadinimai pamažu perkelti, viena vertus, visai Baltijos jūrai žymėti, kita vertus, pavadinti ir objektams, ano meto žmonių laikytiems salomis, kaip Skandinavijos ar Sembos pusiasaliai. Antai prūsų žemės sritis Semba, kaip pažymėjo J. Kabelka, iš tikrųjų yra iš visų pusių apsupta vandenų – Baltijos jūros, Aismarių, Kuršių marių ir Priegliaus bei Deimės upių, „todėl prašalaičiui galėjo pasirodyti esanti sala, bent jau ne blogiau už Skandinaviją ar Jutlandiją. O ir „gintaro salos" vardas kaip tik šiai Baltijos pajūrio vietai geriausiai tinka – gintaras čia randamas jau nuo žilos senovės".[109] Įdomu, kad Adomas Bremenietis Sembą išties vadino sala: *Tertia [id est insu-*

la] est illa, quae Semland dicitur „Trečioji yra sala, vadinama Semba“. Gintaras iš tikrųjų yra kasybos būdu gaunamas tarp Aismarių (Frische Haff) ir Kuršių marių (Kurische Haff) esančiame Sembos pusiasalyje (Halbinsel Samland) Rytų Prūsijoje – pabrėžė vokiškojo Plinijaus *Naturalis historia* vertimo komentatoriai.[110]

Vokiško Plinijaus vertimo komentatoriai taip pat linko *Basilia,* Βασίλεια laikyti graikišku vertimu, tačiau neatmetė nė paleografinio apsirikimo (Versehen) galimybės.[111] Tam tikro apsirikimo, matyt, iš tikrųjų būta, kokio – paleografinio ar paprastų žmonių kalboje, greitajame šnekos stiliuje dėl lengvesnio tarimo atsiradusio pakitimo, garsų metatezės – dabar sunku pasakyti, bet aišku tai, kad šiame varde rikto tikrai būta. Padarius nedidelę *Basilia* konjektūrą, tai yra sukeitus vietomis raides *s* ir *l* ir eliminavus vidurinę raidę *i,* gauname **Balsia,* formą, kuri tokiu būdu greta *Baltia* ir *Balcia* struktūriškai tampa trečiu reguliaru darybiniu variantu. Plinijaus paliudytuose Šiaurės Europos varduose priebalsių metatezės atvejų iš tikrųjų esama: *Metuonis* šalutinių linksnių forma *Metuonidis* turi variantą *Metuodinis,* kuris yra atsiradęs iš pirmojo sukeitus vietomis priebalsius *n* ir *d*.

Plinijaus *Naturalis historia* paminėtas gintaro salos pavadinimas, kaip matyti, nuorašuose yra rašomas čia *Baltia,* čia *Balcia,* tačiau dėl to nereikia labai stebėtis. Rankraščiuose *ci* vietoj *ti,* pvz., *tercia* vietoj *tertia,* rašomas jau nuo II a. po Kr. dėl fonetinio supanašėjimo (bet ne dėl sutapimo), nes vėlyvojoje lotynų kalboje priebalsis *c* prieš *i* ir *e* buvo tariamas [tˢ].[112] Ir paties Plinijaus rankraščiuose randame parašyta, pvz., *scancias, labeciam* vietoj *scantias, labaetiam*. Todėl formos *Balcia* (su *-k-*) ir *Baltia* (su *-t-*) laikytinos lygiavertėmis, tuo labiau kad Solinas, III a. po Kr. romėnų rašytojas, rašė *Abalciam,* bet kitame jo raštų nuoraše yra ir *Abaltiam*.[113]

Stebina šaknies *bal-* būdvardinių vedinių ir iš jų kilusių hidronimų bei toponimų gausumas ir didelis archajiškumas baltų kalbose.[114]

Dabartinė lenkų gyvenvietė *Bałąg* (vok. *Ballingen*) Olsztyno vaivadijoje 1361 m. dokumente paliudyta *circa lacum Balingen sitos,* viršuje užrašyta *Balyngen*. Prūsų kilmės vardas su hidronimine priesaga *-ing-* vedamas iš šaknies **bal-* ir kartu atstatomas pr. **balo* „bala, pelkė“, liet. *balà* atitikmuo, primenant ir liet. *bãlas* „baltas“.[115] Kamienas *Baling-* randamas ir Lietuvos teritorijoje: *Balinge* (kaimas, Marijampolės aps.; iš 1917–1918 m. dokumento), *Balingь (Балингь)* Salakas, Zarasų r. (iš dokumentų).[116] Iš lenkiško varianto

[110] C. Plinius Secundus d. Ä. *Naturkunde,* Lateinisch-deutsch, Buch XXXVII. 153.

[111] Ibid., Bücher III/IV, 424.

[112] Meiser G. *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache,* Darmstadt, 1998, 50.

[113] Svennung J. *Skandinavien bei Plinius und Ptolemaios,* 34-35.

[114] Dambe V. Saknes *bal(į)-, pal(į)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos. – *Veltījums Akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973,* Rīgā, 1972, 125-132.

[115] Przybytek R. *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens,* Stuttgart, 1993, 17.

[116] Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus vietovardžių kartoteka (s. v.).

Balingródek[117] matyti, kad *Balìngradas* (kaimas, Magūnų apyl., Švenčionių r., netoli Pabradės) yra sudėtas iš kamieno *Balin-* ir antrojo sando *-gradas,* kuris yra iš lenkų *gród* „pilis; miestas". Manoma, kad Gorynės baseino dešinio Belkos intako *Baly (Балы)* vardas yra baltiškos kilmės, ir nurodoma, kad šaknis **bal-* reiškia „baltas".[118] Atrodo, šiam pavadinimui rekonstruotina baltiškoji prolytė **Balai* nom. plur. masc., plg. *balà, bãlos* plur., bet seniau ir **balai* plur. masc. Vyslos baseino hidronimas *Balinianka* (var. *Baliński potok*) lyginamas su liet. *Balina* (iš raštų), *Balìnis* (ežeras), *Bãlinis* (ežeras) ir laikomas galimos baltiškos kilmės.[119]

Prūsų onomastikone šaknį **bal-* turėjo ir daugiau vietovardžių, pvz., *Balieth* (1782 m.), *Balit* (1802 m.), *Balieth* (1844 m.) ir kt. netoli Kvedenavo (Quedenau).[120]

Iš liet. *bálnas* (ir *balìnas*) „baltas, su balta nugara (apie jautį ar karvę)" yra kilę vandenvardžiai *Balnỹs* (acc. *Bálnį*), *Balnis* ([1784 m. dokumente] ežeras, Dusetos, ir kaimo vardas *Pa-bálnė*),[121] *Bálnia-valkis* (Kruosto intakas, Dotnuva), *Balìn-upis* (Dumbulio intakas, Nemakščiai; kairysis Jūros intakas, Rietavas),[122] paliudytas jau XVI a. *Balnupis* (*Балнуписъ* [Spruogis 16]), *Baln-upỹs* (acc. *Balìn-upį*) (Nevėžio intakas, Krekenava), *Balìnas* (bala Murmuliškių k., Degučių apyl., Zarasų r.; šlapia pieva Juodpetrių k., Tauragės apyl., Tauragės r.), *Balìniškė* (15 ha ganykla Steponavos k., buv. Eržvilko vls.), *Balìniškės* (ganykla Lopaičių k., Tverų apyl., Plungės r.).[123] Su pastaruoju darybiškai suartėja latvių *Balnišķi* (be kirčio, valstiečio sodyba, Saliena, Rygos r.). Baltarusijos teritorijoje randame *Balonь (Балонь)* (su neaiškiu variantu *Ballone [Баллоне]*) < sl. **Bolnь* „vietovė, išsiskirianti iš aplinkos" (miškas vidury lauko, pievos, pelkės ir pan.).[124] Su liet. *bálnas* etimologiškai seniai siejami [125] ček. *blána* „plona permatoma oda; nekaltybės plėvė; brazdas; pieva, ganykla", lenk. *błona* „plėvė; membrana", rus. *boloná (болона)* „(medžių) antauga, gumbas; brazdas (jauna balta plėvelė, skirianti medieną nuo žievės)..." ir kt.[126] Bltr. *balóna* I *(балóна)* „stiklas lango rėmuose" (iš senesnės reikšmės „plėvė"; mat seniau vietoj stiklo būdavo deda-

[117] Ibid.

[118] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины,* 227, 249.

[119] Орел В.Э. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988–1996,* Москва, 1997, 333.

[120] Blažienė G. *Die baltischen Ortsnamen im Samland* [Hydronymia Europaea. Herausgegeben von Wolfgang P. Schmid. Sonderband II], Stuttgart, 2000, 15.

[121] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 520.

[122] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 57.

[123] Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus vietovardžių kartoteka (s. v.).

[124] Ванагас А. П. *Проблема древнейших балто-славянских языковых отношений в свете балтийских гидронимических лексем,* Вильнюс, 1983, 10.

[125] Trautmann R. *Baltisch-slavisches Wörterbuch,* Göttingen, 1923, 25.

[126] *Этимологический словарь славянских языков.* Праславянский лексический фонд, 2, Москва, 1975, 175-176; *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы,* I, Мінск, 1978, 295-296.

mos plonos permatomos plėvės), *balóna* II *(балóна)* „plati atvira lygi vieta prie kaimo arba laukuose; aikštė, laukymė žemoje pelkėtoje vietoje“ (iš sl. **bőlna*) netgi intonacija sutampa su liet. *bálnas, -a.* Kitų slavų kalbų atitikmenų cirkumfleksinė intonacija gali būti metatonijos rezultatas, plg. rus. *voróna (ворóна)* „varna“ : *vóron (вóрон)* „varnas“ [127] kaip ir liet. *balnas* „baltas, su balta nugara“ (apie jautį ar karvę, Suvainiškis, Žasliai [LKŽ I 598]).

Bálga (bažnytkaimis buv. Šventapilės aps., Karaliaučiaus krašte), *Balga* ([1258 m., 1326 m.] istorinė Semba), lat. *Balga* (upė, Vecpiebalga ir Veļķi), *Balgas* (kampininko sodyba, Nīca; iš upėvardžio *Balga* išsivestas latvių vietovardis *Piẽ-balga, Prebalge* [1225 m., 1259 m.]).[128] Jie kilę iš seniau gyvavusio balt. **balgā* „pelkė“ greta **balgas* „baltas“, plg. liet. *bálganas* „balzganas“ (LKŽ I 594), lat. *balgans* „balkšvas“ (ME I 253).[129] Baltiškos kilmės vietovardžiu laikomas ir rusų *Bologóje (Бологóе)*. E. Blesė jį vedė iš baltų skolinio **balgas* „pelkėtas“, rusų kalboje dėl „polnoglasije“ reiškinio išvirtusio į adj. **bológ, *bológij* masc., **bológa, *bológaja* fem., **bológo, *bológoje* neutr., liaudies sąmonėje sutapatinto su „cerkovnoslavianizmu“ *blagój (благóй)* „geras, doras, gailestingas“ ir dėl to pakeitusio kirčio vietą.[130] Bendrašaknį veiksmažodį, atrodo, randame tocharų kalboje: A B *pälk-* „žiūrėti, matyti; šviesti, švytėti, blizgėti“ gali atspindėti ide. prolytę **bhelg-*,[131] nes toch. *ä* tęsia ide. fonemą *e*.[132]

K. Sirvydo žodyno 3-iojo leidimo *balkstu* „balstu, blykštu“,[133] taip pat tarmių *balksta* „bąla, balsta“ (Bartninkai, Leipalingis, Liškiava) turi šaknį *balk-* ir esamojo laiko priesagą *-sta,* bet bendratis nurodoma *balksti* (LKŽ I² 598). Tiesa, Niedermanno-Salio žodyne randame ir reguliarią bendraties formą *bálkti*. Kaip jau mokslinėje literatūroje pažymėta, priebalsis *-s-* į minėtą bendratį yra perkeltas iš esamojo laiko formos.[134] Būdvardžių *balksvas* „balsvas, apybaltis“ (Debeikiai, Anykščių r.; Jūžintai, Rokiškio r.) ir *balkšvas* (Panevėžys), *bálkšvas* (Subačius, Kupiškio r.; Kupiškis)

[127] *Этимологический словарь славянских языков,* 2, 177.

[128] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 422; Blesse E. Gedanken zu russischen und baltischen Fluss- und Ortsnamen, IV. *Bologoe. – Beiträge zur Namenforschung,* IV, 1953, 290-291; Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 78; Idem. *Darbu izlase,* III (1), Rīga, 1979, 642; Dambe V. Saknes *bal(į)-, pal(į)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos. – *Veltījums Akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973,* Rīgā, 1972, 128.

[129] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 185.

[130] Blesse E. Gedanken zu russischen und baltischen Fluss- und Ortsnamen, IV. *Bologoe. – Beiträge zur Namenforschung,* IV, 1953, 291.

[131] Hilmarsson J. *Studies in Tocharian Phonology, Morphology and Etymology,* Reykjavík, 1986, 179. Plg. (kitaip) Adams D. Q. *A Dictionary of Tocharian B,* Amsterdam-Atlanta, 1999, 377.

[132] Van Windekens A. J. *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes.* I. La phonétique et le vocabulaire, Louvain, 1976, 16.

[133] *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas,* Vilnius, 1979, 113,116.

[134] Brence M. Paplašinātā sakne *bal-k-* baltu valodu dotumos. – *Baltu valodas senāk un tagad,* Rīga, 1985, 108.

„balsvas, apybaltis“ skiriamos priesagos *-sva-* ir *-šva-*, su kuriomis jie pasidaryti iš veiksmažodžio formos *balk(sta)*.[135] Iš tikrųjų, matyt, būta priesagos *-sva-*, kuri po priebalsio *k* atskirose tarmėse fonetiškai bus išvirtusi į *-šva-*. Panašiai bus atsitikę ir priesagai *-s-* (plg. *bálsoti [-oja, -ojo]* „baltuoti“ <**bal-s-* (Ylakiai) veiksmažodyje *balkšóti (balkšo)* „neaiškiai baltuoti“ (Geistarai, Vilkaviškio r.). Daiktavardis *balksnỹs, -ẽ* „labai šviesių, baltų plaukų žmogus; išbalėlis, išblyškėlis“ (Salamiestis, Kupiškio r. [2 kartus]; Papilys, Biržų r. [LKŽ I 597-598]) galbūt su priesaga *-iį̃o-* vestinas iš **balksnas* „baltas, šviesus“, turėjusio priesagą *-sn-*. Panašios darybos – iš **balksnas* „baltas, šviesus“ – latvių kalboje būtų *balkšņa* „blyškumas; baltinimas“ (Duobelė [ME I 254]) su *-šņa* iš **-sn-(i)ją̃*.

Latvių tyrinėtoja M. Brencė, be to, šaknį **bal-k-* skyrė upėvardyje *Bálkis* (Vilkija) ir rekonstravo būdvardį **balkas* „baltas“, kurio vediniu ji pagrįstai laikė ne tik minėtą vandenvardį, bet ir daiktavardį *bálkis* „siauras lauko rėžis“ (Šeduva).[136] Pr. *Balkombrastum* ([1326 m.] Alnos upė, brasta) pirmasis sandas galįs būti asmenvardinės kilmės gen. plur. **Balkun,* tapatintinas su prūsų asmenvardžiu *Balcke* (=*Balks,* apie 1580 m.) bei lietuvių pavardėmis *Bálkis, Bálkus* (ir *Bal̀kus*). Galima pritarti autorės nuomonei, kad jų pagrindą sudarė seniau vartotas būdvardis **balkas* „baltas“, ir nurodyti atitikmenis kuršių kalboje: *Balk-racke* (apie 1422 m.), kuris veikiau turi kuršių **balk-* „baltas“ negu lat. *baļķis, bal̀ks* „balkis“,[137] plg. lat *Bal̀k-silpļavs* ir *Bal̀k-mìn-mežs*. Kartu M. Brencė paminėjo vietovardžius Lietuvos teritorijoje: *Bálkaičiai* (kaimas, Saugėlaukis, Joniškio r.), *Balkū́nai* (kaimas, Santaika, Alytaus r.; Jauniūnai, Širvintų r.; Paberžė, Vilniaus r.). Belieka pridurti, kad kaimo vardas *Balkū́nai* (bltr. *Balkuny [Балкуны]*) dar yra Baltarusijos Varenavo r. ir kad šie kaimų pavadinimai yra kilę iš pavardžių, plg. *Balkū́nas* ir *Balkáitis* (žr. toliau). Neaiškus lieka *Bal̀kasodis* (kaimas, Miroslavas, Alytaus r.) – galėtų būti ir „Baltasis sodžius“ resp. „Baltoji soda“.

Vertas dėmesio ir arealinis asmenvardžių paplitimas: *Bal̀kė* (Onuškis, Trakų r.; Rūdninkai, Šalčininkų r.; Valkininkai, Varėnos r. [pavardę turi 18 šeimų]; Varėna), *Balkẽ* (Valkininkai, Varėnos r. [pavardę turi 24 šeimos]), *Bálkis* (Šimkaičiai, Jurbarko r.), *Bal̀kis* (Valkininkai, Varėnos r.), *Balkỹs* (Kelmė; Tytuvėnai, Kelmės r.; Klaipėda), *Bálkus* (Punskas), *Bal̀kus* (Daugai, Alytaus r. [6 šeimos]; Druskininkai; Kaunas; Kazlų Rūda, Marijampolės r.; Onuškis, Trakų r. [32 šeimos]; Seda, Mažeikių r.; Šilutė; Varėna [46 šeimos]), *Balkū́nas* (Alytus; Alovė, Alytaus r.; Aukšdvarys, Trakų r.; Jieznas, Prienų r.; Kaunas; Marijampolė; Paluknys, Trakų r.; Prienai; Semeliškės, Trakų r.; Simnas, Alytaus r. [5 šeimos]; Trakai [18 šeimų]), *Bal-*

[135] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* Vilnius, 1943, 377 [=Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I, Vilnius, 1996].

[136] Brence M. Paplašinātā sakne *bal-k-* baltu valodu dotumos. – *Baltu valodas senāk un tagad,* Rīga, 1985, 108-110.

[137] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 84.

káitis (Druskininkai; Kelmė [6 šeimos]; Kražiai, Kelmės r.; Šiauliai [5 šeimos]; Tytuvėnai, Kelmės r. [14 šeimų]).[138]

Su upėvardžiu *Bálkis* bendrašakniai Latvijos teritorijoje randami *Balk-pļavas* (pieva, Laža), *Balk-upe* (upė, Pērkone). Nemažai gyvenamųjų vietų vardų Pietų Kuržemėje ir Rytų Zemgaloje, turinčių šaknį *Balk-* ir *Baļķ-*, M. Brencė taip pat vedė iš baltų būdvardžio **balkas* „baltas". Be to, remdamasi J. Endzelyno Latvijos vietovardžių studijomis, priminė, kad liet. *Bálkaičiai* atliepia valstiečio sodybos pavadinimas *Bal̀kaiši* (Briņķi, Nīkrāce, Kuldīgos r.) ir liet. *Balkū̃nai* atitinka ganyklos pavadinimas *Bal̀kūns* (Bārta, Liepojos r.).[139] Šaknies *Balk-* ir *Baļķ-* vietovardžiai (kaip jau sakyta, daugiausia aptinkami Pietų Kuržemėje, kur anksčiau gyventa kuršių) areališkai susisiekia su Rytų Prūsija, kur buvo *Balkombrastum*. Lietuvių pavardės *Balkỹs* (Kelmė; Tytuvėnai, Kelmės r.; Klaipėda), *Bal̀kus* (Seda, Mažeikių r.; Šilutė), *Balkáitis* (Kelmė [6 šeimos]; Kražiai, Kelmės r.; Šiauliai [5 šeimos]; Tytuvėnai, Kelmės r. [14 šeimų]) taip pat gravituoja į kuršių gyventą plotą. Kita vertus, *Bálkaičiai* (kaimas, Saugėlaukis, Joniškio r.) yra buvusioje žiemgalių teritorijoje, taigi susisiekia su Rytų Zemgala Latvijoje. Šie vietovardžiai ir pavardės yra šiaurės vakarų pusėje nuo linijos, kurią sudaro *Bálkaičiai* (kaimas, Saugėlaukis, Joniškio r.) – *bálkis* „siauras lauko rėžis" (Šeduva, netoli Radviliškio) – upėvardis *Bálkis* (Vilkija, dešiniajame Nemuno krante).[140] Kitą šaknies *Balk-* vardų koncentracijos židinį sudaro asmenvardžiai ir iš jų išvesti vietovardžiai Pietų ir Pietryčių Lietuvoje, pereinantys į Lenkijos teritoriją, t. y. tose žemėse, kurios viduramžiais buvo gyvenamos jotvingių (sūduvių) arba jų persikėlėlių Vilniaus ir gretimose apylinkėse. Iš arealinio vietovardžių bei asmenvardžių pasiskirstymo M. Brencė padarė svarbią išvadą, kad spalvą reiškiantį būdvardį **balkas* „baltas" bus turėję ir iš jo vardus daręsi tiek kuršiai su žiemgaliais, tiek prūsai su jotvingiais (sūduviais) ir kad dėl Plinijaus pavadinimų *Baltia* ir *Balcia* variantų yra pareikšta įvairių samprotavimų, bet svarbesnis dalykas galų gale yra ne priesaga *(-t- ar -k-?)*, o abiem atvejais randama šaknis *bal-*, reiškusi „baltas".[141]

Remiantis šituo plačiu istoriniu lyginamuoju kontekstu, antikos salos pavadinimą *Balcia* galima laikyti pasidarytu iš baltiškojo spalvos būdvardžio **bálkas* „baltas" su priesaga *-(i)ją* tokiu pat būdu, kokiu yra atsiradę pavadinimai, pvz., *Vilkijà* (miestas, Kauno r., upė, Švėtės intakas, Skaistgirys, Joniškio r.) (: *vil̀kas*), *Ašvijà* (Akmenos intakas, Kaltinėnai, Šilalės r.) (: *ašvà* „kumelė"), *Šùnija* (upė, Jūros intakas, Tauragė) (: *šuõ, šuñs*).[142] Upė-

[138] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), Vilnius, 1985, 173-174.

[139] Dambe V. Saknes *bal(į)-, pal(į)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos. – *Veltījums Akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973,* Rīgā, 1972, 128; Brence M. Paplašinātā sakne *bal-k-* baltu valodu dotumos. – *Baltu valodas senāk un tagad,* Rīga, 1985, 111-113, 114-115.

[140] Brence M. Paplašinātā sakne *bal-k-* baltu valodu dotumos. – *Baltu valodas senāk un tagad,* Rīga, 1985, 114.

[141] Ibid., 115 (ir išn. 19).

[142] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba,* 145-146.

vardis *Bálkis* (Vilkija) turėjo prolytę **Balk(i)i̯o-*, jo moteriškosios giminės forma buvo **Balk(i)i̯ā*, su kuria formaliai sutampa antikos autorių paliudytoji *Balcia*.

Kamieną **bals-* turintys liet. *bal̃sis, -ė* „baltas gyvulys (apie šunį, kiaulę, kiškį)", *balsỹs* „baltas šuo, kiškis" (rytų ir pietų aukštaičiai, prūsų lietuvių tarmės) yra adj. **bálsas* „baltas", atitinkančio lat. *bal̃ss* „prastai dažytas" vediniai. Žodžiai *bal̃skis* „baltas gyvulys", *bal̃skė, bal̃skis, balskỹs* „nedidelė plokščia žuvis su baltais žvynais..." (žemaičių tarmės [LKŽ I 603–604]), kaip matyti, iš *bálsoti, -oja, -ojo* „baltuoti" (Ylakiai, Skuodo r.), taip pat turi kamieną *bals-*, tačiau išplėstą elementais *-k-* arba *-sk-*. Be to, yra *bal̃svas* ir *bálsvas* „balzganas, apybaltis" (LKŽ I 605), kur mėginama skirti priesagą *-sva-*,[143] bet jų šaknis gali būti ir *bals-* (plg. *bálsoti*) su pridėtu *-v-* ar *-sv-*. Latvių kalba turi *bal̃ss* „prastai dažytas" (EH I 201) (< baltų **bálsas*), *balsns* (be kirčio) „baltas", *bal̃sęns*, dial. *bal̃sans* „apybaltis, balkšvas, balzganas", *bal̃skans* „balkšvas (apie rugius)" (ME I 254–255). Būdvardžio **bálsas* „baltas" vediniais yra laikomi [144] tokie tikriniai daiktavardžiai kaip: *Bálsė* (Rausvės dešinysis intakas, Marijampolė), var. *Bálsis, Bálsupalis*, (Šlūžmės dešinysis intakas, Veivirženai), *Bálsis* (ežeras, Šventeženis), *Bal̃sis* (ežeras, Svėdasai), *Balsỹs* (ežeras, Plateliai, Riešė, Žalieji ežerai), *Bal̃supis* (Jonava; Žalpės intakas, Kelmė; Minijos kairysis intakas, Rietavas). Liet. *Bálsis* (ežeras, Šventeženis), *Bálsis* (Šlūžmės dešinysis intakas, Veivirženai) formaliai atliepia lat. *Bal̃sis* nom. sing. (pieva, Mazsalaca). Manoma, kad forma **Balsa* slypinti upėvardyje *Balsenz* (Dunojaus dešinysis intakas, Austrija) (<**Belsantia*), minimi ir antikos laikų vietovardžiai *Balsa* ir *Balsione* Iberijos pusiasalyje, kur, be to, randami taip pat reliktiniai ispanų kalbos žodžiai kaip, pvz., *balsa* „kūdra, klanas, pelkė, bala".[145]

Šiuose vandenvardžiuose slypintis baltų būdvardis **bálsas* „baltas" (dar plg lat. *bal̃ss* „prastai dažytas") ir galėjo būti pakankamas pagrindas atsirasti Plinijaus informantų Pitėjo bei Timajo paliudytam salos vardui *Basilia* ir Diodoro Siciliečio Βασίλεια < **Balsia*. Jo baltiškosios praformos būtų arba **Balsi̯ā*, arba **Balsi̯a-;* pastaroji išlaikyta liet. *Bálsis* (ir *Bal̃sis*), lat. *Bal̃sis* (nom. sing.).

[143] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, 377 [=Skardžius P. *Rinktiniai raštai* I].
[144] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 57.
[145] Krahe H. *Unsere ältesten Flussnamen*, 54.
[146] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, 56.

Nemažai panašios darybos vandenvardžių bei vietovardžių, bet turinčių šaknį *Balt-*, randame ir baltų kalbose: *Báltabalė* (ežeras, Šventeženis), *Bálteženis* (ežeras, Alsėdžiai, Varniai ir Vištytis), *Báltupis* (Gilandės dešinysis intakas, Pagėgiai; Siesarties intakas, Šakiai), *Bal̃tupis* (Girkalnis) su antraisiais sandais iš *balà, ẽžeras* ir *ùpė*. Pirmasis sandas tikriausiai yra būdvardis *báltas*.[146] Ypač įdomios tokios vandenvardžių formos, kaip: *Bálčia* (upės: 1) Šešuvies dešinysis intakas, Nemakščiai; 2) Šalčios kairysis intakas, Šalčininkai; 3) Ašučio intakas, Šilalė; 4) Ežeruonos kairysis

intakas, Žygaičiai) (< *Baltjā), *Balčiupis* (be kirčio, upė, Skapiškis) (< *Baltja- + ùpė), *Balčiùkas* (ežeras, Ignalina ir Kaltanėnai). Be to, Lietuvos teritorijoje yra *Baltà* (acc. *Báltą*) (upė, Varėna), *Báltas* (ežeras, Smalvos, var. *Balta,* be kirčio, Vepriai ir Žasliai), *Bal̀tas* (ežeras, Linkmenys), 4 ežerai *Báltis* (Molėtų, Trakų, Veisiejų ir Antazavės apylinkėse) ir 12 ežerų, pavadinimu *Baltỹs* (acc. sing. *Bal̀tį*). Vieną ežerą *Báltis* dar randame prie Seinų Lenkijoje. Latvijos teritorijos *Baltenis* (be kirčio, ežeras, Vietalva), *Balteņa-purvs* (be kirčio, Vėjava), *Bàltiņš*[2] (pieva, Alsviķi), *Baltiņa-purvs* (be kirčio, Alsviķi), *„Baltiņa"-purvs* (be kirčio, Aknīste), *Bàltiņu*[2]*-ezers* (Krustpils), *Baltiņ-purvs* (Birzgale), *Baltiņ-upe* (Ilzene) ir kt. laikomi išsivestais iš kokio nors daiktavardžio, sutampančio su rus. *bolóto (болóто)*„pelkė", ir primenami pr. *Namuynbalt, Rythabalt.*[147]

Kuršių gyventose vietose randama *Balteuppe* (1500 m.), latviškai vadinta *Bal̀tupele.*[148] Atitikmenį turime Lietuvoje: *Baltupė* (be kirčio),[149] vok. *Baltupp* (Nemuno dešinysis intakas, Viešvilė) su iš jo pasidarytu kaimo vardu *Báltupėnai* (Vilkyškiai, Šilutės r.). Verta dėmesio ir tai, kad istoriniuose šaltiniuose paliudyti tokie kuršių asmenvardžiai kaip *Velow Baltas* (1582–1585 m.), *Velow Baltes* (1585 m.), viskuo, išskyrus giminę, sutampantys su lietuvių pavarde *Baltà* (Joniškis [3 šeimos], Kriukai [8 šeimos], Pušalotas ir Skaistgirys [13 šeimų]), o ypač asmenvardis *Baltegallen* (1501 m.), *Balgal* (1545 m.), *Baltegalle* (1569 m.), *Balgall* (1582–1585 m.) < **Baltgalvis,*[150] plg. lat. *Baltgalvis, Baltgalve* ir liet. *Balgalvis [Baltgalvis]* (be kirčio, Klaipėda, Šilutė [5 šeimos])[151]: lat. *bal̀[t]gal̂vis,* dial. (Vakarų Kuršas) *bal̀tgâlis* „baltagalvis" (ME I 253), liet. *bal[t]gal̀vis* ir *bal[t]gálvis* „kuris su balta galva" (LKŽ I 593, 613).

Jau minėta, kad tokius latvių vietovardžius kaip *Baltinava* (valstiečio sodyba, Mālupe), *Baltiņi* (valstiečių sodybos, Sidgunda ir Veclaicenė), *Baltiņâres* (Rembate), *Baltiņsalas* (Plātere), *Baltiņa ezers* (netoli Sėļpilio, senųjų sėlių žemėje), upėvardį *Baltiņš*, ypač paplitusį Vakarų Kuržemėje ir semasiologiškai tikriausiai identišką su dar labiau paplitusiais upėvardžiais *Purviņš* arba *Puriņš*, reiškiančiais „pelkių gyventojas" arba tiesiog „pelkė", E. Blesė laikė galinčiais reikšti „pelkė" arba „kas su pelke susiję", o vietovardį *Baltapurvs* (Kalupė, Latgala) ir upėvardį *Baltapurviņš* turinčiais susiliejusius abudu žodžius, kur nebesuprantamas pirmasis sandas galėjęs būti suvoktas esąs būdvardis *balts* „baltas".[152]

E. Blesės spėjimą, kad šiuose ir panašiuose varduose kamienas *Balta-* reiškia p e l k ę, patvirtina prūsų vietovardžių duomenys. *Namoyumpelk* (var. *Namoyunpelk*

[147] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 81; Dambe V. Saknes *bal(į)-, pal(į)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos. – *Veltījums Akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973,* Rīgā, 1972, 127.

[148] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 84.

[149] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* Vilnius, 1963, 14.

[150] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 264.

[151] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), 171.

[152] Blesse E. Sprache als Quelle zur Geschichte der lettischen Volksstämme. – *Conventus primus historicorum Balticorum,* Rigae, 1938, 71-72.

[1343 m.], pelkė), *Namuynbalt* atspindi **Namujun-pelky* ir **Namujun- baltan,* kur pirmasis sandas yra vardo *Namuj-* (plg. *Namuye*) gen. plur. forma (plg. Šiaurės Rytų Lietuvos pakraščio pavardžių *Namajūnas* ir *Namejūnas* kamieną *Namaj-/Namej-*), o antruosius sandus sudaro pr. *pelky* „pelkė" ir **baltan* „t. p.".[153] *Peusebalten* ([1419 m.] Morainen, Stuhm) yra sudėtas iš pr. *peuse* „pušis" ir *-balten,* kuris yra pr. **baltan* „pelkė".[154] *Rythabalt* ([1373 m.] Allenstein, pieva) taip pat antruoju sandu turi **baltan* „pelkė",[155] o dėl pirmojo sando galima palyginti pr. *Rytteyn* (1402–1408 m.), *Rittin* (1411–1419 m.) ir lietuvių vietovardžius *Ritiniai* (kaimas, Šakių r.), *Ritinė* (kaimas, Pikeliai, Mažeikių r.). Mrągowo apylinkių (Lenkija) ežeras *Zawadskie jezioro* (vok. *Sawadden*) dokumentuose vadinamas dar *Balc* (1544 m.), *Balz See* (1927 m.), *Balz* (1947 m.). Šių formų pagrindu atstatomas pr. **Baltis* (> vok. *Baltz*),[156] matyt, turi tą patį dėmenį kaip ir ką tik minėti vietovardžiai.

Kaip matyti, *Balt-* šaknies hidronimų ir toponimų, kur šis kamienas daugeliu atvejų gali reikšti „pelkė", apstu visame rytiniame Baltijos jūros pakraštyje nuo dabartinės Latvijos šiaurėje ligi Priegliaus bei Vyslos baseinų pietuose. Kadangi antikos laikų *Baltia* tiksliai atliepia upėvardį liet. *Bálčia* (< **Baltiā*), atitinkamai kamieną **Balt(i)ia-,* galima daryti prielaidą, kad būtent čia ir galėjo atsirasti Baltijos jūros pavadinimas ir pamažu, laikui bėgant, sklisti pietvakarių kryptimi.

Pr. **baltan* minėtuose pavadinimuose reikšmė „baltas" yra negalima dėl to, kad šiai spalvai vadinti prūsai vartojo kitą žodį, būtent *gailis*. Tai, kad prūsų kalba yra turėjusi žodį **baltan* „pelkė"[157] (taigi tokį pat pelkės pavadinimą, kokį randame slavų kalbose, plg. s. sl. *blato* „bala, pelkė, liūnas, raistas"), ir tai, kad jo atitikmuo buvo žinomas ir kuršių bei latvių kalbose (galimas daiktas, nesvetimas jis lietuvių kalbai), reikia laikyti svarbiu faktu tiek tyrinėjant priešistorinę Šiaurės rytų Europos epochą, tiek apibūdinant baltų kalbų arealinius ryšius.

Istorinės lyginamosios indoeuropiečių kalbotyros seniai konstatuota, kad nors liet. *báltas*, lat. *balts* yra būdvardžiai, pasidaryti iš *bálti*, bet jų giminaičiai yra slavų ir kitų giminingų kalbų balų, pelkių pavadinimai. S. sl. *blato* „bala, pelkė, liūnas, raistas", serb.-kr. *blȁto* „dumblas; ežeras", rus. *bolóto (болóто)* „bala, pelkė; palios, liū-

[153] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 105.
[154] Ibid., 121.
[155] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 323; Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 142; Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* Rīgā, 1943, 150.
[156] Biolik M. *Die Namen der stehenden Gewässer im Zuflußgebiet des Pregel und im Einzugsbereich der Zuflüsse zur Ostsee zwischen Pregel und Memel* [Hydronymia Europaea. Herausgegeben von Wolfgang P. Schmid. Lieferung 8], Stuttgart, 1993, 299-300.
[157] Nuomonė, kad tai esąs skolinys iš lenk. *błoto* (Gerullis G. *Die altpreuißischen Ortsnamen,* 236), nepagrįsta, nes fonetiškai *błoto* negali virsti **baltan*, – žr. Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (1), 642; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 189; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 132.

gas“ ir kt. (< sl. **blato* < protosl. **balto* „pelkė“), pradedant nuo F. Fortunatovo, etimologiškai lyginami su liet. *báltas* ir lat. *bal̀ts*.[158] Didysis rusų kalbininkas šiuos baltų ir slavų kalbų žodžius ne tik formaliai susiejo, bet ir paaiškino jų reikšmių skirtumą: tarp lietuvių kalbos būdvardžio ir slavų kalbų pelkių bei stovinčio vandens pavadinimo yra toks pat reguliarus semantinis santykis kaip ir tarp, pvz., liet. *balà* ir *bálti (bą̃la);* lenkų (mozūrų) *biel-bieli* „žemas pelkėtas miškas“ ir rus. dial. (Archangelskas) *bilъ* „pelkė, kur auga samanos“, kilusių iš sl. **bělъ* „baltas“.[159] F. Fortunatovo etimologiją patvirtino E. Fraenkelis. Jis nurodė druskingo ežero pavadinimą *Baltă Albă,* tai yra „Balta pelkė“, Râmnic-Sărat apylinkėje Rumunijoje, ir pabrėžė, kad rum. *baltă,* skolinys iš slavų, galbūt ir iš ilyrų kalbos, reiškia ne tik pelkę, balą, klaną, liūną, bet vartojamas ir kaip *terminus technicus* vadinti arti upių (Dunojaus, Pruto ir kt.) esantiems pelkių, klampynių plotams.[160] Išskyrus reikšmę, minimi slavų ir baltų kalbų žodžiai sutampa ne tik forma – slaviškasis žodis **balto* yra bevardės giminės ir visiškai atitinka liet. *bálta* neutr., – bet netgi šaknies priegaide bei kirčio vieta: mat liet. *báltas* yra pastovaus šakninio kirčiavimo žodis žemaičių tarmėse (pvz., Mosėdis, Salantai, Žemaičių Kalvarija, Plungės r.), lat. *bal̀ts* tęstinė *(stieptā)* priegaidė taip pat yra išriedėjusi iš akūtinės priegaidės pastovaus šakninio kirčiavimo žodžiuose. Aiškinant reikšmių skirtumus vertėtų dar prisiminti vokiečių mokslininko W. Schultze'ės tyrinėjimų išvadas:[161] balos, pelkės ir tyrai dažnai pavadinami pagal atspalvį, kuriuo stebėtojui pasirodo, ypač saulės ir mėnulio šviesoje, stovintis pelkių ir balų vanduo priklausomai nuo grunto ir augalijos, semasiologiniu atžvilgiu plg. liet. *pélkė* „klampi vieta su stovinčiu vandeniu, liūnas; klanas, balutė; durpių gabalas“ : *pìlkas* „pelenų, švino spalvos; palvas, dulas“;[162] liet. *balà* „klampi vieta, dažniausiai su stovinčiu joje

[158] Möhl F. G. Slave *blato* „marais“. – *Mémoires de la Société de Linguistique,* 7, Paris, 1892, 276; Meillet A. – *Rocznik Slawistyczny,* II, 1909, 58; Trautmann R. *Baltisch-slavisches Wörterbuch,* 25; Fraenkel E. Miszellen. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 54, 1927, 294-295; Schultze W. *Kleine Schriften,* Göttingen, 1934, 111; Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* Heidelberg, 1950, 19-20 [=Frenkelis E. *Baltų kalbos,* Vilnius, 1969, 23-24]; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 190 (su literatūros apžvalga); Sławski F. *Słownik etymologiczny języka polskiego,* I, Kraków, 1952-1956, 37; *Słownik prasłowiański,* I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974, 311-312; *Этимологический словарь славянских языков.* Праславянский лексический фонд, 2, 179-180.

[159] Fortunatov F. Zur vergleichende Betonungslehre der lituslavischen Sprache. – *Archiv für slavische Philologie,* IV, 1880, 579.

[160] Fraenkel E. Miscellen. 1. Zur Etymologie von abg. *blato.* – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 54, 1927, 294-295. Plg. Idem. *Die baltischen Sprachen,* Heidelberg, 1950, 19 [=Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 23].

[161] Schultze W. *Kleine Schriften,* 111-121.

[162] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 567.

vandeniu; pelkė, raistas; klanas, valka...“ : *bãlas, -à* „baltas“ (LKŽ I 579–580, 587); liet. *mulvė* „pelkė, klampynė, liūnas; dumblas; purvas, kimbanti žemė“, *mulvas* „purvas“, *mulvinti* „purvinti, tepti“ : *mulvas* „rausvas, gelsvas, molio spalvos“: *Žąsinas mulvas* (A. Juška [LKŽ VIII 404]); liet. *tỹvalės* „apsemtos pelkės“, *tỹvaliai* „t. p.“, *tỹvalioti (-ioja, -iojo)* „stovėti vandeniui, telkšoti; būti vandens apsemtam...“, *tyviliuoti* (be kirčio), *tiviliuoti (-iuoja, -iavo)* (be kirčio) „judėti vandens paviršiui, banguoti“ : *tyvaliojimas* (be kirčio) „mirgėjimas, tviskėjimas“, *tiviruoti (-uoja, -avo)* (be kirčio) „žibėti, mirgėti“ (LKŽ XVI 452); lenk. dial. (mozūrų) *biel* „dirvonas, ganykla; pelkėta lanka, pelkė; pelkėta vietovė, žemuma“, bltr. *belь (бель)* „bala, pelkė, liūnas, raistas“ : sl. **běl̓ь* „baltumas, balta spalva“, **běl̓ъ* „baltas“[163] ir toponimą lenk. *Biełe Błoto* (dial. *Biale blutu*) Pomeranijoje. Be to, pažymėtina, kad slavų kalbose **bolto* kaip tik ir reiškia stovintį vandenį, taip pat ežerą: serb.-kr. *blȁto* „dumblas; ežeras“, dial. *bláta* „nešvarus, purvinas vanduo“, bulg. dial. *bláto (блáто)* „stovintis vanduo“, rus. *bolóto (болóто)* „klampi molinga vieta su stovinčiu vandeniu...“,[164] istrorumunų *bâte* „stovintis vanduo“.

Sl. **bolto* neutr. „bala, pelkė, liūnas, raistas“ refleksus turi visos slavų kalbos: ukr. *bolóto (болóто)* „pelkė, bala, klampynė, liūnas“, rus. *bolóto (болóто)* „bala, pelkė; palios, liūgas“, dial. „purvas; nuo lietaus išmirkusi žemė; miškas“, bltr. *bolóto (болóто), balóta (балóта)* „bala, pelkė; palios, liūgas“, lenk. *błoto* „purvas, nešvarumai; pelkė, bala, klampynė, liūnas; (gatvės) purvas“, sorb. žem. *błoto* „pelkėtas, klampus lapuočių miškas; purvas, nešvarumai; pelkė, bala, klampynė, liūnas“, sorb. aukšt. *błoto* „purvas, nešvarumai, išmatos; dumblas, purvas; pelkė, klampynė, liūnas“, ček. *bláto* „purvas“, slovk. *blato* „t. p.“, bulg. *bláto (блáто)* „pelkė, bala, klampynė, liūnas“, serb.-kr. *blȁto* „pelkė, bala, klampynė, liūnas; tvenkinys, kūdra; ežeras“, dial. *bláta* „nešvarus, purvinas vanduo“, slovn. *bláto* „purvas, dumblas; pelkė, klampynė, liūnas“.[165]

Ukr. dial. *balta (балта)* „dumblas, skystas purvas“ ir tokie toponimai kaip *Balta (Балта)* Ukrainos teritorijoje, lenk. *Bałta* Podolijoje, taip pat bulg. *baltina (балтина)* „pelkė“ laikomi rumunų palikimu, ir daugeliu atvejų kildinami iš apeliatyvų rum. *balta* arba iš rumuniškojo skolinio ukrainiečių bei bulgarų kalbose,[166] kadangi fonologine struktūra jie aiškiai nėra slaviški, plg. rum. *balta, baltina.* Bet šie rumunų kalbos apeliatyvai laikomi pasiskolintais iš slavų kalbų (žr. toliau).

Su sl. **bolto* „bala, pelkė, liūnas, raistas“ daryba (formantu *-t-*) ir reikšme suartėja alb. *baltë* fem. „pur-

[163] *Słownik prasłowiański,* I, 312.

[164] *Этимологический словарь славянских языков.* Праславянский лексический фонд, 2, 179-180.

[165] *Słownik prasłowiański,* I, 311-312; *Этимологический словарь славянских языков.* Праславянский лексический фонд, 2, 179-180.

[166] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 118; Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen* (Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge, Beiheft 17), Heidelberg, 1979, 76. Plg. Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 189.

vas, dumblas; bala, pelkė, liūnas, raistas“ ir rumunų bei moldavų *baltă* „pelkė; stovintis vanduo; klanas, valka, balutė; ežeras; tvenkinys, kūdra“, – dar plg. istrorumunų *bâte* „stovintis vanduo“, – tačiau jie įtariami esą skoliniai iš slavų kalbų, kaip ir, pvz., alb. *daltë,* rum. *daltă* „kaltas“ (iš sl. **dolto*).[167] Naujosios graikų βάλτα „bala, pelkė“ ir dalmatų *balta* „pelkėtas ežeras“ irgi gali būti slavizmai. Bet taip pat paplitusi nuomonė, ypač tarp ankstesnių tyrinėtojų, kad tie žodžiai yra reliktiniai, į rumunų, albanų ir kitas dabartines Balkanų (pvz., graikų) kalbas atėję iš išnykusių senųjų Europos kalbų, pirmiausia ilyrų, kurios žodžiu remiantis dalmatų *balta* „pelkėtas ežeras“, rekonstruojama **baltom* neutr., plur. **baltā*.[168] Tai rodą ir to arealo vietovardžiai bei substratiniai žodžiai, vadinamieji „europeizmai“, su fonetiškai būdingu inicialių pakitimu (su *p-* vietoj *b-* < *bh-*), įvykusiu, kaip manoma, dėl priešindoeuropietiškojo europinio substrato įtakos, kaip friuli (retoromanų) *palte* Pietų Alpėse, italų lombardiečių *palta* ir pjemontiečių *pauta* „bala, pelkė“ Šiaurės Italijoje.[169] Pastaruosius žodžius (su *p-*) galima ir kitaip aiškinti.

Prie įdomių, gana netikėtų išvadų priėjo J. Udolphas, surinkęs, panagrinėjęs iš apeliatyvo sl. **bolto* betarpiškai (be formantų) ir su priesagomis pasidarytus slavų kalbų vietovardžius bei vandenvardžius ir nustatęs jų paplitimą. Jis daro išvadą, jog Pripetės baseinas beveik visiškai neturi iš **bolto* kilusių vardų, tarkime, *Boloto,* nors, žinant šio baseino ypatingą pelkėtumą, tokių vardų kaip tik reikėtų laukti. Iš **bolto* išsivestų vardų centrą, pasirodo, sudaro ukrainiečių–lenkų paribio zona. Nors gal kiek ir rizikinga remtis iš vieno žodžio kilusiais vardais ir iš jų daryti išvadas, pabrėžė J. Udolphas, vis dėlto galima pažymėti, kad Pripetės baseino, kur beveik nerandama geografinių vardų, **bolto* vedinių, laikymas slavų protėvyne mažų mažiausiai kelia abejonių. Tiesa, galima tarti, kad Pripetės baseinas pasižymi tokiu pelkėtumu, jog pelkių įvardijimas pelkės žodžiu netenka diferencinio požymio ir todėl kalbos vartotojų liko nepanaudotas. Tačiau dėl to galima štai ką pažymėti: 1) iš **bolto* išsivesti vandenvardžiai (!) koncentruojasi Karpatų prieškalnėse, trikampyje Sano vidurupis – Lucko sritis (į pietus nuo Pripetės ištakų) – Dnestro aukštupys; čia apie 80% vardų yra padaryti su toponiminėmis priesagomis; 2) iš sl. **barъ*, **bara* „pelkė; purvas, dumblas; šlapia, pažliugusi vieta...“ kilę toponimai (tarp jų nemažai labai archajiškų) masiškai – kitaip negu Pripetės regione – išplitę Karpatų šiaurinėje pusėje. Toponimai, kurių pagrindą su-

[167] Mann S. E. *An Albanian Historical Grammar,* Hamburg, 1977, 30.

[168] Meyer G. *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache,* Strassburg, 1891, 25; Vasmer M. – *Rocznik Slawistyczny,* IV, 1911, 168; Brüch J. – *Glotta,* VIII, 1917, 83; Çabej E. *Studime etimologjike ne fushe te Shqipes,* II, Tiranë, 1976, 144-147; Нерознак В. П. *Палеобалканские языки,* Москва, 1978, 140-141, 197, 204.

[169] Polome E. Germanic and Regional Indo-European (Lexicography and Culture). – *Indo-European and Indo-Europeans,* Philadelphia, 1970, 67; Pisani V. Il lituano fra le lingue indeuropee. – *Baltistica,* XIX (1), 1983, 6.

daro rum. *baltă* „pelkė“, – priesaginiai ar tiesiogiai iš apeliatyvo išsivesti – keistu būdu darydami lankstą, eidami aplinkkeliu išilgai Karpatų kalnų tarsi jungia Galiciją, kaip centrą, su pietų slavų, visų pirma Bulgarijos, **bolto* toponimais ir hidronimais. Kadangi kalbamųjų vietovardžių bei vandenvardžių iradiacijos centras yra Galicija, atrodo labai įmanoma, kad rum. *baltă* „pelkė“ veikiau buvo pasiskolintas iš slavų prokalbės negu iš ilyrų kalbos, kadangi išilgai Karpatų kalnų besitęsiančių vardų ruožas, matyt, yra susijęs su slavų migracija pietų kryptimi. Į akis krinta ir tai, kad nėra topografinių pavadinimų, kurie turėtų alb. *baltë*. Jeigu tai neaiškintina medžiagos spragomis, šiuo atveju taip pat atrodo galima alb. *baltë* laikyti pasiskolintu iš slavų kalbų.[170]

Lietuvos teritorijoje yra *Páltis, i* kam. fem. (4 upės, Gargždai, Gudžiūnai, Krekenava, Pušalotas; ežeras, Vabalninkas ir Dysnų ežero dalis, Dūkštas), *Paltỹs* (acc. sing. *Páltį*) (Minijos intakas, Kartena), *Palt-upis* (be kirčio, Ringės intakas, Plateliai), *Pálčia-balės* (pieva, Marijampolė), *Pa-páltis* (ežeras, Josvainiai). Tokių pavadinimų gausu Latvijos teritorijoje: *Palìte* (laukas, dirva, arimas, Mārsnēni; linmarka, Sērmūkši; pieva, Veļķi; nedidelė dubuma žemumoje, kur vanduo stovi visą vasarą, Vaidava), *Bãgin-palìte* (laukas, dirva, arimas miške, Vijciems), *Dzèlzu palìte* (upė, Vijciems), *Garâ palîte* (miškas, Vecumnieki), *Vîlka*[2] *palìte* (klampi, pelkėta pieva, Kūdums), *Palìtes kakts* (pieva, Allaži), *Paltes kalns* (be kirčio), *Palìtes-purvs* (Sece), *Paltes* (be kirčio, pievos ir arimai, Mūrmuiža). Čia visur *palte* yra *ē* kamieno, bet vietovardžiuose neretos nė *i* ir *o* kamienų formos: *Saîkàn-pàlts*[2] (laukas, arimai, Karva), *Ūdeņ-palìts*[2] (pelkė, liūnas, Užava), *Palts*[2] *tèirums*[2] (laukas, arimai, Lejasciems), *Garàs*[2] *paltis* (be kirčio, pieva, Gaujiena), *Palìti* (eigulio sodyba, Bārta), *Palìtu mežs* (Bārta).[171] *Palìt-male* (gyvenamoji vieta, Līgatne, Cēsų r.), antrasis sandas iš *mala* „kraštas, pakraštys; (upės, ežero) krantas“. Prūsai turėjo vietovardį *Palten* ([1405 m.] Braunsbergas).[172] Baltarusijoje Dauguvos intakas *Polota (Полота)* ir iš upėvardžio kilęs miesto vardas *Polock* laikomi baltiškos kilmės (< sl. **Polta* < balt. **Paltā*) pavadinimais. Jų darybos pamatu nurodomi[173] lat. *palìts, palìte* „klanas, balutė, liūgas“, Langijaus žodyne *palts* „po lietaus atsiradęs upokšnis“ (ME III 63, EH II 152).

Greta **pal-t-* būta ir **pal-n-* bei **pal-v-*: liet. *Palnė* (didelė pelkė, Timbros k., Labguva), *Pálnyčios pél-*

[170] Udolph J. *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen,* 77-79.

[171] Dambe V. Saknes *bal(į)-, pal(į)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos. – *Veltījums Akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973,* Rīgā, 1972, 136.

[172] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 113.

[173] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, Heidelberg-Göttingen, 1965, 533; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* III, 316; Dambe V. Saknes *bal(į)-, pal(į)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos. – *Veltījums Akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973,* Rīgā, 1972, 136; Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 242; Schmid W. P. *Linguisticæ Scientiæ Collectanea,* 162.

kė (Kalvarija), lat. *Pàlnašova* (pelkė, raistas, Cibla, Ludzos r.),[174]: *palnė* „pelkė, raistas“ (Tìmbra [vok. Timber], kaimas buv. Labguvos aps.);[175] liet. *Palvė* (pelkė: a) Briedžių raistas, Preila, Neringa; b) tarp Smeltynės ir Juodkrantės, Neringa; šilynas tarp Girulių ir Kalotės, Klaipėda), *Palv-laukiai* (be kirčio), vok. *Palw-lauken* (dvaras, Mielaukiai, buv. Labguvos aps.),[176] lat. *Pàlva* (pieva, Pļaviņas; upė, Pērsės intakas, Vietalva), *Palvas-pļavas* (Odziena), *Palvene* (Ugāle), *Palvene* (be kirčio, pieva, Zlēkas),[177] pr. *Polveike* ([1396 m.] campus [su priesaga *-eik-*]), *Palwe* ([1450 m.] Paustininkai, Semba)[178]: liet. *palvė* „žemuma tarp apsauginės kopos ir slenkančių kopų“ ([LKŽ IX 279] tikriausiai skolinys iš prūsų kalbos),[179] pr. *palwe* „samanomis, viržiais ir krūmokšniais apaugusi žemuma; ganykla; iškirsta miško aikštelė“[180]: liet. *palvas* (ir *pálvas*) „šviesiai geltonas, gelsvas, sartas; pelenų spalvos, pelėkas; pilkšvas, palšas“ (LKŽ IX 269).

Iš pateiktos medžiagos analizės darosi beveik tikra, kad baltų kalbos seniau yra turėjusios būdvardį **paltas*, kurio vediniai gali būti latvių kalbos apeliatyvai *palts*, *palte* „klanas, balutė, liūgas“, *palts* „po lietaus atsiradęs upokšnis“. Buvus tolygios ar panašios reikšmės būdvardį, be to, leidžia numanyti tokie lietuvių ir latvių kalbų žodžiai, kaip antai: liet. *palkšvas* „truputį palšas“, *palšvas* „t. p.“, *pálšas* (ir *palšas*) „kuris šviesiai pilko plauko; šviesiai žalas, gelsvas...“, *palvas* (ir *pálvas*) „šviesiai geltonas, gelsvas, sartas; pelenų spalvos, pelėkas; pilkšvas, palšas“ (LKŽ IX 269, 273, 274, 279), lat. *palss* „balkšvas, balzganas, blyškus, blausus; sartas“ (ME III 63). Etimologiškai jie skiriami prie liet. *pìlkas, pélkė* šaknies.[181]

Lygiai tokiu pat būdu, kaip atsirado lat. *palts, palte* „klanas, balutė, liūgas“, iš baltų **paltas* „šviesiai geltonas, gelsvas, sartas ir pan.“ etimologinių atitikmenų galėjo būti išsivesti friuli *palte* Pietų Alpėse, italų lombardiečių *palta* bei pjemontiečių

[174] *Latvijas vietvārdu vārdnīca (Paaglis – Piķu-)*, Rīga, 2003, 96.

[175] Gerullis J. ir Stang'as Chr. *Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose*, Kaunas, 1933, 101. Plg. Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*, Vilnius, 1992, 135; Idem. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, 282.

[176] Būga K. *Rinktiniai raštai*, III, 538; Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, 283.

[177] *Latvijas vietvārdu vārdnīca (Paaglis – Piķu-)*, 106.

[178] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, 113; Blažienė G. Zu den altpreussischen Ortsnamen des Samlandes. – *Darbai ir dienos*, 10 (19), 1999, 65.

[179] Sabaliauskas A. Zur Herkunft von litauisch *palvė*. – *Zeitschrift für slawische Philologie*, XIX (2), 1974, 210-211.

[180] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*, 113; Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*, 135; Idem. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, 282-283; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, III, 216. Be pagrindo A. Senno teiginys, kad tai – skolinys iš Baltijos finų kalbų (plg. karelų *palvi* „gyvenvietė“, suomių *palva* daugelyje Suomijos vietovardžių), žr. Senn A. – *Die Sprache*, III, 1954–1956, 72-73.

[181] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II, 534.

pauta „bala, pelkė“ Šiaurės Italijoje. Vadinasi, nei ilyrų, nei venetų kalba spėjamųjų pelkių pavadinimų greičiausiai neturėjo, ir nėra jokio pagrindo alb. *baltë* fem. „purvas, dumblas; bala, pelkė, liūnas, raistas“ ir rumunų bei moldavų *baltă* „pelkė; stovintis vanduo; klanas, valka, balutė; ežeras; tvenkinys, kūdra“ laikyti atėjusiais iš spėjamų substratinių Vidurio Europos kalbų. Tad mistifikacijai vietos nėra – ir tuo labiau kad iš naujesnių tyrinėjimų matyti, jog vakarinėje Balkanų pusiasalio dalyje antikos laikais gyvenę ilyrai Dunojaus šiaurės link nebuvo peržengę.

Jau K. Johanssonas atkreipė dėmesį į tai, kad lietuvių ir latvių gentys žodžiu **baltas,* kuris yra tapatus s. sl. *blato,* pradžioje vadinę upių žiotis bei jų išsišakojimus, daugiausia pelkėtas Aismares ir Kuršių marias. Iš čia šis pavadinimas Baltijos jūros pakrantėmis pamažu plitęs vakarų kryptimi, kol tapęs Baltijos jūros pietinės dalies vardu.[182] Žiūrėdamas leksinės opozicijos liet. *jūra,* pr. *iūrin* : liet. *mãrios,* pr. *mary,* reiškiančios atviros jūros ir uždaro atskirto vandens baseino semantinę priešpriešą, V. Toporovas irgi atsargiai linko prie teiginio, kad baltų šaknis **balt-* galėjusi pirmiausia būti sieta su m a r i o m i s, žymimomis pagal požymį „baltas“ arba „pelkėtas“ (tai yra „stovintys vandenys“).[183] Slavų kalbose **balto* kaip tik ir žymėjo stovintį vandenį (žr. p. 123-124).

Išnagrinėjus **bal-* šaknies būdvardžius ir iš jų kilusius gausius tikrinius daiktavardžius, matyti, kad iš atitinkamų baltiškųjų **bal-* šaknies (su išplėtimais *-t-, -k-, -s-*) formų galima nesunkiai išvesti Plinijaus ir jo informantų *Baltia, Balcia, Basilia, Abalus*:

1. Antikos *Baltia* tiksliai atliepia upėvardį liet. *Bálčia* < **Balt(i)ją,* atitinkamai kamieną **Balt(i)ja-*. Iš **Baltją* arba **Baltja-* su viduramžių lotynų kalbos priesaga *-icus* bus pasidarytas ir Adomo Bremeniečio *Mare Balticum* ir *Sinus Balticus* dėmuo *Baltic-*.

2. Upėvardis *Bálkis* (Vilkija) turi kamieną **Balk(i)ja-;* tiek šį kamieną, tiek ir jo moteriškosios giminės formą **Balk(i)ją* atitinka antikos paliudytoji *Balcia*.

3. Plinijaus informantų Pitėjo bei Timajo minimo salos vardo *Basilia* ir Diodoro Siciliečio Βασίλεια (su priebalsių metateze iš **Balsia*) baltiškosios proformos būtų arba **Bals(i)ją,* arba **Bals(i)ja-*. Pastarąjį kamieną turi liet. *Bálsis* (ežeras, Šventežeris), *Bal̃sis* (ežeras, Svėdasai), *Balsỹs* (ežeras: Plateliai, Riešė, Žalieji ežerai), lat. *Bal̃sis* (pieva, Mazsalaca).

4. Pitėjo *Abalus* labai jau panašus į latvių kalbos bendrinį daiktavardį *atbala (adbala)* „balti auštančios dienos atšvaitai“, egzistuojantį greta veiksmažodžio *atbalêt* „atšvisti, vėl pasidarytis vaiskiam“ (EH I 134).

5. Solino *Abalcia* gali būti kontaminuota iš *Balcia* ir *Abalus*.[184]

[182] Johansson K. F. Anlautendes indogerman. *b-*. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 36, 1900, 385-386.

[183] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 189-190.

[184] Kabelka J. *Baltų filologijos įvadas,* 72-73.

Iš pietrytinio Baltijos kranto, baltų gyvenamų žemių, kartu su gintaro artefaktais minėtu „gintaro keliu“, pradedant IV a. pr. Kr., gal ir anksčiau, šios baltų kalbų formos galėjo keliauti į Vidužemio jūros baseiną kaip Baltijos jūros, suvokiamos kaip „milžiniško dydžio sala“, pavadinimai. Po beveik pusantro tūkstančio metų, per kuriuos šie Baltijos jūros pavadinimai, matyt, buvo gyvi, vartojami pajūrio gyventojų baltų ir tikriausiai kitų tautų žmonių, galėjo patekti į didžiojo Šiaurės istoriko Adomo Bremeniečio akiratį.

Būdvardžiai liet. *bálnas* (ir *balnas*) „baltas, su balta nugara (apie jautį ar karvę)“, balt. **balgas* „baltas“, liet. **balkas* „baltas“, liet. **bálsas* „baltas“, lat. *balss* „prastai dažytas“ ir liet. *báltas*, lat. *balts* su tam tikrais šaknies „pailginimais“, „išplėtimais“ (*élargissements*) *-n-, -g-, -k-* ir *-t-* yra išsivesti iš veiksmažodžio liet. *bálti,* lat. **balt.* J. Endzelynas pažymėjo ne tik tai, kad liet. *báltas*, lat. *balts* yra iš veiksmažodžio liet. *bálti*, lat. **balt* pasidaryti būdvardžiai, bet ir tai, kad jų šaknies vokalizmas *a* galėtų būti kilęs iš ide. *o*, bet tai nesą tikra, ir čia jis paminėjo gr. φαλός „baltas“ (jo manymu, su daugiareikšmiu vokalizmu *a*) ir valų (kimrų) *bal* „baltaveidis“, šaknyje turinčius ide *a*.[185] Kad liet. *bãlas* „baltas“ ir lat. *bãls, bàls* „blyškus, blankus“ (su ilguoju šaknies balsiu) galį tęsti tik ide. prolytę **bholo-,* kartais teigiama gana kategoriškai, drauge liet. *báltas* atstatant prolytę **bolətos.*[186] E. Polomé liet. *báltas,* būdvardį, bet iš kilmės būtojo laiko neveikiamąjį dalyvį, su priesaga *-to-* vedė iš veiksmažodžio *bálti,* primindamas, kad yra ir *bãlas,* kita vertus, kartu su etimologiniais atitikmenimis – slavų ir kitų Balkanų kalbų pelkių, balų pavadinimais – laikė kilusiais iš ide. šaknies **bhel-* „šviečiantis, baltas“, kuriai priklausą taip pat s. sl. *bělъ* „baltas“ (< **bhēlo-*) ir gr. φαλός (< **bhəlo-*).[187] Tačiau P. Chantraine'as gr. φαλός kildino iš ide. šaknies **bhel-* varianto **bh°l-* su redukuotu balsiu šaknyje ir pačią šaknį matė s. ind. *bhāla-* „kakta“, arm. *bal* „blyškumas, išblyškimas; blyški spalva“, s. sl. *bělъ* „baltas“ ir kt. žodžiuose.[188] Gr. φαλός. λευκός „baltas“ (iš Hesichijo žodyno) tiesiog su liet. *bãlas* „baltas“ ir *balà, bãlas* „vėdryninių šeimos augalas, plukė (Anemone)“, alb. *balë* „arklys su balta dėme kaktoje, laukis“ buvo siejamas ir H. Frisko.[189] Kita vertus, nemaža dalis tyrinėtojų šio baltiškų žodžių būrio etimologiškai neskyrė nuo s. ind. *bhālam* „kakta; švytėjimas“ ir *bhā́ti* „jis šviečia, žiba, spindi, švyti“.[190]

Alb. *bal* masc. „balta dėmė (gyvulio kaktoje)“, rum. *bălˆ* „avis su balta dėme kaktoje“ laikomi substratiniais

[185] Endzelīns J. *ME,* I, 258.

[186] *Этимологический словарь славянских языков.* Праславянский лексический фонд, 2, Москва, 1975, 81.

[187] Polomé E. Germanic and Regional Indo-European (Lexicography and Culture). – *Indo-European and Indo-Europeans,* Philadelphia, 1970, 67.

[188] Chantraine P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque,* 1176.

[189] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 989.

[190] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 32; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 149; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 187 (su literatūra).

žodžiais, atėjusiais iš senųjų Balkanų kalbų (greičiausiai iš trakų kalbos).[191] Toliau lyginami su bret. *bal'* „balta dėmė (gyvulio kaktoje)“, arm. *bal (-i, -iv)* „blyškumas, išblyškimas; blyški spalva“, gr. φαλός „baltas“, gal. **balios* „kuris su baltomis dėmėmis (kalbant apie žirgus)“ (iš čia skolinys senojoje prancūzų kalboje *baille* „baltoji lapė“),[192] liet. *bãlas* „baltas“, *balaĩ* „vėdryninių šeimos augalas, plukė (Anemone)“ (ide. **bhal-*).[193]

Baltistikos literatūroje pr. *ballo* „kakta“, alb. *ballë* „kakta“ siejami ne tik su gr. φαλός, liet. *bãlas* „baltas“ ir *bálti,* bet ir su s. ind. *bhālam* „kakta“, ypač pastarojo reikšme „švytėjimas“.[194] Visus juos į vieną šaknį jungė ir Mayrhoferis, [195] bet jis čia pat pridūrė, kad kilmės atžvilgiu jie nieko bendra neturi su s. ind. *bhālam* (be kirčio) neutr. „kakta“ ir jo spėjamu etimonu *bhā́ti* „jis šviečia, žiba, spindi, švyti“.[196] Alb. *ballë* „kakta“ seniai siejamas su pr. *ballo* „kakta“, s. ind. *bhālam* „kakta“ ir albanistikos literatūroje.[197] Alb. *ballë* „kakta“ ryšio su pr. *ballo* neatmetė nė M. Huldas, bet rekonstravo prolytę **bhol-om* ir ją vedė iš ide. šaknies **bhel-* „šviečiatis, blizgantis; baltas“.[198]

Turimais duomenimis, šaknies **bhel-* vokalizmo *ē* leksemų paliudyta tik slavų ir germanų kalbose: s. sl. *bělъ* „baltas“, s. skand. *bál* „liepsna“, s. angl. *bǽl* „laužas“ (< ide. **bhēlo-*).[199] Bet čia reikia pridurti, kad Hesichijo žodyne randamas Βέλτη· χωρίον Φρυγικόν „Frigų rajonas, zona“ ir frigų *Beltā* (Βέλτη) lyginami su trakų vietovės Burgaso srityje pavadinimu Δεβελτός, sudėtu iš Δε- „du“ ir, kaip spėjama, -βελτο- „pelkė, bala, raistas“, toliau jie siejami su sl. **bolto,* alb. *baltë* „purvas, dumblas; bala, pelkė, liūnas, raistas“, rum. *baltă* bei liet. *báltas,* kildinamu iš prolytės **bholǝto-*. Formose *Beltā,* Βέλτη ir -βελτο- viduryje iškritęs laringalas *ə* (*H*).[200] Šie senovės Balkanų vardai verti dėmesio dėl to, kad, pirma, nuo spėjamų baltų kalbų atitikmenų skiriasi tik kitu šaknies balsių kaitos laipsniu *(e),* antra, Latvijos teritorijoje randama, formaliai žiūrint, tikslių atitikmenų, plg. *Bę̀ltas* (Lībagi), *Bel̀te* (Sēja, Sluoka), *Bel̀tes* (Ādaži, Bērsmuiža, Kabile, Kalnciems, Kazdanga ir kt.), *Beltes-kalns* (Zentene), *Kalna-bel̀tes* (Naudīte).

[191] Mann S. E. *An Albanian Historical Grammar,* XIII.

[192] Meyer-Lübke W. *Romanisches etymologisches Wörterbuch,* 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935, 73.

[193] Ibid., 27, 76.

[194] Endzelīns J. *Senprūšu valoda,* 150; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 149; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 187 (su literatūra).

[195] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* II, Heidelberg, 1963, 496-497.

[196] Ibid., 496-497; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 253.

[197] Mann S. E. *An Albanian Historical Grammar,* Columbus, 1984, 91.

[198] Huld M. E. *Basic Albanian Etymologies,* 40.

[199] Endzelīns J. *ME,* I, 258; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 625-626.

[200] Crevatin F. Note frigie II: „Beltā“. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 87 (2), 1973, 212-213.

Albanų ir rumunų kalbų žodžiai, kaip minėta, greičiausiai yra slavizmai, ilyrų kalba turbūt nieko panašaus neturėjo. Jeigu kalbami senovės Balkanų vardai nėra kokie nors vietiniai dariniai, – Δεβελτός taip ir traktuojamas,[201] – tarp *Beltā,* Βέλτη, -βελτο- ir sl. **bělъ* „baltas“ gali būti toks formalus santykis (ilgasis balsis *ě* tautosilabinėje pozicijoje sutrumpėjo) kaip tarp liet. *báltas,* lat. *balts* ir lat. *bāls, bàls* „blyškus, blankus“ (< baltų **bālas*).

Ar nagrinėjamų žodžių šaknies vokalizmas *e*/*ē* baltų prokalbėje buvo, nėra pakankamai aišku. Sporadiškai jį, tiesa, tikrai randame – tai, pvz., liet. *belà* „bala, pelkė“ (Rietavas, Plungės r.), *belà* „vėdryninių šeimos augalas, plukė“ (Laukuva, Šilalės r. [LKŽ I² 738]) greta gyvojoje kalboje plačiau vartojamų *balà* „pelkė, raistas; klanas, valka...“, *balà* „vėdryninių šeimos augalas, plukė“, *bālas* „t. p.“ (LKŽ I² 579, 580, 586); dėl semantikos plg. *Bālas baltai žydi anksti pavasarį...* (A. Juška [LKŽ I² 586]) – ir lat. *bęlute* „balutė, klanas“ ([ME I 278] Vidiņo latvių–rusų kalbų žodynėlio rankraštis) šalia reguliarių lat. *bala* „molėtas be medžių slėnis; pelkė“, *balas* „prasta šlapia dirva“. Tačiau, kaip iš konteksto nesunku pastebėti, vokalizmas *e* čia veikiau yra antrinis, matyt, atsiradęs dėl vadinamojo abliauto nukrypimo – modeliu galėjo būti gana dažna kaita *e* : *a* bendrašakniuose žodžiuose, pvz., liet. *stabulẽ* (LKŽ XIII 613) : *stebulẽ; tárpas* : *térpas* (LKŽ XVI 85); *tašlà* (LKŽ XV 993) : *tešlà; žabángai* : *žebángai* (LKŽ XX 223); *tažéti (tãža, -éjo)* „lašėti, varvėti“ (LKŽ XV 1045) : *težéti (tẽža, -éjo)* „t. p.“ (LKŽ XVI 157); *vapéti (vãpa, -éjo)* : *vepéti (vẽpa, -éjo)* (LKŽ XVIII 718); *žadéti (žãda, -éjo)* : *žedéti (žẽda, -éjo)* (LKŽ XX 239); *žabóti (-ója, -ójo)* : *žebóti (-ója, -ójo)* (LKŽ XX 239); lat. *ragavas* : dial. *rę̨gavas* „rogės“; kai kuriais atvejais tokia kaita gali būti didžiai archajiška, plg. liet. dial. *rãgės* „rogės“ ir skolinį iš baltų kalbų suom. *reki* „rogės“ < **reke*.[202] Ši aplinkybė, regis, leidžia toliau tyrinėjant atsisakyti šaknies **bhel-* ir mėginti rūpimus baltų kalbų žodžius aiškinti kaip nors kitaip.

Dėl šaknies balsį *ē* turinčių *Bėlỹs* (acc. sing. *Bėlį*) (ežeras, Švenčionys), *Bėláitis* (ežeras, Bėlio viensėdis, Švenčionys) A. Vanagas teigė, kad jų kilmė neaiški, greičiausiai jie priklausą prie „balos-baltumo“ reikšme pasižyminčių hidronimų ir nurodė liet. *belà* „bala, pelkė“ bei lat. *bęlute* „balutė, klanas“, taip pat rytų slavų **bělъ (бель)* „bala“.[203] Kitaip sakant, jis čia linko matyti sl. **bělъ* „baltas“ šaknies atstovus. Kitu keliu ėjo B. Savukynas – lygino su lietuvių pavarde *Bėlė* iš Kalvaičio „Lietuviškų vardų klėtelės“, vietovardžiais lat. *Beles,* pr. *Belyn, Belle-garben*.[204] Panašiai juos traktavo ir V. Toporovas.[205] Tačiau jie, regis, neskirtini nuo vietovardžių *Bėlẽ* (acc. sing. *Bėlę*)

[201] Detschew D. *Die thrakischen Sprachreste,* Wien, 1957, 122-123.
[202] Forssmann B. *Lettische Grammatik,* Dettelbach, 2001, 83.
[203] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 61.
[204] Savukynas B. Ežerų vardai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* IV, 1961, 222.
[205] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A–D), 211.

(viensėdis, Ukmergės apylinkė, Ukmergės r.), *Bėlỹs* (acc. sing. *Bẽlį*) (kaimas, Švenčionys) ir pavardžių *Bẽlė* (Palanga), *Bėliū́nas* (Kaunas). Ežero *Bėlỹs* ir viensėdžio *Bėlẽ* vardus Latvijos teritorijoje atliepia *Bèliņi*[2] (bažnytkaimis, Baltinava), *Bèl-kalnìņš* (Kauguri), *Bèleņi*[2] (bažnytkaimis, Kārsava), *Bẽluži* (išnykusi valstiečio sodyba, Mežuotne).[206] Be to, yra *Bèliņi*[2] ir *Bèleņi*[2] pačiuose Latvijos rytuose, *Bèl-kalnìņš* ir *Bẽluži* – Vidurio Latvijoje. Prūsų Lietuvos *Belaukin* (1389 m.), *Bilawcken* ([1466 m.] vok. *Behlacken,* Vėluva) sudėti iš asmenvardžio **Bẽl-*, atitinkančio liet. *Bẽlė,* ir pr. *laucks* (=liet. *laũkas*).[207]

Tuo atveju, jei pirminiai būtų hidronimai, būtų galima galvoti apie šaknį, kurią turi liet. *Bélzgis* (Alejos intakas, Subačius), *belžti (-ia, -ė)* „šlapinti, telžti" (LKŽ I 742) (< ide. **bhel-ǵ[h]-; -zg-* : *-žg-* kaita yra galima); dėl šaknies balsio pailginimo plg., *bylùs* „kalbus, šnekus" (LKŽ I 822) greta *(pra)bìlti, bìlsta, bìlo*)„(pra)tarti, (pra)kalbėti". Vis dėlto didesnė tikimybė, kad pirminiai yra vietovardžiai, pasidaryti iš jų savininkų asmenvardžių – taip bent rodytų latvių gyvenamųjų vietų vardai. Tokiu atveju tektų apsistoti prie veiksmažodžio *(pra)bìlti* „(pra)tarti, (pra)kalbėti" šaknies. Jos variantas su normaliuoju šaknies vokalizmu **bhel-* yra paliudytas kalbose giminaitėse, plg. s. isl. *belja* „baubti mauroti; rėkti, šaukti", toch. B *päl-* „girti, gerai vertinti" < ide. **bhel(H)-* „kalbėti; šaukti, rėkti, klykti; skambėti, aidėti".[208] Liet. *Bėlỹs* (acc. sing. *Bẽlį*), *Bėlẽ* (acc. sing. *Bẽlę*) šaknies ilguoju balsiu ir priegaide sutampa su lat. *Bèl-kalnìņš* sandu *Bèl-* – visi trys atspindi baltiškąją cirkumfleksinę šaknies priegaidę ir turi ide. **bhel(H)-* pailgintąjį šaknies balsių kaitos laipsnį.

Ide. šaknies **bhel(H)-* „kalbėti; šaukti, rėkti, klykti; skambėti, aidėti" atstovai, be to, yra:

1) lat. *beĩzt (-žu, -zu)* ir *bèlzt* „trankyti, belsti; trenkti, suduoti, smūgiuoti, kumščiuoti; (skubiai) eiti, vykti; nevikriai, nerangiai eiti (apie pirmuosius vaiko žingsnius); sunkiai, vargais negalais dirbti" (ME I 278, EH I 212): *Nu zvanus belž* „skambina (muša) varpus" (ME I 278), *belzêt* (3 p. praes. *belzẽ*) „trankyti, belsti; skambėti (apie varpus)" (ME I 278, EH I 212), liet. *bélzginti (-ina, -ino)* „niekus taukšti", *belzà* (acc. sing. *belžą*) „kas neaiškiai kalba, šveplys; melagis" (LKŽ I 742), iš čia pavardės liet. *Belzỹs, Belžus* ir kaimo pavadinimas Prūsų Lietuvoje *Belzai, Belzkiem* (1565 m.), *Belsen* (1785 m.) ir kt.[209];

2) *bélsti (-džia, -dė)* ir *belžti* „išduoti tam tikrą garsą (bildesį), daužant, dundinant į ką; barbenti, brazdinti, dundinti; mušti, daužyti; (intr., prk.) garsiai ar gyvai

[206] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 102.

[207] Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen,* 18; Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 74.

[208] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 32; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 629; Adams D. Q. *A Dictionary of Tocharian B,* 376; *Lexikon der indogermanischen Verben.* Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen. Unter Leitung von Helmut Rix, Wiesbaden, 1998, 59.

[209] Pėteraitis V. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai,* 74.

pasakoti, kalbėti; (refl.) su triukšmu dangintis, vykti...“ (LKŽ I 741), *(su)bìlsti (-ta, bìlda)* „subelsti; subildėti“, *bildėti (bìlda, -ėjo)* „išduoti tam tikrą garsą daužant į kietus daiktus, trinkėti, dundėti; su bildesiu vykti; su triukšmu kristi“ (LKŽ I 816, 821), lat. *bîlst (-stu, -du)* „tarti, sakyti; pasipiršti“, *bildêt (-du, ēju)* „kalbėti, sakyti“, paprastai *at-bildêt (-du, ēju)* „atsakyti, duoti atsakymą“ (ME I 295), šis etimologiškai gretinamas su liet. *bildėti (bìlda, -ėjo).*[210] Vadinasi, greta viena kitos randame išplėstas šaknis **bel-z(g)-*, **bel-d-*, galbūt ir **bel-s-* žodžiuose liet. *bal̀sas* ir lat. *bàlss* „t. p.“, jeigu tik jie neatstovauja šaknies **beld-s-* variantui. Kaip liet. *bil̀das* „kas bilda“, *bildùtė* „plepi moteris“ (LKŽ I 815, 818) yra *bildėti (bìlda, -ėjo)* vediniai, taip **bel-t-* „kalbėti, sakyti“ vediniai gali būti latvių pavardė *Beltiņš,* iš latvių kalbos atėjusi pavardė liet. *Beltė* (be kirčio, Vaškai, Pasvalio r.)[211] bei iš jų kilę gyvenviečių pavadinimai, kaip antai: *Bęl̀tas* (Lībagi), *Bel̀te* (Sėja, Sluoka), *Bel̀tes* (Ādaži, Bērsmuiža, Kabile, Kalnciems, Kazdanga ir kt.), *Beltes-kalns* (Zentene), *Kalnabel̀tes* (Naudīte), *Bęl̀tęni* (Priekule), *Bęl̀tęni*[2] (Skrīveri), *Bęltani* (be kirčio, Aizkraukle), *Bel̀tiņas* (Penkule).[212]

Liet. *bal̀sas* ir lat. *bàlss* siejimo su s. ind. *bhā́ṣate* „jis kalba, šneka“ dabar atsisakyta, nes ši senosios indų kalbos forma nebekildinama iš **bhols-*, bet laikoma bendrašakne su *bhā́sati* „jis šviečia, spindi, žėri“, o šaknies *bhā́ṣ-* cerebralizacija aiškinama atsiradusi dėl poreikio **bhā́s-* „kalbėti, sakyti“ skirti nuo *bhā́s-* „šviesti, spindėti, žėrėti“.[213]

Visu šituo ligšioliniu dėstymu nustatomos tokios etimologinės tapatybės: 1) liet. *bãlas* „baltas“ buvimą patvirtina pelkių pavadinimai ir *balà, bãlas* „vėdryninių šeimos augalas, plukė (Anemone)“, gr. φαλός „baltas“ (Hesichijas), val. (kimr.) *bal* „baltaveidis“, bret. *bal* „balta dėmė (gyvulio) kaktoje “, alb. *balë* „arklys su balta dėme kaktoje, laukis“ ir 2) pr. *ballo* „kakta“ (Elbingo žodynėlyje paliudyta *batto* „Stirne“),[214] alb. *ballë* „kakta“; pastarieji siejami su gr. φαλός, liet. *bãlas* „baltas“ ir *bálti,* o ankstesnėje mokslinėje literatūroje – ir su s. ind. *bhālam* „kakta“, ypač pastarojo reikšme „švytėjimas“. Galima apibrėžti ir jų foneminę struktūrą. Gr. φαλός. λευκός „baltas“ (Hesichijas), val. (kimr.) *bal* „baltaveidis“ ir bret. *bal* „balta dėmė (gyvulio) kaktoje “ veikiau rodo ide. $a < *h_2$ greta ide. $ā < *eh_2$; taigi **bhalo-* būtų iš protoide. **bhh$_2$lo-* (su skiemens sudaromuoju h_2).

Tačiau reikia pasakyti, jog nėra negalima s. ind. *bhālam* „kakta; švytėjimas“ etimologiškai gretinti su lat.

[210] Endzelīns J. *ME,* I, 255, 295; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 32, 39. Plg. Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* I, Rīga, 1992, 127.

[211] *Lietuvių pavardžių žodynas* (A–K), 228.

[212] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 97.

[213] Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* II, 494, 497-498; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 262.

[214] Mažiulis V. *Prūsų kalbos paminklai,* II, Vilnius, 1981, 18. – Pr. *batto* „Stirne“ taisymas į **Cacto*, kaip daro V. Mažiulis (žr. Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 134-135) yra perdėm drastiškas ir todėl nepriimtinas.

bãls, bàls „blyškus, blankus“, ir tuo labiau kad vokalizmas *ā* paliudytas taip pat lietuvių kalboje (aukštaičių rytiečių šnektose) veiksmažodžių *boléti (bõli, -ėjo)* „boluoti, baltuoti“, *bolúoti (-úoja, -ãvo)* „baltuoti“ (LKŽ I 970–971), rodančių buvus būdvardį **bãlas* „baltas, – dėl darybos būdo ir metatonijos plg. *bãlas* „baltas“ vedinius *balėti (bãli, -ėjo)* „būti baltam, baltuoti“, *balúoti (-úoja, -ãvo)* „būti, rodytis baltam, baltuoti...“ (LKŽ I 593, 623) ir *báltas* vedinius *baltėti (-ėja, -ėjo)* „būti baltam...“, *bal̀tuoti (-uoja, -avo)* „būti, rodytis baltam ...“[215] (LKŽ I 613, 622). S. ind. *bhā́ti* „jis šviečia, žiba, spindi, švyti“, gr. φάε „jis nušvietė, pasirodė“ (tematinis aoristas) atspindi ide. **bhā-<*bheh$_2$*, kur priklauso ir sorb. aukšt. *bać* (1 p. sing. praes. *baju so*) „rusenti, smilkti, gruzdėti“.[216] Sorb. aukšt. *bać so* (3 p. sing. praes. *baje so*) „degti, smilkti, rusenti“, sorb. žem. *bajaś* (1 p. sing. praes. *baju,* arch. *bajam*) „degti (apie ugnį); žibsėti, spingsėti“ [217] ide. šaknį **bhā- <*bheh$_2$-* priartina prie baltų kalbų, o liet. *bojus* (kirtis šaknyje, bet priegaidė nežinoma) „pelkė, klampynė (Sumpf, Moorgrund)“ (Būga RR I 433, 523, LKŽ I 969) patvirtina kalbamosios ide. šaknies buvimą baltų kalbose. Liet. *bojus* yra iš aktualiosios vartosenos pasitraukęs A. Juškos užfiksuotas žodis (J I 226), bet išlikęs vietovardžiais *Bojus* (be kirčio, laukas), *Bojẽlis* (upelis ir pelkė Jaciūnų k., Pušaloto apyl., Pasvalio r.) ir, matyt, turėjęs atitikmenį latvių kalboje – tai rodytų *Bājas* (sodyba, Irlava, Tukumo r.).[218] Mat *bojus* su priesaga *-i̯u-* gali būti išsivestas iš **bhā-* „šviesti, žibėti, spindėti“ kaip, pvz., *mõjus* (ir *mójus*) „mostas, mojimas“ (LKŽ VIII 312) – iš *móti (-ja, -jo),* ir pradžioje tikriausiai funkcionavo kaip veiksmažodinis abstraktas (**mā-i̯u-* „švytėjimas, spindėjimas“), o pelkių, balų pavadinimai, kaip žinoma, daugeliu atvejų yra kilę iš švytėjimą, blizgėjimą, mirguliavimą reiškiančių žodžių (žr. p. 124-125). Tad veiksmažodį **bā-* „šviesti, žibėti, spindėti“ galėjo turėti taip pat probaltiškieji dialektai, ir iš jo su priesaga *-l-* galėjo būti išsivestas baltų **bãla-* „baltas“ (plg. lat. *bãls* „blyškus, blankus“ ir liet. *boléti [bõli, -ėjo]* „boluoti, baltuoti“, *bolúoti [-úoja, -ãvo]* „baltuoti“), vėliau iš jo pasidarytas ir veiksmažodis, plg. lat. 3 p. praes. *bālst,* 3 p. praet. *bāla,* inf. **bālt.* Liet. *bálti* (*bą̃la, bálsta, bal̀na, bãlo*) „darytis baltam, baltėti; blykšti, blankti“ gali būti kontaminacinis, tai yra esamojo ir būtojo laiko formos turėtų šakninę morfemą *bal-* (iš ide. **bhh$_2$-l-* su skiemens sudaromuoju *h$_2$*), o bendraties forma *bálti* veikiausiai tęstų **bālt(e)i* su ilguoju balsiu šaknyje (ide. **bheh$_2$-l-*).

Liet. *balà* „pelkė, raistas; klanas, valka...“, bendrašaknio su adj. *bãlas, -à,* kaip ir s. sl. *blato,* šaknis yra **bhal-,* todėl šie žodžiai nieko bendra negali turėti su s. angl.

[215] Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 480.

[216] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* II, 991; Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 259; *Lexikon der indogermanischen Verben,* 54-55.

[217] *Słownik prasłowiański,* I, 194-195; *Этимологический словарь славянских языков.* Праславянский лексический фонд, 1, Москва, 1974, 139-140.

[218] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 90

pōl, oland. *poel,* s. vok. aukšt. *pfuol* „ pelkė, klanas, bala“ (ide. **bāl-*), kaip kartais linkstama teigti indoeuropeistikos darbuose.[219]

Baltų šaknis **bā-* „šviesti, žibėti, spindėti“ galėjo būti išplėsta ne tik *-l-*, bet, atrodo, ir *-n-*. Upėvardžių *Bónė* ([vok. *Bahne*] Danės kairysis intakas, Kretinga), *Bonãlė* (Danės intakas, Plikiai, Klaipėdos r.), *Bona-raistis* (be kirčio, pieva, Rasališkių k., Želva) ir priesagos *-ava Bõnava* (vok. *Bahnau, Banow* [1334 m.], upė, įtekanti į Aismares, buv. Karaliaučiaus aps.) [220] pagrindu galima rekonstruoti baltų **bā-na-* adj. „baltas“ su atitikmeniu airių kalboje *bān* „t. p.“.

Čia išdėstytą hipotezę remia dar du dalykai: pirma, baltiškųjų gintaro pavadinimų migracija į Mediteraniją (lot. *sucinum* < **sŭcinum* arba **sŏcinum* < liet. **sakinas* „didelis sakų gabalas“) ir dar toliau, į Egiptą (egiptiečiai gintarą vadinę žodžiu *sakal,* kilusiu greičiausiai iš baltų **sakalai* „sakų gabalai“); antra, šešių tūkstančių stadijų ilgio Okeano įlankos *(aestuarium oceani),* vadintos *Metuonis,* lokalizacija.

2. 2.
Metuonis

Metuonis (su variantais) yra seniausias išlikęs Šiaurės rytų Europos vietovardis – tai ir sudaro jo neįkainojamą vertę.

J. Svennungo nuomone, *Metuonis* buvęs Okeano atabradas, sekluma (ein Wattengebiet des Ozeans namens *Metuonis*), prie kurio(s) gyvenę gutai (pagal Pitėją), jo(s) pavadinimas susijęs su vok. dial. *Matte* „pieva (Alpėse); ganykla“, šv. *mad* „klampi, pelkėta lanka“, angl. *mead(ow)* „pieva, lanka“, s. fryz. *mēde* „pieva (kuri pjaunama)“ ir galiausiai su lot. *meto, -ere* „pjauti, kirsti“.[221] Anksčiau *Metuonis* su vok. dial. *Matte* „pieva“ buvo gretinamas D. Stichtenotho[222] ir kitų tyrinėtojų.[223] Gutai laikomi germanų gentimi, bet ši aplinkybė turbūt nereiškia, kad Metuonį rei-

[219] Kaip teigiama germanistinėje literatūroje, žr. Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache,* 20. Auflage bearbeitet von Walther Mitzka, Berlin, 1967, 547; Krahe H. *Germanische Sprachwissenschaft,* I. Einleitung und Lautlehre, Berlin, 1942, 83.

[220] Kitaip (nepagrįstai) Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta,* 73.

[221] Svennung J. *Skandinavien bei Plinius und Ptolemaios,* 10 (išn. 1).

[222] Stichtenoth D. Abalus und die Nerthusinsel. – *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur,* 86. Bd., Wiesbaden, 1955, 162.

[223] Detlefsen D. *Die Entdeckung des germanischen Nordens im Altertum,* Berlin, 1904, 10 ir tolesni.

kia lokalizuoti Skandinavijoje ar kažkur pietiniuose Baltijos jūros pakraščiuose, kur dabar Vokietijos sritys, ir kad šis pavadinimas yra germaniškos kilmės. Taip pat kažin ar vien dėl to, kad apie Jutlandiją daug vietovardžių su dėmeniu *-mede,*[224] ten ieškotinas Metuonis. Vokiškojo Plinijaus vertimo komentatoriai spėjo vardą *Metuonis* buvus Šiaurės jūros Vokietijos pakrantės ar netgi visos Baltijos (das Baltikum) pavadinimu.[225]

Lokalizuodamas Metuonį, D. Stichtenothas rėmėsi Plinijaus ir jo informanto Pitėjo pranešimu, kad *Metuonis,* Okeano įlanka *(aestuarium oceani),* buvusi 6000 stadijų ilgio. Kaip jau buvo užsiminta (žr. p. 104), D. Stichtenothas paskaičiavo, kad 6000 stadijų atitinka 1100 km, o toks atstumas kaip tik ir yra tarp Lübecko ir Åbo (Turku) prie Suomijos įlankos, ir tuo remdamasis teigė, jog Pitėjas, kalbėdamas apie įlanką *(aestuarium),* galvoje turėjęs kaip tik šitą Baltijos jūros pakrantės ruožą, bet ne Vokiečių įlanką (Deutsche Bucht) Šiaurės jūroje, tuo labiau kad Pitėjo ir Tacito pranešimai apie gintarą iš tikro sutampą ir liečią Rytų Pabaltijį.[226] Tokią išvadą galima paremti naujais duomenimis. Bet prieš tai reikėtų pažymėti, kad, be *Metuonis* ir šalutinių linksnių formos *Metuonidis* (su variantu *Metuodinis*), nuorašuose pasitaiko ir daugiau šio toponimo variantų: *Metonis, Metonomon, Mentonomon, Meconomon.*[227]

Senojoje graikų kalboje *d*-kamieniais yra tapę kai kurie indoeuropietiškieji *i* kamieno daiktavardžiai, pvz., ἐλπί-ς „viltis" : gen. sing. ἐλπίδ-ος. Jų pavyzdžiu į šitokią struktūrą galėjo būti perkeltas ir *Metuoni-s* : *Metuonidis*. Tad labai gali būti, kad *Metuonis d* kamienas yra antrinis dalykas, priklausęs nuo kalbų kontaktų, todėl rekonstrukcijai reikėtų remtis forma *Metuonis,* kuri, kaip galima spėti, buvo *i* kamieno. Dėl kilmės ypatingo dėmesio vertas tas dalykas, kad su *Metuonis* formaliai visiškai sutampa lat. *mętuonis* „malūno užtvanka"(be kirčio, Vidiņo latvių–rusų kalbų žodynėlis) greta *mętuons* „t. p." (priebalsio *n* kokybė neaiški, Apukalns, Alūksnės r. [ME II 609]), bet gramatinė jų struktūra, aišku, skyrėsi. *Metuonis,* kurį galima laikyti buvus *i*-kamienį, matyt, atspindėjo prolytę **Metu̯on-,* o lat. *mętuonis* pradžioje tikriausiai atrodė **metu̯ōn-* ir priklausė *(i)i̯o* kamienui. Skyrėsi prolytės tik tuo, kad pastaroji turėjo pailgintąjį kamiengalio *-on-* balsio kaitos laipsnį. Lat. *mętuonis* (be kirčio) „malūno užtvanka" etimologiškai priklauso veiksmažodžio *mest (mętu, metu)* „mesti, sviesti" šakniai, ir tai pakankamai aiškiai matyti iš lat. *mętums* „pylimas, sampila, (užtvankos) damba": *„mūsu dambi sauc par mętumu, tāpēc ka tam ir*

[224] Łowmiański H. *Początki Polski,* I, Warszawa, 1964, 130.

[225] C. Plinius Secundus d. Ä. *Naturkunde,* Lateinisch-deutsch. Bücher III/IV. 151.

[226] Stichtenoth D. Abalus und die Nerthusinsel. – *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur,* 86. Bd., Wiesbaden, 1955, 169, 172

[227] C. Plini Secundi *Naturalis Historiae Libri XXXVII.* Edidit Carolus Mayhoff. Editio stereotypa editionis prioris (MCMVI), Stutgardiae in aedibus B. G. Teubneri, MCMLXVII [išnašose XXXVII 35. – Registre: *Mentonomon* aestuar. oceani].

aizmęsts priekšā“ (EH I 804) „mūsų užtvankos dambą vadina *mętumu*, nes jai priekyje yra užmesta (tai yra užkasta)“. Darybos pagrindas turėjo būti koks nors archajinis *u* kamieno vardažodis, o tokių latvių kalba šioje šaknyje dabar taip pat turi, plg. *mętus* „išvaizda...“ (EH I 804). Jo reikšmę padeda suvokti *o* (baltų *a*) kamieno *męts* „šieno kupeta (tai yra kas sumesta); eskizas, metmenys, apmatai...“, ypač frazės *visi viņi vienu mętu, vienā mętā, vienus mętus* „visi jie kaip iš vieno metimo, iš vienos vados (tai yra visi jie vienodi arba ūgiu, arba savybėmis, arba amžiumi)“ (ME II 608).

Aismarių ir Kuršių nėrijos senovės baltams galėjo atrodyti žmogaus supiltomis užtvankomis, pylimais, sampilomis. Kita vertus, kiek tikslesnės informacijos apie Okeano įlankos, vadintos *Metuonis,* lokalizaciją galėtų duoti atitinkami vietų ir vandenų vardai, veiksmažodžių liet. *mèsti (mẽta, -ė)* ir lat. *mest (mętu, metu*) „mesti, sviesti“ vediniai. Antai *Atmačas-kalns* (kalva, Gudenieki, Kuldīgos r.) (dėl *-č-*<*-tj-* laikomas lietuviškos kilmės), *Atmatas* (dvaras, Valtaiķi, Kuldīgos r.; sodyba, Ugãle, Ventspilio r.; vieta miške, Stende, Talsų r.), kaip matyti, paplitę pajūrio srityje, nors jų yra ir toliau nuo jūros, pvz., *Atmatene* (pieva, Biksti, Duobelės r.).[228] Jų pagrindas yra lat. *atmata* „dirvonas; ramstis, atrama“ (ME I 175, EH I 155). Lietuvoje labiausiai žinomas dešiniosios nuo Rusnės Nemuno šakos (įtekančios į Kuršių marias) pavadinimas *Atmatà* (ir *Ãtmata*), šaltiniuose minimas kaip *Atmath* (1576 m.), *Athmath* (1584 m.) ir kildinamas [229] iš bendrinio daiktavardžio *atmatà* (ir *ãtmata*) „kas lieka ką panaudojus, likutis, liekana; užleista dirva, nedirbama žemė...“ (LKŽ I² 400–401) senesnėmis reikšmėmis, pvz., „upės atsišakojimas, atsimetimas ir pan.“ Be jo, Lietuvos teritorijoje *Atmatų* galì rasti kiek tik nori, pvz.: *Atmatà* (2 ha lanka Gėpaičių k., buv. Vegerių vls., Mažeikių aps.; [var. *Atãmata*] raistas Šimaičių k., buv. Balninkų vls., Ukmergės aps. [1935 m. surašymo duomenimis]; 4–5 ha pieva Narbūčių k., Kruopių apyl., Akmenės r.; prastas laukas (apie 1 ha) Juodbūdžio k., Veiverių apyl., Prienų r.; eigulio sodybvietė ir miško dalis Vaiguviškių k., Gelgaudiškio apyl., Šakių r.).

[228] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (1), 48.

[229] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 51; Pėteraitis V. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta,* 68.

Prielaidą, kad *Metuonis* anuomet kažkaip buvo susijęs su rytiniu Baltijos jūros krantu, tiksliau, su Nemuno žiočių regionu, remtų dar pora faktų. Variantas *Metonis* formaliai sutampa su lat. *Mętani* (valstiečio sodyba, Aizkrauklė). *Metonomon, Mentonomon, Meconomon* (šis variantas, matyt, atsirado perrašinėjant supainiojus raides *t* ir *c*) be didesnio vargo galima įtarti buvus dūrinį, kurio pirmasis sandas galėjo būti **Met-* ar netgi **Met(ų)on-* (plg. variantą *Metonis*), antruoju sandu galėjo eiti Nemuno pavadinimo variantas **Nomon-* (su dviem trumpaisiais balsiais *o*) arba **Nomun-* (balsis *u* galėjo būti pažymėtas raide *o*). Panašios formos iš tiesų paliudytos: *Nẽmanas* (taip vadinamas Nemunas apie Tauragę ir kitur Žemaitijoje), *Nemanýnas*

(pro Giliją įteka į Kuršių marias).[230] Jeigu *-nomon* nėra perrašinėtojų apsirikimas, balsis *o* vietoj šakninio *e* gali būti atsiradęs dėl regresyvinės asimiliacijos (priebalsį *n* iš antrojo sando perkėlus į pirmojo sando šaknį) arba kitakalbiams žmonėms (keliautojams, pirkliams) iškreipus Nemuno vardą. Juk ir senasis Skandinavijos pavadinimas atrodė *Scatinavia,* tik vėliau atsirado forma su priebalsiu *n* šaknyje, galimas daiktas, dėl panašios asimiliacijos.

Nuo Tilžės Nemunas pradeda šakotis. Žemiau Tilžės, ties Kalvių kaimu, į kairę atsišakoja Gilijà, o didesnė dešinioji vaga gauna Rùsnės vardą. Ties Rusnės miesteliu Rùsnė – svarbiausioji Nemuno žiočių šaka – dalijasi į Skirvỹtę (iš čia kaimo pavadinimas *Skirvytėlė*) ir Ãtmatą. Atmatà, kurios ilgis yra 12 km, laikoma Nemuno tęsiniu ir nuo jos žiočių Kuršių mariose yra skaičiuojamas Nemuno ilgis. Senoji Nemuno vaga buvo Nemunýnas, dabar tik formaliai laikomas Nemuno dalimi. Kaip matyti, atstumas nuo Atmatos ligi Nemunyno (vok. Elchwerder, rus. Golovkino) sudaro nemažą Kuršių marių kranto gabalą, kuris prieškristiniais amžiais galėjo būti suvoktas kaip įlanka ir vadintas *Metuonis*. Negana to, kamieno *Atmat-* vietovardžių buvimas Kuldīgos, Ventspilio, Talsų ir kt. rajonuose leidžia šią įlanką gerokai pratęsti į Latvijos pusę, ko gero, ir dar toliau – link Estijos. Todėl ir galėjo atsirasti supratimas, kad būta didžiulės įlankos, turėjusios 6000 stadijų. Kamieno *Atmat-* vietovardžiai ir vandenvardžiai, suprantama, būdami aktualūs pasikeitusiomis lingvoetninėmis ir fiziografinėmis sąlygomis, galėjo regeneruoti *Metuonis* priešdėliniais veiksmažodinės šaknies **met-* „mesti, sviesti" vediniais, o pastarasis kaip archaizmas – trauktis į pasyviąją vartoseną ir galiausiai būti užmirštas. Svarbesnės išvados yra tokios:

[230] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 108, 222.

1. I a. po Kr. pabaigoje ir II a. pradžioje gintaro prekybos centras iš Elbės žiočių persikėlė į Vyslos žemupį ir Sembos pusiasalį. Gintaro prekyba ypač suaktyvėjo tolesniame amžiuje ir tapo pelningu verslu. Gintaro prekybos monopolis, kaip atrodo, buvo aisčių rankose, ir baltų „aukso amžiumi" laikomi II–V šimtmečiai, kai klestėjo gintaro prekyba.

   Gintaro kilmės vieta dabar nesunkiai nustatoma infraraudonosios spektroskopijos metodu analizuojant gintare esančią rūgštį. Tai patvirtina teiginį, kad Romoje ir kituose Viduržemio jūros kraštuose pasirodęs gintaras kilimo buvo iš Sembos pusiasalio.
2. Kartu su prekybos ir mainų daiktais (gintaru, brangiaisiais kailiais, medumi, vašku) romėnus ir graikus pasiekdavo taip pat žinios apie Vakarų ir Rytų Šiaurės Europoje gyvenančius žmones, atskiras gentis, jų gyvenimo būdą, papročius, genčių, vietovių ir upių vardus.
3. Remiantis Pitėjo informacija, kad *Metuonis* – Okeano įlanka *(aestuarium oceani),* – buvusi 6000 stadijų ilgio, ir turint galvoje, kad 6000 stadijų atitinka 1100 km,

o tarp Lübecko Vokietijoje ir Åbo (Turku) prie Suomijos įlankos stebėtinai tiksliai yra 1100 km, galima daryti prielaidą, jog Pitėjas, kalbėdamas apie įlanką *(aestuarium),* galvoje turėjo kaip tik šitą Baltijos jūros pakrantės ruožą.

4. *Metuonis* (šalutinių linksnių forma *Metuonidis*) yra anksčiausiai (IV a. pr. Kr.) paliudytas Rytų Pabaltijo etnonimas. Šalutinių linksnių forma *Metuonidis* turi variantą *Metuodinis,* kuris gali būti atsiradęs dėl priebalsių *n* ir *d* metatezės. Labai gali būti, kad *Metuonis d* kamienas yra antrinis, priklausęs nuo kalbų kontaktų, senesnė forma galėjo būti *i* kamieno. Senojoje graikų kalboje *d*-kamieniais yra tapę kai kurie indoeuropietiškieji *i* kamieno daiktavardžiai, pvz., ἐλπί-ς „viltis" : gen. sing. ἐλπίδ-ος. Jų pavyzdžiu į šitokią struktūrą galėjo būti perkeltas ir *Metuoni-s* : *Metuonid-is*.

   Metuonis (< **Metu̯on-*) etimoną randame baltų kalbose. Tai lat. *mętuonis* (be kirčio) „malūno užtvanka", kuris pradžioje tikriausiai atrodė **metu̯ōn-* ir priklausė *(i)i̯o* kamienui.

5. Nėra jokio pamato Plinijaus ir jo informantų paliudytą salą, kur randamas gintaras, *Baltia* Šiaurės okeane, tai yra Baltijos jūroje, laikyti Skandinavijos pusiasaliu, šiaurine Jutlandijos dalimi, Olandijos ar Fryzijos salomis (pvz., Helgolandu) ir patį pavadinimą – germaniškos kilmės.

6. Sembos pusiasalis, iš tikrųjų iš visų pusių apsuptas vandenų – Baltijos jūros, Aismarių, Kuršių marių ir Priegliaus bei Deimės upių – anuomet pašaliečiui galėjo pasirodyti esąs sala, bent jau ne mažiau už Skandinaviją ar Jutlandiją. O ir „Gintaro salos" vardas kaip tik šiai Baltijos pajūrio vietai geriausiai tinka – gintaras čia randamas jau nuo seniausių laikų.

7. Metodologine prasme galima „Gintaro salos" pavadinimus *Baltia, Balcia, Basilia, Abalus, Abalcia* traktuoti susietus, žiūrėti į juos kaip į koherentinę visumą, turinčią tam tikrą leksinį branduolį, kurio variantai ir būtų antikos šaltiniuose paliudytos formos. Tai padaryti visai įmanoma atsižvelgiant į baltų kalbų teikiamas analizės galimybes:

   1) *Baltia* tiksliai atliepia upėvardį liet. *Bálčia* < **Balt(i)i̯ā,* atitinkamai kamieną **Balt(i)i̯a-;*

   2) upėvardis liet. *Bálkis* turi kamieną **Balk(i)i̯a-;* tiek šį kamieną, tiek ir jo moteriškos giminės formą **Balk(i)i̯ā* atitinka antikos paliudytoji *Balcia;*

   3) Plinijaus informantų Pitėjo bei Timajo salos vardo *Basilia* ir Diodoro Siciliečio Βασίλεια (su priebalsių metateze iš **Balsia*) baltiškosios proformos būtų arba **Bals(i)i̯ā*, arba **Bals(i)i̯a-*. Pastarąjį kamieną turi lietuvių ežerų vardai *Bálsis, Bal̇sis* ir *Balsỹs,* lat. *Bal̇sis* (nom. sing.) (pieva);

   4) Pitėjo *Abalus* labai jau panašus į latvių kalbos bendrinį daiktavardį *atbala [adbala]* „balti auštančios dienos atšvaitai", egzistuojantį greta veiksmažodžio *atbalêt* „atšvisti, vėl pasidaryti vaiskiam";

5) Solino *Abalcia* gali būti kontaminuota iš *Balcia* ir *Abalus*.

8. Jų darybos pagrindą galėjo sudaryti būdvardžiai liet. *báltas*, lat. *balts*, liet. **balkas* „baltas“, liet. **bálsas* „t. p.“, lat. *balss* „prastai dažytas“ – plg. dar liet. *bálnas* (ir *balnas*) „baltas, su balta nugara (apie jautį ar karvę)“, – tam tikrais šaknies „pailginimais“, „išplėtimais“ (élargissements) *-t-*, *-k-*, *-s-* ir *-n-* išsivesti iš veiksmažodžių liet. *bálti*, lat. **balt*.

   Kad šių vardų kamienas *Balta-* reiškė p e l k ę, patvirtina prūsų vietovardžiai *Namoyumpelk* (var. *Namoyunpelk*, [1343 m.] pelkė), *Namuynbalt* (< **Namujun-pelky* ir **Namujun-baltan*), kur antruosius sandus sudaro pr. *pelky* „pelkė“ ir **baltan* „t. p.“

9. Iš pietrytinio Baltijos kranto, baltų gyvenamų žemių, kartu su gintaro artefaktais minėtu „gintaro keliu“ pradedant IV a. pr. Kr., gal ir anksčiau, šios baltų kalbų formos galėjo keliauti į Vidužemio jūros baseiną ir kaip Baltijos jūros, suvoktos kaip „milžiniško dydžio sala“, pavadinimai. Po beveik pusantro tūkstančio metų, per kurį šie Baltijos jūros pavadinimai, matyt, buvo gyvi, vartojami pajūrio gyventojų baltų ir tikriausiai kitų tautų žmonių, galėjo patekti į didžiojo Šiaurės istoriko Adomo Bremeniečio akiratį.

10. Adomo Bremeniečio XI a. antroje pusėje parašytoje „Hamburgo bažnyčios istorijoje *(Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum)*“ randame *Mare Balticum* (: *mare* „jūra“), *Fretum Balticum* (: *fretum* „jūros sąsiauris; jūra apskritai“) ir *Sinus Balticus* (: *sinus* „įlanka, užutėkis“). Šiais pavadinimais, kaip atrodo, buvo vadinama tiek visa Baltijos jūra, tiek ir sąsiauriai bei farvateris vakarų pusėje prie Vokietijos Schleswigo-Holsteino ir Danijos. Būdvardis *balticus* paliudytas tik lotyniškai rašytų šaltinių.

11. Nors tarp antikos *Baltia* ir viduramžių *Mare Balticum*, atrodo, nėra tradicijos ryšio, bet galimas jų atsiradimas iš bendro šaltinio. Iš baltų kalbų kamieno **Baltiā* arba **Baltia-* su viduramžių lotynų kalbos priesaga *-icus* ir galėjo būti pasidarytas Adomo Bremeniečio *Mare Balticum* ir *Sinus Balticus* dėmuo *Baltic-*.

12. Tiek prie antikos šaltinių *Baltia, Balcia, Basilia, Abalus, Abalcia*, tiek prie Baltijos jūros pavadinimo atsiradimo bus prisidėjusios baltų kalbos. Baltijos vardo kilmės hipotezė buvo suformuluota viena iš pirmųjų (F. G. Möhlis, K. F. Johanssonas ir kt.). Pavadinimas *mare Balticum* (ir *sinus Balticus*), pirmiausia paminėtas Adomo Bremeniečio, galėjo atsirasti Baltijos jūros pietryčių pusėje, tai yra vakarų baltų kalbinėje aplinkoje. Jo pamatas galėjo būti pr. **baltan* neutr. „bala, pelkė, liūnas“, kurio etimologiniai atitikmenys yra liet. *báltas* ir sl. **blato* “pelkė; stovintis vanduo“. Pradžioje šiuo žodžiu tikriausiai buvo vadinamos upių žiotys bei jų išsišakojimai, pirmiausia ir daugiausia pelkėtos Aismarės ir Kuršių marios. Iš čia šis pavadinimas Baltijos jūros pakrantėmis bus pamažu plitęs vakarų kryptimi, kol tapo Baltijos jūros pietinės dalies vardu.

Trečioji dalis

IŠ BALTŲ IR GERMANŲ PRAEITIES KONTAKTŲ

1.

PAVADINIMO *GÙDAS* KILMĖ

Aisčių etnonimas yra paliudytas germaniškų arba iš germanų kultūrinio arealo kilusia informacija paremtų (pvz., Tacito) istorinių šaltinių. Beveik tikra, kad šiuo etnonimu germanų gentys vadino Rytų Baltijos gyventojus nepaisant jų etninio skirtumo. Bet ne mažiau tikra atrodo ir tai, kad aisčių etnonimas yra baltiškos kilmės, germanai greičiausiai jį pasiskolino iš baltų ir juo iš pradžių vadino tik tas Rytų Baltijos gentis, kurios save laikė žemės žmonėmis. Kitaip sakant, šio etnonimo reikšmė germanų kalbose gali būti vietinių Rytų Baltijos genčių pavadinimų vertimo rezultatas. Visa tai leidžia manyti, kad tarp germanų genčių ir vietinių Rytų Baltijos gyventojų baltų ir finų iš tikrųjų būta intensyvių kontaktų, įgalinusių ne vieną tyrinėtoją kalbėti ne tik apie kultūrinį germanų dominavimą Rytų Baltijos regione, bet ir apie jų etninę infiltraciją į šį regioną. Grindžiant tokį teiginį, be germaniškos kilmės baltų kalbų skolinių, iškelta ir kitokio pobūdžio argumentų.

Pagal vienu metu indoeuropiečių istorinėje lyginamojoje kalbotyroje vos ne *communis opinio* hipotezę gotų etnonimo pėdsakas baltų kalbose yra liet. *gùdas* ir lat. *guds*. Taigi pagal labiausiai paplitusią nuomonę, einančią jau iš XVIII ir XIX amžių, žodis *gùdas* esąs į lietuvių kalbą patekęs gotų gentivardis (plg. lotyniškųjų šaltinių *Gothi, Gothones,* s. skand. *Gotar,* s. angl. *Gotan*). Pradžioje gotų vardas, kaip spėjama, buvęs perkeltas slavams vadinti, kai šie buvę gotų valdžioje. Gotų etnonimą iš slavų pasiskolinusios pietinės baltų gentys, bet išlikęs jis tik lietuvių ir latvių kalbose: *gùdas, guds.* Tai turėję įvykti dar prieš germaniškąją priebalsių perkaitą *(Lautverschiebung),* t. y. dar tada, kai germanai tebetarę **ghudos* ir pan.[1] Tolesnio dėstymo tikslas – išsiaiškinti, ar germanų kalbų įtakos baltų kalboms tikrai būta tokios didelės, kaip linkstama manyti, ir kiek pagrįsta nuomonė, kad

[1] Diefenbach L. [Recenzija]. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* begründet von *A. Kuhn,* 4, Berlin und Gütersloh, 1855, 382; Frstermann E. Altnordisch und Litauisch. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 19, 1870, 364; Praetorius M. *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne* Im wörtlichen Auszuge aus dem Manuskript herausgegeben von W. Pierson, Berlin, 1871, 5; Būga K. *Kalba ir senovė,* Kaunas, 1922, 67-68 [= Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 87-88]; Idem. *Rinktiniai raštai,* III, 782-783; Rudnicki M. Lechici i Skandynawi (Nordowie). – *Slavia Occidentalis,* 2, Poznań, 1922, 241; Idem. Wda i Wisła. – *Slavia Occidentalis,* 6, 1927, 368; Senn A. Die ältesten Beziehungen zu den Slaven und Balten. – *Germanische Lehnwortstudien,* Heidelberg, 1925, 41-53; Karsten T. E.

šis lietuvių ir latvių kalbų liaudiškas baltarusių pavadinimas yra gotų etnonimo reliktas baltų lingvokultūroje.

1.1.
Liet. *gùdas* kilmės aiškinimai ir jų vertinimas

1.1.1.
Germaniškosios kilmės hipotezės

1956 m. išleistame paskaitų apie senąsias germanų gentis kurse E. Schwarzas pažymėjo, jog tai, ar gotų etnonimas turi kokį nors ryšį su liet. *gùdas,* yra mokslo ginčijamas klausimas. Apie liet. *gùdas* kalbama kaip apie seną tautovardį, bet jį sieti su gotų vardu esą galima tik tuo atveju, jeigu jis į baltų kalbas būtų patekęs prieš ide. *d* virtimą *t* germanų kalbose. Vargu ar tai įmanoma, žinant, kad gotai išsilaipino Pavyslyje tik mūsų eros pradžioje, dėl to ieškoma kitokių aiškinimų arba galvojama apie liaudies etimologiją, – teigė E. Schwarzas, nurodydamas E. Hermanno tyrinėjimus. Pats E. Schwarzas buvo linkęs pripažinti labai seną skolinimą, būtent: kaip rodą archeologijos duomenys, rytų germanai iki Vyslos nusigavę jau apie 1000 m. pr. Kr. ir susidūrę su baltų gentimis. Jeigu viena iš šių germanų genčių turėjo vardą **Gudanōz,* baltai jį girdėję tariant su *d*. Įmanomos sąsajos su gautų gentimis pietų Švedijoje arba Gotlando salos gotais, – rašė E. Schwarzas.[2]

Kai kurie tyrinėtojai abejojo, ar baltų kalbos gali turėti tokį seną germanizmą. Antai A. Sennas vėliau tikslino savo nuomonę abejodamas, ar *gùdas* gali būti gautas prieš priebalsių perkaitą (jo nuomone, apie 500 m. pr. Kr.) ir rodyti germanus taip anksti apsigyvenus prie Baltijos.[3] E. Hermannas stačiai sakė, kad negalimas dalykas, jog prūsai žodį

Die Germanen, Berlin und Leipzig, 1928, 24 ir tolesni; Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 23 [= Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 26]; Idem. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 174; De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 83; Vasmer M. *Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde.* Herausgegeben von Herbert Bräuer, I, Berlin, 1971, 41, 242; Vanagas A. K. Būga – lietuvių onomastikos pradininkas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XX, Vilnius, 1980, 22; Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorija,* I, Vilnius, 1984, 96-97, 186.

[2] Schwarz E. *Germanische Stammeskunde,* 84-85.

[3] Senn A. Ostpreußens Vorgeschichte sprachlich beleuchtet. – *The Germanic Review,* 15, 1940, 12 ir tolesni; Idem. Die Beziehungen des Baltischen zum Slavischen und Germanischen. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 71 (1/2), 1953, 162 ir tolesni; Idem. – *Die Sprache,* III, 1954–1956, 69.

gùdas būtų pasiskolinę prieš priebalsių perkaitą, nes anuo metu – prieš perkaitą – kontakto su gotais dar nebuvę – gotai prie Baltijos jūros, Pavyslyje, dar negyvenę.[4] R. Ekblomo nuomone, prie Baltijos jūros gotai tikriausiai ilgai nepabuvę, nes nedaug pėdsakų palikę, be to, nieko tikra nežinoma apie jų kalbos priebalsių pobūdį prieš daugiau negu pusantro tūkstančio metų.[5] Ir vis dėlto pastarieji du autoriai, nepaisydami savo kritiškų pastabų, liet. *gùdas* laikė germaniškos kilmės žodžiu, į baltų kalbas patekusiu jau po to, kai **ghudos* germanų kalbose virtęs **gutaz*. Mus pirmiausia domina klausimas, kas verčia tyrinėtojus šį žodį laikyti germanišku.

Išanalizavęs spėjamą etnonimo *gùdas* ryšį su sl. **guditi* „groti kanklėmis", **gudъkъ* „toks muzikos instrumentas" (A. Bezzenbergerio), pr. *gudde* „krūmai" (A. Brcknerio) (apie tai žr. toliau) ir formaliai galimą sąsają su lietuvių kalbos šaknies *gud-* „prasti" žodžiais ir laikydamas ją esant neįmanomą, E. Hermannas priėjo prie tokios išvados: „Todėl aš manau, kad baltų kalbos vardo *gùdas* „baltarusis ir kt. " paaiškinti negali; kitaip tariant, *gùdas* turi būti kilęs iš kitos kalbos. Bet kadangi šis žodis žymi tautą, vargu ar belieka kita tauta kaip gotai. Vadinasi, formalioji pusė verčia žodyje *gudaĩ* (vok. dial. *Gudden*) matyti „gotus".[6] Germaniškojo originalo virtimą *gùdas* su *-d-* E. Hermannas aiškino liaudies etimologijos prielaida: dėl tokių žodžių kaip pr. *gudde* „krūmai", liet. *gùdras,* lat. *gudrs* ir kitų šaknies *gud-* „prasti" leksemų įtakos **gutaz* lengvai galėjęs išvirsti į *gùdas*. „Tai laikau suprantamiausiu šio etimologiškai iki šiol tamsaus žodžio paaiškinimu (Das halte ich für die einleuchtendste Erklärung dieses etymologisch bisher dunklen Wortes) ".[7] Be to, E. Hermannas pritarė jau seniau klausimo literatūroje keltai minčiai, kad (vok.) *Danzig*/(lenk.) *Gdańsk* ir *Gdingen*/*Gdynia* galį būti baltiškos kilmės (prūsiški) ir savyje slėpti *gùdas* „gotas", o vietovės Lenkijoje pavadinimas (vok.) *Graudenz*/(lenk.) *Grudziądź* esąs taip pat germanų palikimas (plg. genties vardą *Greotungi*).

Nedėsningas fonetinių atitikmenų aiškinimas yra pati silpniausia šios hipotezės vieta.

Kalbant apie spėjamus gotų etnonimo pėdsakus vardyne, verta prisiminti vieną įdomų atvejį iš pietų slavų arealo. M. Vasmeris, remdamasis tuo, kad būdvardis *gàtačkî,* vietovardžio *Gacko* vedinys, vartojamas serbų liaudies dainose (pvz., *Od široka poļa ga-*

[4] Hermann E. Sind der Name der Gudden und die Ortsnamen Danzig, Gdingen und Graudenz gotischen Ursprungs? – *Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften in Göttingen,* Philologisch-Historische Klasse, Jahrgang 1941, Nr. 1, 221 ir tolesni.

[5] Ekblom R. Balt. *gudas* und schw. *gute* 'Gotländer'. – *Rakstu krājums.* Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1956, 96-97.

[6] Hermann E. Sind der Name der Gudden und die Ortsnamen Danzig, Gdingen und Graudenz gotischen Ursprungs? – *Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften in Göttingen,* Philologisch-Historische Klasse, Jahrgang 1941, Nr. 1, 221.

[7] Ibid., 244.

tačkoga), o *gàdačkî,* taip pat vedinys iš *Gacko,* pasitaiko rečiau ir atrodo esąs vėlesnis, atstatė vietovardžių *Gacko (Gàcko)* (Rytų Hercegovinos vietovė, sritis) ir *Gacka (Gàcka, Gâcka)* (upė Hercegovinoje; upė Kroatijoje prie Gacko poļe) prolytę **Gъtьskъ* (bet ne **Gъdьskъ)* ir ją kildino iš gotų vardo.[8] Recenzuodamas šį M. Vasmerio straipsnį, M. Rudnickis pažymėjo, kad gretimybėje *gàtačkî : gàdačkî* gali būti suplaktos dvi šaknys – pasiskolintas gotų vardas **Gъt-* su iš jo pasidarytu būdvardžiu **gъtьskъ* ir slaviška šaknis **gъd-* su savo būdvardžiu **gъdьskъ,* reiškusi „tekėjimas, drėgmė, vanduo". Be to, M. Rudnickis laikė *gàdačkî* vėliau atsiradusiu, bet nemanė, kad *-t-* serbų-kroatų kalboje galėjęs virsti *-d-*. Gal *-d-* atėjęs iš šaknies **gъd-,* kur jis buvo etimologinis, – spėjo M. Rudnickis, laikęs galimu daiktu, kad šiuose serbų-kroatų žodžiuose slypi gotų etnonimas.[9]

R. Ekblomas taip pat manė, kad liet. *gùdas,* lat. *guds* yra germaniškos kilmės, bet jų šaltinį matė švedų kalbos žodyje *gute* (plur. *gutar*), kuriuo vadinami Gotlando salos gyventojai. Autorius priminė kronikų liudijimus apie gotlandiečių ir Skandinavijos švedų žygius į baltų žemes IX a. (pvz., Apuolės pilies puolimą 853 m.) ir ankstesniais laikais. R. Ekblomas spėjo, kad pats žodis galėjęs patekti į baltų kalbas po 650 m., kur juo imta vadinti visa, kas svetima, kas, baltų manymu, buvę prasta, menka, o tai jiems visų pirma buvę baltarusiai sielininkai ir pan. Taip iš *gùdas* (< šv. *gute*) išsirutuliojęs būdvardis *gudas* reikšme „prastas, menkas, niekingas", kuris dabar įeinantis į tokių sudurtinių žodžių kaip *gùd(a)karklis, gudnóterė, gùdžolė* ir kt. sudėtį; panašiu būdu atsiradęs ir pr. *gudde* „krūmai"[10] (išsamiau apie tai žr. toliau). Priebalsių *-t- : -d-* skirtumą aiškino germaniškojo *-t-* suskardėjimu baltų kalbų dirvoje, – kaip ir Wulfstano pranešime apie jo kelionę į Vyslos žiotis (IX a.) *Truso* bei *Witland* šalia pr. *Drūsin(e)* bei *Widland.*[11] Reikia pasakyti, kad ši paralelė iš anglosaksų literatūros nėra vykusi, nes, kaip atrodo, šiedu vietovardžiai yra baltiški.

Kai kuriuos latvių vietovardžius (*Gudden* 1386 m.) ir asmenvardžius (Peter *Gudde*) kildinti iš šv. *gute* buvo linkęs ir A. Nepokupnas.[12]

Mėginant vertinti germaniškąją liet. *gùdas,* lat. *guds* kilmės hipotezę, pirmiausia reikia prisiminti tą faktą, kad bene pirmasis ėmęs argumentuotai neigti šių baltų kalbų žodžių germanišką (gotišką) kilmę buvo A. Bezzenbergeris, jau 1900 m. šiam klausimui paskyręs didelį straipsnį. Surinkęs gausią ir įvairią medžiagą iš gyvosios kalbos Mažojoje Lietuvoje ir Žemaičiuose, taip pat iš istorinių šaltinių bei senųjų žodynų ir ją visapusiškai išanalizavęs, šis tyrinėtojas: 1) nustatė, kad *gùdas,* kaip matyti iš jo paplitimo ir vartojimo, negali būti iš vakarų (taigi gotų) atėjęs istoriniais

[8] Vasmer M. Beiträge zur slavischen Altertumskunde. XIV. Germanisches und Ungermanisches bei den Südslaven. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* XIII, 1936, 336. Pritarė R. Ekblomas: Ekblom R. Balt. *gudas* und schw. *gute* 'Gotländer'. – *Rakstu krājums*, 98.

[9] Rudnicki M. [Recenzija]. – *Slavia Occidentalis,* 15, 1936, 147.

[10] Ekblom R. Balt. *gudas* und schw. *gute* 'Gotländer'. – *Rakstu krājums*, 91-99.

[11] Ibid., 95-96, 98.

[12] Непокупный А. Остров Готланд и Scando-Baltica. – *Baltistica,* X (1), 1974, 74-75.

laikais, kadangi gotų etnonimas niekur istoriniuose šaltiniuose neturi *-d-*; 2) neatmetė galimybės, kad gudo vardas atsirado vakarų baltuose, nes, pvz., jo neturi vietų vardai Latvijos rytuose, su Baltarusija besiribojančiose srityse.[13] Vadinasi, A. Bezzenbergeris nemanė, kad galima liet. *gùdas,* lat. *guds* kildinti nei iš istoriniuose šaltiniuose paliudyto gotų vardo su priebalsiu *-t-,* nei iš jo priešistorinės formos su *-d-*.

B. Collinderiui, kuris specialiai domėjosi *Lautverschiebung* problematika, lygybės *Graudenz/Grudziądź* = *Greotungi* ir *Gudai* = *Goten* esančios abejotinos ir nerodančios, kad vietovardis *Graudenz/Grudziądź* ir etnonimas *Gudai* radosi prieš priebalsių perkaitą.[14]

Pastaruoju metu germanišką liet. *gùdas* kilmę argumentavo žinomas Vilniaus universiteto slavistas V. Čekmonas.[15] Pabrėžęs, kad esą gana akivaizdu, jog „gotiškasis" liet. *gùdas* turinys yra labai nežymus, kadangi netaikomas vadinti germanams, jis teigė, kad laikyti *gùdas,* jo terminu, gotizmu rimtą pagrindą duodanti jo forma, turėdamas galvoje tai, kad galoromanų ir galoiberų formą *Gothōs* italų kalboje atitinka forma *Gothi,* kuri Aukštutinės Italijos tarmėse išvirto į *Gudi,* ir Italijos teritorijoje vietovardžių su šaknimi *Gud-* priskaičiuojama dešimtimis. Romanistų ir germanistų (pvz., E. Gamillschego, K. Jabergo, J. Judo ir kt.) aiškinimu, gotų savivardžio kompozite *gut-þiuda* „gotų tauta" (iš VII a. gotų kalendoriaus) intervokalinis *þ* buvęs tariamas kaip skardusis priebalsis ir todėl romanų kalbų tarmėse perduotas kaip *d* ne tik gotų varde, bet ir iš jo kilusiuose vietovardžiuose. Be to, priebalsiai *þ* ir *d,* priklausomai nuo kirčio bei pozicijos žodyje, galėję kaitaliotis ir pačioje gotų kalboje. Tarus, kad šie pakitimai gotų kalboje prasidėjo dar prieš gotų žygį į Balkanus, tęsė V. Čekmonas, galimą baltų skolinį iš gotų *gùdas* nesą būtina vesti iš pragermaniškosios formos **Gudhōs* ir tuo būdu pripažinti jo gilią senovę.[16] Su gotiškos liet. *gùdas* kilmės versija sutinkanti ir jo, kaip etnonimo, arealinė orientacija pietų kryptimi, tačiau toji orientacija, V. Čekmono manymu, nepatvirtina gotiškos jo kilmės versijos. Bet vis dėlto, šią versiją priėmus, liet. *gùdas,* kaip etnonimo, istorija bendriausiais bruožais galėjusi būti štai tokia: atsikėlus gotams į Pavyslį, žymiai pasikeitę baltų ir slavų genčių paribio santykiai, nes dalis slavų genčių, baltų kaimynų, įėję į gotų genčių sąjungos sudėtį; iš principo negalima neigti, kad kai kurios baltų gentys taip pat buvusios įjungtos į tą sąjungą; gotai ir jų sąjungininkai tuo metu šiaurės kaimynams (suprask: baltams) tampantys g u d a i s . Apie IV ir V amžių sandūrą gotams išsikrausčius iš Polesės ir aplinkinių rajonų, terminas *gùdas* netekęs socialinės politinės prasmės ir buvęs taikomas išimtinai slavams, gyvenusiems buvusio gotų junginio teritorijoje.[17]

[13] Bezzenberger A. Ursprung, Bedeutung und Verbreitung des Volksnamens „Gudden". – *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 21, 1900, 217-242.

[14] Collinder B. Lehnwörter und Lautverschiebung. – Μνημης χαριν. Gedenkschrift Paul Kretschmer, I, Wiesbaden-Wien, 1956, 76.

[15] Чекмонас В. К этимологии литовского этнонима gùdas. – *Linguistica et philologica.* Сборник статей к 75-летию профессора Юрия Владимировича Откупщикова, Санкт-Петербург, 1999, 147-154.

[16] Ibid., 152.

[17] Ibid., 153.

Tačiau reikia pabrėžti, kad gotų vardo liekanos su *-d-* Italijoje ir Ispanijoje, pvz., *Gudo, Gudi, Gudos* čia nieko neįrodo dar ir dėl to, kad romanų kalbose senasis lotyniškasis *-t-* intervokalinėje pozicijoje dėsningai suskardėjo. Taip pat neteisus V. Čekmonas, teigdamas, kad XVI a. Lietuvoje *gudaĩ* reiškę tik slavus, galbūt rytų slavus, bet jokiu būdu ne baltarusius, nurodydamas M. Daukšos 1599 m. „Postilės" pavyzdį *Gudamus bei Padalionimus tikos* (DP 509), kur, jo nuomone, kalbama apie slavus apskritai.[18] Žodžiu *gudaĩ* Daukša vertė lenkų *Rusacy, Ruś* (žr. toliau). Na, o tai, kad savo lenkų–lietuvių kalbų žodyne S. Daukantas žodžiais *gudas, gudė* perteikė lenkų *słowianin, słowianka,* buvo jo – kaip istoriko – indvidualus kūrybos aktas, ir taip pat vargu ar rodo žodį *gudaĩ* reiškus slavus, kaip to norėtų V. Čekmonas, nes tai jam reikalinga pagrįsti tezei, kad gudais buvę vadinami slavai apskritai.

Nustatyti, ar liet. *gùdas,* lat. *guds* „baltarusis..." yra germanizmas ar ne, ir jeigu taip, tai iš kokios epochos – prieš germaniškąją priebalsių perkaitą ar po jos – atėjęs, ir kas pradžioje galėjo būti vadinami g u d a i s , ir skirta ši ministudija.

Lenkų vietovardžio *Grudziądz* (< **Grudędzь*) atsiradimas iš germanų etnonimo *Greotungi* (iš prolytės **Ghreudn̥gh-*) nelaikytinas tikru, nes tai ne vienintelis aiškinimas. Pvz., M. Vasmeris *Grudziądz* lygino su Švedijos vietovardžiu *Grödinge* ir laikė jį vikingų palikimu, suprantama, iš laikų gerokai po germaniškosios priebalsių perkaitos.[19] Bet etimologiškai šis vietovardis neskirtinas ir neskiriamas nuo tokių gausių slavų pavadinimų kaip lenk. *Grudzień, Grudzice, Grudziny, Grudzie, Grudź, Grudnik, Grudno, Grudna, Gruda,* slovn. *Grudnica,* bulg. *Grudeš (Грудеш),* išsivestų iš apeliatyvo sl. **gruda* „grumstas, gurvolis; gruodas"[20] (liet. *grúodas* giminaičio).

[18] Ibid., 147.

[19] Vasmer M. Beiträge zur slavischen Altertumskunde. IX. Verschiedene Streitfragen. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* IX, 1932, 33-134.

[20] Kiparsky V. *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen,* Helsinki, 1934, 39, 166; Rospond S. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL,* Wrocław-Warszawa-Kraków, 1984, 108.

[21] Bezzenberger A. Ursprung, Bedeutung und Verbreitung des Volksnamens „Gudden". – *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 21, 1900, 236, 241-242.

1. 1. 2.

Kiti mėginimai aiškinti *gùdas*

A. Bezzenbergeris atsargiai spėjo, ar *gùdas* nebus išsilukštenęs iš tokių slaviškų žodžių kaip bltr. *guscí (гусцѝ), guscь (гусць)* „kanklėmis groti; triukšmauti", rus. *gudítь (гудить)* „t. p.", *gudok (гудок)* „toks muzikos instrumentas". Baltarusius sielininkus lietuviai nuolat girdėję grojant ir dainuojant ir todėl juos praminę muzikantais.[21] Kadangi *gùdas* yra senų laikų padaras (žr. toliau), skolinimosi atveju jo šaknyje veikiau lauktume slavizmams būdingo ilgojojo *ū.*

Kaip jau minėta, remdamasis būdvardžiais *gàtačkĩ : gàdačkĩ,* tikriniams vardams *Gacko (Gàcko)* (vietovė, sritis rytų Hercegovinoje) ir *Gacka (Gàcka, Gâcka)* (upė Hercegovinoje; upė Kroatijoje prie Gacko poļe) M. Vasmeris

atstatė prolytę *Gъtьskъ (bet ne *Gъdьskъ) ir šaknį *Gъt- siejo su gotų vardu (žr. aukščiau). Akademiniame serbų-kroatų kalbų žodyne nurodyta, kad *gàtačkî* su priesaga *-ьskъ* yra išsivestas iš vietos vardo *Gacko,* t. y. *Gatsko*: priebalsis *c* prieš *ь* virtęs *č,* tarp *t* ir *č* įsiterpęs balsis *a.*[22] Dėl būdvardžio *gàdačkî* (pvz., *Gadačko poļe*) tiek tepasakyta, kad jis pasitaiko daug rečiau, o kad būtų vėlesnis, nenurodyta. Todėl kalbamų serbų-kroatų toponimų ir hidronimų pradinė forma rekonstruojama **gъdьskъ,* taigi su priebalsiu *-d-*.[23] Kad šių vardų šaknis buvo **gъd-,* matyti iš 818–819 m. šaltinių *Vita Hludovici imperatoris* ir frankų analų, kur paliudyta etnikono forma *Guduscani* (plg. *Borna dux Guduscanorum* „Borna – guduskanų vadas") kalbant apie serbų kunigaikščio Ludevito kovas prieš frankų viešpatavimą Bosnijoje.[24] Nėra abejonės, kad *Guduscani* yra lotynizuota serbo-kroatiška forma **Gъdъsk-ĕne* arba **Gъdьsk-ĕne,* iš kurio yra išriedėjęs dabartinis Gacko srities gyventojų pavadinimas *gàčani* ir iš jo kilęs toponimas *Gačani* (du kaimai Bosnijoje, Banjaluko apylinkėje (okružje banjalučko):[25] *sk* prieš *ĕ* virto *šč,* antrasis jeras nekirčiuotoje pozicijoje dėsningai iškrito, atsiradusi priebalsių grupė *-dšč-* > *-tšč-* supaprastėjo į *č [tš],* o balsis *ĕ* po *č* pakito į *a.* Kad toks *gàčani* aiškinimas teisingas, patvirtina analogiška čekų vietovardžio *Hedčany* struktūra ir raida. *Hedčany,* seniau *Hedčĕné,* yra išsivestas iš vietos vardo *Hedeč, Hdeč* (< **Gъdъkъ*) ir reiškė „kas iš Hedečo kilęs".[26] Nagrinėjamų serbų-kroatų ir čekų vietovardžių giminaičių randama ir kitų slavų teritorijose. Pirmiausia tai lenkų *Gdów,* miestas Galicijoje, toliau *Giecz,* seniau *Gdecz* (< **Gъdъčь*). Lenkų *Gdów* rytų slavų plote atliepia *Gdov (Гдов),* seniau *Gъdovъ (Гъдовъ)* senas miestas Peipuso ežero rytų pusėje, kaip spėjama, iš *u*-kamienės formos **Gъdъ* (plg. *Guduscani*).[27] Įdomiausia, kad serbų *Gacko poe* turi atitikmenį lechitų areale, – tai 1174 m. ir 1219 m. dokumentų *Guthkepole* < **Gъdъko-je.*[28]

[22] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* III, Zagreb, 1887–1891, 112.

[23] Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* I, Zagreb, 1971, 542.

[24] Niederle L. *Slovanské starožitnosti,* II (1). Původ a počátky slovanů jižních, V Praze, 1906, 390; Lehr-Spławiński T., Frančić V. Gedczanie. – *Słownik starożytności słowiańskich,* II, 1964, 92.

[25] *Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* III, Београд, 1965, 215.

[26] Gebauer J. *Slovník staročeský.* 2. vydaní, I, Praha, 1970, 410.

[27] Mikkola J. J. L'avance des Slaves vers la Baltique. – *Revue des études slaves,* I, 1921, 200; Brückner A. Danzig. – *Archiv für slavische Philologie,* 38, 1923, 47-48; Rudnicki M. Nazwa miasta Gdańska. – *Slavia Occidentalis,* I, 1921, 169-184; Idem. Wda i Gwda. – *Slavia Occidentalis,* V, 1927, 354-369; Vasmer M. Beiträge zur slavischen Altertumskunde. XI. Gibt es alte Germanenspuren östlich des Peipus? – *Zeitschrift für slavische Philologie,* X, 1933, 43-44.

[28] Brückner A. Danzig. – *Archiv für slavische Philologie,* 38, 1923, 48.

Su šiais slavų toponimais ir sričių gyventojų pavadinimais siejamas liet. *gùdas*. Kad *gudaĩ* yra slavų genties vardo **gъdi* perteikimas, V. Kiparskiui buvo „höchst wahrscheinlich".[29] J. Mikkola teigė, kad tiek *Gdov*, miesto prie Peipuso ežero vardas, tiek ir *Gdów* Galicijoje esą pasidaryti iš *nomen proprium* **Gъdъ*, kuris priklausąs prie senųjų slaviškų vardų ir esąs išlaikytas liet. *gùdas*, senojo rusų (baltarusių) vardo, ir pietų slavų genties vardo lotynizuota forma *Guduscani*, vėliau *Ga(d)čane*.[30] Kiek kitaip šių slavų vardų ir liet. *gùdas* spėjamą istorinę perspektyvą įsivaizdavo A. Brückneris: minėtų slavų toponimų, hidronimų ir sričių gyventojų pavadinimų pagrindą sudarančius, jo manymu, būdvardžius **gъdъ* ir **gъdъkъ* tapatino su liet. *gùdas* ir toliau aiškino baltų kalbų duomenimis, bet tai darė labai neapibrėžtai. Pasiremdamas A. Juškos žodyno informacija apie *gùdas, Gudijà*, A. Brückneris pabrėžė menkinamąjį šių žodžių atspalvį lietuvių kalboje, atsargiai spėjo, kad galbūt neigiama reikšmė būdinga ir sudurtinių žodžių *gùdobelė, gùdnoterė, gùdkarklis* sandui *gud-*. Bet pirmenybę vis dėlto teikė **gъdъ*, **gъdъkъ*, *gùdas* siejimui su pr. *gudde* „krūmai", o *gudaĩ* interpretavo kaip „miškiniai, giriniai (*scil.* žmonės) (Waldleute, Hinterwäldler) ", t. y. žemesnės kultūros, svetimi, prasti žmonės, tačiau tučtuojau pridūrė: „Bet šis aiškinimas dėl būdvardžio *gudas* „protingas, sumanus (klug) " galbūt taip pat yra iš esmės klaidingas" [31] (iš tikrųjų čia turėtas galvoje būdvardis *gudrùs*). Kaip matyti, A. Brücknerio nagrinėjimas labai neapibrėžtas, bet svarbu, kad *gùdas* atsiradimą jis bandė aiškinti baltų kalbų medžiaga.

Įdomu, kad jaunasis K. Būga *gùdas* su iš A. Juškos žodyno paimta reikšme „pinčukъ (пинчукъ) = Pinsko balų gyventojas" ir *gùdkarklis, gùdablė* taip pat laikė bendrašakniais, bet jų pirmajam sandui atstatė **gud-* „purvas; bala".[32] J. Kazlauskas – kaip ir A. Brückneris – etnonimą *gùdas* siejo su lietuvių kalbos būdvardžiu *gudas* „prityręs, įgudęs; paprastas, įprastinis; tikrasis", bet jo motyvacija buvo visai kita. „Iš pradžių šiuo vardu pagal kurią nors vieną iš anksčiau išvardytų būdvardžio *gudas* žymimų ypatybių galėjo būti pavadinta kokia viena bendruomenė, o vėliau jis galėjo būti išplėstas ir visiems pietuose ir pietų rytuose gyvenantiems baltams. Vėliau tiems baltams suslavėjus, vardas *gudas* galėjo būti perkeltas ir baltarusiams ar pietų rytų lenkams", – rašė jis.[33] Bandymo gudus tapatinti su kuria nors baltų gentimi iš tiesų būta. Remdamasis tuo, jog katalikų tikėjimą išpažįstantys baltarusiai, labai galimas daiktas, yra subaltarusėję lietuviai, M. Grinblatas spėjo, kad *gudaĩ* pradžioje buvo kitas jotvingių pavadinimas. Baltarusių katalikų gyvenamo ploto pietinė sritis (palei liniją Ašmena – Gardinas) ligi XII–XIII a. buvusi apgyventa gudų, rytinės jotvingių šakos.[34]

[29] Kiparsky V. *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*, 166.

[30] Mikkola J. J. *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch* [= Mémoires de la société finno-ougrienne. T 75], Helsinki, 1938, 11.

[31] Brückner A. Danzig. – *Archiv für slavische Philologie*, 38, 1923, 49-51.

[32] Būga K. *Aistiški studijai*, I, Peterburgas, 1908, 39.

[33] Kazlauskas J. [Recenzija]: Jan Safarewicz, Studia językoznawcze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1967, 368 p. – *Baltistica*, IV (2), 1968, 315.

[34] Гринблат М. Я. К вопросу об участии литовцев в этногенезе белорусов. – *Вопросы этнической истории народов Прибалтики*, Москва, 1959, 540-541.

M. Grinblatą bus suklaidinęs ir J. Sembrzyckis savo išvedžiojimais apie istorinės žemės pavadinimo *Sudovia,* lenkų tarimu *Żudwa,* ir vardo *gudaĩ* tariamą tapatumą, nes, girdi, lenkai tarią *ż* ten, kur lietuviai turį *g* (pvz., *żelazo – geležis, żółty – geltas*).[35] Šitoks priebalsių santykis yra tik prieš priešakinės eilės balsius *e, i,* bet jokiu būdu ne prieš užpakalinius *a, o, u*.

Pateikdamas paralelių iš kitų kalbų, V. Toporovas labai atsargiai pr. *gudde* „krūmai", liet. *gùd(a)karklis, gùdobelė, gudnóterė* pirmąjį dėmenį *gùd(a)-* „prastas, netikras" ir *gùdas* „baltarusis..." jungė į vieną leksinį-semantinį kompleksą.[36] Turėdami galvoje, kad lietuviai gudais vadina ne tik baltarusius, bet ir kita tarme kalbančius žmones, V. Ivanovas ir V. Toporovas daugiareikšmiam žodžiui *gùdas* rekonstravo turinio invariantą „kas nemoka mūsų įprastinės kalbos".[37] Panaši mintis buvo išsakyta ir lietuvių kalbotyroje. Liet. *gùdas*, lat. *guds* interpretuoti etnolingvistiškai „kaip neaiškiai, nesuprantamai kalbantys (*scil.* žmonės) " ir priskirti šakniai tokių veiksmažodžių kaip lat. *gudât (-âju)* „aimanuoti, skųstis; dainuoti", liet. *gudėti (gudi)* (be kirčio) „budėti prie mirusio", *gaũsti (-džia)* „bimbti (apie varpus), zvimbti, skambėti; ūžti, ošti; staugti, kaukti; vaitoti, dejuoti, apraudoti (mirusius) ".[38] Tiek liet. *gùdas, gùdobelė,* tiek pr. *gudde* „krūmai" V. Mažiulis skyrė į vieną žodžių būrį, pridėdamas dar upėvardžius liet. *Gùd-upis,* lat. *Gud-upe* ir kt., bet interpretavo visai kitaip: jų šaknis esanti **gud-* „linkti, lankstytis", o *gùdas* „baltarusis" – pravarde pavartotas būdvardis **gudas* „susirietęs, sulinkęs".[39] Deja, nei lietuvių, nei kitose baltų kalbose šaknis **gud-* nėra paliudyta reikšme „linkti, lankstytis", ir ta aplinkybė labai menkina šią hipotezę.

L. Bednarczukas *gùdas* laikė baltišku žodžiu, teigė, kad jo pravardinis pobūdis lietuvių kalboje esąs motyvuotas būdvardžio *gudas* „tikras; prastas; įprastinis, paprastas" ir reiškęs „prasti žmonės", „prasta šneka", tuo iš tikrųjų ir esą baltarusių-lenkų interdialekto vartotojai Vilniaus krašte.[40] Tokiam aiškinimui prieštarauja tas faktas, kad vadinamųjų t u t e i š ų , subaltarusėjusių vietinių gyventojų, atsiradimas Vilniaus krašte nėra senas reiškinys,[41] o *gùdas,* kaip atrodo, gali siekti priešistorinius laikus (žr. toliau).

[35] Sembrzycki J. Ziemie północnie i zachodnie kraju żudwińskiego i ich granice. – *Wisła,* V, Warszawa, 1891, 851-864.

[36] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 327-329.

[37] Иванов В. В., Топоров В. Н. О древних славянских этнонимах. Основные проблемы и перспективы. – *Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси,* Киев, 1980, 18-19.

[38] Karaliūnas S. Etnolingvistinė opozicija „aiškiai kalbantieji" – „neaiškiai, nesuprantamai kalbantieji" ir liet. *gùdas,* lat. *guds* semantika, etimologija bei daryba. – *Tarptautinė baltistų konferencija 1985 m. spalio 9–12 d.* Pranešimų tezės, Vilnius, 1985, 55-56.

[39] Mažiulis V. *Prūsų kalbos paminklai,* II, 282 (išn. 108); Idem. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 420-421.

[40] Bednarczuk L. Nazwiska i przezwiska etniczne mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego. – *Wilno i kresy północno-wschodnie,* III. Polszczyzna kresowa, Białystok, 1996, 34-35.

[41] Vidugiris A. Dėl kalbų kontaktavimo pietryčių Lietuvoje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXIII, 1983, 46-60. Idem. Iš etnolingvistinių santykių raidos Pelesos ir gretimose apylinkėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXVII, 1988, 21-33.

Naujajame „Indoeuropiečių kalbų lyginamajame žodyne“ liet. *gùdas,* netiksliai davus jo reikšmes „netikėlis, nenaudėlis, dykaduonis; svetimas, pašalinis žmogus (scallywag, outsider); baltarusis“, kartu su liet. *gudà* „baidyklė“ laikomi tokių germanų kalbų žodžių kaip vid. vok. žem. *gūte* „pikta dvasia, demonas“, olandų *guit* „išdykėlis, padauža“, danų *gut,* norvegų *gút,* švedų dial. *gutt* „berniukas, paauglys, vaikinas“ etimologiniais atitikmenimis, tęsiančiais ide. **ghŭdos* „išdykėlis, nenaudėlis (rascal) “.[42] Šiems germanų kalbų žodžiams E. P. Hampas atstatė paradigmą **gut-i-* (kuopinės, kolektyvinės reikšmės forma) : **gut-an-* (individualios reikšmės forma) ir iš jos kildino antikos ir vėlesniuose šaltiniuose paliudytą gotų etnonimą lot. *Gut(h)ones,* s. angl. *Gotan,* taip pat bendrinį daiktavardį s. skand. *gotnar* masc. „vyrai“. Šioji pragermaniškoji paradigma išriedėjusi iš ide. paradigmos **ghud-i- : *ghud-on- : *ghoud-o-*. Pastaroji vokalizmo *ou* forma esanti išlaikyta gotų etnonimo variantų s. skand. *Gautar,* lot. *Gauti,* gr. Γαυτοί (Prokopijas), Γοῦται (Ptolemajas) ir apeliatyvo s. skand. *gautar* „vyrai“ (poetinėje kalboje).[43] Bet nei liet. *gùdas,* nei lat. *guds* reikšmių „išdykėlis, padauža, nenaudėlis“, „berniukas, paauglys, vaikinas“ neturi (žr. toliau), o jeigu ir turėtų, semantinė raida nuo šių reikšmių į baltarusio (kartais lenko ar ruso) pavadinimą liktų sunkiai pagrindžiama. Gotų etnonimas yra autonimas – gotai patys šiuo vardu save vadino, todėl galėjo iš minėtų apeliatyvų sau vardą pasidaryti. O *gùdas* yra heteronimas, juo kaimynus slavus vadino baltai ir, kaip matyti iš turimų duomenų, slavai juo niekad nesivadino. Todėl labai netikra, kad liet. *gùdas* ir jo latviškasis giminaitis būtų kuo nors susiję su šia germanų kalbų žodžių šeima. Metodologiniu atžvilgiu prie lyginimo su gimininguų kalbų duomenimis tikslinga pereiti tik po to, kai visos galimybės paaiškinti žodžio atsiradimą pačios kalbos dirvoje yra išnagrinėtos.

[42] Mann E. S. *An Indo-European Comparative Dictionary,* Hamburg, 1984–1987, 347.

[43] Hamp E. P. Otrębski on the Name of the Goths. – *Lingua Posnaniensis,* 32–33, 1991, 85-86. Iš paskutinių darbų apie gotų vardą žr. Nilsson T. Notationes Germanicae. VII. Die Namen der Goten, Gauten und Gotländer – *Studia Etymologica Cracoviensia,* I, 1996, 58 ir tolesni.

1. 2.
Liet. *gùdas* vartojimo ypatumai ir paplitimas

J. Jablonskis 1893 m. „Varpo“ laikraštyje neteikė bendrinei kalbai rusus vadinti gudais. Mus visų pirma domina, kodėl jis taip darė. „Gudais jų [rusų – S. K.] vadinti taip pat nereikėtų, nes tasai žodis turi Lietuvoje labai daug įvairių prasmių: Prūsų Lietuvininkai vadina mus gudais, Žemaičiai gudais vadina Aukštaičius, Suvalkiečiai vietomis patys save vadina tuo vardu etc. etc. “, – aiškino J. Jablonskis

straipsnyje „Kalbos dalykai“.[44] Ir iš tikrųjų, gudais vadinami kitos tarmės lietuviai: antai žemaičių (Žemaičių Kalvarija, Sedos r.) ir Pažemaitės aukštaičių (Pagiriai, Kėdainių r., Upninkai, Jonavos r.) – labiau į rytus gyvenantys aukštaičiai (plg. *Ana baisiai gudžiúoja* (aukštaitiškai kalba), *negali nė susirokuoti* (susikalbėti) [Žemaičių Kalvarija]; *Jie gudaĩ – kai šneka, kito žodžio nei suprast negali* [Pagiriai]); panevėžiečių – kupiškėnai ir t. t. (plg. *Jis truputį pagudúoja (sako: „rotai“)* [Ėriškiai]).[45] Iliustraciniuose sakiniuose vartojami veiksmažodžiai *gudúoti (-úoja, -ãvo)* ir *gudžiúoti (-iúoja, -iãvo)* „kalbėti ne vietos tarme“ yra su priesaga *-(j)uo-* pasidaryti iš *gùdas*. Šiaurės rytų žemaičiams apie Kuršėnus, Užventį, Vidsodį *gùdas* reiškia rytų aukštaitį.[46] Grafui K. Tiškevičiui vienas vienuolis iš Troškūnų bernardinų vienuolyno paaiškinęs, kad žemaičiai gudu vadina kiekvieną kitą žmogų, kalbantį ne žemaičių arba ir ne lietuvių kalba.[47] A. Bezzenbergerio XIX a. pabaigoje iš gyvosios kalbos surinktais duomenimis, žemaičiai apie Palangą gudais pašiepiamai vadinę Šiaulių ir Joniškio apylinkių gyventojus, kurie, užuot vartoję *apsivilkti,* saką *apsirengti.*[48] Iš F. Kuršaičio žodyno ir gramatikos sužinome, kad į pietus nuo Nemuno lenkų pusėje gyvenantys lietuviai Prūsų lietuvių buvo vadinami gudais.[49]

Reikia pabrėžti, kad toks žodžio *gùdas* vartojimas į mūsų dienas yra atėjęs iš senesnių laikų. Tarp 1684 ir 1703 m. rašytose „Prūsų įdomybėse“ M. Pretorijus pranešė: „Ir šiuo metu dabartinė nadruvių ir skalvių kalba vadinama gudų kalba (die Guddische Sprache) Sūduvoje, Galindoje, Notangoje ir Pamedėje gyvenančių prūsų, ypač prastuomenės...; nadruviai ir skalviai, taip pat lietuviai ir rusai (Reussen) dar ir dabar vadinasi gudais (Gudden) “.[50] M. Pretorijus siekė įrodyti lenkus esant gotų palikuonis, todėl ir rašė, kad „Gotų vardas Prūsijoje, atrodo, nėra dar visiškai išnykęs, nes apie Karaliaučių gyvenantys vokiečiai pašiepdami vadina nadruvius ir skalvius gudais (Gudden) “.[51] Belieka pridurti, kad M. Pretorijaus laikais Nadruvoje ir Skalvoje gyveno lietuviai ir Rytprūsių vokiečių tarmės žodį *gùdas* turėjo pasiskolinusios, plg. šių tarmių *Er ist ein rechter Gudde, ein zerlumpter, schlecht gekleideter Mensch*[52] „Jis yra tikras gudas, apdriskęs, prastai apsiren-

[44] Obelaitis K. [Jablonskis J.]. Kalbos dalykai. – *Varpas,* 1893, Nr. 5, 73.

[45] *Lietuvių kalbos žodynas,* III, 692, 700-701.

[46] Vitkauskas V. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas,* 104.

[47] Tyszkiewicz K. H. *Wilija i jej brzegi,* Drezno, 1871, 157 [=Tiškevičius K. *Neris ir jos krantai,* Vilnius, 1992, 178].

[48] Bezzenberger A. Ursprung, Bedeutung und Verbreitung des Volksnamens „Gudden“ – *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 21. Heft, 1900, 227-228.

[49] Kurschat F. *Deutsch-littauisches Wörterbuch,* I, Halle, 1870, VIII; II, Halle, 1874, 32.; Idem. *Grammatik der littauischen Sprache,* Halle a. S., 1876, 5.

[50] Praetorius M. *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne*, 144.

[51] Ibid., 5.

[52] Hennig E. *Preußisches Wörterbuch,* Königsberg, 1785, 91.

gęs žmogus". *Wenn der Preuße redet, hat der Gudde zu schweigen*[53] „Kai prūsas kalba, gudas turi tylėti". Kurios tautybės žmonės čia turimi galvoje, aiškiai matyti iš H. Frischbiero žodyno: *Gudde* „poln., russ. Bauer oder Holzflößer",[54] t. y. „lenkų, rusų valstietis arba sielininkas".

Rytprūsių vokiečių tarmės šį žodį tokia jo reikšme gavo iš Prūsų lietuvių tarmių, kur, kaip matyti iš žodynų ir gramatikų, jis buvo plačiai vartojamas. F. Kuršaitis nurodė, kad lietuviai aukštaičiai toliau į rytus ir pietryčius gyvenančius baltarusius vadino gudais, bet *gùdas* reiškė ir „rytų lenkas (Ostpole) ".[55] G. Nesselmanno žodyne pasakyta, kad *gùdas* yra ir lenkas, ir rusas (ein Pole, Russe) su niekinamuoju atspalviu.[56] Daugiau informacijos apie gudus randame Chr. G. Milkaus žodyne. Vokiškoje-lietuviškoje žodyno dalyje žodžiu *gùdas* yra verčiama, pirma, vokiečių *Reue, Russe, ein Weier,* bet pridedamas ir liet. *maskolius,* taigi gudu vadinamas ir baltarusis, ir rusas; antra, niekinamai vadinamas lenkas (Pohle), plur. *Gudai* neigiamai apibūdinamas lenkų kraštas (Polen, das Land). Lietuviškoje-vokiškoje žodyno dalyje aiškinami tokie žodžiai: *gudas* „lenkas, kuris iš pietryčių ribojasi su Prūsų Lietuva", *gudė* „lenkė", kartu pažymint ir pašiepiamą, niekinamąjį jų vartojimą: *guduks* „jaunas gudas, prastas lenkų vaikinas", *pa-gudoti (-oja)* „kalbėti su lenkišku akcentu; prastai kalbėti lietuviškai". Iliustruojama sakiniu *Gudai kinko arklius pratėgiui* „Lenkai kinko arklius vieną po kito".[57] P. Ruigio žodyne *gudas* (*gudė* fem.) yra tiek „lenkas, ribojąsis iš pietryčių su Lietuva", tiek „rusas, baltarusis (Reuβe, Ruβe, ein Weiβer) ".[58] J. Brodovskis (prieš 1713–1744 m.), Trempų bažnytkaimio (Darkiemio aps.) precentorius-mokytojas, iš ano meto gyvosios lietuvių kalbos užrašė keletą lakių pašiepiamųjų priežodžių bei patarlių, kurių veikėjai yra gudai, o bendroji prasmė – „Daug vyrų mažai dirba", pvz., *Devyni gudai aviną pjauja* (var. *ožį, gaidį, avį* kitų užrašinėtojų vėliau užrašytuose pavyzdžiuose); *Devyni gudai apvynų bačką [rita]; Gudas pirtyje, gudo barzda lauke* [ridikas].[59] Kas čia yra gudai, matyti iš jo žodyno: *Guddas* „Pole (lenkas) " (B 982). Apie 1690 m. baigtame rašyti etnografiniame darbe „Prūsų lietuvis" T. Lepneris tarp gausių pravardžiuojamųjų žodžių (Ekelnamen) paminėjo ir *gudas* reikšme „lenkas (Pohl)".[60]

Prūsų Lietuvoje žodis *gudaĩ* (vokiškai *Gudden*) paliudytas žymiai anksčiau.

Buv. Valstybinio Karaliaučiaus archyvo 1546 m. dokumento eilutėje *arme leute zu Bogegen Gudde* veikiausiai kalbama ne apie Pagėgius, bet apie sritis palei Gėgės (vok.

[53] Praetorius M. *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne*, 5.

[54] Frischbier H. *Preussisches Wörterbuch,* I, Berlin, 1882, 259.

[55] Kurschat F. *Grammatik der littauischen Sprache,* 5, 152.

[56] Nesselmann G. H. F. *Wörterbuch der Littauischen Sprache,* Königsberg, 1851, 260.

[57] Mielcke Chr. G. *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörterbuch,* Königsberg, 1800, 89, 208, 375, 390.

[58] Ruhig Ph. *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Lexicon,* Königsberg, 1747, 44, 292.

[59] Lebedys J. *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.,* Vilnius, 1956, 94-95, 423.

[60] Lepner Th. *Der Preusche Littauer,* Danzig, 1744, 100.

Jäge) upę. 1560 m. prašymo rašte yra *Paul Jonisseits* (parašyta klaidingai vietoj *Janeithis*) *und Urban Janeithis zu vogegen gudde,* o prie jo pridėtame raštelyje (Zettel) yra *Paul Joneithis und Urban Joneithis gude.* Tarp 1559 m. dokumentų randamas kitas prašymas: *Urban und Paul Janeytis vonn Reussen im ampt Thylsse*. Iš jų matyti, kad tas pats kaimas 1560 m. vadinosi *Gud(d)e,* o 1559 m. – *Reussen.* Kad *Gudais* (vok. *Gud[d]e*) ir *Rusais* (vok. *Reussen*) vadinosi tas pats kaimas, patvirtina ir kiti dokumentai.[61] Vadinasi, negali būti abejonių, kad ši gyvenamoji vieta buvo pavadinta ne pagal pr. *gudde* „krūmai", bet lietuvišku žodžiu *gudaĩ* ir kad šis reiškė „rusai". Panašų *gudaĩ* vertimo atvejį turime iš visai kitos epochos ir visai kito arealo: *Gùdakiemis* (kaimas netoli Merkinės, Varėnos r.), rusiškai perduodamas *Russkoe Selo (Русскоe Село)*.[62] Tad Prūsų lietuvių tarmėse vyraujanti *gùdas* reikšmė buvo „lenkas", bet gerai žinota ir jo reikšmė „baltarusis; rusas (maskolius) ". Su tuo sutinka ir A. Bezzenbergerio iš gyvosios kalbos surinkti duomenys. Paklaustas lietuvis iš Ragainės apylinkių gudais vadino atsikėlėlius lenkus arba Lietuvoje dirbančius lenkus iš Vakarų Prūsijos. Vyresnio amžiaus žmonės apie Ragainę tikino, kad gudais vadinami Nemunu atplaukią sielininkai nelietuviai. Buvo sielininkų, kuriuos vadino pinčiukais. Šį pavadinimą A. Bezzenbergeris pagrįstai susiejo su vietos vardu *Pinsk.*[63] Žodis *pinčiukas,* kuriuo A. Juškos žodyne paaiškintas *gùdas* „baltarusis" [64] ir kuris žinomas taip pat iš gyvosios kalbos – plg. *pinčiùkas* „sielių plukdytojas" (Plokščiai, Šakių r., Jurbarkas [LKŽ IX 1036]), – pasiskolintas iš rus. ir bltr. *pinčuk (пинчук)* „Pinsko gyventojas", kilusio iš senesnės formos *pinec (пинец)* „t. p.", savo ruožtu pasidarytos iš *Pinsk (Пинск),* s. rus. *Pinьskъ (Пиньскъ)* (kaip *rostovec [ростовец]* – iš *Rostov [Ростов]*).[65] Įdomu, kad ši senesnė forma taip pat yra patekusi į lietuvių tarmes – tai *piñčius* „sielių plukdytojas, pinčiukas" (Plokščiai, Šakių r., Druskininkai) [66] (kaip, pvz., *kriaũčius, kraũčius* „siuvėjas" – iš lenk. *krawiec* arba bltr. *kravec [кравец],* gen. sing. *krauca [краўца]; šiaũčius* „batsiuvys" – iš lenk. *szewc* arba bltr. *šavec [шавец],* gen. sing. *šauca [шаўца]*).

Kiek kitoks vaizdas atsiskleidžia iš Didžiosios Lietuvos raštų ir tarmių.

Savo 1599 m. „Postilėje" M. Daukša žodžiu *gùdas* vertė lenkų *Rusacy, Ruś* ir kirčiavo *gudaĩ*: *ik βei dienai Gudái ir Grękai dâro* (DP 186), *Gudamus bei Padalionimus tikos* (DP 509). K. Sirvydo trikalbio žodyno 3-iajame leidime

[61] Hermann E. Sind der Name der Gudden und die Ortsnamen Danzig, Gdingen und Graudenz gotischen Ursprungs? – *Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften in Göttingen,* Philologisch-Historische Klasse, 1941, Nr. 1, 209-210.

[62] Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в средневековье. – *Балто-славянские исследования 1986,* Москва, 1988, 200.

[63] Bezzenberger A. Ursprung, Bedeutung und Verbreitung des Volksnamens „Gudden" – *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 21, 1900, 219, 227.

[64] *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ,* I, СПб, 1897, 485.

[65] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* III, 263.

[66] *Lietuvių kalbos žodynas,* IX, 1036; Naktinienė G., Paulauskienė A., Vitkauskas V. *Druskininkų tarmės žodynas,* 264.

(1642 m.) randame: *Gudas* Ruśin, Ruthenus; *Gudai* Ruś kray, Russia (SD 392); *Gudų bažnyčia* Cerkiew, Templum Russicum, Ecclesia Russorum (SD 28); *Gudų kunigas* Pop Ruski, Sacerdos Graeci ritu (SD 326); *Vyskupas gudų* Władyka, Episcopus Graecus (SD 482).[67] Lenkų kalboje *ruski* reiškia „Rusios, susijęs su Rusia, priklausantis Rusiai', bet šnekamąja kalba ir „rusų, maskviečių, rusiškas (rosyjski)"; *z ruska* „iš ukrainiečių", šnekamąja kalba ir „iš rusų, maskviečių (z rosyjska)"; *języki ruskie* yra vadinamos rytų slavų kalbos – rusų, baltarusių, ukrainiečių. Kolektyvinė, kuopinė forma *Ruś* žymi rytų slavus, jų valstybę Kijevo Rusią, jos gyventojas yra *ruśniak, rusin,* o *Ruthenus* – jo atitikmuo viduramžių lotynų kalboje. Terminu *rutenizm* lenkų literatūroje vadinamas žodis, pasiskolintas iš rusinų, visų pirma iš ukrainiečių, kalbų, archajinio atspalvio būdvardis *ruteński* reiškia „ukrainiečių, ukrainietiškas". Rusų kalba lenkų vadinama *język rosyjski; rosyjski*, būdvardis su reikšme „rusiškas; ruso, rusų', taip pat reiškia rusų kalbą, pvz., *z rosyjska* „iš rusų kalbos".[68] Vadinasi, XVI–XVII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje etnonimas *gudaĩ* taip pat bus daugiau reiškęs baltarusius ir ukrainiečius, daug rečiau – rusus, Maskvos sujungtos Rusijos žmones.

Galimas dalykas, kad *gùdas* paliudytas dar XIII a. Kaip praneša Pskovo metraščiai, prievardį *Gude (Гуде)* turėjęs Pskovo kunigaikštis Daumantas, krikštytas Timotiejumi *(Тимофей),* stačiatikių Bažnyčios šventasis. Labai gali būti, kad tą prievardį jam davė patys lietuviai, kaip surusėjusiam lietuviui, žymiam karo vadui ir valdovui, ilgus metus tarnavusiam pskoviečiams, įtvirtinusiam Pskovo kremlių, kurio dalis, kaip žinoma, yra vadinama „Daumanto miestu". Manoma, kad šiuo atveju žodžiai *gùdas, gùdė* negalėjo turėti pejoratyvinės reikšmės, nes tai būtų visiškai nesiderinę su aukšta ir garbinga valdovo padėtimi.[69]

Gudai reikšme „Rusija" yra D. Poškos žodyne. XIX a. antrojoje pusėje K. Jacoby iš Klaipėdos pranešė, kad *gùdas* reiškią „lenkas, ypač lenkų sielininkas",[70] o Šeduvos apylinkėse žodžiu *gudaĩ* vadinti su lietuviais kaimynystėje gyveną (benachbarten) baltarusiai, bet veiksmažodis *guduoti* reiškiąs „kalbėti pusiau lietuviškai, pusiau lenkiškai".[71] Vertingos informacijos randame A. Juškos žodyne: *gùdas* (*gùdė* fem.) „rusas, rusų valstietis, darbininkas; baltarusis, pinčiukas", *Gudijà* (gen. sing. *Gudìjos)* „rusai, rusų žmonės; rusų kraštas, Rusija; Pinsko žemė".[72] Nebaigtame straipsnyje „Gudas" K. Būga rašė: „Dusetiš-

[67] *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas.* Konstantinas Sirvydas. Dictionarium trium linguarum. Vilnius, 1979 (paginacija originalo) [Sutrumpintai – SD].

[68] *Słownik języka polskiego,* VIII, Warszawa, 1965, 1404, 1409, 1410.

[69] Чекмонас В. К этимологии литовского этнонима gùdas. – *Linguistica et philologica,* 151.

[70] Jacoby [K. R.]. Bemerkungen zum Vocabularium von Ziegler. – *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft,* I, 1883, 134.

[71] Koncewicz J. Zur litauischen Bibliographie. – *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft,* II, 1887, 16 (išn. 1).

[72] *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ,* I, 485.

kiai gudais vadina nuskurdusius Avilių bei Zarasų parapijos gyventojus lenkelius „šlėkteles", kurie mėgia girtis savo bajorysta. Nors kitas lenkelis kalba neprasčiau lietuviškai už tikrąjį lietuvį, bet jo Dusetiškiai kitaip nevadina, kaip tik gudo vardu".[73] Svarbu, kad panašus žodžio *gùdas* vartojimas konstatuotas po pusšimčio metų: senesni dzūkai gudais vadina baltarusius, taip pat sulenkėjusius lietuvius bei šlėktas;[74] be to, dzūkams Baltarusija yra *Gudų šalis*.[75] Dieveniškių apylinkėse (Šalčininkų r.) lietuviai gudais vadina vietinius baltarusius, pvz., Šaltinių kaime[76] veiksmažodis *gudáuti (-áuna/-áuja, -ãvo)* reiškia „kalbėti gudiškai (baltarusiškai) ", sangrąžinis *susigudáuti* – „sugudėti".[77] Aplinkiniuose Druskininkų kaimuose ir Lazūnuose, lietuvių salelėje Baltarusijoje, *gùdas, gùdė* yra „baltarusis, baltarusė", *gudáuti (-áuna, -áuja)* (Lazūnai) reiškia „gudiškai kalbėti".[78] Zieteloje, kitoje lietuvių salelėje Baltarusijoje, *gùdas, gudà* fem. šalia „baltarusis, baltarusė" turi dar reikšmę „stačiatikis". Be to, čia randame iš jų pasidarytus būdvardį *gùdas, gudà* „gudiškas, sugudėjęs" bei veiksmažodį *gùdyti (-ina)* „daryti gudu", taip pat tikrinius vardus *Gùdija* (ir *Gudijà)* „Baltarusija". Įdomu, kad šios tarmės vartotojai turi ir vertinius *baltgudỹs* (acc. *báltgudį)* ir *Bal(t)gùdija, Bal(t)gudijà* [79] (iš bltr. *belarus [беларус], Belarusь [Белорусь]*).

Papildomos informacijos apie šio etnonimo vartojimą tarmėse teikia pravardės *Gùdas* motyvacija, kitaip tariant, kokie žmonės juo pravardžiuojami. Iš kitų Lietuvos vietų kilę ar atsikėlę lietuviai pravardę *Gùdas* gauna vienu kitu atveju (Balbieriškis, Prienų r.; Verėduva, Raseinių r.; Domantonys, Alytaus r.).[80] Vis dėlto dauguma atvejų šios pravardės taikymą lemia tautinio priklausymo motyvas. Antai pravardę *Gùdas,* kuria eina, suprantama, apeliatyvas *gùdas* „baltarusis (rečiau rusas, lenkas) ", gauna: 1) baltarusių kilmės žmonės (Marcinkonys, Varėnos r.; Sariai, Švenčionių r.); kurių motina buvo gudė (baltarusė) (Balbieriškis, Prienų r.; Čiobiškis, Širvintų r.; Pabarė, Šalčininkų r.); kilę iš Baltarusijos ar jos pasienio (Sodeliškiai, Biržų r.; Balbieriškis, Prienų r.); kas turėjo samdinį gudą (Viliūnai, Kaišiadorių r.); 2) lenkų kilmės žmonės (Rokai, Kauno r.; Saldutiškis, Utenos r.; Sokiškiai, Ignalinos r.; Šilavotas, Prienų r.); 3) rusas (Palūšė, Ignalinos r.); rusų kalbos mokytojas (Kuktiškės, Utenos r.).[81]

Kad *gùdas* yra senų laikų padaras, patvirtina tautosakos tekstai, kur gudas veikia kartu su Perkūnu, senovės lietuvių griausmo ir žaibo dievu. Žemaičiuose XIX a. griaudžiant ir žaibuojant kalbėtos tokios maldelės: *Perkūnas dievaiti, nemušk žemaitį! Muškie*

[73] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 782.

[74] Jakelevičius J. Gudo šalis ar Gudos giria? – *Mūsų gamta,* 1972, Nr. 3, 13.

[75] Jakelevičius J. Iš kur atsirado Gudų girios pavadinimas? – *Mokslas ir gyvenimas,* 1971, Nr. 11, 57.

[76] Grinaveckienė E. Leksiniai Šaltinių šnektos savitumai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXXI, 1994, 114, 119.

[77] Mikulėnienė D., Morkūnas K. *Dieveniškių šnekos tekstai,* Vilnius, 1997, 166.

[78] Naktinienė G., Paulauskienė A., Vitkauskas V. *Druskininkų tarmės žodynas,* 117; Petrauskas J., Vidugiris A. *Lazūnų tarmės žodynas,* 88-89.

[79] Vidugiris A. *Zietelos šnektos žodynas,* 223, 817.

[80] Butkus A. *Lietuvių pravardės,* Kaunas, 1995, 116, 226.

[81] Ibid., 226.

tą gudą, kaip šunį rudą [82] ir *Perkūne dievaiti, nemuški žemaitį, bet muški tą gudą kaip šunį rudą*.[83] Nepaisant to, kad maldelės savo pobūdžiu primena desakralizuotus tekstus, struktūra bei funkcija jos neabejotinai daro archajiškumo įspūdį, ir jų sukūrimas, matyt, nusikelia gerokai į priešistorinius laikus. Tokių maldelių iš Vakarų Lietuvos, daugiausia iš žemaičių, žinomos kelios (Ariogala, Girkalnis, Plateliai, Raseiniai, Seredžius, Tauragė).[84] Vartotos jos buvo ir kituose Lietuvos etnografiniuose regionuose. Užfiksuota jų netgi iš Latvijoje gyvenančių lietuvių, pvz., Uodegėnų kaime (Kraslavo r. Ūdrių apyl., 60 km į šiaurės rytus nuo Lietuvos sienos ir 40 km nuo Daugpilio): *Spirk, Perkūnas, gudų kaip tų šunį rudų.*[85] Iš Kamajuose sakytos maldelės *Perkūnai dievaiti, nemušk manęs žemaičio, mušk šlektą gudą kaip šunį rudą* matyti, kad gudas buvo suvokiamas kaip svetimkalbis ir svetimtautis žmogus, ir tai patvirtina maldelė, kurioje vietoj gudo pasirodo vokietis: *Perkūnas dievaiti, nemušk žemaitį, mušk vokietuką kaip velniuką* (Plateliai).[86] Galimas daiktas, šių maldelių fragmentas bei pats etnonimas su reikšme „rusin" ir baltarusių fonetikos bruožais (priebalsiu *h*) jau randamas M. Strijkovskio „Eiliuotojoje kronikoje (Kronika wierszowana)" (1580 m.): *Godos* ir *Mus, ažumuš thos Hudos* (208, 9146) „Mušk, užmušk tuos gudus".

Nemažai iš etnonimo *gudaĩ* kilusių vietų vardų turi Baltarusija. Lydos r., netoli Zabolotės ir Voložino r. yra keturi kaimai (tarp jų vienas dvaras, „akalica") *Gúdy (Гýды)*.[87] *Gudo- (Гудо-)* kaip sudedamoji dalis įeina į gyvenvietės *Gudagáj (Гудагáй)* pavadinimą (Ostroveco r.). Keletas vietų vardų pasidaryti su įvairiais formantais: *Gudóvščyna (Гудóўшчына)* (kaimas Molodečno r.), *Gúdavščyna (Гýдаўшчына)* (kaimas Ašmenos r., Gardino aps.), *Gúdziški (Гýдзішкі)* (Ščiučino r.), *Gudzíški (Гудзíшкі)* (Ivijos r., Gardino aps.), *Gúdava (Гýдава)* (kaimas Verchnedvinsko r., dvaras Lepelio r.), *Novae Gúdava (Новае Гýдава), Zjamskae Gúdava (Зямскае Гýдава)* (kaimai Dubrovskio r., Vitebsko aps.), *Gudalí (Гудалí)* (kaimas Ostroveco r.), *Gúdalavka (Гýдалаўка)* (viensėdis Ašmenos r.), *Gudzjanjaty (Гудзяняты)* (kaimai Ašmenos ir Ivijos r.)[88] (iš liet. **Gudēn-*).

Lietuvos teritorijoje atitinkamai yra arba buvo: keturi kaimai *Gudaĩ* Akmenės, Kelmės, Raseinių ir Šilutės r., XVI a. kaimas *Gudy (Гуды)* Kražių vls., laukas, dirva *Gu-*

[82] Tyszkiewicz K. H. *Wilija i jej brzegi,* 157 [=Tiškevičius K. *Neris ir jos krantai,* 178].

[83] Bezzenberger A. Ursprung, Bedeutung und Verbreitung des Volksnamens „Gudden". – *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia,* 21, 1900, 229-230.

[84] Balys J. *Raštai,* I, Vilnius, 1998, 75.

[85] Garšva K., Jackutė R., Venskauskaitė E. Uodegėnų šnektos fonetika, morfologija ir leksika dvikalbystės sąlygomis. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XXVII, 1988, 98.

[86] Balys J. *Raštai,* I, 75. Dėl istorinio-kultūrinio šių maldelių konteksto žr. Slaviūnas Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. – *Senoji lietuviška knyga,* Kaunas, 1947, 205-208; Balys J. *Raštai,* I, 75; Laurinkienė N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas,* Vilnius, 1996, 79-80.

[87] Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в средневековье. – *Балто-славянские исследования 1986,* 202; Рогалев А. Ф. *Этнонимия Беларуси,* Гомель, 1993, 66.

[88] Рогалев А. Ф. *Этнонимия Беларуси,* 66-67.

dy starye (Гуды старые) Pagryžavos apylinkėje, trys kaimai *Gudìškiai* Anykščių, Marijampolės ir Pasvalio r., XVI a. *Gudiški (Гудишки),* sklypas Viešvėnų vls., laukas, dirva Pajūrio vls. ir bajorų žemė Pavandenės vls., kaimai *Gudãliai* Plungės ir Skuodo r., kaimai *Gùdlaukis* Šakių ir Tauragės r., kaimas *Gudėnai* Ignalinos r., XVI a. *Gudjany (Гудяны),* kaimas Baisogalos vls. ir *Gudenjany (Гуденяны),* dvarai Viešvėnų, Rietavo ir Telšių vls.[89]

Iš čia matyti, kad suminėti Baltarusijos kaimų pavadinimai yra lietuviški (pvz., *Gúdalavka* sudėtas iš liet. *gùdas* ir *laũkas*), bet dalis jų turi slaviškas priesagas, ir paplitę jie Baltarusijos šiaurės vakarų pusėje, beveik visu etnografiniu lietuvių–baltarusių pasieniu, taip pat tuose rajonuose, kur, kaip galima spręsti iš istorinių-etnografinių duomenų, būta didesnių ar mažesnių lietuvių gyventojų salų (Voložino, Molodečno, Stolbcovo, Ivijos, Ščiutino, Mostų r.). Išimtis Dobrovenskio ir Lepelskio rajonai Vitebsko apskrityje. Tačiau yra duomenų, kad čia, buv. Sennenskio valsčiuje, XIV–XVI a. kompaktiškai gyveno lietuviai.[90] Katalikų tikėjimą išpažįstantys baltarusiai, labai galimas daiktas, yra suslavėję lietuviai. Į lietuvių gyvenamas žemes atsikėlę baltarusiai lietuvių buvo vadinami gudais. Lietuviai perėmė slavų kalbą, bet kaimų pavadinimai liko, kokie buvę. Matyt, tai atsitiko gana vėlai, po to, kai kirčiuoti jerai *ь, ъ* jau buvo išvirtę į *e, o,* nes kaimų vardų dėmuo *Gud-* baltarusių šnekoje nepasikeitė.

Išvardytų lietuvių ir baltarusių vietų vardų pamatas, suprantama, gali būti tokios lietuvių pavardės bei pravardės kaip *Gùdas, *Gudalis* (plg. *Gudaláitis, Gudaliūnas, Gudaliáuskas*), *Gudėnas* bei baltarusių *Gud (Гуд), Gudzь (Гудзь),* kilusios iš liet. *gùdas, *gudis* „baltarusis". Lietuvoje *Gudas* kaip asmenvardis fiksuojamas XVII a. antrosios pusės dokumentuose, ir jo patroniminė funkcija matyti iš tokio pavyzdžio: *Mikołaj, który się zwał Gud, zostawił dwuch synow: Kapra i Jurka (...) który się takze mianuie Gudayciem.*[91] Kita vertus, gyvenvietė pavadinimą galėjo gauti pagal lietuvių žemėse apsigyvenusius gudus – rusus, t. y. baltarusius ir ukrainiečius. Taip galėjo atsirasti **Gudai,* slavizuota forma *Gúdy (Гýды),* su priesaga *-iškiai *Gudiškiai* „gudams priklausanti vieta", slavizuotai *Gudziški (Гудзішкі),* deminutyvinė forma **Gudaliaĩ,* slavizuotai *Gudalí (Гудалí).* Kad kai kuriais atvejais taip galėjo būti, rodytų kaimų vardas *Gúdava (Гýдава),* kurio pagrindas tikriausiai buvo tipiškas slaviškas darinys *gudava (гудава)* su kuopine reikšme „gudai" šalia *gudy (гуды),* kaip bltr. *žydava (жыдава)* „žydija" – greta daugiskaitinės formos *žydy (жыды).*

Liet. *gùdas* latvių kalboje atitinka *guds* „baltarusių sielininkas; keliaujantis smulkmenų prekiautojas"[92] su vediniais *gudinis* „baltarusis", *gudiņš* „baltarusių darbininkas

[89] *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas,* II dalis, Vilnius, 1976, 94-95; Спрогис И. Я. *Географический словарь древней Жомойтской земли,* 86-87.

[90] *Этнографія белорусаў,* Мінск, 1985, 92-93; Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в средневековье – *Балто-славянские исследования 1986,* 206.

[91] Maciejauskienė V. *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.,* Vilnius, 1991, 73-74.

[92] *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca,* I, 675.

sielininkas“,[93] kurie žinomi daugiausia iš Vidurio ir Rytų Latvijos (Pļaviņas, Līvāni, Zasa). Be to, G. F. Stenderio žodyne nurodyta *guds* reikšmė „ukrainietis; baltarusis“.[94] Vėliau panašią nuomonę atpasakojo ir K. F. Watsonas: „taip pat mūsų latviai dar ir šiandien vadinę Baltarusiją ir Ukrainą gudų žeme (Guddu semme), gyventojus – gudais (Guddus)“.[95]

Apžvelgus etnonimo *gùdas* vartojimą istoriniu aspektu, galima konstatuoti kai kuriuos dalykus. Jo vartosena turi ryškų pejoratyvinį atspalvį. Jis nėra geografiškai susijęs su kuria nors teritorija ar tauta, tuo labiau nė viena tauta juo nesivadina, taigi jis nėra tikrasis etnonimas, etninis savivardis, tai daugiau kvazietnonimas, heteronimas. Tačiau komunikaciniuose aktuose jis elgiasi kaip tikras etnonimas, nes su etnoniminiu pobūdžiu sutinka tokia gyvosios kalbos jo reikšmė kaip „nekrikštytas kūdikis“ (Dusetos, Salamiestis).[96] Mat kitų, dažniausiai kaimyninių tautų vardai nekrikštytiems kūdikiams taikomi taip pat kitose lingvokultūrinėse tradicijose: antai lat. *krieviņš* „nekrikštytas vaikas“ yra lat. *krìevs* „rusas“ deminutyvinė forma;[97] rus. dial. *лорь (лопь)* „nekrikštytas kūdikis“ yra pavartotas rus. *лорь (лопь)* „samiai“ kuopine reikšme, skolinys iš suomių *lappi* „samių žemė, Laplandija“;[98] vogulų kalboje *mäńć̄ī* reiškia tiek „vogulas“, tiek „nekrikštytas kūdikis“.[99] Taip yra, matyt, todėl, kad pirmaisiais savo gyvenimo mėnesiais kūdikiai čiauška, vograuja, „taria“ labai savotiškus garsus, tuo pasižymi ir iš prigimties kurčnebyliai vaikai, todėl čiauškėjimo, vogravimo mechanizmas psicholingvistiškai laikomas įgimtu.[100] Kūdikių čiauškėjimas, vogravimas paprastiems žmonėms labai primena šnekėjimą svetima kalba.

Heteronimu *gudaĩ* lietuviai vadina kitomis tarmėmis kalbančius lietuvius, ir toks vartojimas orientuojamas rytų kryptimi. Prūsų lietuviai gudais vadino šiaurės rytuose esančius lietuvius abipus Nemuno; vakarų lietuviai gudais vadina vakarų ir vidurio aukštaičius; šie gudais pravardžiuoja rytų aukštaičius; pastariesiems gudai yra patys rytiniai kitatarmiai kaimynai ir vietiniai arba dar toliau į rytus gyvenantys baltarusiai. Taigi šiuo kvazietnonimu lietuvių yra vadinami jų rytiniai kaimynai slavai, ir jo vartojimas iš dalies priklauso nuo geografinio išsidėstymo, bet taip pat orientuojamas rytų kryptimi. Didžiojoje Lietuvoje gudai visų pirma yra vietinai baltarusiai ir Baltarusijos gyventojai, daug

[93] Endzelīns J. un Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai,* I, 415.

[94] Stender G. F. *Lettisches Lexikon,* Mitau, 1789, 347, 745.

[95] Watson K. Fr. Ueber die Abstammung der lettischen Sprache von der slavisch-russischen und über den Einfluss des Gothischen und Finnischen auf's Lettische. – *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Litteratur und Kunst,* II, Mitau, 1822, 280.

[96] Lietuvių kalbos instituto Lietuvių kalbos žodyno kartoteka (s.v. *gùdas*). LKŽ III 692 netiksliai nurodyta *gùdas* reikšmė („kūdikis be vardo“).

[97] *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca*, II, 284-285.

[98] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* II, 517, 520.

[99] *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen,* II, Budapest, 1994, 923.

[100] *Исследование речевого мышления в психолингвистике,* Москва, 1985, 173.

rečiau vietiniai lenkai arba sulenkėję lietuviai, dar rečiau rusai (valstiečiai, darbininkai). XV–XVII a., M. Daukšos ir K. Sirvydo laikais, etnonimas *gudaĩ* daugiau bus reiškęs baltarusius ir, atrodo, ukrainiečius, daug rečiau rusus. Panemunės lietuviams *gudaĩ* buvo lenkai ir Nemunu sielius plukdantys baltarusiai, tarp jų netgi iš Pinsko apylinkių, taigi Pripetės pelkių gyventojai, vadinti pinčiukais. Prūsų lietuvių tarmėse, atsispindėjusi ir raštuose, aiškiai vyravo *gudaĩ* reikšmė „lenkai (ypač rytuose gyvenantys)", bet neblogai žinota ir jo reikšmės „baltarusiai" bei „rusai (maskoliai)".

Būtų pamato manyti, kad senovėje gudais buvo vadinami rusai, vėlesnių Baltarusijos ir Ukrainos žemių gyventojai, tie, kurie iš tikrųjų save vadino rusais. Tai atitiktų ir senesnių latvių šaltinių liudijimai. Mat XV–XVI a. žmonės, gyvenę dabartinėje Baltarusijoje ir Ukrainoje, save laikė rusais, taip juos vadino lietuviai, lenkai, vokiečiai. Jie save suvokė esant vieną tautą tiek visoje Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje, tiek Lenkijos valdomoje Raudonojoje Rusioje, tiek Vengrijai priklausančiuose Karpatuose. XV–XVI a. tokia tauta tikrai egzistavo, ir tik vėliau ji suskilo į baltarusius bei ukrainiečius. Maskvos sujungtos Rusijos žmones jie vadino maskvėnais, maskoliais, o šie juos pravardžiavo lietuviais.[101] Bet tam prieštarauja tas, kad lietuvių gudais vadinami ir lenkai (ypač gyvenantys rytuose).

Iš vartojimo geografijos orientacijos rytų kryptimi nesunku numanyti buvus laipsnišką vadinimo kėlimą iš rytų į vakarus. Vadinasi, kitatarmių lietuvių vadinimo gudais etapas bus buvęs vėliausias. Etnikonas *gudaĩ* palaipsniui perkeliamas kaimyninių dialektinių-etnografinių sričių gyventojams taip, kad vietiniai gyventojai, pasakydami etnikoną, paprastai nurodo tiek šiuo etnikonu vadinamų gyventojų gyvenamą vietą, tiek kryptį šių vietų link. Antai Volynės srities (Ukraina) šiaurės rytų pusėje ir gretimuose Bresto srities (Baltarusija) rajonuose l i e t u v i a i s (litviny [литвины]) vadinami šiauriau gyvenantys pagrindinio Bresto-Pinsko baltarusių tarmių masyvo atstovai, neretai ir Gardino ir Baranovičių tarmių atstovai. Bresto-Pinsko baltarusių tarmių vartotojams lietuviai – tai visų pirma Jaseldos aukštupio, šiaurinių Bresto rajonų, taip pat Gardino ir Baranovičių sričių gyventojai. Jaseldos aukštupio ir šiaurinių Bresto srities tarmių atstovai lietuviais vadina Gardino-Baranovičių tarmių vartotojus ir t. t. Taigi etnonimo *litviny (литвины)* vartojimas lokalizuojamas šiaurės vakarų, kitaip sakant, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir etnografinės Lietuvos kryptimi.[102]

Vadinasi, *gùdas,* plur. *gudaĩ* vartojimas ir paplitimas, kaip sakė A. Bezzenbergeris, neleidžia šio etnonimo laikyti senuoju gotų vardu. Kalbamuoju gentivardžiu lietuviai vadina slavus – baltarusius, kartais rusus ir lenkus – arba netgi kitatarmius lietuvius, gyvenančius r y t u o s e ir p i e t r y č i u o s e . Latvians *gudi* taip pat yra rytų kaimynai – baltarusiai bei baltarusių sielininkai. Į tai dėmesį atkreipė A. Bezzenbergeris ir J. Kazlauskas. Pastarasis rašė: „Abe-

[101] Gudavičius E. Gudai. – *Lietuvos istorijos metraštis*. 1991 metai, Vilnius, 1993, 158-159.

[102] Климчук Ф. Д. Восточнославянский этноним „литвины". – *Tarptautinė baltistų konferencija 1985 m. spalio 9–12 d.* Pranešimų tezės, Vilnius, 1985, 168-169.

joti K. Būgos nuomone [kad *gùdas* yra senas gotų pavadinimas – S. K.] verčia tai, kad lietuviai *gudais* vadina tautas arba net ir lietuvius, esančius rytuose ir pietryčiuose".[103] V a k a r ų pusėje gyvenančioms tautoms vadinti lietuviai ir latviai turėjo kitą pavadinimą – tai liet. *Vókia,* lat. *Vãca* (< **Vākjā*) su bendriniu daiktavardžiu *vāca* „vokiečiai". Tiesa, šie vardai dabar reiškia Vokietiją, bet tolimoje praeityje, kaip matyti iš latvių liaudies dainų, jais buvo suprantama bet kokia tolima, svetima žemė arba tauta v a k a r u o s e , kartais p i e t u o s e , pasiekiama vandeniu, rečiau sausuma.[104] Vadinasi, *gùdas* negali būti į baltų kalbas atėjęs iš vakarų ar pietų, tuo labiau kad į šį vaidmenį, kaip atrodo, turime gana rimtą pretendentą (žr. toliau).

Labiausiai tikėtina, kad baltai (prūsų protėviai) gotų vardą skolinosi tuomet, kai gotai I–II a. po Kr. gyveno Vyslos žemupyje, prieš išsikraustydami Juodosios jūros link. 1932 m. M. Vasmeris rašė: „Visa, kas iš vietų vardų ir skolinių tyrimo žinoma apie baltų seniausias sodybas, leidžia manyti, kad baltai galėjo tiesiogiai liestis su gotais, – tai rodo ir vestgotų asmenvardis *Galindus,* kurį dar Müllenhofas susiejo su baltiškųjų galindų vardu".[105] Visiškai aišku, kad tuo metu baltai tegalėjo gauti formą **gutaz* (su *-t-*). Baltų kalbų dirvoje ši forma išvirsti į **gudas* niekaip negalėjo, nes baltų kalbose intervokalinis *-t-* visais atvejais yra išlikęs nepakitęs. O teigti, kad **gut-* struktūros šaknis buvusi reta ir todėl linkusi kisti (pvz., išvirsti į **gud-*), ar manyti, kad **gutaz* pasikeitė į **gudas* dėl baltiškųjų žodžių (*gudrùs, gùsti, gùdo* ir pan.) įtakos, reikštų remtis nedėsningais, *ad hoc* garsų pakitimais, o etnogenezės studijose tai yra neleistinas dalykas.

Tad kokio nors gotų vardo perkėlimo slavams vargu ar galėjo būti, jeigu pirmaisiais amžiais po Kr. Pamaryje ir Vyslos žemupyje vyravo baltiškasis lingvokultūrinis elementas, o gotai Vyslos žemupio regione ilgai nepabuvo.

1978 m. vienoje sodyboje Belovežo girioje (Pružanų r., Baltarusija) rastame žodžių sąraše *Pogańske gwary z Narewu* yra pažymėtas žodis *guti* „kryžiuočiai". Z. Zinkevičius, žodynėlio publikuotojas ir komentatorius, jį susiejo su etnonimu *gudaĩ,* jo nuomone, senuoju gotu vardu, tardamas, kad jis liudija, jog „baltai gudo vardą taikė germanų tautai".[106]

[103] Kazlauskas J. [Recenzija]: Jan Safarewicz, Studia językoznawcze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1967, 368 p. – *Baltistica,* IV (2), 1968, 315.

[104] Rozenbergs J. Par smirdiem un Vāczemi latviešu tautas dziesmās. – *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas vēstis,* Nr. 12 (293), Rīga, 1971, 117; Розенберг Я. Пруссы в латышских народных песнях. – *Фольклор балтских народов,* Рига, 1968, 160-161.

[105] Vasmer M. Beiträge zur slavischen Altertumskunde. IX. Verschiedene Streitfragen. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* IX, 1932, 133-134.

[106] Zinkevičius Z. Lenkų–jotvingių žodynėlis? – *Baltistica,* XXI (1), 1985, 73; Зинкявичюс З. Польско-ятвяжский словарик? – *Балто-славянские исследования 1983,* 11, 13. Panašiai Karaliūnas S. Etnolingvistinė opozicija „aiškiai kalbantieji" – "neaiškiai, nesuprantamai kalbantieji" ir liet. *gùdas,* lat. *guds* semantika, etimologija bei daryba. – *Tarptautinė baltistų konferencija 1985 m. spalio 9–12 d.* Pranešimų tezės, 55-56.

Galima ir kitokia – patikimesnė – šio unikalaus žodžio interpretacija, turint galvoje sunkiai paaiškinamą priebalsių *-t- : -d-* skirtumą. Žodžio *guti* „kryžiuočiai" nom. plur. su galūne *-i,* kurią dar turi šio žodynėlio etnonimas *drygi* „rusai (maskviečiai)" (apie jį žr. toliau), matyt, yra pakeitusi senesnę *-ai,* plg. žodynėlio *barnaj* „vaikai" ir liet. *bernaĩ*. Istoriškai *guti* „kryžiuočiai" niekas netrukdo tapatinti su s. rus. *gъte* plur. „gotlandiečiai; (Tauridės) gotai" (sing. *gъtinъ*). Senojoje rusų kalboje šis etnonimas atsirado pasiskolinus gotų *guta* „gotas" arba švedų *gute* „gotlandietis".[107] Baltų (jotvingių?) *guti* reikšmė pakito, matyt, dėl to, kad šis žodis buvo pritaikytas vadinti XII a. pabaigoje Rytų Baltijoje pasirodžiusiems vokiečiams kryžiuočiams. Kad kalbamasis etnonimas Rytų Baltijos gyventojams buvo žinomas, matyti iš 1229 m. Rygos ir Smolensko sutarties, kur Gotlando salos gyventojai vadinami *gъte.* Vadinasi, ši aplinkybė ir baltų (jotvingių?) *guti* „kryžiuočiai" (< „gotlandiečiai") neigia R. Ekblomo spėjimą, kad liet. *gùdas* yra pasiskolintas šv. *gute* „gotlandietis". Jeigu jau gotų etnonimo reflekso ieškoti baltų kalbose, tai tik žodyje *guti* „kryžiuočiai", ir šitai, beje, jau yra padaryta visiškai pagrįstai konstatuojant, kad „jotvingių" *guti* fonetiškai nepriekaištingai atkartoja gotų savivardį *gut-* (kompozite *gutþiuda* „gotų tauta" VII a. gotų kalendoriuje, *gutani* gen. plur. IV a. žiedo iš Pietroassos įraše bei keliose antikinėse fiksacijose)".[108]

Nepasitvirtina nė K. Būgos spėjimas, „kad *gudo* vardas yra buvęs bendrinis „slavėno" vardas", „kad senovės lietuviai gudais bus vadinę aplamu visus slavėnus, nebodami jų atskirųjų vardų".[109]

1. 3.
Baltų šaknis *gud-* istoriniame lyginamajame kontekste

Turint prieš akis ikšiolinius tyrinėjimus ir jų rezultatus, maža pasakyti, kad mums rūpimų žodžių atsiradimo ir raidos aiškinimą reikia pradėti nuo tuščios vietos – reikia pradėti tarsi nuo gaisro ar audros nusiaubtos vietos, kur viskas sugriauta, išblaškyta ir sujaukta. Tie rūpimi žodžiai – tai šaknies *gud-* „prasti" veiksmažodinės formos, būdvardis *gùdas,* dūrinių *gùd(a)karklis, gùdnoterė, gùdžolė* ir kt. pirmasis sandas, pr. *gudde* „krūmai" ir kt.

[107] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 448; *Этимологический словарь славянских языков.* Под редакцией члена корреспондента АН СССР О. П. Трубачева, 7, Москва, 1980, 215.

[108] Орел В. Э., Хелимский Е. А. Наблюдения над балтийским языком польско-„ятвяжского" словарика. – *Балто-славянские исследования 1985,* Москва, 1987, 125.

[109] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 782.

Radikaliai pr. *gudde* kilmės klausimą sprendė R. Ekblomas. Jo nuomone, šis prūsų kalbos paminklų žodis mažai ką bendra turįs su m i š k u ir nieko su b a l a , p e l k e . Pr. *gudde* – mįslingas, anksti izoliavęsis ir sunkiai apibrėžiamas žodis – atsiradęs tokiu būdu: Elbingo žodynėlio sudarytojas ilgame medžių ir krūmų sąraše užrašęs taip pat porą **buschappelbom* : **gud(de)wobalne*. Vėliau kažkas prastai mokėjęs prūsų kalbą perrašinėdamas, galbūt ir pats žodynėlio sudarytojas minėtos poros antruosius sandus – sinonimus pašalinęs tardamas, kad sinonimai esą ir pirmieji poros sandai *Pusch* ir *gudde*. Iš tikrųjų sinonimai buvę tik poros žodžiai kaip vìsumos ir tik jų antrieji sandai. Paliudyti Elbingo žodynėlio žodžiai vok. *Pusch* (vok. *Busch* variantas) : pr. *gudde* semantiškai vienas antro neatitikę, jų gretinimas esąs nesusipratimas: vok. *Pusch* žymi krūmą, krūmyną, o pr. *gudde* reiškęs „prastas, menkas, nenaudingas“ ir išskirtinai esąs liet. *gùdas*, lat. *guds* „baltarusis“ paralelinė forma. Išvada, kurią padarė R. Ekblomas, yra tokia: „Ein apr. *gudde* „Busch“ hat niemals existiert“ [110] „Pr. *gudde* „krūmai“ niekad neegzistavo“.

Reikia pasakyti, kad Elbingo žodynėlyje iš tikrųjų užfiksuota pora *Appelbom – Wobalne,*[111] o lietuvių kalba turi *gùd-obelė* „Buschappelbaum“, – visa tai, matyt, ir bus suponavę čia dėstomą R. Ekblomo aiškinimą.

R. Ekblomas savotiškai interpretavo ir lietuvių kalbos sudurtinių žodžių *gùd(a)karklis, gùdobelė, gudnóterė* sandą *gud-*. Jis čia reiškiąs „mažai naudingas; nenaudingas, bevertis; netikras; prastas, menkas; kenksmingas, žalingas“, be to, turįs ryškų menkinamąjį reikšmės atspalvį (herabsetzender Sinn). Antai *nõterė* esanti didžioji dilgėlė, o mažoji – *gudnóterė,* t. y. nenaudinga, bevertė dilgėlė. Panašiai kalbos vartotojai žiūrį ir į gudkarklį – jo vytys esančios lūžios, pynimui netinkančios. Kadangi pejoratyvinę reikšmę turįs ir *gùdas,* belieka padaryti išvadą, reziumavo R. Ekblomas, kad minėtų dūrinių sandas *gud(a)*- yra išriedėjęs iš etnonimo *gùdas* „baltarusis“, savo ruožtu kilusio iš šv. *gute*„gotlandietis“.[112] Darydamas tokią išvadą, semasiologine plotme R. Ekblomas rėmėsi švedų kalbos duomenimis, kur tam tikrų augalų pavadinimų pirmaisiais sandais taip pat eina tautų vardai, pvz., *ryssrova* (pažodžiui „rusų burokas“) arba *ryssgubbe* („rusų žmogeliai“), žymintys aukštai kerojančią, įkyrią piktžolę (Bunias orientalis); *finnmyrten* („suomių mirta“) „toks prastas augalas, panašus į mirtą“; *finnbär* („suomių uogos“) „tokios kietos, nevalgomos uogos“.[113]

Jo nuomone, iš šv. *gute* „gotlandietis“ yra kilę ne tik liet. *gùdas,* lat. *guds* „baltarusis“, bet ir minėtų dūrinių sandas *gud(a)*- lietuvių kalboje, netgi *gudde* „krūmai“ prūsų kalboje. Išskyrus semantinę *gud(a)*- interpretaciją, kitkas neturi realaus pagrindo (žr. toliau). Keista, kad toks fantastiškas aiškinimas rado pritarimą lietuvių kalbotyroje.[114]

Minėtų dūrinių sandą *gud(a)*- vesdamas iš etnonimo *gùdas* „baltarusis“, R. Ekblomas rėmėsi ir J. Endzelyno

[110] Ekblom R. Balt. *gudas* und schw. *gute* „Gotländer“. – *Rakstu krājums*, 93-94.

[111] Mažiulis V. *Prūsų kalbos paminklai,* II, 38.

[112] Ekblom R. Balt. *gudas* und schw. *gute* „Gotländer“. – *Rakstu krājums,* 91-92, 94-95.

[113] Ibid., 92.

[114] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 126.

tyrinėjimais. J. Endzelynas šį sandą etimologine plotme irgi kildino iš etnonimo *gùdas* „baltarusis“ ir taip darė dėl dviejų priežasčių. Pirmiausia jis nurodė atvejų, kad etnonimai gali įeiti į augalų arba daržovių pavadinimus, pvz., lat. *krìevābuols* „agurkas“ (pažodžiui „rusų obuolys“); lybių *krievâtèį* „Kellerhals“ („rusų arbata“); estų *venekapsad* „Zackenschote“ („rusų kopūstai“). Tačiau turbūt svariausias argumentas buvo J. Jablonskio, A. Juškos žodyno redaktoriaus, įtarimas, kurį J. Endzelynas laikė „wohlbegründete Verdacht“, kad būdvardis *gùdas* „paprastas, įprastinis“ galįs būti A. Juškos prasimanytas. Todėl J. Endzelynas pagrįstai klausė, kodėl gudkarklis – žemose, drėgnose, pelkėtose vietose augantis karklas (die Sumpfweide) – turįs vadintis paprastuoju karklu (die gewöhliche oder gemeine Weide).[115] J. Endzelyno kritika buvo nukreipta prieš R. Trautmanną, kuris bene vienintelis minėtų lietuvių kalbos sudurtinių žodžių sandą *gud-* susiejo su iš A. Juškos žodyno žinomu būdvardžiu *gùdas* „paprastas, įprastinis“, – tad, pvz., *gùdobelė* būtų „paprastoji, laukinė obelis, – ir su veiksmažodžiu *gùsti (guñda, gùdo)* „prasti, junkti“.[116]

Ar būdvardis *gùdas* „paprastas, įprastinis (obyknoviennyj [обыкновенный]); prityręs, įgudęs (privykšij, iskussnyj, opytnyj [привыкший, искусный, опытный])“ bei daiktavardis *gùdas* „įpratimas, įgudimas (privyčka, navyk [привычка, навык])“[117] nėra A. Juškos prasimanyti žodžiai, įtarimas kilo, kaip jau minėta, A. Juškos žodyno redaktoriui J. Jablonskiui.[118] Ir iš tikrųjų, visi iliustraciniai sakiniai A. Juškos,[119] jo yra ir vienintelis sakinys, iliustruojantis *gùdas* „paprastas, įprastinis“ ir dūrinių *gùd(a)karklis, gùdobelė, gudnóterė* pirmojo sando ryšį, būtent: *Gùdas karklas vadinas gùdkarklis.*[120]

Kaip matome, reikia pradėti nuo nulio.

Būdvardžio *gùdas* „paprastas, įprastinis; prityręs, įgudęs“ realumu neabejojo J. Kazlauskas,[121] bet savo nuomonės neargumentavo. P. Skardžius šitą būdvardį ir daiktavardį *gùdas* „įgūdis“ laikė iš seno vienas greta antro gyvuojančiais *o* kamieno žodžiais, toliau lygino su *gùdras* „išmintingas...“ ir tarmėse gerai paliudytu veiksmažodžiu *gùsti (guñda)* „prasti, junkti“,[122] bet to lyginimo irgi išsamiau negrindė. Sudurtinių žodžių *gùd(a)karklis, gùdobelė, gudnóterė* ir kt. sandas *gud-* etimologiškai dažniausiai siejamas su pr. *gudde*

[115] Endzelīns J. Altpreussisches. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* 8, 1942, 21 [=Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (2), 392-393]; Idem. *Senprūšu valoda,* 182.

[116] Trautmann R. *Die altpreussischen Sprachdenkmäler,* Göttingen, 1910, 344.

[117] *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ,* I, 485.

[118] Ibid., Предисловие, XIV.

[119] *Lietuvių kalbos žodynas,* III, 692.

[120] *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ,* I, 485.

[121] Kazlauskas J. [Recenzija]: Jan Safarewicz, Studia językoznawcze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1967, 368 p. – *Baltistica,* IV (2), 1968, 315.

[122] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 33, 35, 299 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

„krūmai“ (neretai jo senesne reikšme laikant „purvas; bala, pelkė“).[123] Kartais tenkinamasi vien reikšmės „purvas; bala, pelkė“ priskyrimu šakniai *gud-*.[124] Etimologiškai liet. *gud-* ir pr. *gudde* panašiai traktuojami ir naujausioje literatūroje šiuo klausimu. Antai V. Toporovas jų istorinio ryšio galimybės neatmetė, bet kartu nurodė ir tai, jog su R. Ekblomo nuomone nesiskaityti negalima.[125] V. Mažiulis irgi juos vieną su antru siejo, bet baltų būdvardį **guda-* „sulinkęs, išsilankstęs“ rekonstravo kaip tos pačios šaknies kaip ir veiksmažodis *gùsti (guñda)* „prasti, junkti“, turėjus, jo nuomone, pirmykštę reikšmę „(pa)linkti prie ko“.[126] Šaknis *gud-* reikšme „linkti, lankstytis“, deja, baltų kalbose nepaliudyta, ir ši aplinkybė mažina tokio aiškinimo įrodomąją galią.

Tyrimą, ar minėti šaknies *gud-* būdvardis ir daiktavardis iš viso lietuvių kalboje egzistavo ar ne, jų buvimo grindimą bei jų istorinio ryšio su pr. *gudde* „krūmai“ nustatymą reikia pradėti nuo to, kas jau istorinėje lyginamojoje indoeuropiečių kalbotyroje yra išaiškinta, įrodyta.

Aiškindami *Gdańsk/Danzig* atsiradimą, F. Lorentzas ir E. Fraenkelis, kuriam F. Lorentzo tyrinėjimai tikriausiai buvo žinomi, rekonstravo kamieną **Gudōn-* (Lorentzas), **Gudān-* (Fraenkelis). Iš jo su slaviška priesaga *-ьsk-* ir buvęs pasidarytas Gdansko vardas[127] (plg. 997 m. „Šv. Vaitiekaus gyvenime“ paliudytą formą *Gyddanizc*) kaip, pvz., lenk. *Bielsk : Biała* (upė), *Puck : Puta* (upė), rus. *Dvinsk (Двинск) : Dvina (Двина)*. Slaviška priesaga *-sk-* vokiečių kalboje perduodama *-zig-*, plg. *Leipzig, Putzig* iš *Lipsk, Puck*, seniau *Putsko*. Taip atsirado forma *Danzig* (*D- < *Gd-*). Kamieną **Gudān-/*Gudōn-* šie autoriai siejo su prūsų kalbos bendriniu daiktavardžiu *gudde* „krūmai“, vadinasi, laikė prūsiškos (baltiškos) kilmės. Kad toks aiškinimas teisingas, matyti iš to fakto, jog kamienas **Gudān-/*Gudōn-* tiksliai sutampa su lietuvių vandenvardžiu *Gudõnas*[128] (upė, Židikai, Mažeikių r.; ežeras, Telšiai). *Gudõnas* yra tipiškas baltų darinys, kadangi su upėvardžiu *Gùdas*

[123] Pierson W. – *Altpreußische Monatsschrift,* VII, 1870, 581; Nesselmann G. H. F. *Thesaurus Linguae Prussicae,* Berlin, 1873, 54. Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 63-64 [=Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 60-61]; Idem. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 74; Skardžius P. [Recenzija]: Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* Heidelberg, 1950. – *Aidai,* 1951, 185.

[124] Hoffmann O. Etymologisches. – *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen,* 21 (1), 1895, 140; Būga K. *Aistiški Studijai,* I, 39.

[125] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (E–H), 327-329.

[126] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 420-421.

[127] Lorentz F. Preußen in Pommerellen. – *Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins,* 32, 1933, 53 ir tolesni; Idem. Preußische Ortsnamen und Appellative in Namen im Raum links der unteren Weichsel. – *Zeitschrift für Slawistik,* XI (2), 1966, 247; Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 64-65 [= Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 61-62]; Idem. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 174.

[128] Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung.* Neue Folge, 15 (1), 1980, 26-28; Brauer W. *Prußische Siedlungen westlich der Weichsel.* Versuch einer etymologischen Deutung heimatlicher Flurnamen, Lübeck, 1981, 71-74.

(Pampėnai, Pasvalio r.; Žemaitkiemis, Ukmergės r.) jis susijęs tokiu pat darybiniu santykiu kaip, pvz., *As-õnas, Kur-õnas, Pal-õnas* – atitinkamai su *Asỹs, Kurỹs, Palà*.[129]

Tačiau su prūsiškos (baltiškos) *Gdańsk/Danzig* kilmės perspektyva interpretacijos sunkumai ne pasibaigia, o prasideda. Mat šaknį **Gud-* turinčių hidronimų ir toponimų paplitimo arealas daug didesnis, negu numato baltiškoji (prūsiškoji) aiškinimo perspektyva. Visų pirma negalima išleisti iš akių to fakto, kad Pamario vardų *Gdańsk* ir *Gdynia* tikslių atliepinių yra kituose slavų kraštuose, pvz.: *Gdansk (Гданск)* Vakarų Ukrainoje (taip vadinami dešinieji Ikvos, Styros ir Pripetės intakai),[130] vietovardžiai *Kdanice* ir *Kdyně* Čekijoje, *Gdinj* (gyvenamoji vieta netoli Pago) ir *Dinjiška* (< **Gъdyn-* < **Gudūn-*) (upė prie Hvaro Kroatijoje). Be to, pietų slavuose randami tokie vietų ir upių vardai kaip *Gacka (Gàcka, Gâcka)* (upė Hercegovinoje, upė Kroatijoje prie Gacko poļe, *Gacko (Gàcko)*, vietovė Hercegovinoje), atspindintys **Gъdьskъ*[131] (> **Gъdskъ* > **Gъtsk-* > **Gъck-* > *Gack-*) arba **Gъdъskъ* (plg. *Guduscani*). Lenkų *Gdów* Rytų Galicijoje, turintis priesagą *-ów* (kaip, pvz., *Brzozów, Wiśniów*), laikomas topografiniu ir jo ryšys su spėjamu asmenvardžiu **Gied-, *Gda* < **Gъdъ* dabar neigiamas.[132] Tikslus jo atitikmuo rytų slavų plote, kaip jau minėta, yra *Gdov (Гдов)*, senas miestelio Čiudo (Peipuso) ežero rytinėje pusėje pavadinimas, estiškai *Oudova-linn*. Junginius su prielinksniais *vъ Gdovъ, vo Gdově* neteisingai perskaidžius morfemomis, atsirado šnekamosios rusų kalbos variantas *Ovdov (Овдов)*, senosios rusų *Ogdovъ (Огдовъ)* bei minėta estų kalbos forma.[133] Iš Pskovo metraščio 1431 m. liudijimo *Gorodъ novъ na Gdově na beregě (Городъ новъ на Гдовѣ на берегѣ)* matyti, kad šiam miestui vardą davė upėvardis *Gdovъ (Гдовъ)*, kuris laikomas baltišku ir siejamas su pr. *gudde* „krūmai“.[134] Priesaga *-avas (=-ovъ [-овъ], -ów)* yra būdingas lietuvių hidronimijos formantas, plg., *Ãsavas, Keřnavas, Kùpavas, Veñcavas*.[135]

Nagrinėjamų vardų atitikmenys pasikartoja netgi Vokietijos teritorijoje: *Gudow, Godau, Godow, Goddin* ir kt.[136]

[129] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, 188.

[130] Трубачев О. Н. *Названия рек правобережной Украины*, 203, 251.

[131] Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, 541-542; Rospond S. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, 87.

[132] Rospond S. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, 89.

[133] Mikkola J. J. L'avance des Slaves vers la Baltique – *Revue des études slaves*, I, 1921, 200; Vasmer M. Beiträge zur slavischen Altertumskunde. XI. Gibt es alte Germanenspuren östlich des Peipus? – *Zeitschrift für slavische Philologie*, X, 1933, 43-44; Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, I, 400.

[134] Никонов В. А. *Краткий топонимический словарь*, 99-100; Нерознак В. П. *Названия древнерусских городов*, 57-58.

[135] Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, 103-104.

[136] Топоров В. Н. *Прусский язык*. Словарь (Е–Н), 325.

Gomelio srities Braginskio rajone (Baltarusija) yra kaimas vardu *Gdzenь (Гдзень).*[137] Jo pamate esantis kamienas **Gъděn-* gali būti baltiškas, plg. *Gudėn-ẽlė* (upė, Kaišiadorys).

Toliau dar minėtini tokie upėvardžiai kaip *Gduna* tarp Vyslos ir Brdos upių bei *Gdola* Bugo baseine (tarp miestų Włodawa ir Hrubieszów) Lenkijos teritorijoje. Jie lyginami su liet. *Gudõnas, Gudėl-upis* ir taip pat įtariami esą baltiški. Upėvardžiui *Gduna,* be to, atstatoma prolytė **Gudūn-,*[138] kurią patvirtina *Gudūn-ẽlė* (upė) ir *Gudū́n-iškis* (ežeras, Joniškis, Vilniaus r.).

Turėdami galvoje šaknies **Gud-* hidronimų ir toponimų geografinį išsidėstymą – Lietuva, Baltarusija, Rusija, Ukraina, Lenkija, Čekija, Kroatija, Serbija, – tyrinėtojai pagrįstai abejoja, ar juos galima aiškinti vien prūsišku ar baltišku etimonu, todėl yra linkę juos laikyti priešslaviškųjų laikų reliktais bei skirti ligi atskirų ide. kalbų susidarymo buvusiai šakniai **gud-*. Belieka pridurti, kad, pirma, ši šaknis negali turėti ką nors bendra su gotų vardu ir kad atkrinta *Gdańsk/Danzig* tapatinimas su Jordano *Gothiscandza* arba Pomponijaus Melos *sinus Codanus* „Kodano įlanka", tuo labiau kad pastaroji įlanka, atrodo, ieškotina vakarinėje Baltijos jūros pusėje. Antra, etnonimas *Guduscani* – lokalinis pietų slavų darinys, atsiradęs hidronimo ir toponimo **Gъdьskъ*[139] (> **Gъdskъ* > **Gъtsk-* > **Gъck-* > *Gack-*) arba **Gъdъskъ* pamatu, todėl slavų gentis **Gъdъ* negalėjo egzistuoti. Kita vertus, kadangi šaknis **gud-* apeliatyviškai paliudyta baltų kalbose (plg. pr. *gudde* „krūmai"), neatmetama *Gdańsk/Danzig* ir *Gdynia/Gdingen* baltiška kilmė. *Gdańsk/Danzig,* iš dalies ir *Gdynia/Gdingen* baltiškumą remia ta aplinkybė, kad per Gdanską tekančios upės vardas *Motława* (lenk.), *Motlau* (vok.) taip pat yra baltiškas (pr. **Mutulava* arba **Mutulōva*), plg. ežerų vardus pr. *Mutilis* (1346 m.), *Muteling* (1406 m.), lat. *Mutulīte* ir apeliatyvus liet. *mutulỹs* „verdančio skysčio iššokęs pakilimas", lat. *mutulis* „verpetas, sūkurys".[140] Pagaliau yra ir istorinių liudijimų, kad prūsai (pramaišiui su vokiečiais) gyveno į vakarus nuo Vyslos, Pamaryje (Pomerania, Pommerelle), o Gdansko apylinkėse prūsų dar būta netgi 1348 m.[141]

[137] Жучкевич В. А. *Краткий топонимический словарь Белорусии,* Минск, 1974, 69 (čia neteisingai laikomas žodžio *gbenь* [*гбень*] „posūkis, įlinkimas" perdirbiniu).

[138] Орел В. Э. Балтийская гидронимия и проблемы балтийского и славянского этногенеза. – *Советское славяноведение,* 2. 1991, 83-86; Idem. Неславянская гидронимия бассейнов Вислы и Одера. – *Балто-славянские исследования 1988–1996,* 336.

[139] Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* I, 541-542; Rospond S. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL,* 87.

[140] Lorentz F. Preußen in Pommerellen. – *Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins,* 32, 1933, 53-54; Idem. Preußische Ortsnamen und Appellative in Namen im Raum links der unteren Weichsel. – *Zeitschrift für Slawistik,* XI (2), 1966, 245; Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung.* Neue Folge, 15 (1), 1980, 28; Schmid W. P. Beiträge zur Bestimmung der baltischen Westgrenze. – *Baltistica,* XXIII (1), 1987, 7.

[141] Lorentz F. Preußische Bevölkerung auf den linken Weichselufer. – *Archiv für slavische Philologie,* 27, 1905, 470-474; Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung.* Neue Folge, 15 (1), 1980, 26-28.

Lenkų lingvistai dalį šių vandenvardžių ir vietovardžių, visų pirma *Gdańsk* ir *Gdynia,* nori aiškinti praslaviškos šaknies **gъd-* „šlapias, pelkėtas, balotas; užaugęs, užakęs" egzistavimo prielaida, bet slavų kalbų žodyne tokios šaknies nėra paliudytos.[142] Akivaizdu, kad slavų kalbų dirvoje šių ir kitų vardų paaiškinti negalima.

Ypač gausiai šaknis *Gud-* atstovaujama lietuvių hidroniminėje sistemoje, ir šie vardai yra išsimėtę po visą Lietuvos teritoriją: be jau minėtų, dar plg. *Gudìnis* (ežeras, Kapčiamiestis, Lazdijų r.), *Gùd-upis* (Varniai), *Gùd-upelis* (Kriūkai, Šakių r.; Liudvinavas, Marijampolės r.), *Gùd-ežeris* (Veisiejai, Lazdijų r.), *Gùd-grabė* (upė, Kudirkos Naumiestis, Šakių r.), *Gùd-ravis* (upė, Seredžius, Jurbarko r.), *Gùd-intakis* (upė, Jurbarkas), *Gudmėšla* (upė, Vilkija) ir kt.[143] Reikia pabrėžti, kad vienu kitu atveju pirmuoju jų sandu galėtų eiti asmenvardis *Gùdas*: pro sodybą ar žemę, priklausančią žmogui šia pavarde, tekantis upelis ar jo žemėje esantis ežeras, griovys galėjo būti pavadinti šio žmogaus vardu. Bet tai galima pasakyti žinant konkrečią realią situaciją, ir tokie atvejai iš esmės nepakeičia šaknies *Gud-* hidronimų vaizdo. Dar galima pridurti, kad žymimi ir kiti objektai: *Gùdas* (miškas, Vyžuonos, Utenos r.; pieva, ganykla, krūmai, bet ir upė, Pampėnai; griovys, Varėna; griovys, bet ir upė, Žemaitkiemis, Ukmergės r.), *Gùdė* (pieva, Varniai, Telšių r.); ypač dažni dūriniai: *Gùd-balė* (bala, Šimonys, Kupiškio r.; Kruonis Kaišiadorių r.), *Gùd-balis* (pieva, Šėta, Kėdainių r.), *Gùda-balė* (pieva, Lazdijai; bala, Kapčiamiestis, Lazdijų r.; Leipalingis, Lazdijų r.), *Gùda-pievė* (pieva, Alytus; Gražiškiai, Vilkaviškio r.; laukas, Tverečius, Ignalinos r.), *Gùda-lieknis* (bala, Kupiškis), *Gùda-raistis* (pieva, Gudeliai, Marijampolės r.; Rudamina, Lazdijų r.; Valkininkai, Varėnos r.; raistas, Žemaitkiemis, Ukmergės r.; Onuškis, Trakų r.), *Gùda-kalnis* (kalva, miškas, pieva, daugelyje Lietuvos rajonų) ir šimtai kitų.

Jau šiame tyrimo etape, sistemiškai išdėsčius empirinę medžiagą, galima konstatuoti svarbių dalykų. Pirma, krinta į akis, kad daugumas šaknį *Gud-* turinčiais vardais vadinamų hidroobjektų yra mažyčiai, menki. Antra, denotatų sferoje esama nenutrūkstamo perėjimo nuo vieno mikroobjekto prie kito, pvz., nuo miško – į krūmus, nuo krūmų – į pievą, ganyklą ir pan., nuo miško, krūmų, pievų – į upelį ar nedidelę upę, pro ar per juos tekančius, nuo griovio – į upelį ir pan. Trečia, *Gùdas* (akmuo, Aukštoji Panemunė, Kaunas; Lazdijai; Kruonis, Kaišiadorių r.; Trakai), matyt, atstovauja atskirai šakniai, kurią turi žemaičių tarmėse vartojamas *gùdė* „pustyklė, budė" su vediniu *gùdėti (-ėja)* „su gude galąsti", taip pat lat. *gude* „t. p." (Dunika, Rucava),

[142] Rymut K. *Nazwy miast Polski,* Wrocław-Warszawa-Kraków, 1987, 73-74; Rospond S. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL,* 87-89. – S. Rospondo (p. 87) minimas kroatų kalbos žodis *gdinjica* „nedidelis miškas" yra nesusipratimas. S. Rospondas jį paėmė iš: Skok P. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima.* Toponomastička ispitivanja, II, Zgreb, 1950. Bet šio veikalo p. 67-68 pasakyta: „*Dinjiška,* koje izvodim od nepotvrđenog deminutiva *gdinjica* „mala šumina". Taigi *gdinjica* „nedidelis miškas" – nepatvirtintas deminutyvas! Žr. Udolph J. Alteuropa an der Weichselmündung. – *Beiträge zur Namenforschung,* 15 (1), 1980, 26 (išn. 11).

[143] *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas,* 54.

gudis „t. p." (Kuršių Nerija), kurie yra pasiskolinti iš žemaičių tarmių. Mat apgludintas akmens ar uolos gabaliukas, vartojamas galąsti, ir yra pustyklė, budė. Iš sl. **gъdьlъ* „kutenimas", **gъdьliti* „kutenti" matyti, kad šaknies **gud-* turėta reikšmė „trinti, braukyti". Ketvirta, nesunku pastebėti, kad *Gùdas,* miškas, ir pr. *gudde* „krūmai" denotatas yra maždaug tas pats; tad kilmės ryšį turi ir patys žodžiai, vadinasi, šio prūsų kalbos žodžio etimologiniai atitikmenys lietuvių kalboje gali būti *Gùdas* „miškas", *Gùdė* „pieva", taip pat analogiškus mikroobjektus žyminčių toponimų pirmasis sandas *Gud-*. Tokiu būdu prūsiškasis žodis išeina iš leksinės izoliacijos.

Negana to, yra galima pr. *gudde* „krūmai", taip pat minėtų po Rytų ir Centrinę Europą išplitusių hidronimų ir toponimų etimono etimologinius atitikmenis areališkai išplėsti. Semantiniu atžvilgiu niekas netrukdo jo giminaičiais laikyti, pvz., tokius germanų kalbų žodžius, kaip antai: norv. *gytje* „purvas, dumblas", šv. *gyttja* „dumblas, maurai" (< germ. **gutja-*), norv. *gota* „išdrožtas latakas, griovelis; latako, griovelio pavidalo išrėža žemėje", s. angl. *gyte* „kanalas; srovė"(< germ. **guti-*), vid. vok. žem., vid. oland. *gōte,* oland. *goot,* vid. vok. aukšt. *gosse* (nuo XIV a.), vok. *Gosse* „vandens nutekamasis trapas" (< germ. **gut-* < ide. *ghud-*).[144] Su semema „purvas, dumblas" glaudžiai susijusi vidurių, žarnų sąvoka, todėl į šį semantinį lauką skiriami ir angl. *gut* „žarna", plur. „viduriai, žarnos; ketgutas (siūlai iš žarnų)", vid. angl. *gut, gutte,* s. angl. *guttas* plur. „viduriai, žarnos".[145] Tačiau formaliuoju atžvilgiu kyla sunkumų: mat indoeuropietiškoji jų šaknis **ǵheu-* „lieti" turi pradžios palatalinį priebalsį, kurio reguliarus refleksas lietuvių kalboje yra *ž*: s. ind. *juhóti* „jis aukoja (t. y. lieja sviestą į ugnį)", gr. χέω „lieti, pilti" (< **ǵheu̯-e-*), χοή „(iš)pylimas, (iš)liejimas"(< **ǵhou̯-ā*) ir kt. Bet mes žinome ir tai, kad baltų kalbose ide. palatalinių priebalsių *ḱ, ǵ(h)* refleksai tam tikrais atvejais gali būti ir *k, g,* pvz., liet. *pẽkus,* pr. *pecku* „gyvuliai", liet. *kviečiai,* lat. *kvìèšì,* liet. *klausýti, smãkras* (žr. p. 195-196). Na, o upėvardžiai *Gaujà* ir *Gáuja* (Būga RR III 267, 630, 640, 740), Nemuno dešinysis intakas, Dieveniškės, latvių *Gaũja* kaip tik ir vedami iš šios šaknies.[146]

[144] Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 316; *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen.* 2. Auflage, durchgesehen und ergänzt von Wolfgang Pfeifer, I, Berlin, 1993, 463.

[145] Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 316; Klein E. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language,* 327.

[146] Schmid W. P. Das baltische Zentrum in der alteuropäischen Hydronymie. – *Baltistica,* XXXIII (2), 1998, 150.

Kad reikšmės „purvas, dumblas" ir „bala, pelkė, liūnas, raistas" genetiškai tarpusavy susijusios, kitaip sakant, jas turintys žodžiai yra bendrašakniai, matyti iš tokių pavyzdžių: liet. *dumblà* „dumblas, purvas", *dum̃blas* „nusėdusios drumzlės, šlapias suplaktas purvas; atrajojančių gyvulių skrandžio pirmasis skyrius, didysis skrandis" (plg. angl. *gut* reikšmę !) : liet. *dumbrà* „gili vieta upėje, sietuva; kūdra" (LKŽ II 835-836, 839), lat. *dum̃bra* „didelis klanas; pelkėta pieva, bala; dumblina vieta", *dum̃brs* (ir *dum̃bris*) „pelkė, liūnas" (ME I 514); liet. *pur̃vas* „skysta žemės masė...; vieta, kur patižusi žemė..." (LKŽ X 986-

987) : lat. *pùrvs* „pelkė, liūnas“ (ME III 421). Be to, sememų, viena, „purvas, dumblas“, „bala, pelkė, liūnas, raistas“ ir, antra, „krūmai“, „miškas“ giminystę iliustruoja štai tokios paralelės: 1) liet. *pólymas* „žema, drėgna, pelkėta vieta, raistas; didelis miško, lauko plotas‘, lat. *pàlums (pālums)* „juosta, ruožas, kuo nors išsiskiriantys iš aplinkos; tuščia vieta (kur neauga javai ar žolė); blyškus spindėjimas, mirgėjimas danguje“, priesagų *-ymas, -ums* vediniai iš būdvardžių liet. **pól-*, lat. *pālls (pàls)* „blyškus, nublukęs; šviesiai sartas (apie arklį)“, turėjusių, atrodo, ir reikšmę „tuščias; plikas“;[147] 2) liet. *týras* „klampi pelkė, apaugusi retais mažais medžiais; didelis negyvenamas plotas, dykra“ (*Týras yra toks miškas, kur kerai beliko* (Žarėnai, Telšių r. [LKŽ XVI 397-398]), *týrai* „dideli negyvenami žemės plotai, stepės, dykumos“, *Tyrė: Kur lygi, pūsta su kęsais pelkė, bus tyrė* (A. Juška [(LKŽ XVI 400]), *týrelis* „pelkė, tyrai“, *týruliai* „dideli pelkėti plotai“, lat. *tîrelis (tîrēlis)* „didelis, gilus raistas, liūnas; aukštai esanti pelkė; šienavimui paruošta, išvalyta pelkė ar krūmai; nesėtas laukas; miško aikštė, trakas, laukymė; mišrus miškas“, *tīrulis* „t. p.“, *tîrs*[2] „t. p.“, *tîrums* „dirva, arimas, laukas“[148] : *týras* „neapaugęs medžiais, plynas; tuščias, be žmonių; skaidrus, vaiskus, be priemaišų, permatomas (apie vandenį, dangų, stiklą ir pan.); švarus, nesuteptas, grynas; tikras, grynas, visiškas“, lat. *tîrs* „švarus, grynas, tyras; grynas, tikras“; 3) liet. *plýnė, plýnia* „plyna vieta, lyguma; pelkė, raistas“ : *plýnas* „plikas, be jokio augalo ar statinio, tuščias; be plaukų, neapžėlęs; nuogas; lygus; grynas, švarus“ (LKŽ X 237-238); 4) liet. *pélkė* „klampi vieta su stovinčiu vandeniu, liūnas; klanas, balutė...“, lat. *pelce* „klanas, balutė“, pr. *pelky* „pelkė“, gr. πάλκος „molis; purvas; pelkė, bala“ (< ide. **pl̥(h)k-*) : liet. *pìlkas* „pelenų, švino spalvos; palvas, dulas“[149] (< ide. **pl̥hk-*); 5) liet. *balà* „klampi vieta, dažniausiai su stovinčiu joje vandeniu; pelkė, raistas; klanas, valka“, lat. *bala* „molinga be medžių dauba, klampi žemuma, pelkė“, *balas* fem. plur. „prasta, drėgna žemė“, *baliņa* „klanas, valka“ : liet. *bãlas,* fem. *balà* „baltas“ (LKŽ I 579, 587);[150] 6) pr. *balt-* „bala, pelkė, liūnas“, paliudytas, pvz., vietovardžiuose *Namuyn-balt, Peuse-balten, Rytha-balt,* s. sl. *blato* „pelkė“, bulg. dial. *bláto (блáто)* „stovintis vanduo“, serb.-kr. *bláta* „purvinas vanduo“, *blȁto* „ežeras“, rus. *bolóto (болóто)* „molinga klampi vieta su stovinčiu vandeniu“ ir kt. < sl. **bolto* neutr., alb. *baltë* fem. „dumblas, purvas; pelkė; molis, žemė“, rum. (ir mold.) *baltă* „pelkė; dumblas“, istrorum. *bâte* „stovintis vanduo“, s. dalmatų *balta* „pelkėtas ežeras“ : liet. *báltas,* lat. *balts*.[151] Serija šių pavyzdžių ne tik įrodomas reikšmių „krūmai“, „miškas“ ir „ba-

[147] Каралюнас С. Лит. *pólymas* „болотистое место“. – *Этимология 1979,* Москва, 1981, 110-111.

[148] *ME,* IV, 206; *EH,* II, 686; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 1099-1100.

[149] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 567; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* 3, 250-251.

[150] Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 19-20 [=Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 13]; Idem. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 32.

[151] Möhl F. G. Slave *blato* „marais“. – *Mémoires de la Société de Linguistiqe,* VII, Paris, 1892, 276; Schultze W. *Kleine Schriften,* 111; Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 19-20 [=Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 13-14]; Idem. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 30, 32.

la, pelkė, liūnas, raistas“ genetinis ryšys,[152] reikšmių, kurios kalbos vartotojų sąmonėje, be to, asocijuojasi su reikšmėmis „dumblas, purvas“, „žemė; molis“ ir kt., bet drauge konstatuojama netikėta jų koegzistencija su spalvas žyminčiais būdvardžiais, taip pat su būdvardžiais, reiškiančiais „tuščias“, „plikas, nuogas“, „švarus, grynas“, „lygus“ bei „tikras, grynas“. Tai, kad balos, pelkės, liūnai, raistai pavadinami spalvas žyminčiais žodžiais, yra aiškinama tuo, kad stovintis pelkių vanduo priklausomai nuo žemės pobūdžio ir augalijos saulės ar mėnulio šviesoje dažnai pasireiškia įvairiais atspalviais. Be to, būtina pabrėžti, kad šios reikšmės glaudžiai yra susijusios su šviesumo, blizgesio ir spindėjimo prasmėmis, plg., vok. *blank* „blizgantis, žibantis, žvilgantis; plikas“, vok. *glatt* „lygus, gludus; slidus“, s. vok. aukšt. *glat* „lygus, gludus; bizgantis, spindintis“, s. isl. *glaðr* „t. p.“(< germ. **glað-*), lot. *glaber* „lygus; plikas, beplaukis“(< ide. **ghlədh-*).[153]

O koks šios rūšies semantikos būdvardis galėjo egzistuoti šalia pr. *gudde* „krūmai“, lietuvių mikrotoponimų *Gùdas* (miškas, pieva, ganykla, krūmai, upė), *Gùdė* (pieva) ir jų germaniškųjų etimologinių atitikmenų norv. *gytje* „purvas, dumblas“, šv. *gyttja* „dumblas, maurai“ (< germ. **gutja-*), vid. angl. *gut, gutte,* s. angl. *gutta* plur. „viduriai, žarnos“?

Vakarinėse, daugiausia žemaičių, lietuvių kalbos tarmėse vartojami tokie žodžiai: *gū́drumas* (ir *gūdrùmas nakties* A. Juška [LKŽ III 434]) (Plungė, Plateliai, Kalnalis, Šatės, Kartena), *gùdrumas* (A. Juška), *gū́druma* (Šatės, Židikai), *gudrumà* (acc. sing. *gùdrumą*) (Surviliškis, Kėdainių r.). Jų reikšmė akademiniame *Lietuvių kalbos žodyne* (III, 698-699) apibrėžta kaip „pats vidurys (nakties, dienos, vasaros...); tamsumas“, o A. Juškos žodyne nusakyta taip: „toks dienos, nakties, vasaros ir t. t. metas (vidurys), kada aiškiausiai pasireiškia jų skiriamosios savybės“.[154] *Gūdrumas* „vidurnaktis, nakties glūduma“ randamas jau 1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizme.[155] Be to, žemaičiams pažįstami ir tokie žodžiai kaip *gū́sras* (Gardamas, Kvėdarna, Šatės), *gū́sra* (Skaudvilė), *gū́stė* (Varniai), *gū́srumas* (Varniai) „vidurys (dienos, nakties, vasaros, žiemos), gūdumas“ (LKŽ III 763). Užnemunėje pietų aukštaičiai turi *gū́dumas* (Kudirkos Naumiestis, Merkinė, Kabeliai), *gūdumà* (acc. sing. *gū̃dumą*) (Kabeliai, Šakiai, Marcinkonys) „vidurys (nakties, žiemos, miško...); baisumas, klaikumas, nejaukumas“ (LKŽ III 700). *Gū́dumas* „vidurnaktis“ randamas jau J. Brodovskio, F. W. Hako (XVIII a. pradžia), Chr. G. Milkaus 1800 m. ir F. Kuršaičio 1868–1874 m. žodynuose (Būga RR II 340; LKŽ III 700). A. Juška savo žodyne yra pateikęs *gū́das* „vidurnaktis, nakties gūduma“, o *u* kamieno *gū́dus* ta pačia reikšme bus pridėjęs šio žodyno redaktorius J. Jablonskis. XVII a. pabaigos žodyne, vadinamajame *Clavis Germani-*

[152] Fraenkel E. Beiträge zur indogermanischen Semasiologie. – *Revue des études indoeuropéennes,* I, Bucureşti, 1938, 405-439.

[153] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 171; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 376; Walde A., Hofmann J. B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch,* I, Heidelberg, 1938, 603.

[154] *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ,* I, 486-487.

[155] Kruopas J. 1598 m. Merkelio Petkevičiaus katekizmo leksika. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XII, 1970, 98.

co-Lithuana ir J. Brodovskio žodyne yra frazė *vakaro gūdymė* „vakaro tamsa, žlėja" (LKŽ III 694), o M. Petkevičiaus katekizme randame *gūdra* „vidurnaktis, nakties glūduma".[156] Iš frazės *vakaro gūdymė* „vakaro tamsa, žlėja" galima spręsti, kad *gūdymė* čia reiškia tam tikrą metą, laiko tarpą, momentą, kitaip tariant, vakaro v i d u r į , o prietema, tamsa vis dėlto suponuojama vakaro.

Tarp išvardytų daiktavardžių galūnių *-as, -us, -a* vediniai yra *gū̃das, gū̃dus, gūdra* (dėl darybos plg. *giedrà* : *giẽdras*), *gū̃sras, gū̃sra* (darybos pagrindas būdvardis *gū̃sr-* matyti iš *gū̃srumas*), kiti pasidaryti su priesagomis *-umas, -uma, -ymė*. Sunkiau nustatyti daiktavardžio *gū̃stė* priesagą: **gū̃d-st-* (dėl priesagos plg. *vìlkstė* „vilkstinė") ar **gū̃d-t-* (dėl formanto plg. *paliū̃tė* „dargana"). Jų darybinį pamatą, matyt, sudaro būdvardžiai *gū̃d-/gūd-, gū̃dr-, gùdr-, gū̃sr-* (turbūt iš **gū̃d-sr-*, plg. *tim̃sras* „tamsiai rusvas, bėras...") „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas, t. y. tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi aukščiausią tašką danguje", – dėl darybos pamato ir būdo plg., *báltumas* „baltas (medžio) sluoksnis...", *baltumà* „balta vieta" : *báltas; lýgumas, lygumà* ir *lýguma* „lygi, be kalnų vieta" : *lýgus*; *báltymė* „kiaušinio baltoji dalis; akies balta dalis..." : *báltas*. Semantinę derivacijos pusę paaiškina rus. *sredi bela dnja* (*среди бела дня*) „vidur dienos, dienos šviesoje" ir vok. *am lichten Tage* „vidur dienos" greta būdvardžio *licht* „šviesus, skaistus; ryškus, blizgantis".

Antoniminių reikšmių „vidurnaktis, nakties gūduma, tamsumas", „žiemos vidurys" atsiradimą šalia „pats vidurys dienos", „vidurys vasaros" bei reikšmių „baisumas, klaikumas, nejaukumas", kurias turi *gū̃dumas* ir *gūdumà*, galima aiškinti skiriamojo semantinio požymio „aukščiausias taškas" vidinės opozicijos realizacija, nors neatmestina jų etimologinė sąsaja su *gudrùs* „nemiegantis, budrus" bei veiksmažodžiu *gudėti* (*-i*) „budėti prie mirusio" (žr. toliau). Semantinio požymio „aukščiausias taškas" priešingybinė interpretacija matyti ir kitais atvejais. Pvz., liet. *vakártis* (ir *vãkartis, vakartỹs*), priesagos *-t-* vedinys iš *vãkaras*, yra ir „valgymas tarp pietų ir vakarienės, pavakariai", ir „vakarienė", ir „pusryčiai" (LKŽ XVII 1003). Rus. *užin (ужин)*, dial. *užina (ужина)* „vakarienė", bet s. rus. *užina* „priešpiečiai; pusdieniai (valgymas)" yra pasidaryti iš *jug (юг)* „pietūs" su pirmine reikšme „vidurdienio valgymas".[157] Lat. *laũnags* reiškia tiek „vidurdienis; pietūs (valgis)", tiek „vidurnaktis...", o lat. *azaîds*, be „pietūs, vidurdienio valgis", yra turėjęs reikšmes „vidurdienis" ir „vidurnaktis". Kad pastarojo žodžio pirminė reikšmė buvo „vidurdienis", matyti iš jo etimologinių atitikmenų liet. *ožìnis* (ir *óžinis*) „pietryčių vėjas" bei s. ind. *áhan-* „diena, dienos šviesa". Šiai šakniai priklauso ir liet. *ãžnas* „tikras, ynas".[158] Jeigu taip, *gū̃drumas, gū̃druma, gùdrumas, gudrumà* ir kt. „pats vidurys (dienos, vasaros...)" šakniai drąsiau galima skirti būdvardžius *gū̃dnas* „grynas, tikras" (Kupiškis, Panevėžys, Salamiestis, Skudutiškis, Šimonys), *gùdnas*

[156] Ibid., 98. Plg. *Lietuvių kalbos žodynas*, III, 696.

[157] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, IV, 152.

[158] Karaliūnas S. Lit. *ožìnis* „Südostwind" und lett. *azaîds* „Mahlzeit". – *Indogermanische Forschungen*, 97, 1992, 191,193.

„t. p." (A. Juška, Biržai, Ramygala), *gùdinas* „t. p." (A. Juška, Linkuva, Pušalotas), *gudrinas* (be kirčio) „t. p." (Krekenava [LKŽ III 694, 696, 698]); plg. *Iš jo tu nei gùdno* (menko) *trupinėlio negausi* (Biržai [LKŽ III 696 s. v. *gũdnas*]), rodantį reikšmę „grynas, tikras" turint taip pat prasmę „menkas". Bet reikšmė „grynas, tikras" jau buvo konstatuota suminint būdvardžius, esančius šalia balų, pelkių, liūnų ir krūmų, miško ir pan. pavadinimų, plg. ten minėtą liet. *týras* „...tikras, grynas, visiškas", lat. *tîrs* „švarus, grynas, tyras; grynas, tikras". Vadinasi, viena, ką tik išskaičiuoti *gud-* ir heteroklitiniais formantais *-n-/-r-* susiję *gudn-/gudr-*, taip pat *gũdn-* „grynas, tikras" ir, antra, būdvardžiai *gũd-/gũd-*, *gũdr-*, *gùdr-*, *gũsr-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi aukščiausią tašką danguje)" yra tarpusavy genetiškai susiję, ir jų reikšmės sudaro semantinę filiaciją. Kaip jau nebesunku pastebėti, būtent ši būdvardžių virtinė ir gali būti tie ieškomi nagrinėjamų šaknies *gud-* krūmų, pievų, balų, pelkių, upelių, taip pat vidurių, žarnų pavadinimų baltų ir germanų kalbose etimologiniai atitikmenys. *Gud-, gudn-/gudr-, gũdn-* „grynas, tikras" savo ruožtu neskirtini nuo veiksmažodžio *gùsti (guñda)* „prasti, junkti; pasidaryti gudriam, išgudrėti".[159]

Bet yra viena aplinkybė, kuri iš pirmo žvilgsnio prieštarauja tokiai interpretacijai.

Mat esama semantinio, taigi ir kilminio *gùdrumas, gudrumà* ir kt. „pats vidurys (dienos, vasaros...)" ryšio su *gudrùs* „budrus, nemiegantis" (žinomo iš M. Akelaičio raštų, tautosakos tekstų, pvz., „Klaipėdiškių dainų", taip pat iš „Summos" 1653 m.) bei jo vediniu *gudráuti (-áuja, -ãvo)*: *Aš gudráuju, t. y. nemiegu* (A. Juška [LKŽ III 697]). Šį ryšį patvirtina analogiški semantiniai santykiai tarp kitų šaknų atitinkamų leksemų, kaip antai: *budrà* „nakties vidurys, gūsras", *bùdrumas* „vidurys (žiemos, vasaros, nakties); gūsras" (LKŽ I 1126-1127) šalia *budrà* „žiemą laikas prieš kėlimąsi, pradėjimas busti", *budrùmas, bùdrumas* „greitas pabudimas, sargumas...", būdvardžių *budrùs, budras* (be kirčio) „kuris greit pabunda, sargus; akylas, apdairus..." vediniai; *glũdas* „vidurnaktis, nakties glūduma" (informatyvus yra A. Juškos iliustracinis sakinys: *Buvo nakties glũdas, kad atvažiavo svetys, t. y. buvo gūdrùmas nakties* [LKŽ III 434]), *glūdumà* (ir *glũduma*), *glūdùmas* (*glũdumas*) „vidurnaktis, pats nakties įmigis", *nakties glūdimẽlė* „glūdumas, tyla" greta *glũdoti (-o, -oja)* „nemiegant gulėti patale, būdrauti" (LKŽ III 434, 435, 437); be to, plg. *glusnùs* „kas geras ausis turi, klusnus": *Kurs greit išgirsta, tas glusnùs* A. Juška (LKŽ III 443). Kas yra „budėti, nemiegoti, būdrauti", matyti iš *jutùs* „kuris junta; budrus" *jùsti (juñta)* bei *jaũsti (-čia)* „justi išorinius ir išvidinius dalykus; numanyti, iš anksto žinoti; budėti, nemiegoti, girdėti..." (LKŽ IV 318-319, 437, 441). Vadinasi, „budėti, nemiegoti, būdrauti" yra niekas kitas kaip „justi, jausti, suvokti, girdėti ir pan."

Minėta semantinė analogija yra teisinga, bet ne visiška. Mat šaknų *bud-* ir *glud-* leksemų reikšmė yra „vidurnaktis, pats nakties įmigis", o *gũdrumas, gùdrumas* ir kt. – „pats vidurys (dienos, vasaros, žiemos...)". Vadinasi, jų *gũdr-, gudr-* ir kt. tik iš dalies gali būti

[159] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, 215, 475 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai*, I.

motyvuoti veiksmažodžio *gudėti (-i)* „ budėti prie mirusio“, t. y. „budėti, nemiegoti, jausti“. Todėl tebegalioja rekonstruotos *gūd-/gūd-, gūdr-, gùdr-, gūsr-* réikšmės „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi aukščiausią tašką danguje)“, tuo labiau kad tarp jų ir veiksmažodžio *gùsti (guñda)* „prasti, junkti; pasidaryti gudriam, išgudrėti“ reikšmių, kaip atrodo, nėra prarajos, kadangi bendrašaknės leksemos jas gali turėti, pvz., *týras* „neapaugęs medžiais, plynas; tuščias, be žmonių; skaidrus, vaiskus, be priemaišų, permatomas (apie vandenį, dangų, stiklą ir pan.); švarus, nesuteptas, grynas; tikras, grynas, visiškas“ ir *tìrti (-ia, týrė)* „stengtis suprasti, sužinoti, aiškintis; tikrinti, nustatyti būklę; sužinoti, išgirsti, gauti žinių; bandyti, mėginti, tikrinti; išgyventi, justi“, *ap-tìrti* „(refl.) apsiprasti, priprasti...“, *į-tìrti* „įgyti patirties, įprasti, įgusti...“, *pri-tìrti* „įgyti patirties, įgusti; priprasti, prijunkti...“ (LKŽ XVI 426-427, 428, 431), ypač plg. K. Sirvydo žodyno *Pritirstu, junkstu, įdrįstu.*[160] Vadinasi, pastarojo veiksmažodžio struktūrinė darybinė reikšmė suvoktina kaip „daryti aiškų, ryškų; skaistų, permatomą ir pan.“[161]

Būdvardis *gudrùs* „budrus, nemiegantis“ yra veiksmažodžio *gudėti (-i)* „budėti prie mirusio“ (plg. M. Akelaičio *gudėti lavoną* [LKŽ III 693]) vedinys. Kitaip tariant, pastarasis veiksmažodis ir nagrinėjami dienos, nakties, vasaros ir t. t. vidurio pavadinimai yra bendrašakniai. Čia, atrodo, priklauso ir bendrinėje kalboje, tarmėse bei senuosiuose raštuose plačiai vartojami *gudrùs* „išmintingas; apsukrus, sumanus; suktas, klastingas; nepaprastas, painus; vikrus, gyvas...“, *gùdras* „išmintingas; apsukrus, sumanus“ su vediniais *gùdrinas* „gudrus“, *gudrùmas* „sumanumas; vikrumas“, *gudráuti (-áuja, -áuna, -ãvo)* „būti ar rodytis per daug gudriam“, *gudrėti (-ėja)* „ eiti gudryn, darytis gudriam“ ir kt. (LKŽ III 697, 698, 699). Etimologinis atitikmuo latvių kalboje yra *gudrs* „išmintingas, protingas, gudrus; protingas, geras; suktas, gudrus“, kurio vediniai yra *gudruôt, gudrêt* „samprotauti, gudrauti, stengtis ką numatyti“, *ap-gudrît* „pralenkti gudrumu, suktumu“. Šalia jo ta pačia reikšme buvus **guds* suponuoja *gudiņš* „gyvas, žvitrus, mažas, storas žmogus, norintis atrodyti protingas“ (ME I 674). Latvių kalba išsiskiria leksemomis su pailgintu šaknies vokalizmo laipsniu *gùdrêt (-ēju), gùdruôt* „samprotauti, gudrauti, stengtis ką numatyti“ (ME I 686, EH I 422), rodančiomis buvus **gùdrs* „išmintingas, protingas, gudrus...“(iš baltų **gūdras*). Šaknies vokalizmo atžvilgiu jis sutampa su liet. *gūdr-* žodžiuose *gūdrumas, gūdruma* „pats vidurys (nakties, dienos, vasaros ...)...“. Pagrindiniu laikomas veiksmažodis liet. *gùsti (guñda)* „prasti, junkti; pasidaryti gudriam, išgudrėti“,[162] plg. A. Juškos sakinį *Jau tu išgudaĩ, tenai bebūdamas, t. y. tapai gudrus* (LKŽ III 763). Be to, lietuvių kalboje randami *pra-gudėti (prà-gudi)* „prasilavinti, prasimokyti“, *pra-gùdyti (-ija)* „pralavinti, pramokyti“, *gùdinti (-ina)* „pra-

[160] *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas,* 338.

[161] Kitaip Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 1102 (su literatūra).

[162] Endzelīns J. *ME,* I, 674-675; Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 475 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I]; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 141.

tinti, jaukinti; mokyti, lavinti, gudrinti", *gudénti (-ėna)* „pratinti, mokyti" (LKŽ III 693, 694, 695). Iš šios veiksmažodinės šaknies ir bus susidarę priesagos *-r-* liet. *gudrùs, gùdras,* lat. *gudrs* bei galūnės *-o-* lat. **guds* vediniai. Greta minėtų būta ir šaknies varianto **gūd-* veiksmažodžių, davusių lat. **gùdrs*.

Kaip šalia *budėti (-i, -a, -ėja)* „būti negulus, nemiegoti; būti prie numirėlio, prie jo melstis ar giedoti giesmes", *bùsti (buñda)* „išeiti iš miego būklės; budėti" yra *bùsti (buñda)* „prasti, gusti" (Grūžiai, Pasvalio r. [2 x]), *bū̃sti (-sta, bū̃do)* „t. p." (A. Juška, Žalpiai, Lioliai, Kelmės r.; Surviliškis, Kėdainių r. [LKŽ I 1211]), lygiai taip pat šalia *gudrùs* „budrus, nemiegantis" ir veiksmažodžio *gudėti (-i)* „budėti prie mirusio" turime veiksmažodį *gùsti (guñda)* „prasti, junkti; pasidaryti gudriam, išgudrėti", *pra-gudėti (prà-gudi)* „prasilavinti, prasimokyti" su vediniais *gudrùs* „išmintingas; apsukrus, sumanus; suktas, klastingas; nepaprastas, painus; vikrus, gyvas...", *gùdras* „išmintingas; apsukrus, sumanus". Einant šia analogija, galima spėti buvus ir **gū̃stì (*gū̃sta, *gū̃do)* „prasti, junkti; pasidaryti gudriam, išgudrėti". Ir iš tikrųjų latvių kalba turi *gùdrêt (-ẽju), gùdruôt* (← **gùdrs*).

Būta dar vieno giminingo veiksmažodžio. Tai iš M. Miežinio kalbotyros raštų žinomas *gusti* „dusti, gesti" (LKŽ III 764). Jeigu tai tikras lietuvių kalbos žodis, jo reikšmę bei jos ryšį su nagrinėjamų žodžių būriu padėtų paaiškinti štai tokios semantinės paralelės: *dùsti (dū̃sta, duñsa)* „stigti oro, trokšti, ilsti; dvisti, švinkti, gesti", *ati-dùsti* „atsikvėpti dūsaujant; pailsėti" (LKŽ II 922-923); *gèsti (geñda)* „irti, trikti, prastėti; pūti; alpti, leipti nuo juoko, skausmo, pykčio, išgąsčio ar ligos; nuvokti, nutuokti, suprasti, nujausti; sužinoti" (LKŽ III 276); *dỹkti (-sta)* „dusti, trokšti, ilsti; labai norėti, trokšti; darytis grynam, tikram ": *Aš dykstù, t. y. daraus dykas žemaitis: užmirštu ir lenkiškai, ir gudiškai* (A. Juška [LKŽ II 540-541]).

Morfema *gud-* įeina į vienos dilgėlių rūšies pavadinimų sudėtį.

K. Jacoby (iš Klaipėdos) gudnoteres, tokią dilgėlių rūšį, kur neaukštai auga ir turi smulkius lapus, paaiškino kaip lenkišką dilgėlę: „*gudnótere* heißt eigentlich polnische Nessel, *gùdas,* der Pole, besonders der polnischer Holzflößer".[163] Be to, *gudbařzdžiai* (Tilžė) jam buvo gudų barščiai (Gudden bartsch), taigi lenkiški barščiai, lygiai kaip ir keiksmažodis *gudšařkis* – lenkiškas švarkas (polnischer Kittel).[164] Toks aiškinimas kelia nemažą įtarimą: ar nebus čia K. Jacoby išetimologizavęs, kaip jis kad padarė, pvz., su žodžiu *šãktarpis,* paaiškindamas „tarpas tarp šakių virbų".[165] Žodis *gudšařkis* galėtų būti lenkiškas švarkas, – taip paaiškinta ir LKŽ III 700, – kaip kad *gùdračiai* yra „gudo ratai" (Pociūnėliai [LKŽ III 696]) arba *Avižos gùdės* (vienašalės, grūdinės), t. y. gudiškos avižos (Skapiškis [LKŽ III 693]). *Gudas* „rūgštynė (Rumex)" paimtas iš M. Akelaičio raštų, *gùdažolė* „rūgštynė (Rumex Hydrolapathum)" randamas botanikų P. Matulionio (1906 m.) ir J. Dagio (1938 m.)

[163] Jacoby [K. R.]. Bemerkungen zum Vocabularium von Ziegler. – *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft,* I, 1883, 134.
[164] Ibid., 134.
[165] Ibid., 135.

žodynuose ir todėl gal laikytinas raštų naujadaru. Bet *gùdbarščiai* „rūgštynė, gudažolė, Gemüseampfer (Rumex patientia)“ (Šeduva [Mit I 226]), *gudbařzdžiai* „t. p.“ (Tilžė [Mit I 134]), kaip matyti, buvo vartojami gyvojoje kalboje. Nėra abejonės, kad *guda-* čia pridėtas prie žodžio *barščiai* „lapienė; skėtinių šeimos augalas“, plg. pasakymą *Parūgštynauk, rytoj virsim barščiùs* (Ramygala [LKŽ I² 666 s. v. *barščiai*]), dar plg. *barščialapis* „valgomoji rūgštynė (Rumex acetosa)“; vadinasi, aiškiai kalbama apie rūgštynes. Kadangi slavizmas *baršt̃is,* plur. *barščiai,* šalia kurio atsirado *-bařzdžiai* dėl dažno žodžių baigmens dusliųjų ir skardžiųjų priebalsių kaitaliojimosi, reiškia raudonuosius burokus (Beta rubra), iš kurių paprastai verdama sriuba su mėsa ar kuo kitu, darosi aišku, kad žodžiais *gùdbarščiai, gudbařzdžiai* vadinami netikrieji, prastieji barščiai – verdami iš rugštynių, dilgėlių ir pan. Visa tai ir nusakoma dėmeniu *guda-*. Kita vertus, gyvojoje kalboje *guda-* randame vartojant taip pat su kitų augalų pavadinimais – dūrinyje *gùdlelijė* „geltonasis vilkdalgis, geltonasis kalavijas (Iris pseudacorus)“ arba priesagos *-inis* vedinyje *gudìnis* „laiškinis česnakas, „cibulaitis“ (Allium Schoenoprasum)“ (Veiviržėnai, Saugos [LKŽ III 694, 695]). Pirmuoju atveju kalbama apie netikrąjį, prastąjį vilkdalgį, kalaviją, ir *guda-*, matyt, čia reiškia „netikras, prastas“. Antruoju atveju *guda-* „netikras, prastas, menkas“ pavartotas substantyvizuotai su priesaga *-inis*. Todėl M. Akelaičio *gudas* „rūgštynė (Rumex)“ gali būti ir ne prasimanytas, o išgirstas iš žmonių lūpų, bet prie jo atsiradimo tokia reikšme prisidėjo, matyt, ir supainiojimas su gyvojoje kalboje vartojamu *gõdas* „arkliarūgštė, rūgštynas (Rumex); varnalėša, kibis...“ (LKŽ III 473).

Tam tikros dilgėlių rūšies pavadinimų plačiau vartojamas *gùdmoterė* „gailioji dilgėlė, piktadilgė, notrė (Urtica urens)“ (Paežerėliai, Lekėčiai, Šakių r.; Meškuičiai, Žagarė [LKŽ III 696]; Dameliai, Rudiškiai, Šakyna, Šiupyliai, Joniškio r.)[166] Be to, tarmėse pažįstami ir tokie pavadinimai, kaip antai: *gùdnuoterė* prūsų lietuvių tarmėse (Ragainė ir kitur, su šioms tarmėms būdingu *o* išvertimu *uo* [Mit I 18; LKŽ III 696]), *gùdnuotnerė* šiaurinėse vakarų aukštaičių tarmėse (pvz., Auksučiai, Šiaulių r., su žemaitišku *uo* iš *o* [LKK XIII 34]), *gùdnoterė* (Joniškis, Skaistgirys, Šakyna, Žagarė [LKK XIII 34]), *gudnóterė* (Klaipėda [Mit I 134]; LKŽ III 696), *gùtnoterė* (Gruzdžiai, Joniškis [LKK XIII 34]), *gùdnotrėlė* (A. Juška, Nemakščiai [LKŽ III 696]), *gùdnotrynė* (A. Juška [LKŽ III 696]). E. Fraenkelis aiškino, kad varianto *gùdmoterė* priebalsis *m* atsirado liaudies etimologijos būdu šį žodį susiejus su *mótė, móteris.*[167] Tačiau galima manyti, kad priebalsis *m* čia atsirado fonetiškai (disimiliacijos būdu) iš *n* kaip ir kitais atvejais, pvz., liet. *méndrė/mendrẽ, mìndrė* šalia *néndrė,* plg. lat. *niêdre;* ček. *mrav* „paprotys“ greta s. ček. *nrav,* s. sl. *nravъ*. Tai atsitinka daugiausia tais atvejais, kai žodis atitrūksta nuo savo pagrindinio arealo, praranda platų reikšmių diapazoną, pasidaro izoliuotas, tada jis labiau linkęs ir įvairiai kisti. Matyt, dėl to formoje *gùtnoterė d* yra pakitęs į *t*. Vedinių *gùd-moterė*

[166] Jonaitytė A. Palatvės vakarų aukštaičių nedėsningos fonetikos žodžiai ir jų kilmė. – *Lietuvių kalbotyros klausimai,* XIII, 1972, 34.

[167] Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 64 [=Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 61].

(< *gud-noterė), *gùd-noterė/ gud-nóterė, gùd-notrėlė, gùd-notrynė* ir pamatinių žodžių *nõterė/noterẽ, notrėlẽ, nõtrynė/nõtryna* priešprieša semantine plotme reiškiasi požymio „didesnis smulkumas, dygumas, piktumas" buvimu/nebuvimu, – tai matyti iš A. Juškos sakinių *Dilgėlė smulki bus gùdmoterė...* ir *Gùdnotrėlė yra smulkesniais lapeliais ir dygesnė už notrėlę* (LKŽ III 695-696). Tokį aiškinimą patvirtina ir sinoniminis pavadinimas *pìkta-dilgė, piktã-dilgė* „gailioji dilgėlė (Urtica urens)" su pirmuoju dėmeniu *pìktas* „aštrus, aitrus, deginantis". Panašiai aiškino ir Ziegleris, kilimo iš Ragainės, papildydamas F. Nesselmanno žodyną: *gudnuoterė* – dilgėlių rūšis (eine Nesselgattung), kuri neaukštai auga ir turi smulkius lapus.[168]

Kad *gùdobelė* „erškėtinių šeimos krūmas (Crataegus)" Šiaulėnai, Radviliškio r., „šaltekšnis (Frangula alnus)" (Darbėnai, Kretingos r.), „laukinė obelis, šunobelė (Pirus acerba)" (A. Juška, Onuškis, Trakų r. [LKŽ III 696]) atspindi **guda-obelė,* patvirtina Druskininkų apylinkių *gùdaobelė* „erškėtinių šeimos krūmas (Crataegus)".[169] Iš *gùdobelė* šiaurės vakarų žemaičių tarmėse (Telšiai, Mosėdis, Šatės) retrogradiškai yra pasidaryta[170] trumpesnė forma *gùdobė* „šaltekšnis; laukinis erškėtis" (A. Juškos žodynas I 486; LKŽ III 696). Ne visai aiškų antrąjį sandą, bet plg. *abuolis* K. Sirvydo žodyne ir *abuolỹs* (Druskininkai) – turi *gùdablė* „tokia avietės rūšis, tekšė" iš XIX a. žodynų (F. Nesselmanno ir F. Kuršaičio). Kaip matyti iš reikšmių, šiais žodžiais vadinami laukiniai medžiai, krūmai (obelis, erškėtis, šaltekšnis ir kt.), kurie veda prastus, mažus vaisius, plg. *Gùdobelė, kur maži obaliai auga* (A. Juška [LKŽ III696]). Menkinamąją prasmę patvirtina taip pat sinonimas *šùnobelė* „miškinė obelis (Malus sylvestris); prasta, sulaukėjusi obelis; šaltekšninių šeimos krūmas; dygioji slyva..." (LKŽ XV 369) ir rusų *dikaja jablonja (дикая яблоня)* „šunobelė, laukinė obelis". Galima daryti išvadą, kad šiuos augalus, visų pirma obelį, kaip priešpriešą skiepytai sodo obeliai, apibūdina požymis „prastas, laukinis, nekultyvuotas". Šį požymį, suprantama, reiškia sandas *gùda-*.

[168] *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft,* I, 1883, 18.

[169] Naktinienė G., Paulauskienė A., Vitkauskas V. *Druskininkų tarmės žodynas,* 116.

[170] Fraenkel E. *Die baltischen Sprachen,* 64 [=Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 61].

Sandas *gud(a)-* taip pat įeina į krūmų pavadinimus. Šiaurinėse rytų aukštaičių (Biržai, Dusetos, Salamiestis) ir vietomis žemaičių (Gegrėnai, Karklėnai) šnektose žodžiu *gùdkarklis* vadinamos įvairios daugiausia gluosnių, blindžių rūšys (Salix purpurea, Salix repens, Salix pentandra), pietiniuose vakarų aukštaičiuose (Daukšiai, Krokialaukis, Marijampolė) – alyva, „bezdas" (Syringa vulgaris). Rytų aukštaičiai, be to, turi variantą su pilnu pirmuoju sandu *gùda-*: *gùdakarklis* „raudonasis gluosnis; gulsčiasis gluosnis" (Dusetos, Tauragnai), *gùdakarklė* „gudakarklio vytis" (Tauragnai), o Rodūnioje, lietuvių salelėje Baltarusijoje, paliudytas šio sando kamienas *-ịo-*: *gùdžiakarklis* „raudonasis gluosnis; gulsčiasis gluosnis" (LKŽ III 692, 695, 701), kaip, pvz., *prãsčias* < **prastịo-* – šalia *prãstas*. Kas yra sandas *gùda-, gùdžia-,* galima suvaikyti iš gyvosios kalbos (Dusetos), taigi autentiško pasakymo *Geriausius (rausvuosius, nelūžtančius) karklus gùdakarkliais vadi-*

name (LKŽ III 692 s. v. *gùdakarklis*): *gùda-, gùdžia-* čia, matyt, reiškia „tikras, grynas, paprastas“. Tad A. Juškos aiškinamasis sakinys *Gùdas karklas vadinas gùdkarklis,* kur *gùdas* yra „paprastas, įprastinis, tikras, obyknovennyj (обыкновенный)“,[171] vargu ar gali būti prasimanytas: savais žodžiais didysis leksikografas bus paaiškinęs, ką girdėjo iš paprastų žmonių lūpų.

Gyvojoje kalboje pirmojo sando prasmė, kita vertus, plečiasi, įvairuoja. Pvz., iš sakinio *Gudkarkliai – maži karklų veislės krūmeliai, auga grioviuose, turi smulkius sidabrinės spalvos lapelius* (Biržai [LKŽ III 695]) nesunku nuspėti *guda-* turėjus ir reikšmę „menkas, mažas; prastas, laukinis“. Tarp šitos ir ankstesnės išvados, kad *gùdas* yra „paprastas, įprastinis, tikras“, prieštaravimo, tiesą sakant, kaip ir nėra. Kaip jau buvo minėta, būdvardžio *gùdnas* (ir *gū̃dnas*) reikšmė yra „grynas, tikras“, bet, pvz., sakinyje *Iš jo tu nei gùdno* (menko) *trupinėlio negausi* (Biržai [LKŽ III 696]) *gùdnas* jau reiškia „menkas, mažas“.

Reikia pabrėžti, kad *gùdkarklis, gùdakarklis, gùdžiakarklis* elgiasi kaip tipiški sudurtiniai žodžiai, kurių pirmuoju sandu eina būdvardis: viena, plg., *bált-karklis, bálta-karklis* „gluosnis, žilvitis (Salix viminalis)“, *júod-karklis* „tokia karklo rūšis“, kur pirmąjį sandą sudaro *báltas, júodas;* antra, keičiasi antrojo sando kamiegalis, plg. *aukštã-kalnis, gývasakiai, pìkta-šašis,* taigi ir *gùda-karklis.*

Šiaurinėse aukštaičių šnektose su *gud(a)-* yra sudarytų tam tikrų žvirblių rūšių pavadinimų: *gùdžvirblis* „kūltupys, girnakalis, antukytis (Saxicola oenanthe); karklažvirblis (Passer montanus)“ (Smilgiai, Panevėžio r.; Pampėnai, Pasvalys [LKŽ III 701]), *gùdažvirblis* „karklažvirblis (Passer montanus)“ (Pampėnai [LKŽ III 693]). J. Jablonskio aiškinamasis sakinys *Kiemuose gyvena kitas – laukų žvirblis, arba karklažvirblis (gudžvirblis)* (LKŽ III 701) leidžia spėti, kad čia kalbama apie laukinį žvirblį, tad ir *gud(a)-* reikšmę reikėtų suprasti „prastas, niekingas, laukinis“. Tokią interpretaciją patvirtintų *gùdgaidis* „tilvikas mušeika (Philomachus pugnax)“ (LKŽ III 693) kaip opozicija žodžiui *gaidỹs,* naminio paukščio pavadinimui. Dūrinys *gùdmarė* „apsileidusi, nežvali moteris“ (Skirsnemunė [LKŽ III 695]) yra sudėtas iš *gud-* „prastas, apsileidęs“ ir asmenvardžio *Marė̃.*

[171] *Литовскій словарь А. Юшкевича съ толкованіемъ словъ на русскомъ и польскомъ языкахъ,* I, СПб, 1897, 485; *Lietuvių kalbos žodynas,* III, 692 (s. v. 4 *gùdas*).

Daugiausia iš raštų žinomi ir fonetinį pakitimą *-dk- > -tk-* turintys *gudkūlis* subst. „kūlys; strimagalvis“, *gùtkūle* adv. „kūlverčiais“ (Mit I 369), *gùtkūliais* adv. „t. p.“ (Kriukai, Joniškio r. [LKŽ III 695, 764]), atrodo, yra sudėti iš *gud(a)-* ir *kūlỹs* „gniutulas, kamuolys; pėdas“ ir reiškia „netikras kūlys“, plg. *kū̃liavirsčias, kū̃liavirstas* „kuris griūva per galvą“, *kū̃lverstčias, kū̃lvirstas* „virstantis kūlio, stačia galva“, *kūliaĩs (kū̃liais) verstis, virsti* „verstis per galvą; strimagalviais pulti“ (LKŽ VI 830, 837, 861-862).

Nėra abejonių, kad minėtų dūrinių sando *guda-* (**gudi̯o-*) reikšmė yra „smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas; paprastas, įprastinis, tikras; laukinis, nekultyvuotas...“, gal ir „nevedantis vaisių, tuščias“. Yra duomenų, kad, šį požy-

mį apibendrinęs ir substantyvizavęsis, jis egzistavo kaip savarankiška leksema: *gudìnis* „laiškinis česnakas, „cibulaitis", *gudas* „rūgštynė (Rumex)".

Sudėję į krūvą būdvardžius *gūd-/gũd-, gūdr-, gùdr-, gūsr-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi aukščiausią tašką danguje)" ir *guda- (*gudi̯o-)* „smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas; paprastas, įprastinis, tikras; laukinis, nekultyvuotas...", prie jų dar prijungę gyvojoje žmonių kalboje vartojamus *gùdinas, gùdrinas* (: *gùd-, gùdr-,* dėl darybos plg., *ãklinas* : *ãklas; bũtinas* : *bũtas*), *gùdnas, gũdnas* „grynas, tikras", gauname tokią reikšmių virtinę, kuri randama giminingų bendrašaknių žodžių, kartais ir vieno žodžio turinyje, pvz., liet. *tùščias* „kuris be nieko, dykas; plynas, be medžių; nevedantis vaisių (apie augalus ir jų žiedus); niekingas, menkas; visiškas, grynas..."; *grýnas* „be priemaišų, švarus; tikras, visiškas; nuogas, plikas; tuščias; neturtingas, vargingas..."; *dỹkas* „tuščias, be nieko; nereikalingas, nenaudingas; grynas, tikras...", lat. *dīks* „tuščias, be nieko; plikas, skurdus, vargingas...", rus. *dikij (дикий)* „laukinis, girinis; nedirbamas, nekultyvuotas..."; liet. *lydas* (be kirčio) „tuščias, plikas", lat. *liẽdens* „lygus, slidus...", *liêdens* „tikras, teisingas (apie žmogų)"; liet. *ysčias* (be kirčio) „aiškus, raiškus" (< **īsti̯o-*), lat. *īsts* „tikras (nepramanytas); teisingas"(< **īsto-*); liet. *réiškus* „ryškus, išraiškingas; suprantamas, lengvai suvokiamas, aiškus", *ráiškus* „aiškus, ryškus; matomas, akivaizdus", s. sl. *rěsnъ* „tikras; teisingas, autentiškas" (< ide. **roiskn-*).

Reikšmės „mažas" ir „prastas, netikęs, menkas, niekingas" artimai giminingos,[172] bet ypatingą semantinį santykiavimą matome iš angl. *clean* „švarus; grynas, be priemaišų...", adv. „visiškai, ištisai, kiaurai", vok. *klein* „mažas" ir s. vok. aukšt. *kleini* „blizgantis, skaistus; aiškus; švarus; puikus".[173]

Šis leksinis semantinis kontekstas neleidžia abejoti, kad *gūd-/gũd-, gūdr-, gùdr-, gūsr-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi aukščiausią tašką danguje)", *guda- (*gudi̯o-)* „smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas; paprastas, įprastinis, tikras; laukinis, nekultyvuotas..." ir *gùd-, gùdr-, gùdn-/gũdn-* „grynas, tikras" sudaro vieną šaknį ir jų reikšmių visuma pasireiškia semantine filiacija. Iš čia matyti, kad A. Juškos *gùdas* réikšmės „prityręs, įgudęs; paprastas, įprastinis; tikras" įeina į šią filiaciją kaip jos organinė dalis, pats žodis priklauso šiai šakniai ir, vadinasi, įtarti šį būdvardį esant prasimanytą nėra jokio pagrindo. Todėl P. Skardžius jį kartu su taip pat tik iš A. Juškos žodyno žinomu daiktavardžiu *gùdas* „įgūdis, įpratimas" visiškai pagrįstai laikė iš seno vienas šalia antro gyvavusiais *o* kamieno žodžiais ir juos siejo su tarmėse gerai paliudytu veiksmažodžiu *gùsti (guñda)* „prasti, junkti".[174] Šitą eti-

[172] Karaliūnas S. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė,* 29-30.

[173] Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* 20. Auflage bearbeitet von W. Mitzka. Berlin, 1967, 376; Klein E. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language,* 141.

[174] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 33, 35, 299, 315 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

mologinę sąsają ir *gùdas* „prityręs, įgudęs; paprastas, įprastinis; tikras“ tikrumą patvirtina taip pat gyvojoje kalboje vartojami *gùdinas* (Linkuva, Pušalotas), *gùdnas* (Biržai, Ramygala), *gū̃dnas* „grynas, tikras“ (Kupiškis, Panevėžys, Salamiestis, Skudutiškis, Šimonys), *gùdrinas* „t. p.“ (Krekenava [LKŽ III 694, 696]). Kita vertus, galimas šio veiksmažodžio genetinis ryšys ir su šaknimi *gùd(r)-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas...“, plg. jau minėtus *týras* „skaidrus, vaiskus, be priemaišų, permatomas (apie vandenį, dangų, stiklą ir pan.); švarus, nesuteptas, grynas; tikras, grynas, visiškas...“ ir *tìrti (-ia, týrė)* „stengtis suprasti, sužinoti, aiškintis; tikrinti, nustatyti būklę; sužinoti, išgirsti, gauti žinių; bandyti, mėginti, tikrinti; išgyventi, justi“, *ap-tìrti* „(refl.) apsiprasti, priprasti...“, *į-tìrti* „įgyti patirties, įprasti, įgusti...“, *pri-tìrti* „įgyti patirties, įgusti; priprasti, prijunkti...“ (LKŽ XVI 426-427, 428, 431), ypač plg. K. Sirvydo žodyno *Pritirstu, junkstu, įdrįstu.*[175]

Pagaliau prieiname prie išvados, kad tie būdvardžiai, kurie kadaise galėjo egzistuoti šalia pr. *gudde* „krūmai“, lietuvių mikrotoponimų *Gùdas* miškas, pieva, ganykla, krūmai, upė, *Gùdė* pieva ir jų germaniškųjų etimologinių atitikmenų norv. *gytje* „purvas, dumblas“, šv. *gyttja* „dumblas, maurai“ (< germ. **gutja-*), vid. angl. *gut, gutte,* s. angl. *gutta* plur. „viduriai, žarnos“, labai galimas daiktas, yra mūsų rekonstruoti *gūd-/gū̃d-, gūdr-, gùdr-, gūsr-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi aukščiausią tašką danguje)“, *guda- (*gudi̯o-)* „smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas; paprastas, įprastinis; tikras; laukinis, nekultyvuotas ...“ ir *gùd-, gùdr-, gùdn-/ gū̃dn-* „grynas, tikras“. Maža to, iš jų galėjo būti daromi atitinkami daiktavardžiai. Antai pr. *gudde /gudē/*„krūmai“ gali būti galūnės *-ē* vedinys iš **guda-,* kaip kad būdvardžių *plýnas* ir *týras* vediniai su galūnėmis *-ē* ir *-i̯ā* yra *plýnė, plýnia* ir *týrė* „košė“. Atrodo, kad žodžiai buvo daromi ir kitokiu būdu – būdvardžius substantyvizuojant. Matyt, taip yra atsiradę, pvz., *týras* „klampi pelkė, apaugusi retais mažais medžiais“, *týrai* „dideli negyvenami žemės plotai, dykumos“, *laũkas* (plur. *laukaĩ*) „lygi, be medžių vieta (skiriant nuo miško, nuo gyvenviečių); dirbama žemė, pasėlių plotas; vieta po atviru dangumi, oras...“ (dėl reikšmės dar plg. priesagos *-ym-* vedinį *laũkymė* „natūrali aikštė miške, medžių retuma girioje...“) greta būdvardžių *týras* „neapaugęs medžiais, plynas; tuščias, be žmonių...“, *laũkas* (ir *láukas*) „su balta kakta ar baltu snukiu (apie gyvulius); praplikusia kakta, plikas“.[176] Tai turint galvoje, galima daryti prielaidą, kad etnonimas *gùdas* (plur. *gudaĩ*) atsirado substantyvizavus būdvardį **guda-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas...; smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas; paprastas, įprastinis; tikras...“

Iškyla sudėtinga ir sunkiai sprendžiama etnonimo *gùdas* (plur. *gudaĩ*) motyvacijos problema.

[175] *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas,* 338.

[176] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 35 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

1.4.
Etnonimo *gudaĩ* atsiradimas

Etnonimo *gudaĩ* vartojimas ne tik rodo, kad juo lietuvių nuo seno vadinami baltarusiai, bet ir konkretizuoja, kad, matyt, visų pirma tai buvo pinčiukai, pačios piečiausios Baltarusijos Pinsko srities ir šiaurinės Pripetės Polesės gyventojai. Tuoj už Pripetės prasideda senovėje garsios Voluinės kunigaikštystės žemės ir pietinės Pripetės Polesės plotai, kur randamos slavams priklausančios archeologinės kultūros nuo VI–VII a. pamažu evoliucionavo į senovės rusų senienas ir kur IX a. susikūrė rusų valstybė su centru Kijevu. Dar toliau į pietus yra Galicijos Ukraina, Voluinės kunigaikštystės sritis Lenkijos pasienyje. Kaip jau sakyta, yra galima, kad XVI a. ir anksčiau Lietuvoje ir Latvijoje gudų vardas buvo taikomas vadinti baltarusiams ir ukrainiečiams. Kaip sprendžiama iš istorinių šaltinių (pvz., arabų autorių ir kt.) bei archeologinių kultūrų, VI–VII a. Voluinėje ir Pietų Polesėje buvo susidariusi ankstyvųjų slavų genčių konfederacija, politinė sąjunga, kurią sugriovė avarų, rusų metraščių obrų, antpuoliai. Svarbiausią vaidmenį toje konfederacijoje, atrodo, vaidino slavų gentis *volynь* arba *velynь*. „Senųjų laikų pasakojimo“ autoriams buvo žinoma, kad vietoj jų laikų velynėnų (велыняне) čia anksčiau gyveno dulebai (дулѣби), arba dudlebai (дудлѣби). „Dulebai gyveno palei Bugą, kur dabar velynėnai (Дулѣби живяху по Бу[гу] гдѣ ныне Велыняне)“, – praneša šis seniausias rusų metraštis. Viduramžių Europos kronikų minimi dudlebai Čekijoje ir Panonijoje gali būti nuo avarų puldinėjimų pabėgusių Voluinės dulebų palikuonys.

R. Nahtigalas iškėlė hipotezę, kad etnonimas *dulėbi/dudlėbi* yra slaviško genties vardo *volynь* arba *velynь* pažodinis vertimas į vokiečių kalbą. Etnonimas *dulėbi/dudlėbi* esąs sudėtas iš slaviško skolinio **dudlo* „dūda“ (plg. vok. *Dudelsack* „dūdmaišis“) ir germ. **-aib-* (plg. s. vok. aukšt. *eiba* „sritis, apygarda“ ir kt.), pradžioje reiškęs „dūdų kraštas“, o *volynь* etimologiškai susijęs su bendriniu žodžiu *волынка* „dūdelė; dūdmaišis“.[177] Genties vardą *volynь* arba *velynь* išlaikęs vietovės pavadinimas *Volynь (Волынь),* kartu tapęs darybiniu pamatu atsirasti gyventojų pavadinui *velynėnai (велыняне).*[178]

Volynjaki *(Волыняки)* yra senas Kijevo ir Podolės gubernijų dalies gyventojų, išeivių iš Voluinės, pavadinimas.[179]

Ar *gudaĩ* negalėtų būti kitas slaviškas šių pavadinimų vertimas, pagrįstas veiksmažodžiais **gǫděti, *gǫditi, *gǫsti* „groti; dūduoti“, kaip spėjo dar A. Bezzenbergeris? Rytų slavai X a. nosinių balsių, atrodo, jau nebeturėjo.[180] Tada *gudaĩ* būtų sl. **gǫdi* > **gudi*

[177] Nahtigal R. *Dudleipa – Dudlėbi. – Slavistična revija,* IV, 1956, 95-99.

[178] Хабургаев Г. А. Этнонимия *„Повести временных лет“,* 98, 144-146.

[179] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* I, 347.

[180] Горшкова К. В., Хабургаев Г. А. *Историческая фонетика русского языка,* Москва, 1981, 53.

skolinys, lietuvių ir latvių gautas po X a. Bet senieji skoliniai iš rusų ir baltarusių kalbų turi šaknyje ilgąjį balsį *ū*,[181] plg. *blūdas, būbnas, sūdas* iš s. bltr. *bludъ (блудъ), bubenъ (бубенъ), sudъ (судъ)* < sl. **blǫdъ, *bǫbьnъ, *sǫdъ*. Vadinasi, dabar turėtų būti **gūdas*. Bet taip nėra, todėl ši hipotezė negali patenkinamai paaiškinti etnonimo *gudaĩ* atsiradimo, ir ją reikia atmesti.

Tiksliau atstatyti tą slavų etnonimo *dregovičі* fonetinę formą, kuri buvo gyva metraščio „Senųjų laikų pasakojimas" sudarymo metu, vargu ar įmanoma, kadangi išlikę tik šio metraščio nuorašai iš XIV a., po to, kai redukuotieji trumpieji balsiai *ь* ir *ъ* jau buvo iškritę. Todėl nieko nuostabaus, kad rekonstruojamoji pirminė jo forma gerokai įvairuoja. M. Vasmeris manė čia buvus šaknį **dreg-*,[182] O. Trubačiovas iš pradžių atstatė **dregъvitji/ *drъgъvitji*,[183] vėliau – tik **drъgъvitji*,[184] o F. Sławskis dregovičių vardą kildino iš **dręgъviťi*.[185] Savitą požiūrį į šio etnonimo atsiradimą yra išsakęs G. Chaburgajevas: spėjamoji pradinė forma **dregъvitji* susidariusi ne anksčiau kaip IX a., kai prie baltų autochtonų **dreguva* – tos pačios šaknies kaip liet. *drẽgnas* – buvusi pridėta slaviška patroniminė priesaga *-ičі* < **-ītjai*.[186].

„Senųjų laikų pasakojimo" nuorašuose aptinkamos tokios etnonimo *dregovičі* formos: *dregovičі* (3 x Laurentijaus nuoraše); *dregvičі* (2 x Radzivilo ir Maskvos dvasinės akademijos nuorašuose); *drugovičі, drьgovičі* (po 1 x Troickio nuoraše). Be to, paliudyti toponimai *Drěgovičě* (1116 m.), *Dregviče* (1149 m.).[187] Bizantijos imperatoriaus Konstantino Porfyrogeneto Δρουγουβῖται siekia X a. vidurį, jeigu jis žymi dregovičių gentį. Balsiai *u* [ου] Bizantijos graikų kalboje gali būti kilę iš trumpojo *o*.

Tyrimą reikia, matyt, pradėti nuo to, kad vadinamajame lenkų–jotvingių žodynėlyje, tiksliau, žodžių sąraše *Pogańske gwary z Narewu* yra įrašytas žodis *drygi* „moskali" (t. y. Maskvos kunigaikštystės gyventojai, rusai).[188] Šaknyje raide *y* tikriausiai pažymėtas po priebalsio *r* kietai tartas balsis *i*, o galūnė *-i*, kaip ir kitais atvejais (plg. *laugi* „plaukai", *augi* „akys", *pesi* „galvijai"), matyt, atspindi baltų kalbų *o* kamieno nom. plur. **-ai*. Kad *drygi* būta tikroviško, leistų manyti, regis, panašią fonetiką atspindinčios grafemikos *Dryga*, kaimo vardas buv. Balstogės valsčiaus (Lenkija) šiaurinėje pusėje, kur randama tiršta lietuviškų kaimų vardų sankaupa ir kur kiek toliau į pietus yra kaimas, vardu *Rusaki*, atrodančiu kaip *Dryga* vertimas. Terminas *rusaki (русаки)* XV–XVII a. buvo vartojamas Baltarusijoje kaip *rusiny (русины)* variantas ir, matyt, apskritai reiškė rytų slavus. Atsižvelgiant į kaimų vardų *Dryga* ir *Jatwież Mała* bei

[181] Būga K. *Rinktiniai raštai*, I, 271, 344.

[182] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*, I, 536-537.

[183] Трубачев О. Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян. – *Вопросы языкознания*, 1974, № 6, 55.

[184] *Этимологический словарь славянских языков*, 5, 1978, 139.

[185] Sławski F. *Słownik prasłowiański*, 4, 1981, 222-223.

[186] Хабургаев Г. А. Этнонимия *„Повести временных лет"*, 196-197.

[187] Ibid., 190.

[188] Zinkevičius Z. Lenkų–jotvingių žodynėlis? – *Baltistica*, XXI (1), 1985, 71; Зинкявичюс З. Польско-ятвяжский словарик? – *Балто-славянские исследования 1983*, 10, 11.

Jatwież Duża gretimybę, daroma gana patikima prielaida, kad ši lietuviškų gyvenamųjų vietų sankaupa, išsidėsčiusi palei didžiulį balų ir pelkių masyvą, tai jotvingių, kurie vėliau, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, buvo lituanizuoti, palikimas.[189]

Etnonimas *drygi,* atrodo, yra daugiskaitos vardininkas (su *-i* vietoj **-ai*), taigi morfologinės daugiskaitos forma, o *Dryga* su *-a* < **-ā* (< ide. **-aH*) tikriausiai reiškė semantinę – kuopinę, kolektyvinę – daugiskaitą. Vadinasi, *Dryga* yra tos pat rūšies kaip liet. *Prūsa* „prūsai; prūsų žemė", lat. *Kursa* „kuršiai; kuršių žemė".

Klausimo literatūroje *drygi* buvo pagrįstai identifikuotas sulyginus jį su bltr. *drygavičý (дрыгавичы)* ir s. rus. *dregoviči (дреговичи)*.[190] Krinta į akis tas faktas, kad *drygi* (dar plg. toponimą *Dryga*) neturi slavų kalboms būdingos patroniminės priesagos *-iči*. Tad jų tarpusavio derivacinis santykis būtų toks pat, kokį turi, pvz., lat. *krìevi* „rusai" (< baltų **kreiu̯oi*) ir s. rus. *kriviči (кривичи)*, ir ši aplinkybė rodytų *drygi* baltišką pobūdį (< baltų **drigoi*). Patekusi į slavų tarmes, etnoniminė šaknis **drig-* turėjo išvirsti į **drъg-*, su kuria sutaptų Troickio nuorašo *drъgoviči*. Iš jo dėsningai galėjo išriedėti s. rus. *dregoviči, dregviči*. Bet bltr. *drygavičý (дрыгавичы)* rodo buvus šaknies variantą **drъg-* (fonetiškai plg. bltr. *bryvnó [брывно]* ir s. sl. *brъvь*). Troickio nuoraše kaip tik yra *drugovič* su *u* šaknyje. Neaiškus lieka Δρουγουβῖται su *u*, kaip atrodo, iš *o*. Manoma, kad supertrumpųjų *ь* ir *ъ* kritimas prasidėjo dar prieš slavų raštijos atsiradimą, taigi prieš X ir XI amžių ribą, bet *ь* ir *ъ* virtimas *e* ir *o* kirčiuotoje pozicijoje vyko daug vėliau ir rašto paminkluose atsispindi tik nuo XII a.[191] Tad Δρουγουβῖται vargu ar gali turėti *o* (> *u*) iš s. rus. *ъ*.

Dregovičių etnonimo vartojimas koncentruojasi baltarusių etninėje teritorijoje, o baltarusių kalboje randama praslaviškųjų dialektizmų reliktų, pasižyminčių savotišku šaknies vokalizmo varijavimu kaip, pvz., *drógki (дрóгкі)* „kratus, trankus" iš sl. **drъgъkъjь* šalia *drégka (дрéгка)* „kratu, tranku", matyt, rodančio variantą **drъgъkъjь*.[192] Šių baltarusiškų žodžių paminėjimas jokiu būdu nereiškia, kad su jais etimologiškai yra susijęs dregovičių etnonimas, kurio šaknyje matome šios rūšies vokalizmo varijavimą, būtent **drъg-/ *drъg-*. Bet kas keisčiausia, lygiai tokiu pat vokalizmo varijavimu lietuvių kalboje pasižymi *drìgnė* (ir *drignẽ, drignà, drìgnas, drignìs* fem.) „šviesus ratas apie mėnulį ar saulę; laumės juosta, vaivorykštė", *drìgnis* masc., *drignỹs, drìgenė* „šviesus ratas apie mėnulį ar saulę" (LKŽ II 708-709), *driugnẽ* „laumės juosta, vaivorykštė" (Giedraičiai, Molėtų r. [LKŽ II 728]). Kad *-n-* čia yra priesaga, matyti iš *drìgmė* (Dubingiai, Molėtų r.).[193] Aukštaičių, ypač rytiečių, šnektose matyti tendencija

[189] Гаучас П. К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в средневековье. – *Балто-славянские исследования 1986*, 201.

[190] Zinkevičius Z. Lenkų–jotvingių žodynėlis? – *Baltistica*, XXI (1), 1985, 71; Зинкявичюс З. Польско-ятвяжский словарик? – *Балто-славянские исследования 1983*, 10, 11.

[191] Горшкова К. В., Хабургаев Г. А. *Историческая фонетика русского языка*, 66.

[192] *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, 3, Мінск, 1985, 151-152.

[193] *Lietuvių kalbos atlasas*, I. Leksika, 182.

balsį *i* išversti balsiu *u,* pvz., *čiurštumà* „padugnės, tirščiai", *čiuršias* : *čiršias, tiršias*; *giurà* : *girà* (Šaltiniai [LKK XXXI 115-116]); *piulvas* (Antazavė, Dusetos) : *pilvas; pãdriukas* (Salos, Rokiškio r. [LKŽ IX 57]) : *pãdrikas; žudinỹs* (Skriaudžiai, Prienų r.)[194] : *židinỹs*. Atskirais atvejais, tarp jų ir *driugnė,* tai gali būti neseniai atsiradę variantai, bet lietuvių kalboje esti atvejų, kad gretimybė *i* : *u* gali būti senų laikų padaras kaip, pvz., *sidãbras* : *sudãbras*, *sidõklis* „gipsinė pustyklė" : *sudõklis*. Tad jeigu žodžio *driugnė* ir nelaikysime senu, nėra negalima, kad *drug-* šalia *drig-* egzistavo ir tolimoje senovėje. Dvejopa šaknies vokalizmo refleksacija lietuvių kalboje, ypač rytinėse jos šnektose, atskirais atvejais siekianti senus laikus, ir konkrečiai šaknies *drig-/drug-* atveju iš tikrųjų verta dėmesio, o jos sutapimas su panašia šaknies balsių variacija dregovičių etnonime negalėtų būti atsitiktinis. Ši aplinkybė leidžia daryti prielaidą, kad *drìgnė* „šviesus ratas apie mėnulį ar saulę", *driugnė* „laumės juosta, vaivorykštė" yra dregovičių etnonimo etimonas. Vadinasi, šio etnonimo praformos **drъg-/*drъg-*, arba G. Chaburgajevo varianto **drъgъva/ *drъgъva*, pagrindą galėjo sudaryti baltų šaknis **drig-/*drug-* „aiškus, ryškus, šviesus (t. y. kuris a u k š č i a u s i o dangiško ryškumo, šviesumo)". Taip paaiškintas dregovičių etnonimas toli gražu nepasidaro izoliuotas, bet įsijungia į visą lingvoetnoistorinį kontekstą. Viena, rytinė su baltarusiais besiribojanti lietuvių dialektinė etnografinė grupė, kurios kilimo gyvenamųjų vietų vardai siekia net Minską, vadinasi *aukštaičiai* (: *áukštas*). Antra, Baltarusijos pavadinimas *Belarusь (Беларусь)* yra motyvuotas būdvardžio *belyj (белый)* „baltas". Neatmestina galimybė, kad šis baltarusių pavadinimas buvo baltų **drig-/*drug-* „aiškus, ryškus, šviesus" transformacijos-vertimo išdava. Baltų ir slavų genčių simbiozė dabartinės Baltarusijos teritorijoje ir gretimose Aukštutinės Padneprės srityse, prasidėjusi VII–VIII a., truko gana ilgą laiką, iš šios simbiozės ir sintezės išsirutulioję prabaltarusiški krivičių-poločėnų, dregovičių ir radimičių etniniai junginiai į baltarusių tautybę transformavosi palyginti vėlai, XII–XIII a. Tad čia išdėstytą pavadinimo kilmės galimybę taip pat reikėtų galvoje turėti greta kitų bandymų paaiškinti šį etnonimą, pvz., pripažįstant spalvų simbolikos vaidmenį pasaulio šalių pavadinimuose (balta spalva žymėjusi v a k a r u s : Baltarusija, atseit, – v a k a r ų Rusija[195]).

[194] Ibid., 44.

[195] Ludat H. Farbenbezeichnungen in Völkernamen. – *Saeculum,* IV, 1953, 138-155 (=Ludat H. *Slaven und Deutschen im Mittelalter,* Köln-Wien, 1982, 285-311); Mańczak W. Biała, Czarna i Czerwona Ruś – *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics,* XIX, 1975, 31-39; Иванов В. В. Цветовая символика в географических названиях в свете данных типологии (К названию Белоруссии) – *Балто-славянские исследования 1980,* Москва, 1981, 163-177.

[196] Топоров В. Н. и Трубачев О. Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья,* 229 ir tolesni (taip pat žr. žemėlapius).

Šiam aiškinimui tarsi prieštarauja, bet gal jo neneigia tas dalykas, kad XV–XVI a. Baltąja Rusija buvo vadinamos sritys į vakarus nuo Dnepro, Maskvos kunigaikštystės žemės, pvz., *Russia alba sive Moskovia* Nikolauso iš Kues žemėlapyje. Sprendžiant iš baltiškos hidronimijos paplitimo, baltų gyvenvietės tęsėsi ir kairiuoju Dnepro krantu,[196]

XII a. prie Protvos upės, dabartinių Možaisko ir Gžatsko apylinkėse, dar gyventa baltų tautelės *Goljadь*. Todėl reikia skaitytis su pavadinimo *Belaja Rusь (Белая Русь)* perkėlimu gretimoms sritims.

Archeologai pietvakarių Ukrainoje, Volynėje ir pietinėje Pripetės Polesėje, randa slavams priskiriamų senienų pradedant VI a. Šios senienos, tarkim, palaidojimų įkapės, pamažu perauga į senovės rusų archeologines kultūras. IX–X a. čia išryškėjo buvusios trys genčių grupės – velynjane, derevljane ir dregovičiai. Pastarieji užėmė tą palyginti nedidelę Pripetės baseino dalį, kur vėliau įsikūrė genties centras – Turovo miestas. Iš pilkapių kultūrų su degintiniais kapais archeologai sprendžia, kad kairioji Pripetės baseino pusė dregovičių buvo pradėta kolonizuoti tik IX–X a. Be to, dregovičių teritorijai archeologai priskiria ir visą Pripetės bei Vakarų Dvinos (Dauguvos) tarpupį. Tai patvirtina ir „Senųjų laikų pasakojimas", pranešdamas, kad tie slavai, kurie „gyveno tarp Pripetės ir Dvinos, vadinosi *dregovičiai*" (nuorašuose taip pat *dregviči*).

Dregovičių pilkapiuose randamų laidojimo įkapių detalių kartografavimas atskleidė įdomų vaizdą – dregovičiai susidėjo iš dviejų dalių. Pietinę dalį su centru Turovu sudarė slaviškos gyvenvietės, einančios iš VI–VII ir vėlesnių amžių. Šiaurinė dalis susiformavo po IX a. kaip slavų kolonizacijos rezultatas. Ši dalis sutampa, pirma, su rytų baltams, iš dalies ir lietuvių protėviams priskiriamos brūkšniuotosios keramikos plotu ir, antra, su baltiškos kilmės hidronimijos išplitimu Baltarusijoje. Iš to daroma išvada, kad dregovičiais minėtas metraštis bus vadinęs tik Pripetės ir Vakarų Dvinos tarpupio gyventojus, juos skyręs nuo pietinės dalies gyventojų, kuriuos vadinęs *turovcy* ir kildinęs iš legendinio protėvio Turo, ir kad tie šiaurinio arealo gyventojai greičiausiai buvę slavizuoti autochtonai baltai – tiesioginiai brūkšniuotosios keramikos žmonių (pietinės jų grupės) palikuonys.[197]

[197] Хабургаев Г. А. Этнонимия *„Повести временных лет"*, 148-149, 196-197 (su literatūra).

Svarbu pabrėžti, kad istoriniai ir archeologiniai duomenys sutinka su kalbotyros išvada apie baltišką dregovičių etnonimo kilmę – iš baltiškos šaknies **drig-*/**drug-* „aiškus, ryškus, šviesus (t. y. kuris a u k š č i a u s i o dangiško ryškumo, šviesumo)". Belieka pridurti, kad kvazietnonimas *gudaĩ* „baltarusiai...", atsiradęs substantyvizavus būdvardį liet. **guda-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. kuris tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi a u k š č i a u s i ą tašką danguje)", gali būti dregovičių etnonimo vertimas. Juk Baltarusija – tai visų pirma baltarusių dialektų teritorija Nemuno, Vakarų Dvinos (Dauguvos) ir Dnepro aukštupiuose. Ši aplinkybė paaiškintų, kodėl lietuviai savo r y t ų kaimynus baltarusius ir rusus vadina gudais.

Bet kodėl lietuviai vardu *gudaĩ* vadina taip pat lenkus (ypač rytuose gyvenančius)?

Lenkijos srities pavadinimas *Mazowsze* (istorinių šaltinių *Mazew* [1251 m., *Mazów* ir kt., lot. *Masovia,* vok. *Masau*), kaip galima spręsti iš „Senųjų laikų pasakojimo" formos *mazov(ь)šane,* pradžioje atrodė **Mazovьsьje*. Tiek šis pavadinimas, tiek srities gyventojų

vardas *mazury* etimologiškai lyginamas su liet. *mãžas.*[198] Toks siejimas tuo labiau galimas, kad, viena, šių vardų kildinimas iš lenk. *mazia* „pelkė", *mazać* „tepti, teršti"[199] yra silpnai motyvuotas, – mozūrų kraštui būdingas perdėm smėlėtas dirvožemis, ir jo laukai bei keliai jokiu būdu negali t e p t i , p u r v i n t i.[200] Antra, rytų baltų kalbose yra paliudytas šios šaknies variantas su ilguoju vokalizmu, plg. liet. *možėti (mõži, -ėja)* „palengva nykti, mažėti; jausti trūkumą ko, manyti, kad bus mažai", *mõžti (-ta, mõži)* „palengva mažėti..." (LKŽ VIII 376-377), lat. *mâz*[2] „maža" (EH I 794). Iš baltų **mãž-* su priesagomis *-ūr-* (dėl jos plg. lietuvių pavardę *Dedūrà* ir bendrinį žodį *kišūrà* „kas ką taip nukiša, kad nebegalima rasti") bei *-avā* ir bus buvę pasidaryti krašto ir jo gyventojų pavadinimai **mãžūr-*, **Mãžavā* (mazūravimo procese jie vėliau buvo imti tarti su *z*). Tai turint galvoje, galima daryti prielaidą, kad heteronimas *gudaĩ* „lenkai..." yra substantyvizuotas būdvardis **guda-* „smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas...", kuriuo šiaurės vakarų kaimynai lietuviai išsivertė mozūrų etnonimą.

Šios hipotezės kontekste ypatingo dėmesio vertas žodžių sąraše *Pogańskie gwary z Narewu* užfiksuotas *mažugas* „lenkas".[201] Jeigu tai autentiškas žodis, greta lenkų *mazur* būta ir varianto *mažugas* (gal ir *mãžūgas*). Su priesaga *-ug-* (plg. *melùgis, malùgis* : *mẽlas, mãlas*) arba ypač daria *-(į)ūg-* (pvz., *lojũgas* „keikūnas; plepys, tauškalius" : *lojùs* „mokantis šnekėti, loti"; *seniũgas* „senis" : *sẽnius* „senas žmogus" : *sẽnas; smaliũgas* „kas mėgsta smaližiauti"[202] : *smãlius* „t. p.", *smalùs* „smalsus") jis (jie) gali būti pasidaryti iš *mãžas, *mãža-*.

Baigiant reikėtų pabrėžti, kad būtų pamato manyti, jog senovėje gudais buvo vadinami rusai, vėlesnių Baltarusijos ir Ukrainos žemių gyventojai, tie, kurie iš tikrųjų save vadino rusais – su tuo sutiktų ir senesnių latvių šaltinių liudijimai, – bet galutinai tokios išvados padaryti neleidžia tai, kad lietuviai gudais vadina ir lenkus (ypač rytuose gyvenančius).

Vadinasi, išdėstyta ir istorine lyginamąja plotme interpretuota medžiaga neduoda pagrindo teigti, kad liet. *gùdas* „baltarusis (kartais lenkas ar rusas); kitos tarmės žmogus (gudais vadina aukštaičiai žemaičius, panevėžiečiai kupiškėnus ir t. t.); nekrikštytas kūdikis" ir lat. *guds* „baltarusių sielininkas; keliaujantis smulkmenų prekiautojas" yra priešistoriniais laikais į baltų kalbą atėjęs germanų genties gotų etnonimas. Tokiu būdu hipotezė apie dominuojančią germanų genčių kultūrinę ir kalbinę įtaką Rytų Baltijos vietiniams gyventojams ar netgi jų etninę šio regiono infiltraciją netenka vieno iš svarbiausių savo argumentų. Kyla klausimas, kokio pobūdžio buvo seniausieji baltų ir germanų kalbų santykiai.

[198] Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка,* II, 558; *Этимологический словарь славянских языков,* 18, Москва, 1993, 33.

[199] Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego,* 326; Hrabec S. Jeszcze raz o nazwie *Mazowsze – Onomastica,* IV, 1958, 231-235; Непокупный А. П. *Балто-севернославянские языковые связи,* Киев, 1976, 112-113.

[200] Natanson-Leski J. Nazwy plemienne w Polsce – *Onomastica,* V, 1959, 429.

[201] Zinkevičius Z. Lenkų–jotvingių žodynėlis? – *Baltistica,* XXI (1), 1985, 76.

[202] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 104, 105 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

2.

SENIAUSIEJI BALTŲ IR GERMANŲ KALBŲ SANTYKIAI IR JŲ POBŪDIS

Specialiai šiai temai skirtame straipsnyje „Visųsenieji lietuvių santykiai su germanais“ K. Būga to meto istorinės lyginamosios indoeuropiečių kalbotyros kontekste nustatė, kad, viena, „Iš gadynės ...prieš priebalsių pakaitos (400–250 m. pr. m. e.) atsiradimą [...] eina lietuviškasis gudo vardas ir lenkiškasis Pavyslio miesto vardas *Grudziądz*“ ir, antra, „Baltų giminės kalbose gotiškos kilmės žodžiai turi *Lautverschiebung*'o (priebalsių pakaitos) žymių“, ir tokių žodžių viso labo priskaičiavo devynis: liet. *alus, pekus, šarvas, midus,* lat. *klaips* „kepalas“, pr. *rikijs, rikis* „viešpats, ponas“, *rīki* „karalystė“, *kelmis* „kepurė“, *ilmis* „stoginė“ ir *lapinis* „šaukštas“. Iš skandinavų, K. Būgos nuomone, gauti *kliepas, kvietys* ir *gatvė*.[203] Šio K. Būgos straipsnio pasirodymas buvo svarbus įvykis seniausiųjų baltų ir germanų kalbų leksikos srities santykių tyrinėjimo istorijoje, nes, kritiškai įvertinus ankstesnius šios srities darbus, juo buvo smarkiai sumažintas spėjamų germanizmų skaičius baltų kalbose. Mūsų laikais daug ką reikia kitaip aiškinti, ir daug kas iš tikrųjų kitaip yra aiškinama.

Vienu iš seniausių germanizmų yra laikomas pr. *kelmis* „kepurė (Hut)“, pasiskolintas iš germ. **helmaz* „šalmas; tam tikras apdangalas“, iš kur atsiradęs ir got. **hilm(a)s* „šalmas; pastogė javams sukrauti, stoginė“.[204] Iš pastarojo gali būti kilęs pr. *ilmis* „toks stogelis ant stulpų šienui ar javams saugoti nuo lietaus (Bark)“.[205] Manoma, kad iš germ. **helmaz* „šalmas; tam tikras apdangalas“ pasiskolintas taip pat pr. *salmis* „šalmas, Helm“, tačiau tarpininkaujant vakarų slavų kalbų germanizmui **šolmъ* (plg. s. sl. *šlěmъ*, rus. *šelom [шелом]* ir kt.), bet liet. *šálmas* veikiau laikytinas prūsizmu (negu slavizmu).[206] Liet. *ýla,* lat. *ìlęns* „yla“ taip pat gali būti atėję iš prūsų kalbos, plg. pr. *ylo* „yla, Ahle“, kuris laikomas skoliniu iš got. **ēla* „yla“,[207] tačiau V. Toporovas linkęs manyti, kad šie lietuvių ir latvių kalbų žodžiai yra baltiškos kilmės – jie būtų bendrašakniai su liet. *ĺelakštis, ĺelaktis* „arklo geležinis grąžulas...“ ir kt.[208] Pr. *sarwis* „šarvas, ginkluotė, Waffen“, liet. *šárvas* nėra tvir-

[203] Būga K. *Kalba ir senovė,* 65, 75 [= Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 86, 97]; Idem. *Rinktiniai raštai,* III, 496, 896-897.

[204] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (I–K), 311-312; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* II, 160-161.

[205] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (I–K), 42-43; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* II, 24.

[206] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, Vilnius, 1997, 46-47.

[207] Vasmer'is M. Prie germanybių baltų kalbose. – *Švietimo darbas,* Nr. 3-6, 1922, 272-274; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* II, 24-25.

[208] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (I–K), 43-46.

to pagrindo laikyti skoliniu iš got. *sarwa* „ginkluotė, Waffen", nes jie gali būti indigenūs baltų kalbų žodžiai.[209] Pr. *rikis, rikijs* „viešpats, ponas" (< **rīkīs*), *rīki, rijks* „karalystė" visuotinai laikomas skoliniu iš gotų kalbos, plg. got. *reiks* „viešpats, valdovas", *reiki* „valstybė" < germ. **rīk(ja)-*, kaip manoma, gautus iš keltų kalbų (plg. s. airių *rí*, gen. sing. *rīg* „valdovas, karalius") dar prieš germaniškąją priebalsių perkaitą, bet pastaruoju metu netgi dėl to keliamos rimtos abejonės[210] (plačiau žr. toliau). Netikra taip pat, ar pr. *kāupiskan* acc. sing. „prekyba, Handel" yra atėjęs iš gotų pasaulio (got. *kaupōn* „prekiauti"), gal veikiau tai palyginti nesenas germanizmas su baltiška priesaga *-isk-* – skolinys iš XIII–XV a. vokiečių kalbos dialektų.[211]

Pr. *asilis* „asilas", liet. *ãsilas,* pr. *catils* „katilas", liet. *kãtilas* su gotų kalba turi tik tiek bendra, kad jie yra pasiskolinti iš gotiškos kilmės slavų kalbų žodžių dar slavų prokalbės laikais (sl. **osьlъ, *kotьlъ*), o šių slaviškųjų žodžių originalai yra gotų kalbos žodžiai *asilus* ir **katil(u)s* (plg. paliudytą gen. plur. formą *katilē*), savo ruožtu lotyniškos kilmės skoliniai, plg. lot. *asinus* „asilas", *catīnus* „dubuo, lėkštė" arba *catillus* „dubenėlis, lėkštelė".

Senas baltiškas žodis, atrodo, yra pr. *wangus* „jaunais ąžuolais apaugęs, pusiau iškirstas girios plotas (Dameraw"), kuris, aptinkamas vietovardžiuose (plg. *Strowange, Labewange*), neskirtinas nuo s. liet. *vangà* „dirva " (LKŽ XVIII 112-113) (randamas jau J. Bretkūno Biblijos vertime, jeigu tik čia jis nėra paimtas iš prūsų kalbos) bei kuršiškos kilmės lat. *vaŋga* „žema pelkėta pieva, lanka, apaugusi aukšta žole", taigi got. *waggs* „rojus", s. saksų, s. vok. aukšt. *wang* „laukai, dirvos", s. skand. *vangr* „laukas, dirva" laikytini jų etimologiniais atitikmenimis.[212]

Šaukštas pirmykščių tautų gyvenime neretai buvo medžio skala arba kaulo ar rago nuolauža, apdirbta ir pritaikyta valgyti, todėl prūsams, matyt, nebuvo jokio reikalo jo pavadinimą *lapinis* „šaukštas, Löffel" skolintis iš germanų kalbų (germ. **lapila-* „šaukštas"). Pr. *lapinis* „šaukštas" kilmės plotme gali būti susijęs arba su liet. *lapìnis* „lapo išvaizdos..." (: *lãpas*)[213] arba su tokiais žodžiais kaip liet. *lãpė* „lentelė su skyle, į kurią įstatomas viršutinis milinio galas, sukant girnas; mentelė, jungianti ratelio pakojos galą su rato ašele...", bltr. *laponik (лапоник)* „pilstomasis šaukštas", kašubų (slovincų) *lopasc* fem. „didelis virtuvės šaukštas" ir kt.[214]

Liet. *alùs* ir jo giminaičius kitose baltų kalbose linkstama laikyti vidiniais šių kalbų dariniais, išsivestais iš veiksmažodžių *alvėti (alva, -ėjo)* „sunktis pamažu, varvėti, pūliuoti" (< **alu-*), *alėti (ãli, -ėjo)* „tekėti, varvėti" (plg.

[209] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 1965, 965-966; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 65-66.

[210] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 22-26.

[211] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* II, 146.

[212] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 1195. Panašiai Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* IV, 219-220.

[213] Falk K. O. Das altpreussische Wort *lapinis* „Löffel". – *Mélanges de linguistique dédiés à la mémoire de PETAR SKOK,* Zagreb, 1985, 137-140.

[214] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (L), 89-97; Karaliūnas S. Dėl baltų kalbų šaukšto ir skydo pavadinimų kilmės. – *Baltistica,* XXX (1), 1995, 37-38.

Alėte išalėjo alus, t. y. išėjo, nėr alaus [A. Juška]) šaknies (kaip *tekùs* – iš *tekėti*).[215] Tačiau suprantant jo – kaip svaiginamojo gėrimo – nemažą vaidmenį pirmykščių indoeuropiečių gyvenime bei religinėje sferoje, geriau yra turėti prieš akis platesnį istorinį lyginamąjį kontekstą. Viena, bendrabaltišką alaus pavadinimą liet. *alùs,* lat. *alus,* pr. *alu, u* kamienas neutr., „midus" < *„svaiginamasis gėrimas (su apyniais)", antra, sl. **olъ, u* kamienas (rus. *ol* [*ол*] „bet koks gėrimas su apyniais (išskyrus vyną); putros, alus, midus" ir kt.), germ. **aluþ* (s. isl. *ǫl* „alus; išgertuvės", s. angl. *ealu* „alus" ir kt.) bei oset. *æluton* „tam tikru būdu padarytas alus" dabar linkstama laikyti iš seno giminingais žodžiais.[216] Kad šis svaiginamojo gėrimo (alaus) pavadinimas yra senas indigenus baltų kalbų žodis, patvirtina Baltijos finų kalbų duomenys. Tiek pati alaus darymo technologija, tiek suomių *ohra* „miežiai" yra laikomi gautais iš baltų (**aštra* < ide. **aḱ-ro-* arba **oḱ-ro-*, plg. liet. *aštrùs,* dial. *ãštras*).[217] Vadinasi, ir suomių *olut* „alus", estų *õlut, ôlu*, vepsų *olus* veikiau yra baltizmas, o ne germanizmas,[218] juo labiau kad baltų kalbose randame jo galima originalą su formantu *-t-* liet. *alut-ýnas* „iškilmingas alaus pavadinimas" (LKŽ I² 114), lat. *aluts* „alus" (EH I 68, Būga RR III 427), atspindinčius, matyt, blt. **olut-*, priebalsinį kamieną neutr. su šaknies vokalizmu *o*. Šio gėrimo, vartoto ne tik svaiginimuisi, bet, atrodo, ir magijai, pavadinimas toliau lyginamas su germanų kalbų runų *alu,* randamu ginamuosiuose paminkliuose užrašuose (pvz., kad nebūtų išplėštas ir išniekintas kapas), taip pat su hetitų kalbos esamojo laiko dalyviu *alwanza-* „linkęs į burtus, kerus; paveiktas burtų, kerų" < **olu-*. Įdomu, kad čia skiriamas ir lat. *aluôt* „klysti, klaidžioti",[219] o šis formaliai sutampa su liet. *alúoti (-úoja, -ãvo)* „gerti alų", taigi „svaigti", plg. *į-alúoti* „nuo alaus įgerti, įkaušti". Antra vertus, nėra negalimà šio žodžių būrio kilmės sąsaja su lat. *ģēls, jêls* „žalias, nevirtas, nekeptas; šviežias, saldus...", dar plg. skolinį liet. *gẽlas* (ir *gélas*) „be druskos, be rūgšties, saldus". Greta šaknies varianto **(j)ēl-* būta ir **(j)āl-*, matomo lat. *ãlava* „bergždžia" ir sl. **jalъ, *jalovъ* „nevaisingas, bergždžias" su *u* kamieno refleksu (**-eu-/ -ou-*). Šiedu alomorfai su kiekybine balsių kaita yra išriedėję iš šaknies **el-/ *ol-* (> blt. ir sl. **el-*

[215] Kuzavinis K. Etymologica. II. Etimologinės pastabos dėl baltų *el-/ al-* „tekėti". – *Baltistica,* I (2), 1966, 181-183; Казанскене В. П. К этимологии литовского alùs „пиво". – *Linguistica et philologica,* 49-53.

[216] Otrębski J. Die ältesten germanischen Lehnwörter im Baltischen und Slavischen. – *Die Sprache,* XII (1), 1966, 55-56; Stang Chr. S. *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen,* Oslo-Bergen-Tromsö, 1971, 13; Schmid W. P. – *Indogermanische Forschungen,* 80, 1975, 327; Smoczyński W. Indoeuropejskie podstawy słownictwa bałtyckiego. – *Acta Baltico-Slavica,* XIV, 1981, 228; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 2-73; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (A– D), 79-81; Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* I, 68.

[217] Koivulehto J. – *Finnisch-Ugrische Forschungen,* 43, Helsinki, 1979, 67-71.

[218] Peterson A. – *Fenno-ugristica,* Tartu, 1975, 249-257; Сало У. Прабалтийские заимствования Прибалтийско финских языков с точки зрения археологии. – *Балто-славянские исследования 1988–1996,* 88-89.

[219] Polomé E. Notes sur le vocabulaire religieux du germanique. – *La Nouvelle Clio,* 6, 1954, 45-55.

/ *al-*).[220] Alaus pavadinimų siejimas su šiais žodžiais darosi labiau suprantamas, kai prisimenama istorinė kultūrinė situacija, kad, prieš išrandant alaus darymo technologiją, buvo gaminamas ir vartojamas medaus gėrimas (midus).[221] Be to, kalbamas svaiginamasis gėrimas (alus) daromas iš salyklo, o *salýklas* su priesaga *-kl-* (< *-tl-*) yra išsivestas iš veiksmažodžio *sãlyti (sãlo, -ė)* „daryti saldų, saldesnį" (plg. *sãlyti [-ija, -ijo], sãlinti [-ina, -ino]* „t. p."), kurio vedinys yra ir *sãlymas* „susalintų ruginių miltų putra girai, raugienei daryti; saldintas vanduo; saldus koks valgis".

Liet. *midùs* (ir dial. *mìdus*), *u* kam., dial. *mìdas, o* kam. „svaiginamasis gėrimas, daromas iš medaus ir apynių" (Būga RR III 426, 657, LKŽ VIII 132-133) laikomas gautu iš gotų kalbos.[222] Bet nei prūsų kalbos rašto paminkluose, nei Biblijos gotų vertime tokio žodžio nerandame paliudyto. O kalba tarpininke tarp rytų baltų ir germanų kalbų laikoma prūsų. Tai ir yra silpniausia šios hipotezės vieta. Kaip minėta, šiam reikalui prūsai vartojo žodį *alu.* Be to, tam tikru būdu (su žolelėmis) paruoštą midų prūsai vadinę *posskailes.*[223] Todėl galima įtarti *midùs* atsiradus šalia *medùs* lietuvių kalbos dirvoje. Žodį *midùs* lietuvių kalboje atsiradusiu *medùs* variantu laikė jau J Otrębskis. Jo nuomone, Pietų Lietuvoje, buvusioje jotvingių tarmėje, *medùs* imtas tarti **mjədus*: mat palatalizuotas *ḿ* virtęs *mj,* ir balsis *e* dėl *j* asimiliacijos tapęs uždaru *ə*; jotvingiškas tarimas **mjədus* į lietuvių kalbą buvęs perkeltas *midùs* (dial. *mìdus*) pavidalu.[224] Toks šio autoriaus aiškinimas mažai tikėtinas – neaiškus dalykas aiškinamas dar neaiškesnio substrato įtaka. H. Hirtas spėjo, kad *midùs* turi *i* iš susilpnėjusio žodžio *medùs* balsio *e.*[225] K. Būga protestavo prieš tokį aiškinimą pareikšdamas, kad lietuvių kalboje *i* atstoja silpnąjį balsio *e* laipsnį tiktai intarpiniuose veiksmažodžiuose, iš esamojo laiko formų balsis *i* apibendrinimo keliu patekęs ir į kitų laikų formas bei išvestinius žodžius, pvz., *krẽčia,* bet *kriñta, krìto, krìsti*; junginių *le re, me, ne* balsis *e* pavirstąs *i* tiktai stovėdamas prieš *l, r, m, n.*[226] Nagrinėdamas šią K. Būgos hipotezę, J. Endzelynas atkreipė dėmesį, pirma, į *breñda, señka, teñka* tipo formas, kur prieš intarpą yra balsis *e*, – šių formų neturėtų būti, jeigu balsis *i* atsirado veiksmažodžių intar-

[220] Machek V. – *Slavia,* 8, 1929–1930, 209-211; Kiparsky V. *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen,* 79.

[221] Loewenthal J. – *Wörter und Sachen,* 9, 1924, 182.

[222] Būga K. *Kalba ir senovė,* 65-66, 75 [= Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 85-86, 97]; Trautmann R. *Baltisch-Slavisches Wörterbuch,* 173; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 446-447; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* III, 118.

[223] Voigt J. *Geschichte Preussens,* I, 229.

[224] Otrębski J. Die ältesten germanischen Lehnwörter im Baltischen und Slavischen. – *Die Sprache,* XII (1), 1966, 55-56.

[225] Hirt H. *Indogermanische Grammatik.* Teil II. Der indogermanische Vokalizmus. Heidelberg, 1921, 83.

[226] Būga K. *Kalba ir senovė,* 218-220 [= Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 243-245].

pinėse lytyse! – ir, antra, į tai, kad *briñda* tipo pavyzdžių nerandame latvių kalboje (išskyrus vienintelį *krìtu* < **kriñtuo*). Vadinasi, J. Endzelyno nuomone, kad už *li, ri, mi, ni* atsiradimą (šalia *le, re, me, ne*) būtų atsakingos intarpinės formos, yra negalima. Be to, aiškūs pavyzdžiai rodo, kad baltų kalbose iš balsio *e* po *l, r, m, n* gali atsirasti *i,* – tai *krìsti,* lat. *krist* : *krẽčia,* lat. *krešu; brìsti,* lat. *brist : brẽda;* kad baltų *brid-* yra senas, matyti iš sl. **brьdnǫti*. O balsis *i* vietoj *e* tarp sprogstamųjų priebalsių esąs atsiradęs analogijos keliu: *iš-tìško, kvìpti* šalia *tẽška, kvẽpia* pagal *drìbti* : *drẽbia*; lat. *vizinât* „vėžinti; važinėti“ greta *vezums* „vežimas“ (plg. liet. *vèžti*) pagal *virinât* „darinėti“: *veŗu* (plg. liet. *vẽria*).[227] F. Fortunatovo stebėjimais, lietuvių kalboje balsis *i* vietoj *e* dažniau pasirodo nosinių priebalsių *m, n* aplinkoje, pvz., *midùs : medùs, knìbti : knebinéti, knìsti* : gr. κνάω[228]. Iš šių pavyzdžių tarpo reikia išskirti *knìbti (knimba)* „glebti, smukti, leistis žemyn“, nes šis veiksmažodis neskirtinas nuo *kniẽbtis (-iasi)* „kvembtis, užsigulti“, *kneĩbti (-ia)* „lenkti žemyn, knabinti“, *knaĩbtis (-iasi)* „lenktis, kniaubtis“, vadinasi, jo šaknis yra kita negu veiksmažodžio *knebinéti*.

Balsį *i,* atsiradusį iš *e,* gali turėti, pvz., *ĺelikštis* (Jurbarkas) šalia *ĺelekštis* ir *ĺelakštis* (LKŽ IV 13); *vidigà* (Skapiškis, Kupreliškis, Alizava, Palėvenė, Panemunėlis, Kupiškis, Pandėlys)[229] greta *vedegà, vėdegà,* jeigu čia nėra šaknies balsio priderinimo prie priesagos *-iga* balsio, plg. *vedigà* (Biržai, Panemunis, Rimšė),[230] bet, matyt, ir pati priesaga *-iga* yra atsiradusi iš *-ega* dėl balsio *e* redukcijos. Balsiai *i : e* lūpinių priebalsių aplinkoje kaitaliojasi ir kitose ide. kalbose, plg. gr. ἵππος „arklys“ : *ἐππος (< ide. **ekᵘos*); plg. liet. *ešva* „kumelė“ (dažniau *ašva* [be kirčių]); διφθέρα „išdirbta oda, kailis“ (Mikėnų gr. *diptera*) : δέφω „minkyti, minti, grūsti“; Mikėnų gr. *timitija : temitija*, gr. Θέμις „Temidė, teisingumo deivė“. Kai kuriais panašiais atvejais balsis *i* reflektuoja susilpnėjusį, redukuotą balsį, vadinamąjį „šva secundum“.[231] Todėl labai galimas daiktas, kad *midùs* atspindi **mᵉdu-* šalia *medùs,* kaip *mùzgas* tęsia **mᵒzga-* greta *mãzgas*. Fonetiniai variantai daugeliu atvejų leksikalizuojami – įgyja skirtingas reikšmes, todėl ir išlieka. Čia verta prisiminti, kad balsį *i* šaknyje turi ir *medùs* etimologinis atitikmuo tocharų kalboje, plg. toch. B *mīt* „medus“ (matyt, su numesta galūne **-us*). Šioje kalboje būta polinkio balsiui *ä* (< ide. *e*) išvirsti *i* po palatalizuotų ir lūpinių priebalsių.[232] Tocharų ir baltų kalbos turi nemažai fonetikos, gramatikos ir žodyno bendrybių,[233] matyt, rodančių baltų ir tocharų praeities kontaktus.

[227] Endzelīns J. *Darbu izlase,* III (1), 470-472.

[228] Фортунатов Ф. Лекции по фонетике литовского зыка. – *Årsbok 1957/1958,* Lund, 1961, 62.

[229] *Lietuvių kalbos atlasas,* I. Leksika, 87.

[230] Ibid., 87.

[231] Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* Oslo-Bergen-Tromsö, 1966, 33-34.

[232] Van Windekens A. J. *Le tokharien confronté avec les autres langues indo-européennes,* I. La phonétique et le vocabulaire, 16, 298.

[233] Fraenkel E. Tocharų kalbos gramatika ir baltų kalbos. – *Archivum Philologicum,* III, Kaunas, 1932, 5-20; Иванов Вяч. Вс. Балто-славяно-тохарские изоглоссы. – *Балто-славянские исследования 1986,* 45-60; Idem. Контакты праславянского с тохарским. – *Славянское языкознание.* XII Международный съезд славистов Краков 1998 г. Доклады российской делегации, Москва, 1998, 325-336.

Liet. *pẽkus, pẽkas* „gyvuliai, banda“, pr. *pecku* „gyvuliai“ ir liet. *kviečiai̇̃,* lat. *kvìeši* laikomi germanizmais dėl dviejų priežasčių: jie skiriami šaknims (ide.* *peḱu*, **kʷeid-* „šviesti, spindėti“), savo struktūroje turėjusioms palatalinį *ḱ,* kurio refleksas yra liet. *š,* lat., pr. *s*; germanų kalbos turi panašiai skambančius ir artimos reikšmės žodžius, plg. got. *faihu* (< germ. **fehu*), *haiteis,* s. skand. *hveiti* „kviečiai“. Minėti baltų kalbų žodžiai vietoj laukiamų *š, s* turi kentuminį refleksą, priebalsį *k*. Bet tai nėra koks nors negirdėtas dalykas, baltų kalbose yra ir daugiau žodžių su kentuminiais ide. palatalinių gomurinių priebalsių refleksais, ir tokių žodžių niekas neįtaria esant svetimos kilmės, pvz., *klausýti* (: s. sl. *slyšati*), *smãkras* (: s. ind. *śmáśru* „barzda“ < **smaśru*), *kárvė* su pirmine reikšme „raguotis (scil. galvijas)“ (: av. *srū-* fem. „ragas“, *srvā-* fem. „nagas“), nepaisant to, kad guturalinių refleksų vietoj laukiamų sibiliantų atsiradimo priežastys dar nėra paaiškėjusios – gal dėl disimiliacijos (pvz., priebalsių grupėse **ḱl, *ḱr, *ḱm, *ḱn, *ḱų* ir pan.),[234] suprantant ją ne kaip fonetinį dėsnį, bet veikiau kaip pakitimą tam tikrais pavieniais atvejais, ar dėl pasienio dialektų įtakos, jų mišimo.[235] Vadinasi, kentuminių elementų buvimas negali būti laikomas pagrindiniu ir lemiamu veiksniu nustatant, ar žodis yra senovės veldinys ar skolinys. Reikia žiūrėti jo vartojimo ypatybių, arealinio paplitimo, padėties leksinėje sistemoje, semantinio spektro ir kt.

Jau E. Hermannas atkreipė dėmesį į *pẽkus* reikšmės ypatybes. Lietuvių kalbos šnektose (pvz., Slonimo apylinkėse) šis žodis žymėjo smulkiuosius galvijus, avis ir kt. (Kleinvieh). Šia reikšme *pẽkus* vartojamas ir J. Bretkūno raštuose, pvz., fragmentu *pekų ir karves žindančias* (1Moz 33, 13), kuriam Chylinskio Biblijos vertime atliepia *zyndamas awis ir karwes,* J. Bretkūnas išvertė (ne M. Liuterio teksto, bet) Vulgatos *oves et boves foetas*. Tad čia *pẽkus* turi reikšmę „smulkieji galvijai, ypač avys“, kurioje atsispindi pirmykštė prasmė „gyvulys su vilnomis“. Bet J. Bretkūnas pavartojo taip pat *maβa ir didzio pekaus* (1Moz 26, 14), kas reiškia „smulkiųjų ir stambiųjų galvijų“, o pasakymu *wisas pekus* perteikė M. Liuterio *die ganze Herde,* vadinasi, *pekus* čia reiškia bandą. Tad liet. *pẽkus* – kaip ir lot. *pecu* „gyvulys, galvijas“, *pecus, -oris* „galvijai; (naminiai) gyvuliai; banda, kaimenė“, *pecus, -udis* „smulkus naminis gyvulys (avis, ožka)“ – turi visas iš ide. prokalbės paveldėtas reikšmes, ir, E. Hermanno nuomone, tai, kad liet. *pẽkus* su pr. *pecku* būtų germanizmas,

[234] Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* 91-92; Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. – *Baltų ir slavų kalbų ryšiai* [= *Lietuvių kalbotyros klausimai,* X], Vilnius, 1968, 90-91; Kitą požiūrį žr. Kazlauskas J. [Recenzija]: Baltų ir slavų kalbų ryšiai [= Lietuvių kalbotyros klausimai. T. X]. Vilnius, 1968, 205 p. – *Baltistica,* VI (1), 1970, 131; Чекман В. Н. О рефлексах индоевропейских **ḱ, *ǵ* в балто-славянском языковом ареале. – *Балто-славянские исследования,* Москва, 1974, 131.

[235] Klausimo literatūros apžvalgą žr. Karaliūnas S. Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai. – *Baltų ir slavų kalbų ryšiai* [= *Lietuvių kalbotyros klausimai,* X], Vilnius, 1968, 88-90.

yra problemiška[236] ir, pridurtina, tuo labiau, kad got. *faihu* reiškė turtą.[237] Todėl *pẽkus, pẽkas* (: s. ind. *paśúḥ* „galvijas; žvėris") dabar linkstama laikyti iš senovės paveldėtu žodžiu,[238] juoba kad baltų dialektai, atrodo, turėjo ir šio žodžio laukiamą sateminį refleksą, plg. vadinamo lenkų–jotvingių žodynėlio *pesi* „galvijai"[239] (su nom. plur. galūne *-i,* matyt, reflektuojančia *-ai* [plg. liet. dial. *pẽkai*], plg. minėto žodynėlio *barnaj* „vaikai" [plg. liet. *bernaĩ*], *łibaj* „lūpos").

Panašiai samprotaujant, ir kviečių pavadinimą liet. *kvietỹs,* plur. *kviečiaĩ,* lat. *kviẽsis,* plur. *kviẽši* (pagal plur. formą yra atsiradęs naujadaras *kviẽsis* vietoj **kvietis*) su galimu ide. **ḱu̯-* refleksu *kv-* baltų kalbose yra įmanoma laikyti priesagos *-iu̯o-* vediniu iš ide. būdvardžio **ḱu̯eito-* „baltas; šviesus", kurį turi s. ind. *śvetá-* (plg. dar *śvet[i̯]yá-*), av. *spaēta-,* s. sl. *světъ* „šviesa", liet. *šviẽsas* „šviesus; turintis tikėjimo šviesą" (DP, Ch), *šviesùs, šviẽsus* (< baltų **šveit-s-*) greta veiksmažodžio *šviẽsti (-čia)*[240] ir kuris egzistavo šalia germ. **hwīta-* (< ide. **ḱu̯eido-*) „baltas" ir jo vedinių s. skand. *hveiti,* got. *hvaiteis* „kviečiai" su *-ja-* kamienu.[241] W. P. Schmidas pabrėžė, kad „*kvietỹs* laikyti pasiskolintu iš germanų kalbų nėra būtina nei dėl priebalsio *k-,* nei dėl *-t-* (Eine solche Annahme ist weder wegen des *k-* noch wegen des *-t-* notwendig)".[242] Pastaruoju metu su *kvietỹs* etimologiškai lyginamas gr. σῖτος „javai (ypač miežiai, kviečiai)" tariant, kad priebalsis σ- čia kilęs iš ide. *ḱ*[243] (**ḱ[u̯]īto-*). Jeigu toks R. Lanszweerto spėjimas tikras, tai būtų svarus argumentas *kvietỹs* sąsajai su ide. šaknimi **ḱu̯eit-* „šviesti, spindėti", taigi su veiksmažodžiu *šviẽsti (-čia),* bet σῖτος yra vienas iš neaiškiausios kilmės graikų kalbos žodžių[244], galbūt pasiskolintas iš minojinės graikų kalbos. Kita vertus, nereikėtų iš akių išleisti tos aplinkybės, kad ne vienu atveju šių javų pavadinimas yra susidaręs atskirose kalbose, pvz., bretonų *gwiniz* „kviečiai"

[236] Hermann E. Litauisch *pekus.* – *Archiv für slavische Philologie,* 40, 1926, 161-162.

[237] Braune W. – Helm K. *Gotische Grammatik,* Halle/Saale, 1952, 173.

[238] Frenkelis E. *Baltų kalbos,* 8-19, 111; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 564-565; Otrębski J. Die ältesten germanischen Lehnwörter im Baltischen und Slavischen. – *Die Sprache,* XII (1), 1966, 50-51; Stang Chr. S. *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen,* 93; Porzig W. *Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets,* Heidelberg, 1954, 75; Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* II, Heidelberg, 1963, 240; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* III, 246; *Сравнительная грамматика германских языков.* Т. I. Германские языки и вопросы индоевропейской ареальной лингвистики, Москва, 1962, 29.

[239] Zinkevičius Z. Lenkų – jotvingių žodynėlis? – *Baltistica,* XXI (1), 1985, 77.

[240] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (Е–Н), 28.

[241] Dėl *t : d* santykio žr. Schmid W. P. Zum litauischen Flußnamen *Aitra.* – *Baltistica,* VII (1), 1971, 40.

[242] Schmid W. P. Zum litauischen Flußnamen *Aitra.* – *Baltistica,* VII (1), 1971, 40 (išn. 12).

[243] Lanszweert R. Palatale Register aus griechischer Frühzeit. – *Kuryłowicz Memorial Volume.* Part One, Cracow, 1995, 386.

[244] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, Heidelberg, 1965, 711-712.

: *gwenn* „baltas“; alb. *bardh* „kviečiai“ : *bardhë* „baltas“,[245] pagaliau ir pr. *gaydis, gayde* „kvietys“, skiriamas tokių žodžių kaip liet. *gaidrùs, giedrùs, gi̇̀edrus, gi̇̃ẽdras* „saulėtas, šviesus“, lat. *dzi̇̀edrs* „žydras“ šakniai.[246] Iš šių pavyzdžių kartu matyti ir kviečių pavadinimų atsiradimo motyvacija – pagal kvietinių miltų b a l t ą (š v i e s i ą) spalvą. Todėl *kvietỹs, kvi̇̀esis* gali būti atsiradę rytinių baltų kalbų dirvoje veiksmažodžių lat. *kviẽtêt* „blukti, balti; balinti“, *kvietêt* „(javus) daiginti“, *kvitêt (-u, -ėju)* „spindėti, žibėti, žvilgėti, mirgėti“ pamatu,[247] matyt, tarpininkaujant iš šių veiksmažodžių kilusiam būdvardžiui **kų̃eito-* „šviesus (baltas)“,[248] plg. dar etimologinius atitikmenis slavų kalbose: s. sl. *procvьtǫ, -cvisti* „pražysti“, rus. bažn. *cvьtéti (цвьтѣти)* „žydėti“ (= lat. *kvitêt*), lenk. *kwitnę, kwisti,* ček. *kvetu, kvísti* „žydėti; žibėti, spindėti, blizgėti, žaižaruoti (apie žvaigždėtą dangų)“ ir kt.

Liet. *gãtvė* „kelias tarp namų miestuose ir sodžiuose; genesys, varykla“ (LKŽ III 157), lat. *gatva* „alėja; bandotakis“ darybos ir kilmės problemą išsprendė R. Lanszweertas. Vok. aukšt. *pfad* masc., neutr., vid. vok. aukšt. *pfat* masc., neutr., vok. *Pfad* masc., vid. vok. žem. , vid. oland. *pat, pad* masc., oland. *pad* neutr. (dial. masc.), s. fryz. *path* neutr., fryz. *paed, pa* neutr., s. angl. *pæþ* masc., angl. *path* (dial. *pad*) „kelias, takas“ yra kildinami iš vakarų germanų formos **paþwa-*. Garsas *w* po priebalsio nekirčiuotame skiemenyje išnyko vakarų ir šiaurės germanų kalbose, pvz., got. *gatwo,* s. skand. *gata,* vid. vok. žem. *gate,* s. vok. aukšt. *gazza* „gatvė“. Formos **paþwa-* priebalsis *p-* negali būti pirminis, nes germ. *p* (< ide. *b*) turi tik onomatopėjiniai ir ekspresyviniai žodžiai. Dviejų lūpinių priebalsių (*p–w*) buvimas formoje **paþwa-* rodo čia vykus jų sąveiką, buvus asimiliaciją. Priebalsis *p-* yra kilęs iš ide. *g*^{u}, lygiai kaip jo duslusis koreliatas *k*^{u}, veikiamas tolesnio skiemens *w,* išvirto į *f,* plg. got. *fidwor* „keturi“ (< ide. **k*^{u}*etų̃res*); got. *wulfs* (< ide. **u̯l̥k*^{u}*o-s*), liet. *vil̃kas,* toch. B *walkwe;* got. *twalif* : liet. *dvýlika* su ide. **leik*^{u}*-*. Vadinasi, priešgermaniškoje epochoje **paþwa-* atrodė **g*^{u}*ə́-tų̃o-* ir buvo su priesaga **-tų̃o-* išsivestas iš šaknies **g*^{u}*ā-* (liet. *góti* „skubiai eiti“, lat. *gãju* „ėjau“) su nykstamojo laipsnio vokalizmu. Bet forma **gatų̃ā* yra ir žodžių liet. *gãtvė,* lat. *gatva* pamatas. Todėl (rytų) balt. **gatų̃ā* : germ. **paþwa-* yra regioniniai žodžiai ir sudaro baltų ir germanų leksinę izoglosą.[249] R. Lanszweertas atsargiai pridūrė, kad s. ind. *gātúḥ* „eiga, ėjimas; kelias“, av. *gātuš* „vieta“, s. pers. *gāþu-* „sostas“ morfologiškai stovi atokiau.

[245] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 270.

[246] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 211-212; Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (Е–Н), 128.

[247] Sabaliauskas A. *Lietuvių kalbos leksika,* Vilnius, 1990, 41; Idem. Относительно происхождения названий растений в балтийских языках. – *Rakstu krājums,* 1956, 227; Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* I, 312; Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca,* I, 454.

[248] J. Otrębskio aiškinimas, kad *kvietỹs, kvi̇̀esis* iš germanų į baltų kalbas keliavęs per slavus, yra fantastiškas, žr. Otrębski J. Die ältesten germanischen Lehnwörter im Baltischen und Slavischen. – *Die Sprache,* XII (1), 1966, 53-54.

[249] Lanszweert R. Eine neue germanisch-baltische Isoglosse: nhd. *Pfad* : lit. *gãtvė.* – *Sprachwissenschaftliche Forschungen*. Festschrift für Johann Knobloch. Innsbruck, 1985, 223-226.

Rekonstruotoji prolytė *g^{u}ótu̯ā/*g^{u}ótu̯o-, atskirai paimta, gali pasirodyti esanti perdėm racionalizuota ir abstrakti. Tačiau minėti žodžiai, nors ir būdami regioniniai Baltijos pietryčių arealo elementai, turi tvirtą indoeuropietišką pamatą, paremiantį R. Lanszweerto etimologiją. Mat, viena vertus, šią baltų–germanų leksinę izoglosą, atrodo, galima pratęsti ligi albanų kalbos, kita vertus, bendrašaknių žodžių, tiesa, su kitu šaknies balsių kaitos laipsniu randame baltų ir slavų kalbose. Alb. *ngas* „liesti, judinti (apie transporto priemonę); greitai bėgti, skubėti; erzinti...“ etimologiškai gretinamas su liet. *gãtvė* ir jam atstatoma prolytė **en-gatu̯ō* „judėti, eiti“, pasidaryta iš kamieno *g^{u}at(u)-.[250] Kadangi *g^{u}ət(u)- yra vardažodžio kamienas, alb. *ngas* laikomas denominatyviniu veiksmažodžiu. Liet. *gãtvė*, lat. *gatva*, s. vok. aukšt. *pfad* ir t. t. etimologine plotme, – plg. lat. *gatva* „brasta, perėjimas (Durchgang); (laivų) plaukiojimo takas (Fahrwasser)“ (Ulmanio žodyne), – neskirtini nuo lat. *gãtis* plur. ir sing., *gãtes (gãtes)* plur. „kelias, perėjimas, takas; bičių avilio landa; bičių kelminio avilio uždaromoji lenta“, *gãte* „išliejimas, paplavos; krioklys“, *gãtis (gãtis)* „(Lielupės) ištaka iš Babytės ežero; šio ežero vandens takai tarp nendrių laivams ir žuvims“.[251] Dalis šių leksemų gali būti *i* kamieno, plg. *gãtis* plur. ir sing., todėl sutampa su slavų kalbų taip pat *i* kamieno daiktavardžiais bltr. *gacь (гаць)* fem. „kamša (pereiti, pervažiuoti per pelkę, raistą); kaimo kelias, gatvė, grįsta plonais rąstais, su grioviais iš abiejų pusių; užtvanka, damba per upelį, tvenkinį; kelias...“ ir kt.[252] Šaknies varianto **gāt-* būta ir lietuvių kalboje, – tai matyti iš tikrinių vardų *Gótinis* (ežeras, Kuktiškės), *Gótinė* (pieva, Švenčionys), priesagos *-inis* vedinių,[253] turinčių bendrašaknių upėvardžių latvių ir slavų teritorijose: lat. *Gãte* (upė), lenk. *Gać*, bltr. *Gacь (Гаць)*, rus. *Gatь (Гать)*.[254] Šaknies variantas *gat-* taip pat randamas vardyne: *Gãtė* (upė, Luokė), *Gãt-upis*, *Gat-upỹs* (upė, Nemakščiai), *Gãtė* (pieva, Varniai, upės krantas, Maišiagala), *Gãtuonas* (upė, Giedraičiai), lat. *Gate* (laukas), *Gatenes ezers, Gatiņu-grāvis, Gatsgals.*[255]

Vadinasi, iš veiksmažodinės šaknies *g^{u}ā-/ *g^{u}ə- (arba laringalinės teorijos simboliais *$g^{u}eh_2$- / *$g^{u}h_2$-), atstovaujamos liet. *góti (-ja)* „skubiai eiti“, *gvóti (-ja)* „eiti, vėplinti, žioplinti“ (Būga RR I 295, LKŽ III 487, 786), lat. *gãju* „aš ėjau“, s. ind. *ágāt*, gr. ἔβη „jis ėjo“, baltų, slavų, germanų ir indoiranėnų kalbose buvo daromasi priesagų *-t-* (*g^{u}ā-t-, *g^{u}a-t- < *g^{u}ə-t-), *-ti-* ir *-tu-* leksemų. Formantų *-ti-* (lat. *gãtis*, sl. **gatь*) ir *-tu-* (s. ind. *gātúḥ*, baltų *g^{u}atu̯-ā*, germ. *g^{u}atu̯-o- < *g^{u}a-tu < *g^{u}ətu-) buvimas kartu nėra atsitiktinis. Kaip E. Benveniste'o įrodyta, ištyrus formantų *-ti-* :

[250] Орел В. Э. Исконная лексика албанского языка. – *Славянское и балканское языкознание.* Проблемы лексикологии, Москва, 1983, 152.

[251] *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca,* I, 619; J. Endzelīns un E. Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai,* I, 390.

[252] *Этимологический словарь славянских языков,* 6, Москва, 1979, 108-109

[253] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 119.

[254] Топоров В. Н. *Прусский язык.* Словарь (Е–Н), 173-174; Ванагас Ф. П. *Проблема древнейших балто-славянских языковых отношений в свете балтийских гидронимических лексем,* 10.

[255] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 108.

-tu- opoziciją ide. prokalbėje,[256] formantas *-ti-* žymėjo kelią kaip ėjimo veiksmo objektą, o *-tu-* vediniu buvo nurodomas kelias kaip ėjimo veiksmo rezultatas.

Į rašytinę lietuvių kalbą žodį *gãtvė* reikšme „kelias tarp namų miestuose ir sodžiuose" XIX a. pirmoje pusėje įvedė S. Daukantas, kuris šitą žodį, matyt, girdėjo vaikystėje. Žodis *gãtvė* „genesys, varykla, bandtakis" su variantu *gatvis* iš F. Nesselmanno žodyno, turimais duomenimis, buvo vartojamas šiaurės vakarų žemaičių (Gargždai) ir pietinių vakarų aukštaičių (F. Nesselmannas, K. Macius, J. Basanavičius, J. Jablonskis). Lat. *gatve* „iš abiejų pusių aptvertas kelias, bandtakis, varykla; gatvė; siaura gatvė, alėja (pvz., liepų)" bei jo variantai vartojami vakarinėje Vidžemės dalyje (*gatve* [Džūkste], *gatuve* [Matkule, Dunika, Saldus, Gruobiņa], *gatava* [Īvande]), išskyrus *liepu gatve* „liepų alėja", žinomą ir iš vidus dialekto rytinio pakraščio (Drusti).[257]

Chr. G. Milkaus žodyno forma *getis* „genesys, varykla, bandtakis" (LKŽ III 280) su šaknies vokalizmu *e,* matyt, yra skolinys iš vokiečių tarmių, plg. vid. vok. žem. *gat,* plur. *gater, gete* „praėjimas; anga".[258]

Pastaruoju metu netgi imama abejoti, ar pr. *rikis, rikijs* „viešpats, ponas" (< **rīkīs*), *rīki, rijks* „karalystė" iš tikrųjų yra skoliniai iš gotų kalbos, kaip beveik visuotinai buvo manoma, plg. got. *reiks* „viešpats, valdovas", *reiki* „valstybė" < germ. **rīk(ja)-,* kaip spėjama, gautus iš keltų kalbų (plg. s. airių *rí*, gen. sing. *rīg* „valdovas, karalius") dar prieš germaniškąją priebalsių perkaitą, nes ide. *ē* (plg. lot. *rēx,* gen. sing. *rēgis,* s. ind. *rā́j-* „karalius" < ide. **rēģ[s]*) virto *ī* tik keltų kalbose. Mat pr. *rikis, rikijs* „viešpats, ponas" etimologiškai neskiriami nuo veiksmažodžio *rickawie* „valdo, tvarko" (3 p. sing. praes.), kuris labai jau primena liet. *rýkauti (-auja, -avo)* (ir *rykáuti*) „valdyti, tvarkyti, šeimininkauti, rikiuoti; viešpatauti", lat. *rìkuôt (-uôju)* „tvarkyti, rikiuoti; (su)rengti, (su)ruošti; arklį kinkyti".[259] Reikšmė „valdyti, viešpatauti" yra išriedėjusi iš reikšmės „tvarkyti" (plg. vok. *anordnen* „sakyti, liepti; išdėstyti, paskirstyti, sutvarkyti" : *ordnen* „tvarkyti, rikiuoti", *Ordnung* „tvarka"), todėl šių žodžių grupė toliau siejama su liet. *rikià* „eilė; tvarka",[260] dar plg. *rìkė* „gubų eilė, stata..." ir *rikià* vedinį *rikiúoti (-iúoja, -iãvo)* „tvarkyti; statyti į tam tikrą eilę; taisyti, rengti, ruošti..." (LKŽ XI 602, 605). Tačiau ar liet. *rýkauti (-auja, -avo)* (ir *rykáuti*) „valdyti, tvarkyti, šeimininkauti, rikiuoti; viešpatauti", lat. *rìkuôt (-uôju)* „tvarkyti, rikiuoti" yra atsiradę čia aprašytu būdu ar, kaip E. Fraenkelis pabrėžė, jie, kaip ir pr. *rickawie* „valdo, tvarko", yra rytų baltų kalbose išnykusio gotų kalbos skolinio vediniai,[261] nėra pakankamai aišku, visa tai reikia dar gerai patyrinėti.

[256] Benveniste E. *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen,* Paris, 1948, 87-90, 112-113.

[257] *ME,* I, 609; *EH,* I, 387.

[258] Schiller K. und Füben A. *Mittel-niederdeutsches Wörterbuch,* II, Bremen, 1876, 17.

[259] Mažiulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas,* 4, 21-23.

[260] Jēgers B. Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* 80, 67.

[261] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 733. Plg. Endzelīns J. *ME,* III, 538.

Seniausiųjų baltų ir germanų kalbų žodyno srities santykių apžvalgą galima baigti detektyvinio pobūdžio paradoksu. Straipsnyje „Lituanica“ 1912 m. K. Būga įrodinėjo, kad, pirma, *kliẽpas* „kepalas“ negali būti pasiskolintas iš bltr. *chleb (хлеб)* „duona“, nes tada lietuvių kalboje būtų **klẽbas;* antra, *kliẽpas* yra baltiškas žodis, gimininga su lat. *klàips* „kepalas“ ir etimologiškai susijęs su liet. *sklỹpas* „gabalas (žemės, odos, audeklo ir kt.); (duonos) riekė, sklembė, griežinys“, *skliñbis* „riekė per visą kepalą, abišalė“; trečia, tarp liet. *kliẽpas* ir lat. *klàips* yra toks pat formalus santykis kaip ir, pvz., tarp liet. *stíebas* : *stáibis, siẽtas* : *saĩtas, díegas* : *dáigas, skiedà* : lat. *skaîda.*[262] Vėliau K. Būga, kaip žinome, nuo šio aiškinimo atsisakė ir *kliẽpas* laikė germanizmu. Bet tais pačiais lietuvių kalbos žodžiais, taigi *sklỹpas, skliñbis, skliñbas, sklimbỹs,* kurie, be abejo, esą infiksuoti *sklỹpas* variantai, J. Otrębskis grindė got. *hlaifs* „duona“ etimologiją. Iš germanų duonos pavadinimą pasiskolinę slavai (s. sl. *chlěbъ),* o liet. *kliẽpas* ir lat. *klàips* dėl priebalsio *p* vietoj laukiamo *b* esą gauti iš slavų tarpininkaujant finams, ir jie turį finišką sl. **chlaiba-* pavidalą.[263] Kaip matome, J. Otrębskiui viskas išėjo atvirkščiai, todėl susidarė paradoksali situacija: germanų kalbose nerandama jokių duomenų, kuriais būtų galima paaiškinti žodžius got. *hlaifs* ir s. skand. *hleifr* „duona“; baltų kalbos turi žodžių, kuriais atskleidžiama liet. *kliẽpas* ir lat. *klàips* kilmė, bet jais remiamasi aiškinant germanų kalbų žodžius, o baltų kalbų duonos pavadinimai paskelbiami germanizmais.

[262] Буга К. Lituanica. – *Известия отделения русского языка и словесности Императорской академии наук,* XVII (1), С-Петербург, 1912, 30-32 [= Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 366-367].

[263] Otrębski J. Die ältesten germanischen Lehnwörter im Baltischen und Slavischen. – *Die Sprache,* XII (1), 1966, 52-53.

Šią žodžių grupę jų istorinėje perspektyvoje į vietas sustatė J. Otkupščikovas. Visų pirma jis nustatė sememos „duona; kepalas“ motyvaciją. Duona, jos kepalas pavadinimą gauna pagal atriektą duonos gabalą, riekę, abišalę (semasiologiškai plg. liet. *dúona* „iš rupių miltų kepalais kepamas valgis; kepalas“ : lat. *duõna* „riekė, žiauberė; [duonos] kampas, kriaukšlys“), o ši sąvoka yra motyvuojama įžambaus pjovimo, riekimo veiksmo, plg., rus. *krajatь (краять), kroitь (кроить)* „pjauti; kirpti“ : *krajucha (краюха), kraj (край), skroj* (скрой) „(duonos) kampelis, papentis, žiauberė“; *kolotь (колоть)* „skelti, skaldyti, kirsti, kapoti“ : *kolob (колоб)* „kepalas“; lat. *šķèle* „riekė, abišalė“ : *šķēlêt* „raikyti, pjaustyti“, *šķelt* (praet. *šķêlu*) „skelti, skaldyti“; vok. *Schnitte* „riekė“ : *schneiden* „pjauti, drožti“; liet. *skliñbė, skliñbas, skliñbis, sklimbỹs* „riekė per visą kepalą, abišalė“ : *skleñbti (-ia)* „įkypai, įžambiai tašyti, pjauti, kasti, kirpti ir pan.“ Lat. *klàips,* be „kepalas“, kaip tik ir turi reikšmę „didelė duonos riekė, abišalė“, o lat. *klipiņš* „(stogo) malksna, skiedra“ leidžia spėti šaknį **(s)kleip-/ *(s)klip-* turėjus reikšmę „(įkypai, įžambiai) kirsti, pjauti, tašyti ir pan.“ Tai patvirtina *sklỹpas* „žemės gabalas, plotas, rėžis; kokio daikto dalis, gabalas, gumulas; skeveldra, sklimbis; (duonos) riekė, sklembė, griežinys...“ su *s- mobile* ir pailgintuoju šaknies vokalizmo laipsniu kaip, pvz., liet. *klývis* greta *kleĩvas, krỹpti* šalia *kreĩpti.* Estų *klaip* (gen. sing.

klaiba) „(didelis) duonos gabalas“ yra pasiskolintas iš latvių kalbos. Svarbu tai, kad jis ne tik turi išlaikęs pirminę reikšmę, bet ir atspindi pirminį baltų priebalsį *-b-* (ide. *-bh-*). Kadangi šio skolinio originalas baltų **klaibas* visiškai atitinka germ. **hlaibaz,* belieka daryti išvadą apie šių žodžių genetinį tapatumą. Be to, baltiškos formos **klaibas* su *-b-* buvimas šalia *kliẽpas, klàips* leidžia paaiškinti ir jų priebalsių skirtumą, kuris, vadinasi, yra tokios rūšies kaip, pvz., lat. *stulbs,* liet. *stulbas* : lat. *stulps,* liet. *stulpas;* lat. *šļaubs* „status, nuolaidus“ *: šļaups* „t. p.“ (be kirčių). Tad skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių kaitaliojimosi čia, matyt, esama ne fonetinio, bet gramatinio pobūdžio, kitaip tariant, būta skirtingų šaknies baigmens išplėtimų ide. *-bh-/-p-*.[264] Iš savo argumentuoto, konkrečios medžiagos analize pagrįsto tyrinėjimo J. Otkupščikovas padarė logišką išvadą, kad liet. *kliẽpas,* lat. *klàips* yra lengvai etimologizuojami baltų kalbų dirvoje ir todėl negali būti skoliniai; atvirkščiai, sl. **chlěbъ* ir germ. **hlaibaz* yra jų etimologiniai atitikmenys.

Kalbamas germanų duonos pavadinimas yra visiškai neaiškios kilmės, norėta jį laikyti pasiskolintu netgi iš semitų ar Uralo-Altajaus kalbų. Tarus jį vis dėlto esant skolinį, jo šaltinio geriausia ieškoti baltų kalbose, kur šis duonos pavadinimas turįs skaidrią etimologiją tiek darybos, tiek semantikos prasme.[265] Dar galima pridurti, kad šaknį **(s)kleip-/ *(s)klip-* turėjus reikšmę „(įkypai, įžambiai) kirsti, pjauti, tašyti ir pan.“, rodo liet. adj. *sklỹpas* „įstrižas, įkypas; nuožulnus“ bei adj. **sklypnas,* užkonservuotas vedinio *sklypnuoti (-uoja)* „plėšyti į gabalėlius“ (LKŽ XII 1000). Įdomu, kad su liet. *sklimbas* „riekė, abišalė“, *sklypúoti* „dalyti, skirstyti sklypais“ lyginamas s. angl. *to-sláf* praet. „skėlė, skaldė“, vid. angl. *slífan* „skelti, skaldyti“ (< germ. **sleiba-* arba **sleifa-*).[266] Šis veiksmažodis kartu su bendrašakniu s. skand. *slíta,* s. angl. *slítan,* s. vok. aukšt. *slīzan* „plėšti, draskyti, laužyti“ (< germ. **sleita-* < ide. **skleid-*)[267] gali būti kildinamas iš ide. šaknies **skleip-,* atitinkamai **skleibh-*. Tokiu atveju germ. **hlaibaz* darybos pamatą turėtų pačiose germanų kalbose, ir skoliniu jo nereikėtų laikyti. Yra atvejų, kad šaknies baigmens priebalsiai *-p-, -bh-, -d(h)-* koegzistuoja bendrašaknėse leksemose, pvz., liet. *skleñpti (-pia)* „įkypai, įžambiai tašyti, pjauti, kasti, kirpti ir pan.“ *: skleñbti (-ia)* „t. p.“ *: skleñsti (-džia)* „t. p.“

Liet. *kliẽpas* „kepalas“ žinomas iš gyvosios kalbos (Kupiškis), užrašytas A. Juškos, randamas pirmajame lietuvių kalbos žodyne, kur jo rašyba varijuoja *(kliepas duonos, klepas pailgas duonos),* su vediniu *kliepejis,* kuris, matyt, turėtų būti *kliepėjis* arba *kliepėjys* (dėl priesagos plg. *pelėjỹs* „pelėsis“).[268] Iš čia abu grafiniai variantai yra patekę ir į vėlesnius žodynus.[269] Lietuvių kalboje būta taip pat varianto *klai-*

[264] Откупщиков Ю. В. О древнем названии хлеба в балтийском, славянском и германском. – *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas vēstis,* 2 (307), Rīga, 1973, 84-89.

[265] Ibid., 89.

[266] Seebold E. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben,* The Hague-Paris, 1970, 427.

[267] Seebold E. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben,* 430-431; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 849.

[268] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 366. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas,* 117, 239.

[269] *Lietuvių kalbos žodynas,* VI, 49, 83-84.

pas „kepalas“ (LKŽ V 948, [V. Bruožio įrašas F. Kuršaičio žodyne]). Tačiau jis laikytinas skoliniu iš latvių kalbos, patekusiu į lietuvių kalbą iš kuršininkų šnektos, plg. jų *klaips* „duona“.[270]

Čia parodyto seniausiųjų baltų ir germanų kalbų leksikos srities santykių vaizdo nė kiek nepakeitė J. Vilučio straipsnio pasirodymas.[271] Jame teigiama, kad senovės baltai kai kuriuos žodžius pasiskolinę iš gotų dar prieš germaniškąją priebalsių perkaitą, kad tie žodžiai turį išlaikę sveikus pragermaniškus priebalsius, pvz., *t* žodžiuose *veřtas, martì* (plg. got. *waírþs* „vertas“, *marþus* „mergaitė“). Deja, ne tik šio teiginio, bet ir grupės skolinių iš gotų kalbos buvimo autoriui iš viso nepavyko įrodyti atsitiktiniais iš pasenusios literatūros išrankiotais sugretinimais. Liet. *veřtas,* lat. *vę̂rts,* pr. *werts* gauti iš vokiečių kalbos,[272] o liet. *pulkas* ir lat. *pùlks* yra slavizmai (iš s. rus. *полкъ*).[273] Liet. *vérgas* su got. *-wargs* „nusikaltėlis, piktadarys“, paliudytu dūrinyje *launa-wargs* „nedėkingas žmogus“, žiūrint jų kilmės, nieko bendra neturi. Liet. *vérgas,* lat. *vę̂rgs* skiriami žodžių *vařgas,* lat. *vārgs* „vargas“, adj. „silpnas, bejėgis; liguistas, paliegęs, iškaršęs“ šakniai [274] ir toliau kilmės plotme siejami su s. skand., s. angl. *werk,* s. vok. aukšt. *werc* „darbas“, gr. ἔργον „(meno) darbas“.[275] Got. *-wargs* turi visai kitą etimologiją – skiriamas ide. šakniai **u̯erǵh-,* kuriai priklauso ir liet. *veržti (-ia).*[276] Liet. *dalìs* negali būti skolinys iš germ. **ōþal,* plg. got. *haim-ōþli* „žemės nuosavybė“, s. skand. *óðal* „paveldėtas turtas, nuosavybė; tėviškė“. Turėdamas pailgintą balsių kaitos laipsnį, germ. **ōþal* yra susijęs su germ. **aþal-* „kilnus, taurus, garbingas, kilmingas“, plg. got. *aþal-,* s. skand. *aðal-,* s. vok. aukšt. *adal-* (vok. *edel*) ir kt.[277] Vadinasi, **ō-* yra šaknies dalis, todėl niekaip nesuprantama, kaip ji galėjo skolinantis nukristi. Liet. *alkas* „kalnelis, apaugęs medžiais; senovės lietuvių šventovė; stabas, dievaitis“, *alka* (be kirčio) „vieta ant kalno, kur būdavo deginamos aukos; stabas, lėlė“, *alkė* (be kirčio) „nedidelis miškelis, gojus“, *elkas* „kalnelis, apaugęs medžiais“, lat. *ęlks* „dievaitis, stabas“ etimologiškai lyginami su got. *alhs* gen. sing. fem.[278] (paliudytas tik

[270] Būga K. *Rinktiniai raštai,* I, 551 (išn. 3); *Lietuvių kalbos žodynas,* VI, 83 (s. v. *kliẽpas*); Jacoby [K. R.]. Beitrag zur Kunde des lit. Memeler Dialekts. – *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaf,* I, Heidelberg, 1883, 63.

[271] Vilutis J. Goto-baltische Beziehungen. Lexische und Wortbildungsgemeinsamkeiten. – *Darbai ir dienos,* 1(10), 1995, 95-102; 3(12), 1996, 99-113.

[272] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 1229.

[273] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 665.

[274] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 1199, 1225.

[275] Karaliūnas S. Aus der baltischen Etymologie. – *Zeitschrift für Slawistik,* XIX (2), 1974, 203-206.

[276] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 645-646; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 142-143.

[277] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 415; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 19.

[278] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 7-8; Stang Chr. S. *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen,* 13; Саусверде Э. Об автохтонном происхождении слова *alka.* – *Baltistica,* XXV (1), 1989, 55-57.

frazėje *faúrhâh alhs* „šventovės uždanga, užuolaida“ Mato 27,051), gr. ἅλσος „(šventas) miškelis, gojus; pašvęsta vieta“ (su -σ- iš palatalinio *ḱ*) [279] ir laikomi priklausiusiais senajai indoeuropietiškos kilmės Europos leksikai. Baltišką šių lietuvių ir latvių kalbų žodžių pobūdį patvirtina akivaizdi jų sąsaja su liet. *alkà* „balokšnis, tvenkinys“, lat. *ęlks* „įlinkimas, vingis, kampas; alkūnė“, *ęlka*[2] „alkūnė“. Tad tiek liet. *alkas,* lat. *ęlks* ir got. *alhs,* tiek liet. *martì,* lat. *màrša,* pr. *mārtin* acc. sing. „marčią“ ir got. *marƀus* „mergaitė“, Krymo got. *marzus* „sužadėtinė, nuotaka“[280], tiek liet. *káimas,* pr. *caymis* ir got. *haims* „kaimas“ yra tokie pat iš senovės paveldėti bendri baltų ir germanų kalbų žodžiai, etimologiniai atitikmenys, kaip ir virtinė tų baltų ir germanų kalbų leksikos bendrybių, kurias nustatė ir kruopščiai aprašė ir išnagrinėjo V. Balaišis.[281]

Kaip iš tyrinėjimų apžvalgos matyti, iš gotų ir kitų germanų kalbų yra pasiskolintas tik vienas kitas baltų kalbų žodis, ir tai atsitiko gerokai po germaniškosios priebalsių perkaitos, kurią daugelis tyrinėtojų nukelia į paskutiniuosius šimtmečius (nuo 400 m.) pr. Kr. Kiti tyrinėtojai laikė šią perkaitą vykus apie 500 m. pr. Kr.[282]

Turimais duomenimis, seniausiu germanų kalbų įrašu laikomi žodžiai *harigasti teiwa,* iškalti vadinamuoju „šiaurės etruskų“ alfabetu ant šalmo, rasto netoli Negau vietovės Štirijoje (Steiermark), Rytų Alpėse, Austrijoje. *harigasti* skaidomas į *hari* ir *gasti,* šie identifikuojami lyginant, pvz., su gotų *harjis* „kariai, kariuomenė“ ir *gasts* „svečias“, o forma *teiwa* – su s. isl. *tīwar* „dievai“. Įrašo reikšmė, spėjama, buvusi „dievui Harigastui“, ir pats įrašas buvo datuojamas laiku dar prieš 200 m. pr. Kr. Iš įrašo matyti įvykusi germanų kalbų priebalsių perkaita (*h, t* ir *g* vietoj senųjų ide. priebalsių *k, d* ir *gh*), ide. trumpojo *o* virtimas germanų *a* ir išlaikytas sveikas dvibalsis *ei,* vėliau gotų kalboje ir runų įrašuose virtęs ilguoju *ī*.[283] Tačiau pastaruoju metu archeologai įrašo atsiradimą datuoja I a. po Kr.(!), ir jame, spėjama, yra iškaltas sutrumpintas šalmo savininko vardas.[284] Vadinasi, germanų kalbų priebalsių perkaita bus vykusi pačiais paskutiniaisiais senosios ir pirmaisiais krikščioniškosios eros šimtmečiais.

Skolinantis iš gotų kalbos, tarpininkai buvo pietinės baltų gentys, pirmiausia prūsų protėviai – gotiškos kilmės skoliniai iš jų kalbõs sklido į kitas baltų kalbas, tarp jų ir į lietuvių. Vadinasi, teiginio apie gotų kultūrinį ar politinį dominavimą prūsų žemėje, Sembos pusiasalyje, ar netgi jo kolonizaciją neremia istorinė lyginamoji kalbotyra. Jeigu

[279] Lanszweert R. Palatale Register aus griechischer Frühzeit. – *Kuryłowicz Memorial Volume*. Part One, 386.

[280] Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* I, 412.

[281] Balaišis V. Zur Frage der sprachlichen Beziehungen zwischen dem Germanischen, Baltischen und Slawischen. – *Kalbotyra,* 44(3), 1994, 17-23. Dar plg. *Сравнительная грамматика германских языков,* Москва, 1962, 70-79.

[282] *Die deutsche Sprache.* Herausgegeben von Erhard Agricola, Wolfgang Fleischer und Helmut Protze unter Mitwirkung von Wolfgang Ebert, I, Leipzig, 1969, 79.

[283] Krahe H. *Germanische Sprachwissenschaft.* I. Einleitung und Lautlehre, 34.

[284] Жирмунский В. М. *Введение в сравнительно-историческое изучение германских языков,* Москва-Ленинград, 1964, 12-13.

būtų buvę taip, kaip linkęs manyti V. Kulakovas,[285] lauktume prūsų kalboje daug daugiau skolinių iš gotų kalbos, negu jų iš tikrųjų yra.[286] Iš germaniškos kilmės skolinių istorijos ryškėjantis seniausiųjų baltų ir germanų santykių vaizdas sutinka su istorijos ir archeologijos duomenimis.

Gotai Pavyslyje

Ankstyvuoju Romos laikotarpiu vakarų baltų pilkapių kultūra plytėjo Sembos pusiasalyje, nuo jo šiaurės vakarų plotuose ir Mozūrų ežerų krašto šiaurės rytų pusėje. Tačiau Semboje ir kitur pilkapius pamažu ėmė keisti plokštiniai kapai, kuriuos dengė akmenų grindiniai, kartais juosė ir akmenų vainikai. Mirusieji buvo laidojami sudeginti ir nedeginti, pastarieji dedami į medinius karstus, „sarkofagus", dažniausiai galva į šiaurę. Nuo III a. įsivyravo mirusiųjų deginimo paprotys. Sudeginti palaikai laidojami urnose, o dažnai ir be jų. Taip pat plito paprotys su mirusiais vyrais laidoti ir žirgus. Įkapėse randama nemažai metalinių daiktų, tarp jų ginklų – ietigalių, antskydžių, kovos peilių. Sukartografavus duomenis, pasirodė, kad ankstyvuoju Romos laikotarpiu (150 – 200 m. po Kr.) Sembos pusiasalyje, kuris, pradedant žalvario amžiumi, buvo baltiškosios pilkapių kultūros iradiacijos centras, tokių kapaviečių nedaug, tik keletas. Vakarų baltų senkapiai, siekiantys žalvario amžių, kai kuriais atvejais apardyti II–III a. kapų . Laidojimo ritualu, – pvz., su koncentriškai išdėstytų akmenų vainikais ir su stelomis centre – bei įkapėmis šie vėlesni plokštiniai kapai skiriasi nuo vietinių kapų, jie suartėja su germaniškąja Vylbarko (Wielbark) kultūra, o nuo II ir III a. ribos – ir su rytų germanų kultūra. Tyrinėtojai pabrėžia tą faktą, kad Pietryčių Baltijoje erų sandūroje nematyti jokių kultūrinio, vadinasi, ir etninio pobūdžio pasikeitimų žymių, II a. po Kr. baltų aisčių pilkapiai laikomi ankstyvojo geležies amžiaus tradicijų rudimentais, ir minėtas kultūrų panašumas bei tam tikrų vylbarkiškųjų inovacijų atsiradimas aisčių žemėse yra aiškinamas intensyviais gintaro kelio sąlygotais prekybos ir mainų kontaktais.[287] Kita

[285] Кулаков В. И. Интерпретация „курганных" погребений эстиев I–III вв. н. э. – *Балто- славянские исследования 1998–1999,* XIV, Москва, 2000, 378-381.

[286] Trautmann R. *Die Altpreußischen Sprachdenkmäler,* XV; Bezzenberger A. [Recenzija]: Reinhold Trautmann. Die Altpreußischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch. Göttingen 1910, XXXII und 470 S. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen,* XLIV, 1911, 293-294; Būga K. *Kalba ir senovė,* 64-66 [= Būga K. *Rinktiniai raštai,* II, 84-87].

[287] Tautavičius A. Baltų gentys I–IV amžiuje. – *Lietuvių etnogenezė,* 104; Okulicz J. *Pradzieje ziem Pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e.,* Wrocław-Warszawa- Kraków-Gdańsk, 1973, 353; Nowakowski W. *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt,* Marburg-Warszawa, 1996, 99.

vertus, nėra negalima tikimybė, kad tarp 150 ir 200 m. šitokia kultūra iš Vylbarko arealo per Paslękos upę (Passarge-Fluβ) sklido į rytų pusę, į aisčių kraštą. Rytų Pamaryje apie 150 m. po Kr. pasirodo Pietų Skandinavijos tipo pilkapiai, ir šitai, matyt, sietina su naujos gotų persikėlėlių bangos pasirodymu žemėse į vakarus nuo aisčių krašto. Nauja gotų persikėlėlių banga Vakarų Baltijoje Vylbarko ir vėliau Černiachovo kultūrų areale paliko kapavietes su ginklais, ir tai tikriausiai reiškė, kad genčių, šių kultūrų atstovų, migracijoje dalyvavo taip pat karių būriai iš Pševorsko (Przeworsk) kultūros arealo, į kurį įėjo ir Mozūrų bei Polesės teritorija. Atskirais atvejais atvykėliai, tarp kurių tikriausiai buvo ir moterų, gentinių bendruomenių tradicinių keramikių – puodų žiedėjų, savo gentainius laidojo jau esančiuose baltų aisčių pilkapiuose, kaip tai matyti, pvz., iš Wiekau (Fischhausen) pilkapio.[288] Atvykėliai, suprantama, galėjo turėti nemažos įtakos vietinių gyventojų materialinei kultūrai.

Atskirai reikia paminėti turtingus baltų aisčių kapus su puošniomis įkapėmis ir ginklais Sembos pusiasalyje, pvz., minėtame Wiekau (Fischhausen), taip pat Klein Flieb (Labiau) pilkapiuose ir Schlakalken (Fischhausen) pilkapyje su kario ir vienu iš seniausių žirgų palaidojimų. Šios rūšies palaidojimai būdingi ir kitų Europos Barbarikumo gentinių junginių kapams ankstyvuoju Romos imperatorių periodu (Römische Kaiserzeit) ir sąlygiškai vadinami „kunigaikščių kapais" (Fürsten-gräber). Tai Europos kontinento pirmųjų kariaunų vadų palaidojimai.[289]

Dabar jau iš esmės kvestionuojama hipotezė, kad gotai nukariavo Pamario ir kitų pietryčių Baltijos regionų vietinius gyventojus autochtonus, ir daroma prielaida, kad veikiau būta lėtos laipsniškos gyventojų iš Skandinavijos infiltracijos, turėjusios įvairias formas – nuo kariaunų puldinėjimų, panašių į vėlesniųjų laikų vikingų išvykas, ligi didesnių genčių ir bendruomenių kėlimosi. Išsamus archeologinių Pamario kultūrų, priklausiusių gotų gepidų genčių junginiui, ir Pietų bei Vidurio Švedijos kultūros tyrimas ir lyginimas parodė, kad dviejų kaimyninių, be to, gimininguų genčių grupių kontaktai buvo netvirti ir kad pagrindiniai Pamario kultūros elementai yra senesni už Skandinavijos ir vietinės kilmės elementus. Masinės germanų genčių ekspansijos į pietryčių Baltijos regioną vargu ar būta. Atvirkščiai, gotų migracija iš Skandinavijos, matyt, buvo taikus palyginti nedidelio žmonių būrio judėjimas, trukęs keletą dešimtmečių, kol jūra buvo pasiektas dabartinis Mecklenburgas. Pakrante slinkta toliau link Oderio (istorinių šaltinių *Guthalus*), kur apsigyventa pačioje Kristaus eros pradžioje. Netrukus po 98 m. (po Kr.), taigi kai Tacitas baigė rašyti savo veikalą *Germaniją,* patraukta į Žemutinės Vyslos regioną. II a. po Kr. gotų pėdsakų prie Oderio nebėra. Vadinasi, nėra nė duomenų, kad jie būtų nukariavę Pamarį (Pomeraniją). Netrukus po 150 m. gotai pagal Vyslą ir Vakarų Bugą

[288] Кулаков В. И. Интерпретация „курганных" погребений эстиев I–III вв. н. э. – *Балто-славянские исследования 1998–1999,* XIV, 378-381.

[289] Gebühr M. Fürstengräber. Römische Kaiserzeit. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* X, Berlin-New York, 1998, 191-192.

pradėjo trauktis Juodosios jūros link, ir tai darė daugiausia ekonominiais sumetimais ieškodami ganyklų ir tinkamos arimui žemės.[290]

Kita vertus, tai, kad rytų germanų salelės buvo tarp Rytų Baltijos vietinių gyventojų, leidžia spėti ir naujas Ojumo „išsvajotosios šalies" aiškinimas. V. Toporovo nuomone, Jordano paminėta legendinė šalis *Ojum* (got. *Ōium*) ostgotų sakmėse galėjo atspindėti laikino apsigyvenimo vietas tarp kitataučių (negermanų) jų kelyje iš Vyslos žiočių rajono į Tauridę Kryme. Viena iš tokių vietų, V. Kulakovo manymu, labai galimas daiktas, ir buvęs Sembos pusiasalis, apsuptas jūros įlankų, marių bei patvinusių Priegliaus ir Deimenos upių. Tai visai atitinka Jordano liudijimą, kad *Ojum* buvusi vieta, apsupta gilversmių, atavarų, pilna liūnų, klampynių, armenų. Sembos pusiasalis su gausiomis gintaro radimvietėmis bei neregėtu kultūros suklestėjimu dėl gintaro mainų mūsų eros pradžioje, intensyvios etnosų migracijos epochoje, tarsi magnetas traukęs svetimas gentis, ir todėl atsikėlėliams iš Vyslos žemupio – Vylbarko kultūros atstovams – Semba tapusi „išsvajotąja šalimi" – Ojumu. Dalis senųjų Sembos gyventojų – vakarų baltų pilkapių kultūros atstovų – savo ruožtu galėję įsikurti pietryčių bei šiaurės rytų plotuose nuo pirmykštės savo tėvynės – tuo, matyt, reikia aiškinti pilkapių su akmenų vainikais pasirodymą Mozūrų ežerų krašte ir Lietuvos pajūryje. Vėliau šiose srityse randame stambius vakarų baltų genčių junginius – jotvingius (sūduvius) ir kuršius.[291]

Kaip pranešė VI a. vidurio gotų istorikas Jordanas savo *Getica* (27-28), gotai, ieškodami tinkamesnių gyvenimo vietų, atvykę į Skitijos žemę, kuri jų kalba vadinosi *Oium (pervenit ad Scythiae terras lingua eorum Oium vocabantur).* Sakoma, tęsė Jordanas, kad toji vieta esanti nepraeinama, uždara, apsupta liulančių pelkių, gilversmių, atavarų. Toji gotų dalis, kuriai vadovavęs Filimeras ir kuri persikėlusi per upę, atsidūrusi Ojume ir užvaldžiusi išsvajotąją žemę. Tačiau Ojumas, toji „išsvajotoji žemė", lokalizuojama gana skirtingai. Galėjusi tai būti Hilėja kairiajame Dnepro žemupio krante, paminėta dar Herodoto. Labai tikę ir milžiniški Dunojaus žiočių plotai, užaugę nendrynais, pilni žuvų ir

[290] Kmieciński J. Goci. – *Słownik starożytności słowiańskich,* II, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964, 125-126; Birnbaum H. Indo-Europeans between the Baltic and the Black Sea. – *The Journal of Indo-European Studies,* 12 (3/4), 1984, 235-259. Apie gotų ir kitų germanų genčių santykius su baltais ir slavais, be to, žr. Топоров В. Н. Древние германцы в Причерноморье: Результаты и перспективы. – *Балто-славянские исследования 1982,* Москва, 1983, 227-263; Vilutis J. Goto-baltische Beziehungen. Lexische und Wortbildungsgemeinsamkeiten. – *Darbai ir dienos,* 1 (10), 1995, 95-102, 3 (12), 1996, 99-113.

[291] Tautavičius A. Baltų gentys I–IV amžiuje. – *Lietuvių etnogenezė,* 104-109; Кулаков В. И. Интерпретация „курганных" погребений эстиев I–III вв. н. э. – *Балто-славянские исследования 1998–1999,* XIV, 380.

klegančių žiemojančių paukščių.[292] Bet Jordano istorijoje (*Getica* 96) randame ir tokią informaciją: „Tie patys gepidai persiėmė neapykanta, kol gyveno Spesis srityje *(Spesis provincia),* Vyslos atsalų apsuptoje saloje, kurią jie savo gimtąja kalba vadino *Gepedoios (in insulam Visclae amnis vadibus circumactam, quam patrio sermone dicebant Gepedoios)*". *Gepedōiōs* – tai Vyslos žiočių regiono pavadinimas, reiškęs „gepidų sala", mat jis yra sudėtas iš etnonimo **Gepid- (*Geped-)* ir *Ōium,* gotiško žodžio, kilusio iš **Aujōm* ir reiškusio Vyslos žiotis,[293] plg. vok. *Au, Aue* „lanka, pieva". Dabar Vyslos žiočių regionas lenkų kalba vadinamas *Żuławy,* baltiškos kilmės žodžiu, plg. pr. **sulava,* liet. *sulava* „sala".

Ta proga verta pažymėti, kad Žemutinės Vyslos lenkų tarmėse ir dabar vartojamas žodis *żuława,* reiškiantis „žema, šlapia vieta; žemuma, susidariusi iš upės sąnašų" ir formaliai labai artimas prūsiškajam originalui (plg. pr. **sulava*). Nuo XVI a. *żuława* yra vadinama derlinga paupių žemė Gdansko, Elblągo ir Malborko apylinkėse. Ypatingo dėmesio vertas tas faktas, kad lenkų *Żuławy* atitikmuo slovincų (kašubų) kalboje yra *Zëławë,* taigi turi priebalsį *z-*. Be to, slovincų kalba turi ir bendrinių žodžių – tai *zëława,* ppr. plur. *zëławë* „smėlėtos žemės", *zława* „žema vieta, žemuma" (iš **zɔ̨lava* su iškritusiu jeru silpnojoje pozicijoje). Dėl priebalsio *z* (bet ne *ż*) linkstama manyti, kad slovincai juos gavo tiesiai iš prūsų, gyvenusių, galimas daiktas, Pamaryje gerokai toliau į vakarus nuo Vyslos.[294] Tai skoliniai iš pr. **sulavā* „sala; užliejama ar prie vandens esanti žemė", patekę į vakarų slavų tarmes dar prieš jerų vokalizaciją (pr. *u* slovincų kalboje virto *ɔ*, vėliau nekirčiuotas iškrito). Tad toji „pažadėtoji žemė", jos prisiminimas, nostalgija, labai galimas daiktas, gotams ir buvo Vyslos žiotys: mat gotų *Ōium* „sala"(< **Aujōm*) gali būti baltiškojo salos pavadinimo (plg. liet. *sulava* „sala") vertimas.

Gotų *Ōium* „sala" (< **Aujōm*) etimologine plotme siejamas su s. isl. *ey* fem. „sala; pieva, lanka" (< germ. **ahwō*), s. angl. *íeg* „sala", s. vok. aukšt. *ouwa* „vanduo; srovė; žema, drėgna pieva; sala" (vok. *Au, Aue* fem. „pieva, lanka"), kurie tęsia **aujō* „vandeninga, vandeniuota (t. y. vandens apsupta ar vandenyje esanti) žemė (wäßriges Land)" (<germ. **agwjō*), o ši forma laikoma priklausomybės dariniu su gramatine priebalsių kaita iš germ. **ahwō* fem. „upė; vanduo", randamo žodžiuose s. isl. *á ǫ́* „upė; vanduo", s. angl. *éa,* s. vok. aukšt. *aha* „upė" (plg. dabar jau iš vartosenos išėjusį vok. *Ache*), got. *ahwa* „upė; vanduo", lot. *aqua* „vanduo; vandens telkinys, jūra, ežeras, upė; lietus" (< ide. **ək^{u}ā* < protoide. **Hkᵤah$_2$*).[295]

[292] Топоров В. Н. Древние германцы в Причерноморье: Результаты и перспективы. – *Балто-славянские исследования 1982,* 253-257; Idem. Oium Иордана (Getica, 27-28) и готско-славянские связи в северо-западном Причерноморье. – *Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья,* Москва, 1984, 128-138.

[293] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 106.

[294] Popowska-Taborska H. Z rozważań nad językowymi związkami prusko-pomorskimi. – *Rocznik Slawistyczny,* XLVII (1), 65.

[295] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch,* 106;. Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 14-15; Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* 22. Auflage völlig neu bearbeitet von *Elmar Seebold,* Berlin-New York, 1989, 47; *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen,* I, 73.

Iš istorinės toponomastikos bei kalbos studijų, taip pat iš naujausių archeologinių tyrinėjimų duomenų gana patikimai sprendžiama, kad, prieš pasirodydami tarp III ir I a. pr. Kr. teritorijoje į rytus nuo Elbės, gotai, kaip ir kitos rytų germanų gentys – gepidai, vandalai, burgundai, heruliai, rugijai ir skirai, – Plinijaus vadintos bendru vandilų, arba vindilų, vardu, gyveno Skandinavijoje. Maždaug nuo II a. pr. Kr. ligi II a. po Kr. vandilų (vindilų) sodybos jau plytėjo Oderio ir Vyslos žemupiuose, slavų ir baltų kaimynystėje. Artimiausi gotų giminaičiai Skandinavijoje buvo gautai, gyvenę pietų Švedijoje, kur dabar yra Vestergötlando ir Ostergötlando provincijos.[296] Gotai save vadino *gutþiuda* „gotų tauta", savivardžiu, paliudytu VII a. gotų kalendoriuje, arba *gutans* „gotai", tai patvirtina IV a. įrašo aukso žiede iš Pietroassos forma *gutani* (interpretuojama kaip gen. plur. *gutanē*) ir rodo buvus germ. **gutaniz* (ide. **ghudones*). Antikinių fiksacijų, lotyniškųjų šaltinių formos su *o* šaknyje *Gothi,* Tacito *Gothones*, matyt, gautos iš vakarų germanų kalbų, kurioms buvo būdingas balsio *u* pozicijoje prieš *a* virtimas *o*, kaip ir skandinavų kalboms, plg. s. angl. *Gotan,* s. skand. *Gotar.* Plinijus vartojo formą *Gutones* su *u.* Lieka neaišku, ar Pitėjo (Pytheas) iš Marsilijos (Marselio) paliudyta forma *Gut(t)onibus* dat. plur. žymėjo gotus ar kurią nors kitą gentį. Su gotų vardu formaliai identiškas yra etnonimas s. šv. *gutar* „gotlandiečiai". Buvus *on* kamieną rodo ir s. šv. *gutnisker* adj. „gotlandiškas". Dabartinės švedų kalbos žodžiais *gute,* plur. *gutar* ir toliau vadinami Gotlando salos gyventojai. Vadinasi, tiek gotų savivardis *gutþiuda,* tiek Gotlando salos gyventojų pavadinimas plur. *gutar,* tiek ir pietų Švedijoje gyvenusių gautų vardas iš kilmės yra bendrašakniai ir tęsia germ. **gutaniz,* **gutōz* ir **gautōz* (*Gauten* arba *Gtar*). Dėl šių vardų atsiradimo pareikšta keletas nuomonių, viena jų – jau minėta Hampo (žr. p. 154), siejanti su liet. *gùdas*. Paplitęs siejimas su germanų kalbų veiksmažodžio **geutan-* „pilti, lieti" (< ide. **ǵheu-d-*) šaknimi: got. *giutan* „lieti, pilti", s. skand. *gjota* „at(si)vesti (jauniklius)", s. angl. *géotan,* s. saksų *giotan,* s. vok. aukšt. *giozan* „lieti, pilti".[297]

Bene geriausiai argumentuotu gotų etnonimo kilmės aiškinimu reikėtų laikyti jo siejimą su veiksmažodžio **geutan-* „lieti, pilti" šaknimi, tačiau jo seksualine prasme, būtent „sėklą lieti". Rekonstruojama ir tikslesnė etnonimo reikšmė „apvaisinantieji, galintys turėti palikuonių (die zeugenden, zeugungskräftigen)". Iš tikrųjų gotų etnonimo etimologiškai negalima atskirti nuo senovės islandų bendrinių daiktavardžių *goti* masc. „vyras, didvyris; žirgas, eržilas", *gotnar* masc. plur. „vyrai", s. norv. runų *gotnA* (apie 700 m.), kurie taip pat etimologiškai priklauso veiksmažodžio **geutan-* „pilti, lieti" šakniai. Pirmapradė gotų etnonimo prasmė tada yra suvokiama kaip „drėkinantys, apsėklinantys, sėklas liejantys, *semina emittentes*", t. y. „vyrai", jo funkcija

[296] Braune W., Helm K. *Gotische Grammatik*. XIII. Auflage, /Halle/ Saale, 1952, 119-120; *Сравнительная грамматика германских языков,* I, 140-141.

[297] Schönfeld M. *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*. Zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, 1965, 1213; De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 183; Jóhannesson A. *Isländisches etymologisches Wörterbuch,* 315-316; Magnússon A. B. *Íslensk orðsifjabók,* 271.

– *nomina agentis*.[298] Taip argumentuojant toliau remiamasi tokiomis semantinėmis paralelėmis[299] kaip av., s. persų *aršan-* masc. „vyras“ (< *h_1r̥sḗn*), *aršnauuaitī* fem. „eržilo apvaisinta (kumelė)“, gr. dial. ἔρσην „vyriškas, vyriškos lyties“ (< *h_1r̥sḗn*), s. ind. *ṛṣabhá-* masc. „bulius“, siejamus toliau su veiksmažodžiu s. ind. *árṣati* „teka, liejasi“ (< *$h_1$ers-*).[300] Kitą vertą dėmesio paralelę sudaro s. ind. *vr̥ṣan-* adj. „vyriškas, stiprus, galintis turėti palikuonių“, subst. masc. „galintis apvaisinti vyras; vyriškos lyties gyvūnas (bulius, eržilas ir kt.)“, s. ind. *vr̥ṣabhá-* adj. „vyriškas, stiprus“, subst. masc. „bulius; apvaisintojas; sutuoktinis vyras; valdovas“, av. *varəšna-* „vyriškas, stiprus“ (< ide. *h_2u̯r̥s[en]-*), priklausantys s. ind. *várṣati* „lyja“, het. *u̯arša-* „liūtis“, luvių *u̯arša-* „lašas“, gr. ἐέρση, ἀέρση, ἔρση „rasa“, οὐρέω „šlapintis“ šakniai ir turintys giminaičių kitose ide. kalbose kaip, pvz., liet. *veršis* „karvės jauniklis; karvių patinas, veislinis bulius“, lat. *vērsis* „bulius, jautis“, lot. *verrēs* „kuilys, tekis“, osetinų *wyrs, urs* „eržilas“.[301]

Tikslią semantinę gotų etnonimo kilmės paralelę sudaro prūsų vardo atsiradimas.

Senosios vokiečių aukštaičių kalbos rankraščiuose iš XI a. yra randamos tokios glosos: *prūz* „starke masc. mannus (Pferd)“,[302] *prūz* „equus; mannus (eine Pferdeart)“.[303] Tyrinėtojai neabejoja, kad tai prūsų etnonimas, pavartotas vadinti žirgams.[304] Kad šaknis **prus-*, kurią turi liet. *prùsti (prũsta, pruñsa)* „gerai augti, tarpti; gautis, taisytis, stiprėti...“ (LKŽ X 829) , senovėje reiškė „šlėkti, tėkšti, purkšti; prunkšti (apie arklius)“, leidžia manyti bendrašakniai veiksmažodžiai liet. *priáusėti (-i, -ėja)* „sprengčioti, čiaudėti“ bei *praũstis (-iasi, -ėsi)* „vandeniu valyti, mazgoti, plauti (veidą); mazgoti (rankas, kojas, galvą, visą kūną), maudyti; plauti, skalbti (skalbinius, indus)...“ ir patvirtina etimologinis atitikmuo s. ind. *pruṣṇóti* „jis šlaksto, purškia, lašina, drėkina“ (< **prus-neu-*). Negalėtų būti didesnių abejonių, kad prūsų etnonimo **prūsai* su pradine reikšme „vyrai“ ir s. vok.

[298] Andersson Th. Goten. 1. Namenkundliches. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* XII, Berlin-New York, 1998, 402-403.

[299] Anderson Th. Gøtar. Namenkundliches. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde,* XII, 279-280.

[300] Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, 152; Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* I, Heidelberg, 1956, 53, 125; Mayrhofer M. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* I, Heidelberg, 1992, 123, 260.

[301] Endzelīns J. *ME,* IV, 565; Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch,* II, 1228; Walde A., Hofmann J. B. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch,* II, 761; Frisk H. *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* I, 566-567; Mayrhofer M. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen,* III, 251; Idem. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen,* II, 522-523, 575-576.

[302] Wells J. C. *Althochdeutsches Glossenwörterbuch,* Heidelberg, 1990, 465.

[303] Köbler G. *Wörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes,* Paderborn-München- Wien-Zürich, 1996, 865.

[304] Kluge F. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* 20. Auflage bearbeitet von W. Mitzka, Berlin, 1967, 598; Wagner N. *Getica. Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten,* Berlin, 1967, 81.

aukšt. *prūz, prūʒ* „žirgas, eržilas (equus, mannus)" darybos pagrindas buvo baltų veiksmažodis **prus-* „šlėkti, tėkšti, purkšti; prunkšti (apie arklius)" su savo tarpine reikšme „drėkinantys, apsėklinantys, sėklas liejantys, *semina emittentes*", t. y. „vyrai".

Tai liudija gotų ir prūsų protėvius ne tik kaimynystėje gyvenus, bet ir turėjus aktyvius tarpusavio ryšius.

Tacito *Lemovii* ir Petro Dusburgiečio *Lamata*

Viena iš germanų genčių, kurią linkstama lokalizuoti Lietuvos pajūryje, yra Tacito paminėti lemoviai *(Lemovii)*, ir jų vardą norima matyti išlikusį XIII a. danų šaltinių paliudytu Lamatos žemės pavadinimu, prisimenant ir kuršių „karalių" Lamekiną, netgi keliant klausimą, ar šis „karalius" „dinastiniais ryšiais" nebuvo susijęs su Lamatos gentine diduomene.[305] Iš Tacito *Germanijos* apie lemovius tik tiek težinoma, kad jie gyvenę už lugijų ir gotų (einant nuo Romos sienos), kažkur netoli jūros, juos valdę karaliai, ginkluoti jie buvę apvaliais skydais ir trumpais kalavijais.[306] Tačiau negalima užmiršti, kad, kita vertus, lemoviai tapatinami su vėlesne slavų glomačių, arba dalemincų, gentimi, kurių sodybos buvusios ties Elbės vidurupiu, tarp Dresdeno ir Chemnitzo, o jų vardas laikomas slavišku (rodzima nazwa).[307] Bet toks tapatinimas taip pat nėra gerai argumentuotas pirmiausia todėl, kad ši vakarų slavų gentis šaltiniuose vokiškai vadinama *Daleminze*. Tai turint galvoje ir atsižvelgiant į aplinkybes – būtent, jeigu **dl-* pakitimą į *gl-* slavų kalbose būtų galima nukelti į senesnius laikus, – etnonimą *Glomaci* (senosios sorbų kalbos **Glomac-*) reikėtų laikyti slavizuotu *Daleminze*(< **Dl-*).[308] Tiesos dėlei pridurtina, kad istoriniuose šaltiniuose randama mįslinga forma *Lemuzi* gali turėti dėsningą slavų kalbų žodžio pradžios refleksą *L-* (<**Dl-*). Priebalsių junginio *dl* virtimas *gl* kaip šio junginio archaizacijos rezultatas vakarų slavų kalbose (pvz., slovakų kalbos vidurio tarmėse, slovincų kalboje) yra gerai paliudytas dalykas.[309] Grįžtant prie lemovių, reikia pabrėžti, kad tyrinėtojai jų pavadinimo neskiria nuo kitos germanų genties Skandinavijoje vardo *Glomman,* paliudyto senosios anglosaksų literatūros veikale *Widsith* (IX–X a. sąvarta), ir kilmės plotme jį sieja su senosios skandinavų kalbos poetiniu vilko pavadinimu *glammi* masc.[310]

Petras Dusburgietis apie Lamatą rašė: „jis [Ragainės komtūras Liudvikas iš Libencelės] taip ryžtingai kariavo, kad ... privertė visus lietuvius, gyvenusius Nemuno pakrantėje, nuo Neries upės ligi Lamatos žemės *(omnes Lethowinos, qui supra litus Memele habita-*

[305] Gudavičius E. Lemoviai. – *Iš lietuvių etnogenezės,* Vilnius, 1981, 75-80.

[306] Tacitas P. K. *Rinktiniai raštai,* 29.

[307] Łowmiański H. *Początki Polski,* I, 243.

[308] Eichler E. Die westliche Peripherie des slavischen Sprachgebiets. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* 57 (2), 1998, 277.

[309] Stieber Z. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich,* Warszawa, 1979, 82-83.

[310] De Vries J. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, 17.

bant, a fluvio Nare usque ad terram Lamotinam), laikytis taikos su krikščionimis."[311] Petro Dusburgiečio kronikos vertėjas Jeroschinas rašė *an daz lendil Lamotîn*. Kitų šaltinių (pvz., 1252 m.) pateikiamos formos yra *de Lammethin, de Lammentin, von Lammantin*.[312] Pirmą kartą Lamata paminėta *Liber Census Daniae* 1231 m. tarp žemių, buvusių į šiaurę nuo upės Lipz (Priegliaus): *Zambia, Scalewo, L a m m a t o, Curlandia, Semigallia*.[313] Iš išvardijimo tvarkos sprendžiama, kad Lamata buvusi į šiaurę nuo Nemuno žemupio, tarp Skalvos ir Kuršo, vadinasi, dabartinių žemaičių vakarų pusėje [314] ar netgi dabartinės Klaipėdos apylinkėse.[315] Pats vardas siejamas su asmenvardžiu *Lammet,* vartotu Kuršių nerijoje, bei su vietovardžiu *Lamyschki,* vietovės tarp Jūros upės ir Kuršių marių pavadinimu,[316] gretinamas taip pat su Kuršių nerijoje vartotais latviškais asmenvardžiais *Lammathe, Lam(m)ath* (lat. **Lam-āt[i]s*) bei pr. *Lamothe*.[317]

Bandant topografiškai tiksliau lokalizuoti Lamatos žemę, *terra Lammato,* atsiveria dvi galimybės. Pirma, istorinių šaltinių *Lammato* tapatinama su lietuvių vietovardžiu *Lãmatos,*[318] kuris lyginamas su tokiais latvių vietovardžiais kaip *Lamatas-mežs* (Vērgali, Liepojos r.), *Lamat-mežs* (Dundanga, Talsų r.), *Lamat-ruôzas²-mežs* (arba *Lamat-ruôzis²*) (Smārde, Tukumo r.), ir etimologiškai siejamas su lat. *lamata,* [319] ppr. plur. *lamatas* „spąstai, kilpos, žabangai" (ME II 417, EH I 717). Vadinasi, remiantis pavadinimų sutapimu, Lamatos žemės lokalizavimo galimybė būtų ieškoti jos kažkur Latvijos vakaruose, pajūrio srityse, istorinėse kuršių žemėse. Tačiau šią galimybę reikia atmesti dėl to, kad Lamata *Liber Census Daniae* paminėta atskirai nuo kuršių žemės *(Curlandia),* tai, matyt, reiškia, kad Lamata į ją neįeina. Antra, Petras Dusburgietis, rašydamas apie Lamatą, kalbėjo apie lietuvius, gyvenusius Nemuno pakrantėje, nuo Neries upės ligi Lamatos žemės. Vadinasi, Lamatos lokalizacijos indikatoriumi belieka *Lãmatos* Lietuvos teritorijoje.

Yra dvi vietovardžių *Lãmatos* (gen. plur. *Lamatų̃*) (kaimas, Antašava, Kupiškio r.; viensėdis, Karsakiškis, Panevėžio r.) atsiradimo aiškinimo galimybės. Kaip minėta, šie vietovardžiai susieti su lat. *lamata,* ppr. plur. *lamatas* „spąstai, kilpos, žabangai". Lietuvių kalboje jiems atliepia *lamata* fem. (be kirčio) „žabangai, spąstai" (Geitleris), *lamatas* masc. (be kirčio) „t. p." (Leskienas), *lãmatos* „paspendžiami žabangai, spąstai" (Dovilai, Klaipėdos r.), ppr. *lamataĩ* (acc. plur. *lãmatus*) „paspendžiami žabangai, spąstai" (Priekulė, Klaipėdos r. [LKŽ VII 107]). Kaip matyti,

[311] Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika,* Vilnius, 1985, 233.

[312] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 116.

[313] *Scriptores rerum Prussicarum,* I, Leipzig, 1861, 737.

[314] Salys A. *Die žemaitischen Mundarten.* Teil I. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets, Kaunas, 1930, 19; Batūra R. Paaiškinimai. – Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, 342, 419.

[315] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 116.

[316] Salys A. *Die žemaitischen Mundarten*, 20.

[317] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 116, 300.

[318] Топоров В. Н. К фракийско-балтийским языковым параллелям II. – *Балканский лингвистический сборник,* Москва, 1977, 60; Batūra R. Paaiškinimai. – Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika,* Vilnius, 1985, 419.

[319] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 253.

tai žemaičių ir pietų aukštaičių (prūsų lietuvių) žodžiai, o *Lãmatos* yra rytų aukštaičiuose. Vertas dėmesio tas faktas, kad rytinėse bei pietrytinėse aukštaičių šnektose randame vartojant štai tokius bendrinius žodžius: *lamatà* (acc. sing. *lãmatą*) „smarkus laužymas (vėtros metu)" (Nočia, Varenavo r. [Baltarusija]), *lamatýnas* „medžių prigriuvęs tankus miškas" (Nočia, Varenavo r. [Baltarusija]), „netvarkingai suversti daiktai, netvarka" (Leipalingis, Liškiava), *lamòtas* „suversta kokių sulaužytų daiktų krūva, laužas" (su ekspresyviniu trumpu *o* vietoj *a*) (Liškiava [LKŽ VII 107, 113]). Latvių kalboje yra *lamatas* „seni, nereikalingi daiktai" (Saldus r., Kuržemėje [EH I 717]). Bltr. dial. *lamatá (ламатá)* „smulkios šakos, žagarai, žabai, laužas" laikomas pasiskolintu iš lietuvių tarmių.[320]

Todėl arealiniais sumetimais vietovardis *Lãmatos* (gen. plur. *Lamatų̃*) (kaimas ir viensėdis), kilmės plotme sietinas tik su šia apeliatyvų grupe. Tai patvirtina ir *Lamaninà* (gen. sing. *Lamanìnos*) (kaimas Švenčionėliai, Švenčionių r.), be jokių abejonių, kilęs iš bendrinio žodžio *lamaninà* „purvas, klampynė" (Lazdijai, Prienai [LKŽ VII 106]).

Tai turint galvoje, galima teigti, kad *Lamata* buvo vadinamas šiaurės rytų Lietuvos kampas, kitaip sakant, pietrytinė sėlių žemės dalis, ir į dabartinę Baltarusiją nusitęsiantis plotas. Tai yra šių vietovardžių ir jų bendrašaknių apeliatyvų paplitimo arealas. Su tuo sutinka ir Petro Dusburgiečio liudijimas apie lietuvius, gyvenusius Nemuno pakrantėje, nuo Neries upės ligi Lamatos žemės. Šiame kontekste aiškėja ir Lamatos pavadinimo variantų *Lamotinam* ir *Lamotîn* prasmė: jie gali būti liet. **lamatynas* ir žymėti lamatų visumą, plg. dabartinės kalbos *lamatýnas* „medžių prigriuvęs tankus miškas".

Žodis *lamatà* „smarkus laužymas (vėtros metu)" yra dar aiškus *nomen agentis*. Todėl jo – kaip ir kitų priesagos *-ata* vedinių[321] – šaknis yra ta pati kaip ir šių vokalizmą *a* (< ide. *o*) turinčių veiksmažodžių: liet. *laménti (-ėna, -o)* „lamdyti, niurkyti...", *at-laménti* „atlaužti...", *lamìnti (-ìna, -o)* (ir *lãminti*) „spausti, mygti; laužyti, gniužinti...", *lãmyti (-ija, -ijo)* „laužyti" (LKŽ VII 110-112), s. sl. *lomiti* „lauž(y)ti". Su kitais šaknies balsiais yra *leménti (-ėna, -o)* „laužti" (LKŽ VII 321), *lìmti (-sta, lìmo)* „linkti, svirti žemyn; lūžti (Kvėdarna [LKŽ VII 518]). Semantiškai artimi ką tik minėtiems lietuvių kalbos žodžiams, šaknies **lem-* „laužti" vediniai, slavų kalbose yra sorbų žem. *lom* „pelkėta vieta; vėjo išversti medžiai; šakų krūva", lenk. *łom* „griuvėsiai, laužas; žagarai...", s. lenk. *łom* „vėjo išverstas miškas; luitas, gabalas",[322] rus. dial. *lom (лом)* „pelkė, bala", *lomy (ломы)* „užliejamos pievos", bulg. *lom (лом)* „duobė su vandeniu; gelmė, akivaras", dial. „klanas, bala",[323] – semasiologiškai plg. vok. *Bruch* „lūžimas, lūžis; (metalo) laužas" ir „raistas, pelkė" : *brechen* „lauž(y)ti".

Semantiškai kiek nutolę su darybine reikšme „kas atlaužta" yra liet. *lãmas* (plur. *lamaĩ*) „ko nors dalis, gabalas, lamantas; žemės gabalas, plotas, sklypas" (žemaičių

[320] *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, V, Мінск, 1989, 219.
[321] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, 336 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai*, I].
[322] *Этимологический словарь славянских языков*, 16, Москва, 1990, 25.
[323] Ibid., 28.

šnektos), turintis ir reikšmę „lizdas“ (Bagaslaviškis, Širvintų r.); nuo pastarosios reikšmės neskirtinas Daukšos „Postilės“ *lãmas* „kilmė“ (LKŽ VII 106-107). Tačiau liet. *lãmas* „ko nors dalis, gabalas, lamantas...“ ir latvių *lama* „ko nors netvarkingai sumesta krūva“ (EH I 717) savo reikšme artimesni minėtiems slavų kalbų žodžiams. Nėra abejonių, kad jie yra etimologiniai baltų ir slavų kalbų atitikmenys, kilę iš šaknies **lem-* „laužti“.

Kadangi šie *o*, *ā* kamienų apeliatyvai semantiškai nutolę, *lamatà* „smarkus laužymas (vėtros metu)“ laikytinas su priesaga *-at-* pasidarytu iš veiksmažodžio **lem-* „laužti“ šaknies. Minėto veiksmažodžio vediniai su priesagomis *-an-* ir *-av-* galėtų būti taip pat kamienai *laman-* ir *lamav-*, kuriuos turi liet. *lamaninà* „purvas, klampynė“ (Lazdijai, Prienai), *lamanỹnė* „purvas, klampynė“ (Upytė, Baisogala, Vaškai, Obeliai), *lamanýnas* „sunkiai pereinamas tankumynas, bruzgynas“ (Subačius, Palėvenė), *lamavỹnė* „slėni, šlapia vieta“ (Pabiržė, Biržų r.), pasidaryti su priesagomis *-ina, -ynė, -ynas*. Dėl kamienų *laman-* ir *lamav-* darybos plg. liet. *dárganas* „šaltas, vėjuotas, lietingas, su šlapdriba (apie orą)“ (: *dérgti [-ia]* „snigti su lietumi, darganoti...“) ir rus. *lomovój (ломовóй), lomóvyj (ломóвый)* „kuris su dugnu, priverstu šiekštų, šakų, stuobrių“, *lomóvoe bolóto (ломóвое болóто)* „pelkėta, tankiai užaugusi vieta, prilaužyta šakų“ [324] kaip galimą liet. *lamavỹnė* „slėni, šlapia vieta“ etimologinį atitikmenį.

Kaimams *Lamõkai* ir *Lamokẽliai* (Vabalninkas, Biržų r.), pavadinimus davė pavardė **Lamokas,* išlaikyta suslavintos pavardės *Lamokìnskas* (Šeduva [*Lietuvių pavardžių žodynas* (L–Ž), 19]) pavidalu ir kilusi iš atitinkamo bendrinio žodžio, plg. lat. *lamāka* (be kirčio) „didelis, tingus, dramblotas žmogus“ (ME II 417). Nėra aišku, kokią priesagą – *-insk-* ar *-sk-* – turi pavardė *Lamokìnskas*. Tačiau niekas netrukdo manyti, kad būta asmenvardžio **Lamokinas,* su priesaga *-in-* išsivesto iš **Lamokas,* – dėl tokio darybos tipo plg. *Vaškìnas* „jaunas Vaškys, kuris dirba pas tėvą“ : *Vaškỹs; lydekìnas* „geroka lydeka“ : *lydẽkas*.[325] Slaviška priesaga *-sk-* galėjo būti pridėta pavardę (asmenvardį), ypač jos daugiskaitine forma, suvokus kaip gyvenamosios vietos pavadinimą, plg. *Dostojevskij* : *Dostojevo* dvaras.

[324] Ibid., 23.

[325] Skardžius P. *Lietuvių kalbos žodžių daryba,* 242 [= Skardžius P. *Rinktiniai raštai,* I].

[326] Kiparsky V. *Die Kurenfrage,* 400.

Šiam bendrašaknių vardų būriui galbūt priklauso ir kuršių „karaliaus“ vardas *Lammekinus,* istorinių šaltinių paliudytas kaip *Lammekinus rex, et pagani de Curonia* (1230 m.). Tiesa, šis vardas labai jau primena estų asmenvardį *Lemmikkinen,* ypač jo lotynizuota forma *Lemmekinus* iš 1337–1340 m. dokumentų. V. Kiparskis gana įtikinamai aiškino garsų *-a-* ir *-e-* rašybos svyravimą (pvz., *Lambito– Lembitus, Lesvne – Lasune*) dėl latvių kalbos atvirojo balsio *ę* tarimo, bet kartu pažymėjo, kad nėra tikra, ar kuršių „karaliaus“ vardas *Lammekinus* būtų finougriškos kilmės, nes tiek šis asmenvardis, tiek *Lemmekinus* galinčios būti vidurinės vokiečių žemaičių kalbos asmenvardžių *Lam(me)ke* resp. *Lem(me)ke* lotynizuotos formos.[326]

Kad *Lammekinus rex* vardas gali būti baltiškas, ypač argumentuotai įrodinėjo latvių tyrinėtojas E. Blesė. Jo pagrindas esąs baltų kalbų žodis **lāmata,* lat. *lāma* „žema vieta, loma" vedinys, tačiau neatmestina prielaida, kad Kurše anuomet šis žodis galėjęs būti tariamas ir su trumpuoju balsiu *a,* – čia E. Blesė paminėjo lat. *lameika* „nevikrus, nerangus žmogus", *lamstīties* „tinginiauti; nevikriai, nerangiai eiti", liet. *Lamatų kiemas* Biržų apskrityje (pagal „Lietuvos apgyventos vietos", Kaunas, 1923, 53). Kadangi Ventspilio apylinkėse vartojami tokie žodžiai kaip *ventiņi* „Alsungos apylinkių latvis" ir kiti panašūs, galima esą manyti, kad jau XIII a. buvęs pavadinimas **lāmatiņš,* plur. **lāmatiņi* resp. **lamatiņš,* plur. **lamatiņi* „žmonės, kurie gyvena *lāmatoje". Pavadinimą **lāmata/*lamata* randame paliudyta ir kitur – tai danų šaltinių paminėta *terra Lammato* į šiaurę nuo Priegliaus upės ir Petro Dusburgiečio *usque ad terram Lamotinam*. Tokiu atveju Lammekinus būtų reiškęs „*lāmata/*lamata srities valdovas". Kita vertus, nesą negalima, kad jo vardas tuomet skambėjęs kiek kitaip. Yra atvejų, kad garsas *t* gali būti pažymėtas raide *k* ir atvirkščiai: pvz., latvių vietovardis *Nite* yra pažymėtas *Nitten* (1253 m.), bet to paties dokumento nuoraše jau *Nicken; Sarnāte* 1253 m. dokumente parašytas *Sarneke* ir kt. Kuršių kalboje priebalsių junginys *tj* buvo išvirtęs į priebalsį *ķ*.[327] Tad panašiu būdu fonetiškai iš srities pavadinimo **lāmata/*lamata* išriedėjęs kuršių „karaliaus" vardas *Lammekinus.*

Kita vertus, *Lammekinus* galbūt traktuotinas kaip turintis priesagą *-in-,* pridėtą prie kamieno *Lamek-*, kilusio iš kuršių kalbos bendrinio žodžio, atitinkančio liet. *lamãkas* „netikęs, apsileidęs žmogus" (LKŽ VII 106), o garsų *-a-* ir *-e-* svyravimas būtų aiškinamas latvių kalbos atvirojo balsio *ę* tarimo ypatybėmis. Tad *Lammekinus* būtų asmenvardžio **Lamokinas* struktūros ir panašiai kaip šis atsiradęs, dar plg. pavardę *Lamas* (oficialiai *Łam*), kilusią iš *lãmas* „niekam tikęs žmogus, tinginys, laužas" (LKŽ VII 107).

Baltišką antroponimo *Lammekinus* kilmės prielaidą paremtų viena istorinė aplinkybė. Adomo Bremeniečio „Hamburgo bažnyčios istorijoje" (IV 14) randame paliudyta: *Postea longis terrarum spatiis regnant Sueones usque ad tarram feminarum. Supra illis Wizzi, Mirri, Lami, Scuti et Turci habitare feruntur usque ad Ruzziam*[328] „Toliau ilgą žemės ruožą ligi pat moterų krašto valdo švedai. Virš jų, pasakojama, gyvena Wizzi, Mirri, Lami, Scuti et Turci ligi Rusijos". *Wizzi, Mirri* laikomi finų gentimis (rusiškai) *vesь, merja,* o *Scuti* identifikuojami esant *čiudė* (rusų *čiudь*), *Turci,* manoma, vadinti Turku (Suomijoje) apylinkių gyventojai. Dėl neidentifikuotų *Lami* M. Vasmeris rašė: „Wenn *Lami* mit dem *Volok Lamskoj* zusammenhängt, dann ist das kein finnischer, sondern ein baltischer Stamm".[329] Ryšys su XIII a. danų šaltinių paminėta vietove *Lammato* neaiškus (žr. toliau).

[327] Blese E. Seno kuršu etniskā. – *Senatne un māksla,* II, Rīgā, 1937, 75-76.

[328] Adami Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum [...] ex *Monumentis Germaniae Historicis* recudi fecit Georgius Heinricus Pertz, 188-189.

[329] Vasmer M. Beiträge zur slavischen Altertumskunde. XVI. Methodisches zum Merja-Problem. – *Zeitschrift für slavische Philologie,* XVI (1/2), 1939, 102.

Bet genties vardas formaliai sutampa su vietovardžiais, randamais Lietuvos teritorijoje. XVI a. žemaičių vietovių pavadinimai *Lame (Ламе)* (dvaras Kražių vls., turbūt plur. *Lamiai,* toliau *Lamy (Ламы)*: 1) dvaras ir didžiagirė Karšuvos vls.; 2) valdovo kaimas Pajūrio vls.[330] su šaknies trumpuoju balsiu *a* (plg. *Lamaĩ,* kaimas Kybartų aps. [331]), kaip matyti palyginus su *Lomos (Ломосъ)* (dirva, laukas Ariogalos vls.)[332] (plg. liet. *lomà*), tarpininkaujant pravardėms, kilme gali būti susiję su žemaičiuose vartojamais bendriniais žodžiais *lamė* (be kirčio) „apsileidėlis, lebeda" Šatės, *lãmis* „pastumdėlis, ištižėlis" (Pikeliai, Mažeikių r. [LKŽ VII 110, 112]). Latvijoje yra *Lami* (kaimas, Vidsmuiža, Preiļų r.), lyginamas su liet. *Lãmai* (miškas, pieva, Merkinė, Varėnos r. [333])

Volokъ Lamskij (Волокъ Ламский), Novgorodo žemės miestas, dabar *Volokolamsk (Волоколамск)* Maskvos srityje, istoriniuose šaltiniuose paliudytas 1178 m.: *kъ Lamskomu Voloku (ѣха къ Ламьскому Волоку)*. Sandas *Volokъ (Волокъ)* išsivestas iš senosios rusų kalbos geografinio termino *volokъ (волокъ), vъlъkъ (вълъкъ),* reiškusio „žemės plotas tarp dviejų upių, takoskyra, kur pervelka laivus, krovinius; girios tankmė, iš kurios nukirstus medžius galima išgabenti tik velkant žeme; gyvenvietė pervalkoje (tarp upių)". Būdvardinis sandas siejamas su Pamaskvės upėvardžiu *Lama (Лама),* ir todėl manoma, kad *Volokъ Lamskij (Волокъ Ламский)* iš pradžių reiškęs „Lamos upės takoskyra, pervalka". Okos upės baseine randama ir daugiau panašių vandenvardžių: *Lamenka (Ламенка), Lamka (Ламка), Lamonka (Ламонка), Lamočka (Ламочка).*[334] Jeigu *Lamskij* (Ламский) tikrai pasidarytas iš upėvardžio, verta prisiminti tą faktą, kad Okos baseine randama baltiškos kilmės hidronimų sankaupa[335] ir kad kalbamieji hidronimai seniai sulyginti su atitinkamais baltų vardyno faktais.[336] Ši aplinkybė leidžia baltiškais tikriau laikyti ir šiuos vandenvardžius, juoba kad, pvz., *Lamonka (Ламонка)* kamienas **Lamon-,* išskyrus kamiengalio balsį, sutampa su lat. *Lãmens* ir liet. *Lomenà* bei *lomuõ* (acc. sing. *lõmenį*) kamienu **lãmen-*. Lietuvoje yra *Lomà* (upė, Kvėdarna, Upio intakas, Seredžius), *Lomenà* (acc. sing. *Lómeną* (Neries intakas Kaišiadorys),[337] Latvijos terito-

[330] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія,* 163.

[331] Būga K. *Rinktiniai raštai,* III, 126.

[332] Спрогис И. Я. *Географическій словарь древней Жомойтской земли XVI столѣтія,* 172.

[333] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 254.

[334] Нерознак В. П. *Названия древнерусских городов,* 45-47.

[335] Топоров В. Н. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. I. – *Балто-славянские исследования 1986,* 154-177; Idem. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. II. – *Балто-славянские исследования 1987,* Москва, 1989, 47-69; Idem. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. III. – *Балто-славянские исследования 1988–1996,* 276-309.

[336] Топоров В. Н. „Baltica" Подмосковья. – *Балто-славянский сборник,* Москва, 1972, 233; Idem. Балтийский элемент в гидронимии Поочья. I. – *Балто-славянские исследования 1986,* 172.

[337] Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas,* 196.

rijoje apstu mikroobjektų pavadinimų, kaip antai: *Lãma* (pieva), *Kaŗ-lãma* (pieva), *Linulãma* (ganykla ir kt.), *Lãma-pļavas* (pieva), *Lãmas-kalns, Lãmas-purvi* ir kt., *Lãmens* (pieva), *Lãmiņas* (miškas), *Lãmiņš* (lanka) ir kt.[338] Minėtoje literatūroje jie pagrįstai vedami iš apeliatyvų liet. *lomà* (acc. sing. *lõmą*) „įdubęs žemės plotas, slėnys, klonis...", *lõmas* „t. p.", *lomuõ* (acc. sing. *lõmenį*) „t. p." (LKŽ VII 645-646), lat. *lãma* „klanas, bala, pelkė", *lãms* „t. p." su atitikmeniu pietų slavų kalbose, plg. bulg. *(лам)* „duobė" (ME II 438).

Turint prieš akis kalbamojo Rusijos regiono baltišką charakterį, neatrodo esanti be pagrindo M. Vasmerio hipotezė, kad *Lami* yra ten gyvenusių baltų genčių liekana. K. Zeussas *Lami* taip pat laikė baltų gentimi (und den Lami, einem sicher aistischen Völkchen).[339]

Tyrimo rezultatus glaustai galima taip nusakyti:

1. Liet. *gùdas* „baltarusis; kartais lenkas ar rusas", lat. *gud*s „baltarusių sielininkas", matyt, istoriškai nieko bendra neturi nei su gotų etnonimu, nei su gotlandiečių vardu. Yra pagrindo gotų vardo refleksu baltų kalbose laikyti žodžių sąraše „Pogańskie gwary z Narewu" užfiksuotą *guti* su vėliau atsiradusia reikšme „kryžiuočiai", kadangi *guti* fonetiškai nepriekaištingai atkartoja gotų savivardį *gut-* (randamą kompozite *gutþiuda* „gotų tauta" iš VII a. gotų kalendoriaus, formoje *gutani* gen. plur., įrašytoje IV a. žiede iš Pietroassos, bei keliose antikinėse fiksacijose).

2. Germaniškos kilmės skoliniai baltų kalbose yra kilę iš epochos po germaniškosios priebalsių perkaitos (*Lautveschiebung*'o) (daugelio tyrinėtojų nuomone, vykusios paskutiniaisiais amžiais pr. Kr.). Baltų iš gotų ir kitų germanų kalbų, pvz., šiaurės, pasiskolintas tik vienas kitas žodis. Skolinantis iš gotų, tarpininkas buvo prūsų kalba, iš jos gotiškos kilmės skoliniai sklido į kitas baltų kalbas, tarp jų ir į lietuvių. Naujausiuose baltų kalbų leksikos tyrimuose vidinės rekonstrukcijos metodu argumentuotai įrodinėjama baltiška kilmė daugelio žodžių, anksčiau laikytų germanizmais (*alùs, midùs, pẽkus, kvietỹs, gãtvė, kliẽpas,* pr. *lapinis*). Pastaruoju metu netgi imama abejoti, ar pr. *rikis, rikijs* „viešpats, ponas" (< **rīkīs*), *rīki, rijks* „karalystė" iš tikrųjų yra skoliniai iš gotų kalbos.

[338] Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi,* I (2), 286.

[339] Zeuss K. *Die Deutschen und die Nachbarstämme,* Heidelberg, 1925, 272.

3. Liet. *gùdas* vartojimas turi ryškų niekinamąjį atspalvį. Jis nėra geografiškai susijęs su kuria nors teritorija ar tauta, tuo labiau nė viena tauta juo nesivadina, taigi jis nėra tikrasis etnonimas, etninis savivardis, tai daugiau kvazietnonimas, heteronimas.

4. Šiuo kvazietnonimu lietuviai vadina jų rytinius kaimynus slavus, ir jo vartojimas iš dalies priklauso nuo geografinio išsidėstymo, bet taip pat orientuojamas rytų kryptimi. Didžiojoje Lietuvoje *gudaĩ* visų pirma yra vietiniai baltarusiai ar Baltarusijos gyventojai, daug rečiau vietiniai lenkai arba sulenkėję lietuviai, dar rečiau rusai (valstiečiai, darbininkai). XVI–XVII a., M. Daukšos ir K. Sirvydo laikais, etnonimas *gudaĩ* daugiau bus reiškęs baltarusius ir, atrodo, ukrainiečius, daug rečiau rusus. Panemunės lietuviams *gudaĩ* buvo lenkai ir Nemunu sielius plukdantys baltarusiai, tarp jų netgi iš Pinsko apylinkių, taigi Pripetės pelkių gyventojai, vadinti pinčiukais. Prūsų lietuvių tarmėse, atsispindėjusi ir

raštuose, aiškiai vyravo *gudaĩ* reikšmė „lenkai (ypač rytuose gyvenantys)“, bet neblogai žinota ir jo reikšmės „baltarusiai“ bei „rusai (maskoliai)“.

5. Būtų pamato manyti, kad senovėje gudais buvo vadinami rusai, vėlesnių Baltarusijos ir Ukrainos žemių gyventojai, tie, kurie iš tikrųjų save vadino rusais – su tuo sutiktų ir senesnių latvių šaltinių liudijimai, – bet galutinai tokią išvadą padaryti neleidžia tas, kad lietuviai gudais vadina ir lenkus (ypač rytuose gyvenančius).

6. Liet. *gùdas* „baltarusis; kartais lenkas ar rusas“, lat. *gud*s „baltarusių sielininkas“, kaip būdvardžio *guda-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. kuris tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi a u k š č i a u s i ą tašką danguje); smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas...“ substantyvizacija, galėjo atsirasti modeliuojant (perteikiant, verčiant) krivičių ir mozūrų etnonimus, besiremiančius atitinkamai šaknimis **drъg-/*drъ̄g-, *maz-*, kilusiomis iš baltų **drig-/ *drug-* „aiškus, ryškus, šviesus (t. y. kuris a u k š č i a u s i o dangiško ryškumo, šviesumo)“ (plg. liet. *drìgnė* „šviesus ratas apie mėnulį ar saulę; laumės juosta, vaivorykštė“, *driugnẽ* „laumės juosta, vaivorykštė“), **mãž-* [plg. liet. *možéti (mõži, -ėja)* „palengva nykti, mažėti; jausti trūkumą ko, manyti, kad bus mažai“, *mõžti (-ta, mõži)* „palengva mažėti...“, lat. *mâz*[2] „maža“].

7. Liet. *gud(r)a-* (ir *gū̃dra-*) „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. kuris tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi a u k š č i a u s i ą tašką danguje); smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas...“ sudaro žodžių *gū̃drumas, gùdrumas, gū̃druma, gudrumà* (acc. sing. *gùdrumą*) „pats vidurys (nakties, dienos, vasaros...)... (t. y. toks dienos, nakties, vasaros ir t. t. metas (vidurys), kada aiškiausiai pasireiškia jų skiriamosios savybės)“ šaknį ir eina dūrinių *gùdmoterė, gùdnoterė, gudnóterė, gùtnoterė, gùdnotrėlė* „gailioji dilgėlė, piktadilgė, notrė (Urtica urens)“, *gùdobelė* „erškėtinių šeimos krūmas (Crataegus)“, *gùdkarklis, gùdžiakarklis* „raudonasis gluosnis; gulsčiasis gluosnis“, *gùdžvirblis* „kūltupys, girnakalis, antukytis (Saxicola oenanthe); karklažvirblis (Passer montanus)“ ir kt. pirmuoju dėmeniu.

8. Su liet. *gud(r)a-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. kuris tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi a u k š č i a u s i ą tašką danguje); smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas...“ kilme gali būti susiję pr. *gudde* „krūmai“ bei jo etimologiniai atitikmenys germanų kalbose, kaip antai: norv. *gytje* „purvas, dumblas“, šv. *gyttja* „dumblas, maurai“ (< germ. **gutja-*), norv. *gota* „išdrožtas latakas, griovelis; latako, griovelio pavidalo išrėža žemėje“, s. angl. *gyte* „kanalas; srovė“(< germ. **guti-*), vid. vok. žem., vid. oland. *gōte,* oland. *goot,* vid. vok. aukšt. *gosse* (nuo XIV a.), vok. *Gosse* „vandens nutekamasis trapas“ (< germ. **gut-* < ide. *ghud-*). Su semema „purvas, dumblas“ glaudžiai susijusi vidurių, žarnų sąvoka, todėl į šį semantinį lauką skiriami ir angl. *gut* „žarna“, plur. „viduriai, žarnos; ketgutas (siūlai iš žarnų)“, vid. angl. *gut, gutte,* s. angl. *guttas* plur. „viduriai, žarnos“. Be to, šiai šakniai gali priklausyti mikroobjektų pavadinimai *Gùdas* (miškas, Vyžuonos, Utenos r.; pieva, ganykla, krū-

mai, bet ir upė, Pampėnai; griovys, Varėna; griovys, bet ir upė, Žemaitkiemis, Ukmergės r.), *Gùdė* (pieva, ir kt.), taip pat daugelis vardų, išsimėčiusių po visą Lietuvos teritoriją: *Gudìnis* (ežeras, Kapčiamiestis, Lazdijų r.), *Gùd-upis* (Varniai), *Gùd-upelis* (Kriūkai, Šakių r.; Liudvinavas, Marijampolės r.), *Gùd-ežeris* (Veisiejai, Lazdijų r.), *Gùd-grabė* (upė, Kudirkos Naumiestis, Šakių r.), *Gùd-ravis* (upė, Seredžius, Jurbarko r.), *Gùd-intakis* (upė, Jurbarkas), *Gud-mėšla* (upė ir kt.).

9. Kad liet. *gud(r)a-* „aiškus, ryškus, šviesus; skaistus, permatomas (t. y. kuris tokio aiškumo, ryškumo, šviesumo, kada saulė yra pasiekusi a u k š č i a u s i ą tašką danguje); smulkus, mažas; prastas, menkas; prastas, apsileidęs; netikras, prastas...“ turimos reikšmės yra glaudžiai tarpusavy susijusios, sudaro semantinę filiaciją, įrodoma daugeliu pavyzdžių tiek iš pačios lietuvių kalbos, tiek ir iš kitų gimininių ir negimininių kalbų, kur analogiškos reikšmės koegzistuoja bendrašaknių žodžių, o neretai ir vieno žodžio turinyje.

Karaliūnas, Simas

Ka389 Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose / Simas Karaliūnas; Lietuvių kalbos institutas. – Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004 – .

ISBN 9986-668-69-7
T. 1. – 2004. – 220 p. – Santr. angl. – ISBN 9986-668-68-9

UDK 808.8+808.82+808.8-54

Simas Karaliūnas

BALTŲ PRAEITIS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE

Redaktorės:
Vilija Niauronytė,
Rita Petrokienė
Tekstus kompiuteriu tvarkė
Nijolė Vinikaitė
Maketavo:
Neda Marcinkienė,
Audronė Stanislovaitienė
Dailininkas
Alfonsas Žvilius

SL 655. 2004-12-23.
Tiražas 1000 egz.
Užsakymas Nr.67.
Išleido Lietuvių kalbos institutas,
P. Vileišio g. 5,
LT 10308, Vilnius
Tel./faksas (+370 2) 34 72 00
Spausdino UAB *Petro ofsetas*,
Žalgirio g. 90,
LT-09303, Vilnius
Tel./faksas (+370 2) 73 33 47